

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ORTAÇAĞ' IN İKİ ÖNEMLİ GÜCÜ: SELÇUKLU VE BİZANS
DEVLETİNDEKİ KANUN SİSTEMİ
VE HUKUK ANLAYIŞI (X - XIII. YÜZYILLAR)**

Nermin YILMAZ

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

ELAZIĞ-2023

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

ORTAÇAĞ'IN İKİ ÖNEMLİ GÜCÜ: SELÇUKLU VE
BİZANS DEVLETİNDEKİ KANUN SİSTEMİ VE HUKUK
ANLAYIŞI (X - XIII. YÜZYILLAR)

Tez yazarı
Nermin YILMAZ

Danışman
Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

ARALIK, 2023
ELAZIĞ

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazımı kurallarına uygun olarak **hazırladığım Ortaçağ'ın İki Önemli Gücü: Selçuklu ve Bizans Devletindeki Kanun Sistemi ve Hukuk Anlayışı (X - XIII.)Yüzyıllar** başlıklı Yüksek Lisans Tezimin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

09.06. 2023
Nermin YILMAZ

ÖNSÖZ

Yapılmış olan bu çalışmada devlet hukuk ilişkisi, hukukun diğer toplumlarla etkileşimi ele alınmış bu hususta çalışma alanımız Selçuklu ve Bizans hukukunun yapısı ve birbirleri üzerindeki etkileşimi üzerinde durulmuştur. Selçuklu ve Bizans hukukunun öneminin kendi dönemiyle sınırlı kalmayışı ve günümüze etkilerinin önem kazanması çalışmanın önemini artırmaktadır.

Bu çalışmamda bana desteklerini eksik etmeyen, anlayışla nezaketle davranan hocam Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY'a ve sevdiklerime teşekkürlerimi sunarım.

Nermin YILMAZ
Elazığ- 2023

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖNSÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Devlet - Hukuk İlişkisi	1
1.2. Türklerde İslamiyet Öncesi Hukuk	4
1.3. Türklerde İslamiyet Sonrası Hukuk	7
2. SELÇUKLU HUKUK SİSTEMİNİ OLUŞTURAN TEMEL UNSURLAR.....	12
2.1. Eski Türklerde Hukuk Anlayışı	12
1.2. Türklerin İslamiyet'e Geçiş ve Hukuk Anlayışı.....	14
3. SELÇUKLU HUKUK SİSTEMİNİN ŞEKİLLENMESİNDE ROL OYNAYAN DEVLET ANLAYIŞI	18
3.1. Selçuklu Siyasi Yapısı	18
3.2. Selçuklu Devlet Anlayışı.....	23
4. SELÇUKLU HUKUK VE KANUN SİSTEMİNİ İŞLETEN TEŞKİLATLAR	26
4.1. Şeri ve Örfi Yargı Sistemi.....	27
4.1.1. Şeri Yargı Sistemi.....	29
4.1.1.1. Kadı.....	29
4.1.1.2. Kadılkudat	31
4.1.1.3. Kadı -Asker	32
4.1.2. Örfi Yargı Sistemi.....	33
4.1.2.1. Emiri Dad	34
4.2. Selçuklu 'da Adliye Teşkilatı.....	36
5. SELÇUKLULARDA KAMU HUKUKU	38
5.1. Yürütme Organı (Hükümdar).....	38
5.2. İdari Sistemin İşleyişi ve Kanun Hukukunun Şekillenmesi	41
5.2.1. Divanı İnşa.....	43
5.2.2. Divanı İstifa	43
5.2.3. Divanı Arz	43
5.2.4. Divanı İşraf	43
5.2.5. Divanı Mezalim	44
5.2.6. Divanı Has	44
5.2.7. Divanı Eyalet	44
5.2.8. Divanı Riyaset	44
5.2.9. Divanı Evkafı Memalik	45
5.2.10. Müsadere Divanı.....	45
5.3. Devlet Teşkilatı İçerisinde Güvenlik İşleri	45
5.4. Yasama Organı (Vezirlik Kurumu).....	46

5.5. Toprak Hukuku	49
5.6. Esnaf Hukuku (Ahilik).....	53
6. SELÇUKLULARDA MEDENİ HUKUK.....	56
7. SELÇUKLULARDA CEZA HUKUKU	60
7.1. Selçuklularda Ceza Usulleri	62
7.2. Selçuklularda Sosyal Nizamı Bozmaya Yönelik İşlenen Suçlara Karşı Verilen Cezalar.....	63
8. BİZANS HUKUK SİSTEMİNİ OLUŞTURAN TEMEL UNSURLAR.....	65
8.1. Bizans Öncesi İlk Çağ Uygarlıklarında Hukuk Anlayışı	65
8.2. İlk Çağ Uygarlıklarında Kanunlarda Geçen Hukuk Kuralları.....	69
8.3. Roma Siyasi Yapısı ve Hukuk Anlayışı	70
9. DOĞU ROMA (BİZANS) HUKUK SİSTEMİNİN ŞEKİLLENMESİ.....	73
9.1. Bizans Siyasi Yapısı.....	73
9.2. Bizans Hukuk Anlayışı	75
9.3. Bizans Hukukunun Önemli Eserleri.....	77
9.3.1. Corpus Juris Civilis.....	77
9.3.2. Codex.....	78
9.3.3. Digesta	78
9.3.4. Institutiones.....	79
9.3.5. Novallea.....	79
9.3.6. Ekloga Yasaları.....	80
10. BİZANSLILARDA KAMU HUKUKU	82
10.1. Devlet (İmparatorluk) Teşkilatı.....	82
10.2. Meclis Kurumu	84
10.3. Vatandaşlık Kurumu	85
10.3.1. Şahıs Kavramı.....	85
10.3.2. Status Libertatis (Hür Olan ve Olmayanlar)	86
10.3.3. Status Civitatis (Vatandaş Olan ve Olmayanlar)	87
10.3.4. Status Familae (Kan Hısımlığı ve Sıhri Hısımlık)	87
10.3.5. Fiil Ehliyeti	88
11. BİZANSLILARDA MEDENİ HUKUK	90
11.1. Evlilik Hukuku.....	90
11.1.1. Manus (Koca hâkimiyeti)	91
11.1.2. Dos (Kadının Mülkü).....	92
11.2. Boşanma Hukuku.....	92
11.3. Miras Hukuku	94
11.3.1. Miras Kavramı	94
11.3.2. Mirasın Düşmesi ve Mirasın İktisabı (Kazanılması)	94
11.3.3. Miras Hukukunda Vasiyetname.....	95
11.4. Eşya Hukuku	96
11.4.1. Mülkiyet Kavramı.....	97
11.4.2. Mülkiyetin İktisabı (Kazanılması)	97
11.4.2.1.1. Zamanaşımı ile İktisap (Kazanma)	98

11.4.2.1.2. İşgal kazanma yoluyla iktisap (Kazanma).....	98
11.4.2.2. Mülkiyetin Devren İktisabı (Kazanılması)	99
11.4.3. Mülkiyetin Korunması	100
11.4.4. İrtifak Hakları (Servitutes).....	101
11.4.5. Zilyetlik	102
11.5. Borçlar Hukuku.....	103
11.5.1. Borç Kavramı ve Önemi	103
11.5.2. Borçların Türleri	103
11.5.3. Borçların İfası	104
SONUÇ	106
KAYNAKÇA	110
ÖZGEÇMİŞ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

ÖZET

ORTAÇAĞ'IN İKİ ÖNEMLİ GÜCÜ: SELÇUKLU VE BİZANS DEVLETİNDEKİ KANUN SİSTEMİ VE HUKUK ANLAYIŞI (X- XIII. YÜZYILLAR)

Nermin YILMAZ
Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
TARİH ANABİLİM DALI
Elazığ – 2023, Sayfa: VIII+119

Ortaçağ'da Selçuklu ve Bizans devleti gibi önemli iki gücün varlığı bu devletlerin önemini arttırmıştır. Hem kendi dönemlerinde hem de kendi dönemlerinden sonra gelen devlet yapılanmalarında önemli tesirleri olmuştur. Hukuk yapısı devletlerin terminolojisinde büyük bir yer kaplamaktadır. Selçuklu devleti kendi hukuk yapısını oluştururken kendinden önceki kurulan Türk devletlerinden etkilenmiş ve hukuk yapısını bünyesinde barındırmıştır. Ancak Türklerin İslamiyet'i seçmeleriyle beraber hukuksal açıdan değişimler yaşanmıştır. İslamiyet'i seçen Türkler örfi hukukun yanı sıra şeri hukuku da uygulamaya koymuşlardır. Hukuk anlayışları, İlk Türk devletlerinde laik özellik göstermiş, İslamiyet'i seçmeleriyle ise şeri özellik görülmüştür. Bizans devleti ise hukuksal açıdan yaptığı reformlarla devletin bekası için yeni yapılanmalara gitmiştir. Hukuki açıdan başarılı olan bu reformlar devleti uzun süre ayakta tutabilmiştir. Selçuklu ve Bizans devletinin aynı yüzyılda yaşamaları birbiriyle olan münasebetlerini de beraberinde getirmiştir. Böylelikle hukuk yapılarının benzer ve farklı yönleri de bulunmaktadır. Selçuklu devleti hukuku Osmanlı devletine etki etmiştir. Bizans hukuk sistemi ise diğer devletlere ve günümüz Avrupa'sına etki etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Bizans, Hukuk, Devlet

ABSTRACT

Two Important Strengths Of The Middle Ages: The Law System And The Understanding Of Law In The Seljuk And Byzantine State (X-XIII. Centuries)

Nermin YILMAZ

Master Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Institute of Social Sciences

DEPARTMENT OF HISTORY

Elazığ–2023, Page: VIII+119

The existence of two important powers such as the Seljuk and Byzantine states in the Middle Ages increased the importance of these states. They had a significant impact on both their own period and the state structures that followed their period. The legal structure occupies a large place in the terminology of states. While creating its own legal structure, the Seljuk state was influenced by the Turkish states established before it and incorporated its legal structure. However, with the Turks choosing Islam, there were legal changes. Turks who converted to Islam implemented sharia law as well as customary law. Their understanding of law showed secular characteristics in the first Turkish states, and sharia characteristics were observed after they converted to Islam. The Byzantine state, on the other hand, made new structures for the survival of its state through legal reforms. These reforms, which were legally successful, were able to keep the state afloat for a long time. The fact that the Seljuk and Byzantine states lived in the same century brought about their relations with each other. Thus, legal structures have similar and different aspects. Seljuk state law influenced the Ottoman state. The Byzantine legal system influenced other states and today's Europe.

Key Words: Seljuk, Byzantine, Law, State

KISALTMALAR

MÖ. : Milattan Önce
MS. : milattan sonra
S: sayfa
Vb: ve benzer
VS: vesaire
C: cilt
ÇEV. : çeviren
DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi
HAZ: Hazırlayan
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
İSAM. : İslam Araştırmaları Merkezi
DEUİFD. : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜEHFD. : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
MKÜ: Mustafa Kemal Üniversitesi
SDÜ: Süleyman Demirel Üniversitesi
KSÜ: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

1. GİRİŞ

1.1. Devlet - Hukuk İlişkisi

İnsanlar var olduğu andan itibaren her daim bir arada yaşama mecburiyetini hissetmişlerdir. Bu durumun böyle olmasında doğanın getirmiş olduğu zorunluluklar ile insan yaratılışının etkileri bulunmaktadır. Birlikte yaşamanın doğurmuş olduğu en geniş organizasyon da devlet olmaktadır. Bu nedenle devlet, toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal açıdan örgütlenmiş millet ya da milletler topluluğudur. Örneğin, MÖ. Atina'daki sofist gurup devleti; insanların rahat ve güvenli şekilde hayatlarını devam ettirebildikleri, az emekle çok işler yapabildikleri kurum olarak nitelenmişlerdir. Burada bahsedilen devlet ataerkil bir yapıda ve kral ile zenginliğin egemenliği etrafında dönmekteydi. Ortaçağda devlet düzeniyle ilgili İbn-i Haldun şunları söylemektedir: “Sosyal ilişkiler ağının gerekliliği ve insanların bir arada yaşama zorunluluğunun bulunduğunu söylemekte ve bu sosyal ağın devreye girmesiyle insanların bir diğerine karşı sorumluluk duygusuyla başkasının hakkına girmemesini engelleyecektir. Böylelikle kişiler birbirine zarar veremeyeceklerdir. Fakat İbn-i Haldun diğerlerinden farklı biçimde devletin varlığı için dini kuralları gerekli görmeyerek bu kuralların bulunmadan da devlet yapısının oluşabileceğine inanmıştır (Ay ve Uçar, 2015: 196–197).

Aristo'ya göre ise devlet bireylerden önce gelmektedir ve hatta ondan önce doğduğunu söylemektedir. Fransızcada Etat, İtalyancada Stato, Almandaca Staat ve İngilizcede State olan devlet kavramı günümüze hemen gelmeyerek belli aşamalardan gelmiştir (Yıldız, 2013: 211).

Aristoteles siyasi fikirlerini açıklarken devlet ve yönetim ile ilgili şunları söylemektedir. Devlet dediğimiz şeyin bir topluluktan ibaret olduğunu, bu topluluğunda siyasi olduğunu söyler (Urhan, 2016: 212).

Aristoteles'e göre yöneten ve yönetilen arasındaki bu ruhsal farklılaşmanın akılcılığa bağlı olduğunu söylemektedir. Yöneten kişinin karakter sahibi iyi düşünceli olmasının yanı sıra yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin farklı olduğu bu ilişkinin uygun biçimde sürdürülmesinin bir hüner olduğunu söylemektedir. Ona göre nasıl ki bir bütünün iyi anlaşabilmesi için parçalarına inmek gerekiyorsa devletinde iyi anlaşabilmesi için öncelikle halkın iyi analiz edilmesi gerekmektedir (Urhan, 2016: 215).

Aristoteles siyaseti iyi yönetmenin ana noktasının ortak çıkar olduğunu söylemesi ve siyasal kurumların anayasaların, yönetim biçimlerinin hep bu esasa göre değerlendirilmesi gerektiğini söyler (Urhan, 2016: 218).

Devlet dediğimiz siyasi yapı içerisinde hukuk alanı geniş yer kaplamaktadır. Hukuk kavramını ele aldığımızda kökeninde Arapçada “hak ”kelimesinin çoğul halinden gelerek bizim dil yapımıza yerleşmiştir. Bu kavramın temel yapı taşı olan “hak “ kelimesi de bir şeye sahip olabilme ya da yapabilme veya yapabilmeme durumudur. Tarihsel seyrinde birçok kuramlar hukukun ne olduğunu açıklamaya çalışmışlardır. Tüm bu kuramlar iki genel başlıkta toplanmıştır. Bu kuramlardan birincisi “Hukukun netliği ve toplumun barış ve istikrarı” ile ikincisi “ hukukunun amacının bazı toplumsal yararların veya değerlerin oluşturulması” şeklindedir. İlk gurubun görüşü biçimsel hukuk kuramları, ikincisi ise amaç ya da işlevsel hukuk kuramlarıdır (Işıktaç, 1998: 2).

Biçimsel kuramda hukuki bakımdan olması gereken ile pratik de ise hukuk arasındaki boşluğun ele alınması şeklindedir. Amaçsal kuramda kavramı sadece olduğu gibi ele alarak pratik yönünü göz ardı etmektedir. Her iki kuramda hukuku dar bir çerçevede ele almışlardır. Hukuk, tarih seyrinde toplumdaki kültürel etkilerin sonucu olarak kültüre paralel biçimde toplumun değişen düzeniyle beraber değişmeye açık şekilde süregelmiştir. Hukukçunun işlevi, hukukun eylemsel olarak ne ettiği, toplumdaki halk kitlelerine tesiri ve bunun sonucunun birlikte ele alınarak toplumsal yararı ortaya koymasıdır (Işıktaç, 1998: 3).

Tarihin incelediği pek çok husus bulunmaktadır. Örneğin; din, sosyal, sanat gibi farklı alanları ele almaktadır. Konumuz açısından hukuk tarihinin inceleme alanı olarak, hukuki kuramların ve hukuksal düşüncenin tarihi gelişimini ele alan farklı zamanlardaki aynı coğrafyanın

ya da aynı zaman içinde farklı coğrafyaların ne şekilde kuralları ele aldığı ve bunların ne gibi sonuçlar meydana getirdiğini araştırmaktır. Bu bilim dalı önceden uygulanan kuralları yalnızca incelemekle yetinmeyerek bunun neden ve nasıl olduğunu ve başarılı ya da başarısızlığının sebebini incelemekle sorumludur. Hukukun tarihi uygarlık kadar eski olmaktadır. Hukuk uygarlıkla birlikte doğup büyümekte ve gelişmekte ayrıca onunla birlikte kaybolmaktadır. Tarih belli dönemde yaşayan insanlığın yaşamış olduğu tüm vakıaları ele alırken hukuk tarihi ise belli bir olayı ele almaz. Hukuk tarihinin en önemli amacı insanlığın sosyal ve toplumsal ilişkilerini düzene koyan esaslarla hukuki kuramların belirlenmesi ve gelişmesidir (Somer, 2005: 223).

Hukukun bilim olması hususunda Posner, hukukun bağımsız bir bilim dalı olduğunu ve bu konuda eğitim alan kişilerin de yalnızca hukukla uğraşmalarının gerekli olmasına dikkat çekmiştir. Ona göre İngiltere'deki yargıçların kralın müdahalesine izin vermemeleri için hukukçularda kendi egemenliklerini korumak için böyle bir düşünceye sahip olmuşlardır. Hukukun temel yapısı felsefe, sosyoloji ve akli ilimlere dayandığından tüm bu alanların incelenmesi lazımdır. Bunun tersi durumunda bu kavram tam anlaşılmamış olur. Analiz ederken de iktisat, psikoloji ve tarih gibi farklı bilimlerden de yararlanılması gerekmektedir (Aktaş, 2018: 229-230).

Hukukun farklı bilimlerde yer edinmesi insanın davranışına yönelik; kurallı, ahlaki, felsefi, toplumsal, tarih din ve iktisadi ögelere sahip olduğundan her bilim kendisinin imkân tanıdığı alanıyla hukuka başvurmaktadır. Böylelikle hukuk tanımının gelişmesine imkân tanımaktadır. Hukukun tanımına ait geniş açıdan yaklaşan bilimlerden en önemli olanı hukuk felsefesidir. Felsefe denildiğinde insanların aklına karışık ve somut olmayan fikirler gelir. Ancak felsefe geniş anlamıyla düşünmek eylemiyle aynı manaya gelmektedir. Hukuk zaman içinde felsefenin alanına girmiş ve hukuk felsefesi bir bilim olarak ortaya çıkmıştır (Aktaş, 2018: 234-235).

Hukuk felsefesi bilim olmasının yanında, doğruyu bulmaya çalışırken bir yandan da farklı teorilere yönelmiştir. Bunlardan biri genel hukuk teorisidir. Burada pozitif biçimde yaklaşılmış, dil ve mantık olarak analiz edilmiştir. Bu teoriye göre hukuksal tanımların daha geniş anlamda özümsemesi daha analizli ve kucaklayıcı olmasıdır. Bu teori genel manada hukuk felsefesinin alt bilimi şeklinde görülmesinin yanı sıra hukuk felsefesini ideal hukuk şeklinde ele alanlar göz önünde bulundurulduğunda kendine has disiplin olarak görülmüştür (Aktaş, 2018: 242).

Hukuk, toplum yaşamının zorunlu bir sonucu olmaktadır. Toplum yaşamında düzen ve disiplin aracılığıyla varlığını korumaktadır. Tarih ise geçmişteki sosyal hayatın tüm kurumlarını farklı açılardan ele alıp incelemektedir. Bu açıdan hukuk ve tarih ilişkisine bakıldığında birbirlerini tamamlayan ilimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarih, toplum ya da devlet içerisinde yaşanan olayları zaman ve mekân çerçevesinde neden ve sonuçlarını ele alıp incelerken, hukuk ise yaşanan olayları yönlendiren kuralları incelemektedir. Hukukun genel gayesi, toplumda adaleti tesis etmek, kişiler ve toplum arasında hakların ve borçların dengesini korumak, getirtmiş olduğu kurallarla toplulukların yararını koruyabilmektir. Tarih olmadan hukuk bilgisi temelsiz olur, hukuki çerçeveye alınmayan tarihi bilgiler ise tarihteki olayların gerçek nedenlerini açıklamaktan uzak düşer. Bu ilişki Osmanlının Mecellesinde şu şekilde geçmektedir: “ Ezmanın tegayyürü ile ahkâmın tebeddülü inkâr olunamaz.” Burada zamanların değişmesiyle hukuki hükümlerin de değişmesinden bahsedilmiştir (Cin, 1984: 3).

Hukukun dil ile olan ilişkisinde belli zorlukların olduğunu görmekteyiz. Her mesleğin kendine göre dili bulunmaktadır. Örneğin öğretmenlerin, mühendislerin, sağlıkçıların, dili olduğu gibi hukukçuların da dili vardır. Hukuk dili karmaşık anlaması zor alanlardan bir tanesidir. Örneğin hukukçular; ıztırar, keenlemyekün, mücbir, irtifak hakkı, zilyetlik tapu sicili, kazai rüşd gibi kavramların hepsinin özel anlamı bulunup bunlarla isteklerini en az tasarrufta dile getirirler (Ergün, 2019: 1312).

Hukuk dilinin ağır olması hukuk ile insanlar arasında bir set çekmektedir. Zor olmasının nedeni yine kendi yapısından gelmektedir. Bu sebeple uzmanlar haricindekilerin kullanması anlaşmazlığa sebebiyet vermektedir. Çünkü çoğu kelimeler Arapça ve Farsçadan oluşur. Örneğin; Osmanlıdaki hukukla alakalı belgelerin dilinin ağır ve ihtişamlı olduğunu görmekteyiz. Türk Medeni hukuku 17 Şubat 1926’ da kabul edilince Türk hukuku Avrupa ile kaynaşarak Türk dilinin yanı sıra İngilizce, Fransızca, Almanca ve Latin dilleri de görülmüştür. Bu sebeple hukukçular

1934’ te Türk hukukçular cemiyetinde birleşerek “Türk Hukuk Lügati “ismiyle bir eser meydana getirdiler (Ergün, 2019: 1313–1316).

Kültür ile hukuk arasındaki ilişkiye bakıldığında, kültürün toplum üzerindeki etkisi ve verilen değerin önemli olması toplumu etkilemeye başlamış ve kültürün hukuka etkisi de ön plana çıkmıştır. Hukuk kurallarının yazılı olarak var olması her ne kadar önemliyse yazılı olmayan kurallarda bir o kadar önemlidir. Bu yazısız olan kurallar hukukun kültürel tarafına dikkat çeker. Hukuk, kanun biçimde billurlaşmış bir medeniyettir. Bu açıdan kültür ile gelişimini sağlayan hukukun, kültürden ayrı düşünülmesi söz konusu olamaz (Üçüncü, 2016: 358–360).

Hukuk ve kültür arasındaki ilişki üç görüş üzerinde şekillenmektedir. İlki kültürün hukuk üzerindeki etkisi ölçüsünde hukukun kapsamının ne derece olduğunu, ikincisi karşılıklı olarak hukuk ve kültürün birbirini etkilemesini, üçüncü olarak da hukuku kültürden tamamıyla ayırarak hukukun kültürü etkilemesi sonucu değişimini savunmaktadır (Üçüncü, 2016: 361).

Kültürel öğelerin hukuka işlerlik kazandırması ve onun gelişmesine katkı sağlaması önemlidir. Çünkü hukuk belli bir dönem içinde beliren kültürün toplamıdır diyebiliriz. Bu nedenle hukuk kurallarının oluşmasında kültürel normların etkisi yadsınamaz. Böylelikle benimsenen bu normlar toplumdaki o hukukun daha çabuk benimsenmesini sağlamaktadır. Hukuk kurallarının yalnızca yazılı olan kısmını ön plana çıkarıp geride kalan yazısız normları geri plana itmek, bu kuralların yalnızca yazıdan ibaret olduğunu varsaymak anlamına gelmektedir. Bu durum da hukukun toplumdaki etkisini ve benimsenmesini zor kılacaktır. Her kültürel olayın bir hukuki tarafı olması gibi her hukuki olayında bir kültürel tarafı bulunmaktadır. Böylelikle yaşanan bu etkileşim sonucu her iki taraf da birbirinin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Üçüncü, 2016: 362).

Devletin tanımına bakacak olursak Arapça ‘da devlet veya dulet, bir halden başka bir hale dönmek, dolaşmak, nöbetleşe art arda gelmek, üstün gelen, zafer kazanan manasına gelmektedir ve bunun çoğulu da düvel’dir. Klasik kaynaklarda devlet şeklinde kullanılmasının yanı sıra gerçek manada devleti ifade etmek için “mülk” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime yerini zamanla “devlet” ifadesine bırakmıştır (Türker, 2010: 4).

Devleti tanımlayabilmek için devletin unsurlarına bakmak gerekir. Bu unsurlar kısaca insan topluluğu, belirli toprak parçası, egemenlik ve merkezi olan teşkilat yapısıdır. Devletin oluşabilmesi için tüm bu unsurlar bir arada bulunmalıdır. Bunlardan birinin eksik olması halinde devlet dediğimiz yapı oluşmamaktadır. Bu dediklerimizden hareketle devletin tanımını yapacak olursak “devlet, belli toprak parçası üzerinde belirli insan topluluğunun, ortak bir merkezde toplanmış teşkilat yapısıdır (Türker, 2010: 5).

Hukuk devleti ise kavram olarak Alman kökenlidir. Rechtsstaat deyimini 1860 larda iki Alman hukukçu kullanmıştır. Fransızca Etat De Droit diye geçer. Diğer çoğu yerde ise Rule of law diye kullanılır. Ancak bu kelimeler arasında anlam ve işlevi açısından fark bulunmamaktadır (Kuyaksıl, 2007: 33).

Hukuk devleti kavramı genel anlamda “hukukun üstünlüğüne dayalı devlet ya da hukukun egemen olduğu devlet” şeklinde isimlendirilirken Avrupa coğrafyasında Almanya’nın tesiriyle “hukuk devleti” şeklinde geçmektedir. Hukukçular bu kavram için çeşitli tanımlar oluşturmuşlardır. Bu tanımlardan yola çıkarak; genel manada devletin başında bulunan kişilerin keyfi yönetimlerine karşın, halka hukuki güvence sağlayan devlet modeli, temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması, şahıslara hukuki güvence veren, kısaca hukuk çerçevesinde halkının hukuki olanaklardan faydalandığı devletin hukuka bağlılığı gibi oluşan düzen olarak tanımlanabilmiştir (Yıldız, 2013: 224).

Hukuk devleti terimi en basit anlamıyla devletin hukuka bağlı olmasıdır. Bunu daha açık ifade ettiğimizde, toplumdaki yaşamın zorunlu olmasından, siyaseten devletin her daim hukukunun bulunduğunu ve tarihin seyrinde değişen devletlerin hukuka bağlılığını ifade eder. Bu sebeple yeni kurulan devletin hukukunun varlığının bulunması değil, devletin bütün kurumlarıyla hukuka bağlılığının oluşturulmasıdır. Günümüzde hukuk devleti kelimesinin asıl ortaya çıkış yeri Almanya’da olmuş daha sonra Avrupa kıtasında yayılmıştır. Hukuk devletinin insan haklarına

saygılı ve bunları koruyucu, adaletli düzeni sağlayan ve bunun devamını sağlayan bütün işlevlerinde hukuk ve anayasaya uygun devleti ifade eder.

Hukuk devleti hukuka saygı göstermeyi yeterli gören devleti değil, hukuku yüksek gören hukukun üstün olmasını kabul eden devlettir. Hukuk devletinin amacı devleti korumak değildir. Esas olarak devleti koruma niyetinin korumak olduğunu, sonuç olarak devleti koruma olsa dahi kişilerin temel hak ve özgürlüklerini güvenceye almayı güden bir devlet anlayışıdır. Hukuk devleti, devlet mekanizmalarının tek bir yerde toplanmasını ifade etmemektedir. Yasama, yürütme ve yargı organlarının ayrı güçler şeklinde olmasının istenildiği devlettir. Hukuk devleti, polis devleti değildir. Kamu düzeni açısından temel hak ve özgürlüklere orantısız biçimde karışabilmesine olanak sunmayan devlettir (Gülan, 2019: 1-7).

Hukuk devletinin esasları şunlardır: Temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması, kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi, kanuni idare ilkesi (Yasal Yönetim), idarenin yargısal denetimi, kanunsuz suç ve ceza olmaması (Kanunilik ilkesi) Devlet faaliyetlerinin belirli olması, kuvvetler ayrılığı, mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıç güvencesinin sağlanmış olması (Yargı Bağımsızlığı), idarenin mali sorumluluğu ve demokratik siyasi rejimdir (Somer, 2005: 226-229).

Kanun devleti ise Jean Bodin ile başlar Machievelli ve Thomas Hobbes ile devam eder. Burada klasik hâkimiyet anlayışı vardır. Hâkimiyet devamlıdır, bölünemez, başkasına verilemez ve devlete ait olandır. Kanun devleti toplumlarında katı bir oluşum bulunmakla, halk pasif durumda olup devletin sivil araçlarıyla baskı altına alınmış durumdadır. Bu sebeple toplumdaki dinamiklerin kendine güvenmeyen girişimci tarafını bastıran bir durum ortaya çıkar. Hukuk devletinde ise her ne kadar toplumda devletin müdahalesi yok gibi görünse de işlevsel olarak varlığını hissettirmektedir. Ancak burada bazı kurumlar aracılığıyla halk serbest yaşamakta girişken bireyler olmaktadır (Göksu, 2007: 63-64).

Hukuk devleti ve kanun devleti arasındaki ilişki şu şekildedir: Kanun devletlerinde esas itibarıyla kanunları uygulayan mahkemeler bulunmakla birlikte ele alınan bu kanunlar doğrultusunda amaç çerçevesinde ele alındıktan sonra adaletten daha ziyade bu amacın gerçekleşmesinin ve devamının ön planda olmasıdır. Bu açıdan toplumsal normları ve devleti de düzene sokan hukuk değil, bahsettiğimiz kanunlardır. Çünkü hukuk ve kanunun tanımları farklılık göstermektedir. Hukuk kavramı daha genel bir kavramdır ve soyuttur. Kanunlar ise somuttur. Hukuk kanunları da içinde barındıran maddi ve manevi unsurlar, mahkeme işlemleri, bilim insanlarının fikirleri, akılcı vs. gibi öğeleri bünyesinde taşımaktadır (Göksu, 2007: 60).

Hukukun üstünlüğü kavramında ise devletin söz konusu halk ve hukuk nezdindeki idaresi olmadan tek bir hedef için hukukun tesisiyle adaleti temin etmektir. Thomas Hobbes'in dediği gibi devlet "Leviathan"dır. Devlet oluşuktan sonra artık kendini bazı değerlerden soyutlar ve kendine özgü bir alan belirleyip kişileri kısıtlayan, kontrol altına alan, kanun ve ahlak anlayışının bu düzene etki etmesi gerekli değildir (Göksu, 2007: 62).

1.2. Türklerde İslamiyet Öncesi Hukuk

Devlet - hukuk kavramlarını ve bunlar arasındaki ilişkiyi genel çerçevede ele aldıktan sonra şimdi de Türk devletlerinde devlet - hukuk kavramlarını ve Türklerin İslam öncesi hukuki yapılarını açıklamaya çalışacağız. Türk devletlerinin kuruluş amacı ve felsefesini en iyi açıklayan cümle devletin adında gizli olan "İl" kelimesidir (Okur, 2007: 8). Diğer önemli iki unsur da millet ve vatandır. Devlet bu iki unsurun uyumuyla birlikte var olabilmekteydi. Bu unsurlardan birinin taviz verilmesiyle devletin temelleri sarsılmakta ve yıkılabilmektedir. Milleti, özgür ve bağımsız kişilerden çıkan bir kağanın devleti yönetme zorunluluğu da diğer önemli bir unsurdur. Hükümdar yönetme yetkisini doğrudan Tanrı'dan alırdı. Fakat bu yetki, görevi hak ettiği zaman diliminde kalabilmekte ancak bu hakkını kaybettiğinde ise yetkisi elinden alınmaktaydı. Bu yetkiyi belirleyen en önemli unsurlar ise; törelere uyma ile halkı güvenlik ve huzur içinde yaşatmaktı (Okur, 2007: 9-10).

İslamiyet'ten önce töre aracılığıyla temel hak ve hürriyetler korunmak istenmiştir. İslamiyet öncesinde Türk devletleri töreye uygun biçimde kurulmuşlardır. Töre kuralları yazısız olmalarına rağmen şimdiki hukuk kuralları göz önüne alındığında törenin anayasadan daha yüksek ve daha bağlayıcı olan esas kuralları olmuşlardır. Devletin ilelebet olması için kanuna (töreye) ihtiyaç vardır (Kuyaksil ve Altunbaş, 2012: 26).

Türkler, yaşamış oldukları coğrafya itibariyle etrafındaki düşmanlara karşı her daim birlik içinde yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle Türk coğrafyasında düzeni sağlayan töre her şeyden evvel gelmekteydi. Bu töre, yazılı hale getirilmeyen örf ve âdete dayanmıştır. Törenin ne anlama geldiğini küçükler büyüklerden öğrenerek yetişirlerdi.

Sultanın başkanlık yaptığı siyasi mahkemeler ve normal olan mahkemelerde törenin kuralları istisnasız uygulanmaktaydı. Törelere hükümdarlarda karşı çıkamaz aksine töreye uygun hareket edilmediği zamanlarda baştan indirilmekte ve hatta idam edilmekteydi. Törenin hükümleri oldukça sert ve kesindi. Cezaları ağır olmakla birlikte Türklerin temelini oluşturduğu için insanlar bu yaptırımları haksız ve adaletsiz olarak değerlendirmezlerdi (Güngör, 1996: 57).

Töre dediğimiz şey Türklere büyüklerinden kalmış kurallar bütünü ile kamu hukuku ve sultanın görevlerini açıklayan “kanun” anlamında, Türklerin sosyal yaşamını düzenleyen zaruri kurallar bütünüdür. Töre, İslamiyet öncesinde Türk devletlerinde benimsenen tek değer olup her şeyin üzerinde görülmektedir. Türkler bunu “ İl gider, Töre kalır” sözüyle belirtmişlerdir. Türklerin şaheserleri yaptıkları yazıtlarda, Türk töresi halka ve gelecek nesillere örneklerle aktarılmıştır. Örneğin; ailenin devamı töre aracılığıyla güvenceye alınmıştır. Türkler boy ve bölümler şeklinde yaşamışlardır. Boyların arazileri genişledikçe sülale özelliğini kazanmaktadırlar. Bodunlar tam bir devlet özelliği taşımazlar, “beylik” şeklindedirler. Siyasi yapının en üst kısmında olan devlet ise hukuki, idari, askeri açıdan bütünlük taşımaktadır. Birlik ve beraberliği sağlayan kişi de Kağan olmaktadır. Kağan, Tanrının yeryüzündeki temsilcisidir ve Türk halkının devamını sağlama görevi ona verilmiştir. Halk, sosyal yapının temelini oluşturmakta, bütünlüğünün sağlanması töre ve sosyal yaşamın etkinliğiyle sağlanmaya çalışılmaktadır (Şahin, 2021: 2).

İslamiyet öncesinde, halk onları yöneten kişilerden hak ve bağımsızlık istemekte ve bunu onlardan beklemekteydiler. Halkın bu istekleri de kamu hukuku ve sultanın görevlerini belirleyen yaptırımlarla, töre aracılığıyla yerine getirilmekteydi. Bozkır kültürü yaşamında, zamanla hukuki-sosyal değer kazanarak genellikle “kanun” anlamına gelen töre eski Türklerin sosyal hayatını düzenleyen kuralların bütünüydü. Hatta Museviliği benimseyen Hazarlar dahi hukuk açısından görevlerini Hahamlığa göre değil, töre şartlarına göre düzenlemekteydiler (Kafesoğlu, 2015: 237).

Törenin hükümleri değişmez kalıplar şeklinde değillerdir. Töre, çevre ve şartlara göre kendini yenilemeye açıktı. Türk sultanları, dönemin şartlarına göre meclisin onayını alarak töreye yeni kurallar getirebilmekteydiler. Örneğin; Hunlarda Mo-tun, Göktürklerde Bumin ve İlteriş Kağan değişikliğe gitmişlerdir. Bununla birlikte Kutadgu Bilig’de törenin değişmez esasları vardır. Bunlar; Könilik (adalet), Uzluk (iyilik), Tüzlük (eşitlik) ve Kişilik (insanlık) tır (Kafesoğlu, 2015: 238).

Bu değişmez hükümlerin anlamları şunlardır: a) Könilik (adalet): Kanunların adaletli olması gerekmektedir. Çünkü adaletin temelinde gelişme göstermeyen bir kanun üçayaklı bir masanın ayaklarından bir tanesinin eksilmesi, yanlışlara ve haksızlıklara neden olması demektir. Bu durumda devletin tahtı yıkılmaktadır. Devletini düşünüp korumak isteyen sultan adaletli kanun yapma mecburiyetindedir. b) Uz'luk (iyilik): Kanun “iyi” insanlık yararına ve toplumu oluşturan insanların yararına olmalıdır. Kişi hukukunu dikkate almayan, toplum için yarar sağlamayan kanun da devleti kötü etmesi için yeterlidir. c) Tüz'lük (eşitlik): Töre yapı itibariyle Ortaçağ zihniyetinden ayrılmaktadır. Törede, oğul ile yabancı ayrımı bulunmaz ve nazarında bey ile kul farkını yapmamaktadır. İnsanlar arasında eşitlik ilkesini kabul eden bu kavramı daha iyi anlamak için yirminci yüz yüla bakıp orada alışılan ve genelleşmiş hukuk anlayışlarından kurtulmamız, fikrimizi farklı imtiyaz sahibi sınıfların kendilerini düşünmüş bir hayat sürerlerken, herhangi bir hakka sahip olamayan kölelerin olduğu bu durumun sözde kanunlar çerçevesinde ele aldıkları 900 yıl önceki zamana bakmamız gerekmektedir (Kafesoğlu, 1980: 20).

d) Kişilik (insanlık): “Kanunun güneşi tüm insanlara ulaşabilmeli ve tüm cihani aydınlatabilmelidir. Çünkü insanların aslı tektir ve onları birbirinden ayıran sadece bilgilerinin dereceleridir. Kanun ne kadar insanları kuşatırsa o derece toplum mutlu ve devlet sonsuza dek yaşar. Devleti yok eden iki şey vardır: Biri görevi ihmal etme, diğeri ise insanlara zulüm etmektir. Kutadgu Bilig’de devlette en yüksek makam olarak vezirlik ve subaşıktır. Bu görevlere gelenlerin halkın saygısını kazanmış kişilerden seçilmesi gerekliliğinden bahsedilmektedir (Kafesoğlu, 1980: 21).

Töre esas itibariyle Tabgaçlardan itibaren bilinen ve Türk devlet yapısının siyasi sosyal hayatını düzenleyen sözlü hukuk normlarının bütününe verilen addır (Ahmetbeyoğlu, 2020: 37).

Orhun kitabelerinde bu isim on bir yerde geçmekte ve altısında ise devlet ile beraber yer almaktadır. Kaşgarlı Mahmut töreyi düzen, nizam, gelenek ve adet yerine kullanmıştır. Töre üç biçimde oluşturulurdu. İlki, Kağan ya da Boy beylerinin hukuk oluşturmaya idi. Orhun kitabelerinde bununla ilgili olarak, Türk milletini derleyip bir araya getiren ve birleştiren Sultanın yaptığı en önemli işlerden birinin kanun yapmak olduğu söylenmektedir. Yusuf Has Hacıp ise şunları söylemektedir: “Hükümdarlık uludur, çok iyidir ancak daha iyi olan töredir. Ancak bundan daha iyi olan törenin eşit uygulanmasıdır. Kanun koyan hükümdar devletini de düzene koyardı. En iyi hükümdar iyi kanun yapandır. Kanuna bağlı ol ki, halk da sana bağlı olsun” diye geçmektedir. İkincisi ise belli kanun ve kuralların meclis aracılığıyla alınmasıdır. Üçüncüsü de örf ve adetlerin töreyi oluşturmaya (Ahmetbeyoğlu, 2020: 38).

Törenin kaynaklarına tekrar kısaca değinirsek şunları söyleyebiliriz;

1. Gelenek şeklinde zaman içerisinde oluşanlar,
2. Kağan tarafından ortaya konulan ve halk tarafından kabul edilmiş kurallar,
3. Kurultayda alınan kararlar olmak üzere üç kaynaktan oluşmaktadır (Tekin, 2020: 44).

Kurultayda alınan kararlar töreyi oluşturan bir diğer kaynaktır. Kurultay, kağanın aldığı kararları denetleyebilme ve karşı çıkma hakkına sahip bir kurumdur. Böylece kağanın almış olduğu kararın aksine tersi bir karar alınabilmekteydi. Bu durum alınan kararların töre hükmü haline dönüşmesine zemin hazırlamıştır. (Tekin, 2020: 44).

Türklerin farklı coğrafyalara göç etmeleri ve bu bölgelerde devlet kurmaları; onların yeni coğrafyalara uyum sağladıklarını göstermiştir. Esasen bulundukları coğrafyanın kültürel yapılarını devlet yapısının bünyesine almışlardır. Fakat bu uyum ile oluşan farklılaşma, devlet anlayışında değişimden daha çok bir dönüşüme uğramıştır. Zira Türk devletlerine bakıldığında benzer siyasi oluşum ve anlayışlar görülmektedir (Arslantaş, 2018: 7).

Örneğin Türklerin ilk siyasi teşekkülü olan Asya Hun Devleti’ndeki siyasi yapı ve anlayışlar Avrupa Hun, Göktürk ve Türk-İslam devletlerinde de görülmektedir. Bu durum Türklerde bir devlet geleneğinin olduğunu göstermektedir. Türk devletinin amaçları; halkı mutlu etmek, dış güçlere karşı vatani ve milleti korumak, yurt edinmek, adaleti ve barışı sağlamak ve halka hizmet sağlamak şeklinde özetlenebilir. Devlet bu amaçları gerçekleştirmek amacıyla kurulmakta ve evrensel bir önem taşımaktadır. Türk devleti içerisinde yalnızca Türkler yer almamakta ve diğer toplumlar dışlanmamaktadır (Arslantaş, 2018: 8).

Türk devletlerinin amaçlarından biri olan adaletin uygulanmasında, hükümdarların adil olmalarının yanı sıra bu görevi yerine getirecek memur ve hâkimlerin iyi yetişmiş kimseler arasından olmaları gerekmektedir. Adaletin tesis edilip edilmediğini hükümdarlar bizzat gözlemlemiştir. Ancak ülkenin genişlemesiyle, bu durum zaman geçtikçe zor olmuştur. Özellikle Türk İslam devletlerinden sonra mahkemeler açık şekilde herkesin gözü önünde yapılmıştır. Davalarda kadıların yanında bir bilirkişi heyeti de yer almıştır. Sicile kaydedilen bu şahitler mahkemeye jüri özelliği kazandırmıştır. Adalet kavramının özü itibariyle davacı ve sanıkların sultan ya da güçsüz biri olması neticeyi etkilememektedir. Buradaki adalet yalnızca Müslümanlara değil Hristiyan ve Museviler için de geçerlidir. Bunlar da kanun kapsamında mahkemeye başvurup sorunlarını divana taşıyıp haklarının teslim edilmesini isteyebilirlerdi (Güney, 2002: 32).

Hukuki konularda uygulanan bu anlayış kendisini inanç özgürlüğünde de göstermiştir. Eski Türk devletlerinde çeşitli inançlardaki insanlar, inançlarına göre rahatça hareket edebildikleri gibi Selçuklu ve Osmanlılarda da bu anlayış ve hoşgörü her zaman görülmüştür (Güney, 2002: 33).

Türklerin İslam öncesindeki töre ile ilgili bilgilerini eski Türk yazıtlarından da öğrenebiliriz. Türkler bu yazıtlara genellikle “Bengü” adını vermişlerdir. Türkler, büyük ölüleri için yazdırdıkları yazıtlara “ devlet yazıtları” derlerdi. Örneğin Kül-Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk için yazdırılanlar unutulmayacak devlet yazıtlarıydılar. Bu yazıtlar, halkın görüp duyarak ibret alınması için “ taşa vurulmuş birer öğüt” idiler (Ögel, 1971: 22).

Bu eski yazıtlar Türk “töre kanunlarını” millete ve gelecek nesillere örnekler ile anlatan eserlerdir. Büyük devlet kurmuş hükümdarlarımız kendi deneyim ve görüşlerine göre “töreyi” kurarlardı. Geçmiş hadiselerden ders çıkararak, buradan elde ettikleri tecrübelerle göre yeni yol haritası çizen Türkler, dünyada bu konuda ileri gelen milletlerden biri olmuşlardır. Esasen Türklerde kanun ve törelerin diğer ismi de “yol” idi. Herkes bu yoldan gitmek zorundaydı. Kağanın halka karşı, halkın da Kağana karşı görevleri yazıtlarda kanun şeklinde açık şekilde belirtilmiştir. Örneğin; Tanrı varlık verdiği için özümün de kufu var olduğu için kağan olarak tahta çıktım. Kağan olup fakir ve yoksul milleti bir araya getirdim. Fakir milleti zengin kıldım! Az milleti çok kıldım! Bu sözümde yanlış var mı Türk beyleri ve milleti iştin! Türk budununun derlenip, birleştirilmesini ve devlet idaresini bu yazıta vurdum şeklinde yazıtlarda geçmektedir. Bu yazılanlar hükümdarın buyruk ve fermanı olmaktadır. Bunlar da o dönemde birer töre ve kanun hükmündeydiler (Ögel, 1971: 24–25).

1.3. Türklerde İslamiyet Sonrası Hukuk

İslamiyet öncesinde olduğu gibi İslamiyet sonrasında da Türkler etkin şekilde devletlerini kurmuşlardır. Bu devletler de eskiden olduğu gibi hukuka önem vererek idarede hukuk üstünlüğünü benimsemişlerdir. Genellikle adaletli ve hoşgörülü olmuşlardır. Törelerin tesiri bu dönemde de görülmüş İslamiyet ile beraber yeni kimliğe bürünmüştür. İslamiyet’ten sonra hukuk alanında hem örfi hem de şeri hukuk sisteminin uygulanmasıyla hukuk sistemlerini oluşturmuşlardır. Modern anayasalarda bulunan temel hak ve özgürlükler bu hukuk sisteminde yer almıştır. İslamiyet’ten sonra toplumsal normlar, devlet yönetimi ve temel haklarla ilgili iki alanda etkili olan hukuk uygulanmıştır. İlki, dini kuralları kapsayan İslam hukuku, diğeri ise örfi kuralları içeren devlet kanunudur. Bu durum yargılamada da benzer hususlar göstermiştir. İslamiyet sonrasındaki hak ve özgürlükler eskiden olduğu gibi yasal olarak güvenceye alınmış ve yargı denetimi bulunmaktaydı (Ergin, 2016: 4).

Ayrıca hükümdarlar yönetimin getirdiği sadakate bağlılık göstermişler ve kendilerini İslamiyet’in hükümlerine karşı sorumlu tutmuşlardır. Esasen bu dönemde İslam’ın getirmiş olduğu kurallara aykırı davranmamışlar ve diğer taraftan örfi kurallara uygun hareket etmişlerdir. Bu dönemde şeri kurallar hiçbir zaman denetlenmemiş hatta hükümdar ve halifeler de dâhil olmak üzere herkes bu kurallara bağlı olmuşlardır. Nedeni bu hükümlerin en geçerli kurallar olmasıdır (Ergin, 2016: 5).

İslamiyet’le beraber mahkemeler şeri ve örfi yargı olarak iki kısımda görülmüştür. Bu iki mahkeme haricinde ayrıca devlet görevlileri ve halk içindeki davalara divanı mezalim denilen mahkemeler aracılığıyla milletin sorunları bizzat sultana iletilebilmekteydi. Temel hak ve hürriyetler yasal biçimde korumaya alınmış ve yargı güvenliği sağlanmıştır. Türk İslam devletlerinin tümünde kamu hayatını düzene koyan iki farklı kanun bulunmaktadır. Birincisi kuran, sünnet, icma ve kıyasa dayalı İslam hukuku diğeri ise sultanın şahsına dayalı İslami hükümler dışında ve ona aykırı olmayan örfe dayalı devlet hukukudur. Tüm Müslüman Türk hükümdarları idari yönetimlerinde kudret sahibi olan Allaha ve onun kanunlarına manevî olarak bağlıdır. Şeri kanunlar hiçbir organın denetimi altında olmayıp hükümdar dâhil olmak üzere tüm herkesi kapsamaktadır. Bu sebeple kurallarının denetim özelliği yoktur. Fakat bazı alanlarda hükümdarların emirleri ve şeyhülislamın fetvasıyla bazı kanunnameler sınırlanabilmekteydi (Kuyaksil ve Altunbaş, 2012: 28–29).

İlk Türk İslam devleti olan Karahanlılar, İslamiyet'in yayılmasını milli siyaset olarak hedef edinmişler ve tüm Türkleri İslamiyet'in çatısı altına almak için çaba göstermişlerdir. Kısa bir zaman diliminde İslam hukukuna uyum sağlamışlar ve üç yüze yakın İslam hukukçusu yetiştirmiş ve üç yüz elliden fazla İslam'la alakalı eserler bırakmışlardır (Cin, 1984: 8).

Karahanlılar, Samanoğulları devletinden sonra Türkler arasında İslamiyet'in yayılması hedefine öncülük etmişlerdir. Ayrıca daha sonra kurulacak olan Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük devletlerin ilk hidayet öncüleri olmuşlardır. Onların iman coşkusu ve kurmuş oldukları bu devlet İslam'ı kucaklayan Türklerde, Müslüman olmayanlara da ön ayak olmuştur. Karahanlılar'ın Müslüman olma olayı ilahi bir olay ile gerçekleşmiştir. Zira Saltuk Buğra Hanın Müslüman olma olayı sıradan bir olay olmamakta her şeyden evvel bir destan özelliği vardır. Destanda Küçük Saltuk'u hidayete erdirmeye görevi bir Peygamber tarafından ya da Samanoğulları'ndan Ebu Nasr isminde birine verilmişti. O kişi rüyasında Peygamberi görmüş ve şu istekte bulunmuştur: “ Kalk hemen Türkistan'ın yolunu tut! Orada Saltuk Tekin hidayete ulaşmak için senin delaletini bekliyor” denilmiştir. Saltuk Buğra Hanın Müslüman oluşu, İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında yeni bir başlangıç olmuştur (Kitapçı, 2016: 494).

Böylelikle Türklerin kitleler halinde İslamiyet'e girmeleri, Türk halkı için Ergenekon özelliği taşımıştır. İslam'ın gücüyle batıya doğru ilahi amaçlarını gerçekleştirmek için hareket etmişler ve bunun öncülüğünü yapıp pek çok devlet kurmuşlardır. Böylelikle Karahanlılar'ın Müslüman olma serüveni ile başlayan ve İslam hukukunun uzun yıllar Türkler arasında etkili olmasını sağlayan gelişme yaşanmıştır. (Kitapçı, 2016: 496).

Türk - İslam eserlerinde hükümdarların görevlerine baktığımızda şunlar karşımıza çıkmaktadır. Kutadgu Bilig'de hükümdar, insanüstü varlık şeklinde ele alınmamış ve onun öncelikle Tanrıya, sonra da Töre (kanun) ile yönetimindeki kişilere sorumlu tutulmakta ve bu sorumluluğu yerine getirdiği süre kadar başta kalabilmekteydi. Hükümdarın başlıca görevleri, halkın huzurunu sağlamak, hükümdarlığın her şeyden önce halk için olduğu ve devletin de esas görevinin yönetimi altındakileri doyurmak ve giydirmekle sorumludur. Ayrıca kanunu düzene koyma, ülkenin esenlik ve düzenini sağlama, adaleti tesis etmektir. Yusuf Has Hacib'e göre hükümdarın paranın ayarını koruma, adaletli idare kurma, yolların güvenliğini sağlama gibi sorumluluğu olduğunu söyler. Buradan İslam öncesi ve sonrası dönemde Türk hükümdarlarının görevleri sıralanırken benzer özellikleri taşımaları gerektiğini söyleyebiliriz (Yazıcı, 1992: 88).

Müslüman Türk devleti döneminde yasama, yürütme ve yargı ayrı alanlarda çalışmalarını yürütse de devletin başında bulunan yöneticinin etkin olması güçler ayrılığı ilkesinin tam anlamıyla oluşmadığını göstermektedir. Yargı yetkisi bağımsız mahkemelere verilerek, hükümdarlar şeri hukukta yargı yetkisini kullanmayarak burada araya girmekten uzak durmuşlardır. Bir diğer yenilik ise yargı bağımsızlığı hususudur. Yargıçların azledilememesi, mahkemelerin bağımsızlığı, yargıların açıklığı, hakkını arama serbestliği, kanuni hâkim güvencesi gibi yargısal alanda önemli adımlar atılmıştır. Türk İslam devletlerinin hâkimiyet anlayışı ilk Türk devletlerinin geleneklerine uygun biçimde süregelmiştir. İslamiyet sonrasında da halk, yönetimde aktif rol oynayıp başa geçecek olan yöneticileri seçme ve seçmeme hakkına sahipti. Divanlar sayesinde hükümdarın gücü sınırlanabilmesi durumu demokratik düşüncenin varlığını göstermektedir (Kuyaksil ve Altunbaş, 2012: 30–32).

Türklerin İslam öncesi ve sonrası hukuk alanındaki gelişim ve değişimlerini ele aldıktan sonra Bizans hukuk sistemine değineceğiz. Bilindiği gibi Roma (Bizans) hukuk sistemi kendi döneminden önce oluşan hukuk sistemlerinden etkilenmiş ve kendi döneminde hukuk alanında yaptığı reformlarla kendi çağını ve günümüz Avrupa hukuk sistemlerinin temelini oluşturmuştur. Bizans hukukunun temeli olan Roma hukukunun sağlam temele sahip olması Roma devletini cihan imparatorluğuna dönüşmesini sağlamıştır (Ceylan, 2004: 2).

Roma'da ilk zamanlar örf adet hukuku yer almıştır. Sonraları ise rahip olan hukukçular 12 Levha kanunlarına yazdılar. MÖ. 7 yy kadar özel hukukta örf ve geleneklerden meydana gelen “İus Civile” hâkimdi. Bu kanun yalnızca Roma'da yaşayan halk için geçerliydi ve oldukça ağır hükümler içermekteydi. Bu özel bir hukuk olduğu için ceza hukuk alanı bunun dışında tutulmaktaydı (Ceylan, 2004: 3).

Roma toplumundaki insanlar gizli olan 12 Levha kanunlarını bilmeden yaşamışlardır. Halk patrici (soylu) ve pleplerden (köylü) oluşmaktaydı. Hukuk alanındaki kişiler ise patrici sınıfından seçilirdi. Roma cumhuriyetinin kurulduğu dönemde de patrici ve magistralar arasından hukukçular seçilirdi. Bu durum pleplerin hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Pleplerin hukuk alanındaki istekleri On İki Levha kanunlarının oluşmasını sağlamıştır. Böylece hukuk alanında rahiplerin gücü artmıştır. On ki Levha kanunu Romanın ilk derlenen kanunudur diyebiliriz. İlk dönemdeki İus Civile hukukunun uygulayıcıları rahiplerdi bundan dolayı hukuk-din ile bağlantılıydı. Bundan o dönemin hukuku çok tanrılı dinsel anlayışın ürünü olarak şekil almaktaydı (Karakoç, 2014: 66–67).

Roma hukuku denilince genelde ilk olarak Romanın kuruluşu MÖ 753 ten, Justinianus'un MS 565 e kadar olan dönemdeki hukuk sistemini ilk olarak ele alıyoruz. Diğer yandan ise Justinianus'un ölüm tarihinden İstanbul'un fethine kadar olan dönem farklı bir yapıya bürünmüştü. Bu nedenle buna "Yunan - Roma hukuku" denilmekteydi. Ayrıca sonraları "Bizans hukuku" da denilmiştir (Ceylan, 2004: 4).

Roma hukukunu ele alan kişiler daha çok rahip olan hukukçulardan oluşmaktaydı. Bunlar olaylar hakkındaki yorumlarını açıklamışlar ve Roma hukukunun gelişmesine katkıda bulunmuş kişilerdir. Bu yüzyıldaki hukuk sistemi eski hukuku teşkil etmekteydi. On İki Levha kanunları da miras, vesayet, ceza gibi hususlarda örfi hukuku yazıya geçirmek maksadıyla yazılmıştır. MÖ. 242 de Roma halkının yabancılarla olan ticari hayatını düzene koymak niyetiyle "Praetor Peregrinus" ismi altında praetorluk ortaya çıktı. Bu kuralların bütününe İus Gentium denilmiştir. İus Gentium ve İus Civile'nin gelişmesinde stoacı bilim insanları etkili olmuştur (Ceylan, 2004: 3).

On İki Levha kanunundan örnekler: Eğer davacı davalıyı magistra (hâkim) önüne çağırırsa gitsin, gitmez ise davacı onu tanıklık etmeye çağırsın o zaman yalnızca onu zorla alıp getirsin. Eğer davalı aldatırsa ya da ayağını geri çekerse kaçarsa davacı onu yakalasın ona el atsın. Toprak sahibine, toprak sahibi kefil olsun; mal varlığı olmayan yurttaş kim isterse o kefil olsun. Sözüne bağlı ve Roma'ya bağlılığı yeniden sağlanmış kişilere, yükümlülük ve (iyelik) devrinde Roma halkıyla aynı hak tanınsın. Eğer baba oğlunu üç defa satarsa, oğul babasından bağımsız olsun (Sandalcı, 1993: 45–47).

Roma hukuk tarihinde, "Klasik Hukuk Dönemi" olarak adlandırılan dönemde zirve noktasına varan Roma hukuku aradan geçen yüzyıllar içinde toplumun, siyasi yapının ve imparatorluk dinamiklerinin değişmesi ve gelişmesi neticesi eskimiş ve ihtiyaçlara cevap vermemeye başlamıştır (Somer, 2015: 445). Klasik Dönem hukukunu yeni ihtiyaçlarını karşılayacak oranda değiştirerek yeniden geçerli kılmak ve bütün imparator emirnamelerini de bir Codex (kitap)te toplamak isteyen Iustinianos, on yılda tamamlamayı öngördüğü bu kanunlaştırma hareketinin başına Tribonianos'u getirmiştir. Tribonianos, avukatlardan ve profesörlerden oluşan on kişilik bir kurula Corpus Iuris Civilis'i hazırlatmıştır. Bu kurul tarafından Roma hukukçularının eserleri ve Roma imparatorlarının emirnameleri elden geçirilmiş, ayıklanmış, değerlendirilerek çelişkiler giderilmiş ve belli bir düzen içinde bir araya toplanmıştır. Bu komisyon kısa sürede 3. 000. 000' dan fazla satır ihtiva eden 2.000 kitap okumak zorunda kalmıştır. Bu derleme Orta Çağ'dan itibaren Corpus Iuris Civilis olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla Corpus Iuris Civilis, 528–534 yılları arasında Konstantinopolis'te hazırlanmıştır (Somer, 2015: 446).

MS. 527 de başa gelen Justinianusun temel amacı Roma'yı eski gücüne kavuşturabilmek olmuştur. Bu dönemde Afrika, İtalya, Sicilya gibi yerler alınmış ve dönemin şartlarına uydurulmuştur. Justinianus böylelikle kaynakları bir araya getirerek onları bir düzene koymuştur. Yapılan bu düzenlemeye "Corpus Iuris Civilis" adı verilmiştir. Burada hukuka ait düzenlemeler içerisinde özellikle özel hukuk fazla yer kaplamaktaydı (Ceylan, 2004: 5).

Roma (Bizans) yazılı hukuku Iustinianos'un "Corpus Iuris Civilis" koleksiyonundan itibaren başlar, Osmanlıların İstanbul'u fethedip Bizans İmparatorluğu'na son vermesine kadar devam eder. Bizans yazılı hukuku sivil (laik) hukuk "Civil Law" ve kilise hukuku "Canon Law" olmak üzere ikiye ayrılır. Sivil hukuk özel hukuk (kişilerin hukuku, eşya hukuku, veraset hukuku, borçlar hukuku), ceza hukuku ve kamu hukukunu içermektedir. Bizans yazılı hukuku üç dönemde incelenmiştir. Birinci dönem Iustinianos'un ölümünden Makedonyalı I. Basileios'un saltanatına

kadar olan zamanı (565–866) kapsar. Bu dönemde Iustinianos’un kanunları hukukun birinci kaynağı olarak kalmıştır. İkinci dönem Makedonyalı Basileios’un tahta çıkışından IX. Konstantin Monomakhos’un İstanbul Hukuk Okulu’nu yeniden kurduğu tarih aralığını (867–1045) kapsar. Bu dönemin temel özelliği yeni kanunlar derlemesi yayımı olan VI. Leo’nun “Bazilikler”idir. Üçüncü dönem Hukuk Okulu’nun restorasyonundan (1045) Bizans İmparatorluğu’nun yıkılışına kadar (1045–1453) olan dönemi kapsar. Bu dönem Hukuk Okulu’nun yeniden ihdası nedeniyle hukuk ilminin yeniden canlanması olarak düşünülmektedir (Çiftçi, 2020: 165).

Justinianus’un amacı her ne kadar Roma’yı eski gücüne kavuşturmak olsa da onun yaptığı girişimler sınırlı ve kalıcı olamamıştır. Onun döneminden sonra Roma devleti doğu ile etkileşim sonucu farklı bir kimliğe bürünmüş ve bunun sonucunda bin yıl devam edecek olan “Bizans imparatorluğu” şeklinde anılmıştır. Roma hukuku doğu ve batı kısımlarda farklı şekillerde uygulanmıştır. Örneğin Corpus Juris Civilis teki hukuk kuralları batı kısmında neredeyse uygulanmamıştır. Bunun için Corpus Juris Civilis eserinin özetleri çıkarıldı. Bazı bölümlerin açıklaması için kaynaklar oluşturuldu. Fakat bundan sonra da akademik değeri düşük kolay ve basit kaynakların belirmesiyle birlikte Roma hukukunda bir gerileme yaşandı.

Her ne kadar eser Romanın belli bir dönemini anlatan eser olarak görülse de bu eser Roma hukukunun bütüncül tarihini içinde barındırması açısından önemlidir (Ceylan, 2004: 6).

Bizans hukukunun günümüz hukuk sistemi üzerindeki etkileri Justinianus’tan sonraki hali ile etkili olmuştur. 11. yy Roma hukuku hakkında yeni gelişmelerin yaşanmasıyla birlikte Roma hukukuna ilgi artmış ve başta Bologna üniversitesi olmak üzere İtalya’nın başka üniversitelerinde de Roma hukukuyla ilgili incelemeler yapılmış ve bu durum Roma hukukuna yeni bir ivme kazandırmıştı. Bologna üniversitesinde; Bulgarius, Martinus, Locobus ve Hugo gibi hukukçular Roma hukukunu incelemişler ve ortaya koydukları çalışmalarda notlar ile “Glassatorlar” diye anılmışlardır 15. yy sonlarına kadar devam eden dönemde ise hukukçulara ”Commentator “veya “Postglassatorlar” diye anılmışlardır. 13. ve 15. yy arası Padova, Perugia ve Pavia gibi yerlerde Roma hukukuyla ilgili çalışmalar yapılmış bu hukuku çağın gerektirdiği şekilde ele almış ve sorunlara çözüm üretmeye çalışmışlardır (Ceylan, 2004: 6 – 7). Böylelikle İtalya’da gelişen bu çalışmalar sonucu Batı Avrupa’dan pek çok öğrenci buraya gelerek Roma hukukunu yerinden incelemiş ve kendi ülkelerinde uygulamaya koymaya başlamış oldular. Bu durum yıllar öncesinde karışmış olan bir devletin hukuk sistemini uluslararası boyutta ele alınmasını sağlamıştır. Böylece Bizans hukuku Avrupa coğrafyasına yayılmış oldu. Öyle ki Bizans hukuku 19. yy kadar Avrupa devletlerinde genel bir durum haline geldi ve diğer hukuklardan üstün hale geldi. Roma hukuku ayrıca Avrupa’da ortak hukuk ismiyle tamamlayıcı bir özellik olarak belirmiştir (Ceylan, 2004: 8).

Ayrıca Bizans devletinin Osmanlı devletine tesirleri bulunmaktadır. Rombaud, Diehl, Deny, Gibbons, Kromers gibi Osmanlı tarihini araştırırken bir kısım görüş ayrılıklarına rağmen İstanbul’un fethi sonrasında Bizans kurumlarının Osmanlı kurumlarına olan etkisi hususunda hemfikirlerdir. Her ne kadar Gibbons “ Fatihin Kanunnamesinde “ Bizans’ın etkisini gördüğü söylemesi Groussetin Osmanlıyı yarı Bizanslı yarı Moğol olarak nitelemesi gibi örnekler tarihçilerin benimsenmediği fantezilerden oluşmaktadır. Tarihçilere göre Osmanlı Selçuklu sultanlarının Bizans tarafından sınır boylarına yerleştirilen göçebe toplum tarafından kurulmuştur. Bu kabilenin devlet kuracak güce sahip olmadığı İslamiyet’i de Osman döneminde kabul ettiğini yazmaktadırlar. Göçebe olan Osmanlının İslamiyet’i seçtikten sonraki ilk teşkilatları ilkel ve Asya-i tarzda olmuştur. Esas olarak İstanbul fethi sonrasında Osmanlı devleti tüm kurumlarıyla yeniden inşa edilmiştir. Burada Bizans’ın kurumlarını örnek alması açıkça görülmektedir (Köprülü, 1986: 17–18).

Son olarak hukuk tarihinin gelecekteki görevlerini ele alırsak şunları söyleyebiliriz. Ders kitaplarının önem kazandığı bu dönemde Avrupa hukuk tarihi şimdiki hukuk suallerinden etkilenecek gerçek tarih disiplini şeklinde karşılaştırmalı hukuk ile hukuk tarihi alanında gelişme yaşanmalıdır. Uzun süreden beri eleştirilen Romantizm, Kanotizm, Germenizim gibi şeylerin ayrı olarak ele alınmasının da önüne geçilmelidir (Stolleis, 2010: 127).

Bu alanlar problemlerin çözümü esnasında bir arada toplanması lazımdır. Bunu gerçekleştirirken de uzman olma zorunluluğunun da bir engel teşkil edemeyeceği göz önüne alınmalıdır. Geleceğe yönelik yapılması lüzum olanlardan biri de hukuk tarihinin özel hukuka indirilmesidir. Çünkü tüm hukuk sistemini, toplumun oluşturduğu bir sistem şeklinde ele aldığımız zaman onun tüm bilgileri kapsayacak derecede önem arz ettiğini görürüz. Hukuki meseleler okullarda görüldüğü şekliyle değil de bilimler arası ayrım fark etmeksizin önümüze çıkmaktadır. Bu noktadan ele alındığında özel hukukun alanıyla alakalı meseleleri çözümlemek için ceza hukuku, kamu hukuku, anayasa hukuku gibi kısımlarda yapılan incelemelere gereksinim vardır. Avrupa hukuk tarihinin istenilen şekilde ilerlemesi adına, günümüze kadar birden fazla göz ardı edilen alan bulunmakta; Romanya, Bulgaristan ve hatta Bizans – Osmanlı gibi alanları kapsar şekilde hareket edilmelidir. Bu alanla gerçek manada alakadar olunması Avrupa hukuk kültüründe anlaşmazlıkların esnetilmesine Ortaçağda görülen din - hukuk ayrımında, hukuk devleti, kişi özgürlüğü, kanunlaştırma düşüncesi, temel haklar, demokrasinin ve devlet sisteminin iyi idrak dilmesine yararı olacaktır (Stolleis, 2010: 128).

Gelecek zamanda hukuk tarihinin görevi; 21. yy hukukunun ele aldığı hayatın işleyişi, insanların seçme hürriyetlerini ne biçimde ele aldıklarını, tüketicilerin kendilerini ne biçimde dillendirdikleri, internet ve seyahat hukuku, önceden yapılmış olan hukuk sistemleriyle ne şekilde ilişki kurduğu gibi şeyleri gün yüzüne çıkartabilmektir (Stolleis, 2010: 129).

Hukuk yazarları, hayatın içinden olan olayları yeniden tesis edebildikleri, çağları birbirine karıştırmaktan uzak durarak ve bu hataya düşmenin önünü alarak, kişisel düşüncelerini eleştirebilme, araştırma eserlerini doğru biçimde ele alarak gerçek ile hayal durumunun farkına varacaklardır. Her durumda önlerinde olayların gerçeğini bulamayacaklardır, bilim dünyasının ortaya koyduğu gelişmeler hakkında ortak fikirde kalmayı seçeceklerdir (Stolleis, 2010: 130).

2. SELÇUKLU HUKUK SİSTEMİNİ OLUŞTURAN TEMEL UNSURLAR

2.1. Eski Türklerde Hukuk Anlayışı

Selçuklulardan önce varlık gösteren ilk Türk devletleri ve Türk İslam devletlerinin hukuki yapıları Selçukluları etkilemiştir. Türk devletlerinin geçirmiş olduğu değişimler kendinden sonraki Türk devletlerini de etkilemiştir. Selçuklu ve diğer Türk-İslam devletlerinden önce varlık gösteren Hun, Göktürk, Uygur, Hazarlar gibi Türk devletlerinin hukuki yapıları hiç kuşkusuz kendisinden sonra gelen Türk devletlerini etkilemiştir. Bu açıdan Selçuklu hukukunu anlamamız için ondan önce kurulmuş olan Türk devletlerinin hukuki yapılarını iyi idrak etmemiz gerekir. Bu bahsedilen devletlerde, devlet ve hukuk (töre) birbirinden ayrılmaz, birbirini tamamlayıcı nitelikte ve en önemlisi birbirlerinin var olma sebebi olan iki temel yapıdır. Bundan dolayı eski yazıtlarda devlet ve töre genelde beraber anılmıştır. Yeni devlet kuran ya da tahta çıkan her hükümdar öncelikle büyüklerinden kalan töreyi düzenler ve yürürlüğe koyar, kanun hâkimiyetini sağlamakla işe başlardı. Çünkü Türkler töreyi, devletin temeli saymış bir hukuk anlayışı vardı.

İlk Türk devletlerinde devletin ve tüm teşkilatın başı olan hükümdarlar, ayrıca adalet teşkilatının en üstünde yer alan kişiydi. Kendisine ve devlete karşı gelenler için en üst yargı sıfatıyla yargıda bulunup her çeşit cezayı verebilmekteydi. Örneğin Atilla, kendisine suikast düzenlemiş olan Bizans elçisini bizzat kendisi yargılamıştır. Göktürk hükümdarlarında ara ara yüksek mahkemelerde “Yargu” ya da “Yargan” unvanıyla bir yargıçları bulunurdu. Ünlü vezir Tonyukuk’un bu mahkemede görev aldığını görmekteyiz. Hun devletinde yargıçlık belli ailelerin reislerine verilirdi. Hazarlarda ise her dini cemaat için ayrı yargıçlar vardı. Burada Yahudilerin ve Hristiyanların davası iki, diğer dinlerin davalarına ise bir hâkim bakmaktaydı (Koca, 2016: 20).

Gök-Türk ve Uygur kitabelerinde, Türk devletinin önemine, Türk milleti için ne anlama geldiğine, ancak töre ile var olunacağına, iktidarın kaynağının ve özelliklerinin ne olduğuna, Kağanın millet ve devlet için ne anlam ifade ettiğine devlet memurlarının hangi özellikleri taşıması gerektiği ve nasıl davranacaklarına dair bilgilerin yer aldığını görürüz. Orhun kitabelerinde “İl” kelimesi devlet manasında kullanılmış, Kaşgarlı Mahmut’un eserinde de “İl” sulh ve barış manasında kullanılmıştır. İl kelimesinin bu iki farklı anlamı eski Türklerde devlet ile barış arasında kurulmuş olan sıkı bağı göstermektedir.

Göktürk devleti, milleti devletin kurucusu olarak benimsemişlerdir. Bu nedenle halkın içinden gelen devlet başkanı halkı korumakla, halkın yaşamını düzene koymakla yükümlüdür. İlk Türk devletlerinde Türklerde siyasal yaşam, devlet-millet işbirliği esasına dayanmaktaydı. Devlet millet işbirliğinin kurulmasında aile yapısının, örf ve âdetlerin çok önemli yeri vardır. Türklerde büyüklere saygı küçüklere sevgi şeklindeki anlayış siyasal hayata yansıyan önemli bir yönetim ilkesi olmuştur. Bu özelliklerinden dolayı milletin devlete isyan etmesi, devlet adamlarının da millete ihanet etmesi Türk milleti tarafından hiçbir dönemde kabul görmeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Güney, 2002: 13–14).

Toplumlarda devlet kurmak esasen kamu hukukunu oluşturmak demektir. Türklerin, sağlam ve değişmeyen kararları içeren kamu ve özel hukukları bulunmaktaydı. Hemen hemen tüm Türk topluluklarında, gerek kamu olsun gerek özel hukuk olsun tüm kanunlara “töre” denilmekteydi. Ancak töreyi yazılı hale getirmediikleri için eski Türk hukukuna dair kesin ve detaylı bilgilere sahip olamamaktayız. Türklerin devlet teşkilatında geniş bir memur kadrosu görev almaktaydı. Bu görevlilerin her biri belli bir unvanı taşımaktaydı. Bu unvanlar yalnızca statüsünü belirlemekle kalmayarak, görev ve sorumluluğunu bilmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Her memur kendisine verilen görevi, yasalara uygun şekilde yerine getirmek zorundaydı. Daha açık ifade etmek gerekirse Türk devlet hükümdarlarının yanı sıra devleti idare etmekle yükümlü olan herkes, ehli örfün kurallarına uymak zorundaydılar. İlk Türk devletlerinde töreye aykırı davranışlar cezanın yanında ayıplanma ve dışlanma gibi manevi yaptırıma maruz kalıyorlardı ve bunu göze almaya çekinirlerdi (Koca, 2016: 19).

Türkler açısından devlet yapısına bakıldığında şunları söyleyebiliriz. Devlet dediğimiz şey bir bakıma hâkimiyet, yani hükmetme anlamını taşır. Halk ise ellerindeki hâkimiyeti başka biçimde kullanmaktadır. Türkler topluluk olarak sayıları artınca, kendilerine onların adına hâkimiyeti

kullanacak kişileri yetkilendirmişlerdir. Türklerde idareci olanların kullandıkları ilk sıfatlar genelde Bek-Beg-Bey olmuştur. Bu gibi kişilerin önemli vasıflara sahip olmaları lazımdır. Öncelikle yönetici kişi “kut” sahibidir. Uluğ, Bilge, Alp ve Uğurlu gibi özelliklere sahip olan yani büyük ruhlu, anlayışlı, kahraman ve cesur olan kimse demektir. Hükümdarın temel görevi, Türk milletini düzene koymak, doyurmak, fakiri zengin etmektir (Baykara, 2001: 160–163).

Devleti yöneten kişiler bu normlara uyarak hareket ederlerdi. Törelerin yargısal denetimi mahkemeler ve sultanlar aracılığıyla olmaktadır. Hükümdarların töreye uyma mecburiyetleri vardır. Ters hareket etmesi durumunda baştan indirilip idam dahi edilebilirlerdi. Bu durumun hukuk devletinin ilkelerinden olan idare ve kanunların töreye uygun olmasının günümüzdeki haliyle ele alınması durumu İslamiyet öncesi Türklerde de olduğunu göstermektedir. Suç ve cezalar töreye uygun biçimde yapılmaktaydı. Töre adaletli biçimde sert ve taviz verilmeden uygulanmaya çalışılmıştır. Uzun yıllar süregelen Türk töresi ya da yasa denilen kuralların açık olması herkes tarafından bilinmesi toplumsal hayatın belli normlara bağlı olması, devlet ve insanların yüceliğini göstermektedir (Kuyaksil ve Altunbaş, 2012: 26–27).

Türk devlet yapısında; devlet başkanı olarak Han, Hakan ve Sultan, yasama açısından kurultay ve toy hükümet ve yargı organları farklı kurumlar olmaktadır. Devleti yöneten kişi halkından ve topraklarından üst düzeyde mükellef olan kişi olması dolayısıyla yasama, yürütme ve yargı unsurlarını kendi bünyesinde barındırmıştır. Esas itibarıyla yönetenler töre oluşturabilmekte ve değiştirebilmektedir. Vatanını yönetmekte gerekli olunan durumlarda yargı işlerini de yerine getirirdi. Fakat töre aracılığıyla bu gücünü hiçbir suretle kötüye kullanamazdı. Ayrıca ülkesini tek başına yönetmezdi. Ona yardımcı olan devlet teşkilatında çeşitli görevlerde pek çok kurum ve memurlar bulunmaktaydı. Bu sebeple bahsedilen bu Türk devletlerinin tam anlamıyla kuvvetler ayrımı bulunmasa da kendisinde barındırdığı kurumlar sebebiyle, yasama, yürütme ve yargının tek bir yerde bulunması olan kuvvetler birliğinden söz edilemez. İslamiyet öncesindeki Türk devlet yapısında adalet mülkün temeli olup devletinde temelini oluşturmaktadır. Milletine herhangi bir kötülük olması halinde adaletin devreye girerek bu kötülüğün zararları yok edilmektedir. Bu dönemde insanlar bizzat yönetime dâhil olup hükümdarlarını belirleme ya da tasfiye edebilmektedir. Bu durum demokrasinin ilk Türklerde de bulunduğunu göstermektedir (Kuyaksil ve Altunbaş, 2012: 27–28).

İlk Türk devletlerinde toplum yapısı; aile, boy, boylar birliği ve devletten oluşmaktadır. Sosyal ve siyasi gelişimler aileden başlar ve tüm beylerin bir araya gelmesiyle istenilen şeklini almaktaydı. Boylara ait yerleri beyler idare etmekte ve boylar arasından çıkan bir kişi devleti yönetmekteydi. Böylelikle Türk devleti ve toplumu iç içe geçmiş halkalara benzemektedir. En dışarda yer alan halkada devlet bulunmakta ve bu kurum öbür halkaları kuşatmaktadır. Bu halkanın dağılması sonucu diğer halkalar da bağımsız olmaktadır. Türk tarihinde devletin halk, barış ve insanlık için ortaya çıktığını görmekteyiz. Örneğin; Mete Han, Çin sultanına yolladığı mektupta “eli yay tutan tüm halkları birleştirdiğini” söylemiştir. Devletin başındaki hükümdar, hem devletin başı hem de toplumun lideri olmaktadır. İlk görevi halkının huzur ve barış içinde özgür olarak yaşatmaktır. Bunun yanı sıra, asker toplamak, orduyu ve toy meclisi yönetmek ile devletin idari, iktisadi ve kültürel meselelerinden de sorumluydu. Bununla birlikte kurultayda kanun teklif edebildiği gibi aynı zamanda kendisi de kanun koyabilirdi. Ayrıca en büyük yargıç olmakta ve bu unvanla yüksek mahkemeye başkanlık etmektedir. Bu açıdan hükümdar yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin büyük bir kısmına sahiptir (Arslantaş, 2018: 9).

Türk tarihinin ilk yazılı metni olarak kabul edilen Orhun Abidelerinde devlet - halk ve yönetimle ilgili şunlar geçmektedir:

Kültigin Abidesinde : “Allah istediği için, devlet sahibi olup Kağan oldum! Kağan olup aç, fakir insanları topladım. Fakiri zengin ettim. Az olan milleti çok yaptım.

“Türk milleti bunu duyun! Türk halkını bir araya getirip İl (devlet) yaptım. Her ne söylemişsem ebedi taş a yazdım. Buna bakıp görün.

“Üstte mavi gök, altta yağız yer oldukça, ikisi arasında insan var imiş, bunlar için Bumin Kağan, İstemi Kağan gelmiş devletin töresini ele almıştır. Her taraf düşman dolu, orduyu göndererek bunları almış kendisine bağlamış.

Bilge Kağan Abidesinde: “Türk halkı yok olmasın, millet olsun diye İleriş Kağan ve İl Bilge Hatun göğün tepesinden alıp yukarıya çekmiştir. On yedi er ile dışarı çıkmış ve ses duyunca dağa çıkmıştır. Burada yetmiş er olmuşlar. Tanrı güç verdiği için kurt gibi olmuş düşmanda koyun misali. Doğu, batıda askerler toplamış bunlar yedi yüz er olmuşlar. Yedi yüz er olup devletsiz kalınca kul olmuş milleti, Türk töresini bırakarak, halkı dedelerinin töresine göre yetiştirmiş. Ecdadın tuttuğu yerler sahipsiz olmasın diye az insanı tanzim ve düzene koydum. Bu dönemde kul kullu, cariyeye cariyeli idi. Küçük büyüğünü bilmezdi. Oğul babayı bilmezdi. Bu şekilde kazanılmış düzene konulmuş devletimiz, töremiz bulunmaktaydı. Türk beyleri, halkı dinle: Üstte gök, altta yer delinmemişse Türk milletini, devletini, töresini kim bozabilirdi? Türk halkı vazgeç, pişmanlık duy! Disiplinsizlik nedeniyle besleyen kağanına, özgür ve bağımsız devletine karşı sen hata yaptın, kötü duruma koydun (Ergin, 2003: 13–26).

Türklerin İslamiyet’i kabul etmelerinden önce dini açıdan bir bölünme vardı. Hiung-nu (Hunlar) ve Göktürkler kültürlerini İslamiyet’in yayılışına kadar korumuşlardır. Ancak Şarki Türkistan, Maveraünnehir, Hazarlar gibi devletlerin yaşadığı coğrafyalarda eski Türkler yabancı din ve kültürlerinin etkisinde kalarak yozlaşmışlardır. MÖ. 4 ve 6. yy Budizm, Zerdüştlük, Manihaizm ve Hristiyanlık gibi dinler Türkler arasında kabul edilen dinlerdendi. Uygur, Hazar ve Bulgarlar bir ilk olarak başka dinlere inanmaya başladılar. Uygurların kültürel etkilerini İslam dünyasında özellikle Karahanlı ve Moğol devletinde görmek mümkündür.

Türkler 10. yy ‘dan dan başlayıp İslam dinini benimsemelerine kadar din açısından farklı dinleri seçmelerinin nedenleri arasında Göktürk devletinden sonra Türkleri bir çatı altında birleştirebilecek bir siyasi varlığın olmaması, geniş bir alana yayılması, farklı din ve kültürlerle etkileşimde bulunmaları ve ayrıca Türk milletinin diğer tüm dinlere de hoşgörülü olması etkilidir (O. Turan, 1993: 2–8).

1.2. Türklerin İslamiyet’e Geçişi ve Hukuk Anlayışı

Orta çağda İslam ve Hristiyanlık önemli bir yere sahiptir. Hristiyanlık; Roma, Yunan ve Yakın Doğudaki karışık durum ortamındaki dinsel inanışları yıkarak kendi inançları çevresinde huzur ve ruhsal birlik tesis etmeye çalışmıştır. Diğer yandan İslam dini de Hristiyanlığın bu birleştirme hamlesinden evvel hızlı ve mucizevi bir biçimde ortaya çıkmış Hristiyanlığın gelişmesinin önüne geçmiş ve yayıldığı coğrafyalarda dahi onun karşısında genişleyerek güçlü olduğunu göstermede başarılı olmuştur. Abbasîler döneminde Arapların yanı sıra İran ve Türk gibi milletlerde bu İslam medeniyetinin potası içerisine girmişlerdir. Bu nedenle eski İslamiyet eski Yunan, Roma, Yakın Doğu ve az da olsa Hint ve Çin kültür etkilerini kendi bünyesinde barındırıp yeni bir sentez olan İslam kültürünü ortaya çıkarmıştı. Tuhaf bir biçimde Hristiyanlık ortaya çıktığı an itibarıyla İslam dininin tersine ruhani ve dünyevi ilişkileri birleştirme gücüne sahip olmamasına rağmen Antik medeniyeti diri tutmada dahi başarılı olamamıştı. Bunun sebebi Hristiyan dininin Yunan ve Roma medeniyetine düşman gibi bakması etkili olmuştur. Örneğin: bu medeniyete ait İskenderiye kütüphanesinin yakılması önemli âlimlerin canına kıyılması, 6. yy Justine’nin eski Yunan düşünürün son geleneğini yaşatan Atina felsefe okulunu Hristiyanlık için kötü amaçlar üzerine kapatılması sayılabilir. İslamiyet bunun tersine Abbasîler döneminde Yunan medeniyetinin fikirlerini rahat biçimde tartışabiliyor, onlardan istifade ediyorlardı (O. Turan, 1993: 9–10).

Türklerin yaklaşık miladi 900 den itibaren yavaş yavaş İslamiyet’i kabul ettikleri bilinmektedir. Konu hakkında bilimsel veriler ışığında olsa dahi Türklerin İslam’a geçişleri ne milliyetçi muhafazakâr tarih tezi ne de buna karşı olan tezlerin görüşleri gibi olmaması, Türklerin İslam’dan önce de İslam’a yakın olan bir dini inanışı benimsedikleri bu nedenle zorluk çekmeden kolaylıkla benimsemeleri ya da zorlama sonucu İslamiyet’i seçmeleri biçimindeki tezlerin yüzde yüz doğruyu göstermediği tam tersi bu süreçte dağınık siyasi, sosyal ve kültürel durumların etkili olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte Karahanlılar ile beraber ilk Müslüman Türk devletinin ortaya çıktığını Türklerin çoğunluğunun İslam’a girmelerinin ve sonraki kurulan devletlerde resmi din olarak benimsemesi durumlarını da kabul etmek yanlış bir tez olmamaktadır. Karahanlı devletinin onuncu yüzyılın başlarında Samanoğulları ile girdikleri etkileşim ile İslamiyet’e geçmeleri ile Orta Asya Türk devletlerinin tüm tarihlerini etkileyecek büyük bir olay olduğu kadar, bazı açılardan da Osmanlı’nın temelinde olduğu, Büyük Selçukluların İslamiyet’i seçmeleri, Batı

Türklerinin tarihini o minvalde etkileyen, günümüze değin gelecek olan hattı oluşturan mühim bir başlangıcı oluşturmıştır (Ocak, 1999: 26–29).

Karahanlılarla birlikte Türklerin İslamiyet’e girmeleri yeni bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. İslamiyet ile birlikte ilk Türk İslam eserleri, ilk mimari eserler gibi yeni gelişmeler yaşanmıştır. Karahanlılar ile başlayan dönüşümü Selçuklular ileri noktaya taşımıştır. Türkler hukuk alanında örfi hukukun yanı sıra şeri hukuk sistemini de kullanmışlardır. Bu açıdan Karahanlılar ile başlayan ve sonra Selçuklu ve Osmanlı’da devam eden şeri ve örfi hukuk sisteminin oluşmasında etkili olan Türklerin Müslüman Araplarla temasına değineceğiz.

Türklerin, Araplarla ilk ilişkileri Cahiliye döneminde başlamıştır. Müslüman Araplarla ise Göktürk ve Sasaniler arasındaki münasebet ile başlamıştır. Ancak asıl ilişkiler Emevi döneminde olmuştur. Emeviler döneminde Göktürk devleti ikinci defa devletini kurmuştu. Kutaybe liderliğinde Türkistan bölgesine yerleşmişler, ancak Emeviler’in ezici ve eşit olmayan yönetim tarzları Türklerin İslam dinine sıcak bakmamalarında etkili olmuştur. 2. Göktürk devletinin zayıfladığı dönemde Türkler, İranlılarla beraber Emevileri yıkmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuşlar ve Abbasî devletin kurulmasında rol oynamışlardır. Böylelikle İslam dinine karşı daha sempatik yaklaşmışlardır. Bunda ayrıca Çin taarruzlarının etkisiyle Türkler, Talas savaşında Abbasî devletin yanında yer almışlar ve bu sadece savaşın sonucunu değiştirmekle kalmamış Türk tarihinin de yönünü değiştirmiştir. Böylelikle Türkler artık İslamiyet’le tanışmış oldular. Abbasî hükümdarları zamanla İranlıların yerine ülkesinin korunmasında güçlü olan Türkleri çeşitli görevlere getirmişlerdir. Bununla birlikte Maverâünnehir bölgesi İslamlaşmaya başlamış ve burada İslam medeniyetinin yerleşmesine, önemli din adamlarının yetişmesine zemin hazırlamıştır. Türk mutasavvıfları sayesinde İslamiyet 10. yy Türkler arasında hızlı şekilde yayılmaya başlamıştır. 930 yılında Karahanlılar İslamiyet’i kabul ettiler. Böylelikle ilk defa Türk bölgesine hâkim bir Türk İslam devleti ortaya çıktı (O. Turan, 1993: 10 -15).

Karahanlılar ve Gaznelilerin öncülük ettiği İslam anlayışı ve hoşgörüsünü Selçuklular devam ettirmiştir. Selçukluların hüküm sürdüğü coğrafyalarda genellikle üç ilahi din bir arada yaşamaktaydı. Devletin genelinde Müslümanlar fazla olmakla beraber bazı yerlerde gayrimüslimler küçümsenmeyecek kadar nüfusa sahip idiler. Bunlar arasında ilk sırayı Hristiyanlar almaktaydı. Selçukluların tarih sahnesine çıktıkları dönemde Batı Hristiyanlığı Katoliklik, İstanbul merkezli de Ortodoksluk isimleriyle ikiye ayrılmıştır. Barthold, o dönemde Orta Asya’da da Hristiyanlığın olduğunu söyler ve ve hatta Hristiyanlaşmış Türklerin varlığından bahsetmektedir. Yahudiler, başta Bağdat olmak üzere pek çok coğrafya da ticaret ve imar işleriyle uğraşırlardı. Bağdat’ta Yahudi tüccarların uğramış oldukları yolsuzlukları bizzat hükümdara ulaştırabilmeleri, sultan ya da vezirin durumu çözmeleri onların ne kadar aktif olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Orta Asya Türk devletlerinin başka dinlere karşı hoşgörülü politikaları Selçuklular döneminde de devam etmiştir. Örneğin Melik Şah zamanında Selçuklu ordusunda yedi bin Ermeni askerinin yer alması devletin gayrimüslimleri tehlikeli olarak görmediklerini göstermektedir (Karadaş, 2003: 96–97).

Orta Asya’daki Türk devletleri ve Selçukluların başka dinlere karşı hoşgörülü politikalarının sonucu olarak Müslüman devletlerde yaşayan ve Müslüman olmayan kişilere karşı genel şart “Aman” ile olmaktadır. “Güven, koruma ve dokunulmazlık” manalarına gelen aman, devletin halkı olan ve olmayanlara karşı iki şekli vardır. Eğer İslam topraklarında gayrimüslim, bu İslam devletinin tebaası olmayı istemişse artık o kişi zimmi diye anılmaktadır. Devlet, ehli zimmet olarak kabul edilen bu kişiyi korumasına artık almıştır. Bu kişi isterse bir Müslümandan âmânı alarak da bunu kazanabilmektedir. Çünkü aman sadece devlet başkanı ve imam tarafından verilmez, ayrıca bunu hür olan her Müslüman kişi hatta esirler dahi aman verebilmektedir. Ehli zimmete tanınan bu devlet koruması zımının canına, malına ve dinine karışmama gibi kişilerin doğal haklarını kapsamaktaydı. Selçukludan, Osmanlılara ve bu dönemde de Müslüman olmayanlara gösterilen ayrıcalıklar başka yerlerde görülmemiştir. Hoşgörüyle alakalı en güzel örneği Melik Şah döneminde görmektediriz. Ermeni tarihçi Urfalı Mateos, Melik şahın kalbinde Hristiyanlara karşı iyilik ve merhamet taşıdığını söyleyerek şehir ve kasaba halkının kendiliğinden, onun egemenliğine girdiklerini ve 1086 Suriye gezisinde o civardaki halkların onu “baba” olarak gördüklerini söylemektedir. Melik Şah, 1090 da yayınladığı ferman ile papazları ve manastırları kilise

vergisinden muaf etmişti. II. İzzeddin Kılıç Arslan döneminde Süryani tarihçisi Patrik Mihael, Malatya’da sultanın huzurunda dini ve felsefi tartışmalar yapılmıştır (Ş. Turan, 1990: 86–88).

Selçuklu devletinin kendi halkı olsun veya olmasın tüm yabancılara, Müslüman olmayan toplumlara evvelden gelen Türk hoşgörüsüyle İslam’ın getirmiş olduğu kurallar çerçevesinde yaklaşımı olduğunu görmekteyiz. Burada belirtilen durum aslında, Türklerin Anadolu’da yaşam sürmelerinde ya da İslamiyet’i kabul etmelerinden önce Orta Asya ve Avrupa’da farklı ırk ve dinlere karşı göstermiş oldukları anlayış ve hoşgörü varlığının da mevcut olmasından ileri gelmektedir (Ş. Turan, 1990: 86).

Selçuklu devletinin İslamiyet’e geçme olayı şu şekilde gerçekleşmiştir. Oğuzlar, Hazar denizinden Seyhun’un kadar olan yerlerde yaşamaktaydılar. Bunların başlarında Yabgu adlı yöneticileri vardı. Oğuzların Kınık boyundan olan Selçukluların ataları Cende yerleşmeden evvel Oğuzların başkenti Yeni kentte iskân etmekteydiler. Selçuk Beyin babası “demir yaylı” unvanlı olan Dukak Bey, Oğuz Yabgu devletinde nüfuz sahibi biriydi. Yabgudan sonra en önemli kişiydi. Dahi devlet meselelerinde kendisine danışılırdı. Ancak yabgunun İslam coğrafyalarına ya da suçu olmayan Türk topluluklarına karşı sefere çıkma isteğine Dukak Bey karşı çıkmıştır. Bunun üzerine devlet ileri gelenlerin önünde Yabgu ve Dukak birbirlerine saldırdılar. Ancak daha sonradan başkalarının araya girmeleriyle araları düzelmiştir. Böylelikle Dukak’ın bundan sonra şöhreti artmıştır ve ölene kadar Yabgunun hizmetinde kalmıştır. Kaynaklarda Dukak’ın oğlu olarak yalnızca Selçuk geçmektedir. Selçuk da babası gibi lider ruhuna sahip biriydi. Oğuz Yabgu devletinde, Subaşılığına getirilmiştir. Onun da bu liderlik vasfına sahip olması ilerleyen zamanda Yabgu ile aralarının açılmalarına neden olacak ve Yeni kentten göç etme nedenlerinden biri olacaktır. Selçuk Bey, Yabgunun kendisini öldüreceğini anlaması üzerine beraberindekilerle Yeni Kent’ten ayrılmıştır. Selçuk Bey, batı tarafında yaşayan Türklerin yaşamlarının iyi olmadığını bildiği için güney yönüne yol almıştır. Çünkü güney tarafında Müslümanların daha elverişli yaşam sürdürdükleri bilinmekteydi. Bu nedenle Cend şehri cazip gelmiştir. Ayrıca burası Oğuzlarla mücadele halindeydi. Böylelikle Selçuk Bey Cend şehrine gelerek İslamiyet’e girmiştir. (Solmaz, 2019: 347–350).

Selçukluların İslamiyet’e geçme serüvenini ele aldıktan sonra Türklerin İslamiyet sonrası idari ve hukuk alanındaki değişimlere bakıldığında şunlar karşımıza çıkmaktadır. Türklerin İslamiyet’e geçmeleriyle birlikte hükümdarlar farklı unvanlar kullanmışlardır. Örneğin Karahanlılarda; Kağan yerine Arslan Han, Yabgu yerine Satuk Han unvanı kullanılmıştır. Ayrıca Gazneli ve Selçuklularda halifenin vermiş olduğu pek çok unvan vardır. Ancak Gazneliler’den itibaren “Sultan” unvanı yaygın olarak kullanılmıştır. İlk Türk devletlerinde görüldüğü gibi Türk-İslam devletlerinde de hükümdar hem milletin lideri hem de devletin başındaki kişiydi. Bu vasfıyla hükümdar hükümet, saray, adalet ve ordunun başı olmaktaydı. Hükümdar devletin iç ve dış politikasını belirler; orduya komutanlık eder; elçiler gönderip, elçiler kabul eder, devlet memurlarını atar, en büyük yargıç konumuyla Mezalim Divanı’na (yüksek mahkeme) başkanlık eder; yayınladığı ferman, yazılı ve sözlü emirlerle kanunları oluştururdu. Ayrıca hükümdarlar belli günlerde önemli yöneticileri ve komutanları kabul etmekte halkın sorunlarını dinlemekteydi. Fakat yine de hükümdarların yetkileri sınırsız değildi. İlk Türk devletleri döneminde hükümdar yetkilerini töreye uygun kullanması gerekirken İslamiyet’in kabulü ile hükümdar yetkilerini Allah’ın rızasına uygun kullanması gerekmiştir (Arslantaş, 2018: 16).

Türk devlet teşkilat yapısının hukuksal olarak temel mihenk taşıını oluşturan Selçuklu devletinin teşkilat yapılanmasının ele alındığı bir konuda öncelikle Selçuklu devletinden önce gelen ve Selçukluları bu hususta etkileyen önceki devlet yapılanmalarına göz atmak gerekir. Çünkü bu devlet yapılanmaları Selçukluyu büyük ölçüde etkilediğinden dolayı bunların iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu devletlerden biri de Abbasîlerin teşkilat yapısıdır. Abbasi devleti de kendinden önceki Sasani devletinden etkilenmiş ve İslamiyet’in etkisiyle birlikte kurumlarını oluşturmuştur.

Abbasîlerdeki divan teşkilatına baktığımızda; Vezir, Kadıl-kuzat ve diğer görevliler vardır. Halife pencereli yüksek bir yerden divan görüşmelerini izlerdi. Halife Mutasım döneminde Divanı Adl diye adlandırıldı. Divan ismi Abbasîlerden itibaren tüm İslam devletleri tarafından benimsenmiştir. Erbabı Seyf denilen grupta vezir, hacib, nakip, divanı mezalim reisi vardı.

Abbasîler vezirlik kurumunu Sasaniler'den alarak ilk defa vezir kelimesini İslam dünyasında kullanmaya başladılar. Vezir, halifenin mührünü kendi adına kullanırdı. Eğer bir şeye mühür basacağı zaman, halifeye saygısından dolayı ayağa kalkıp o şekilde mühür basardı. Halifenin divan meselelerini perde arkasından dinlemeye başlamasıyla Abbasîlerde hâciplik görevi, halife ile divan, vezir ve diğer kişiler arasındaki görevler yerine getirilmeye başlanmıştır.

Divanı inşa da ilk zamanlar önemli olan olaylar bir görevli tarafından kaydedilirdi. Sonraları ise bu görev vezirlere verildi. Ancak yine Abbasîlerin son zamanlarında bir devlet memuriyetine bu görev verildi. Günümüzde adliye vekâleti olarak geçen mezalim divanı ilk dönemlerde halife ve vekilleri, bu divana gelen halkın dertlerini, şikâyetlerini dinledikleri yer olup sonradan burada ki davalara Kadıl- Kuzat bakmaya başladı. Erbabı Aklam (yani kalem erbabı) nın görevi ise dini ve divani şeklinde iki türlüydü. Ensab Nikabeti ise Memluk ve Osmanlı devletindeki Nakibüleşraf'ın göreviydi. Abbasîlerde sadece Peygamberimizin soy kütüğüne değil Abbasî soyundan gelenler için de ayrı bir görev bulunmaktaydı. Abbasîlerdeki bahsedilen bu geniş teşkilatlanma hiç kuşkusuz Selçukluyu önemli derecede etkilemiştir (Uzunçarşılı, 1988:1-11).

Selçuklu hukuku da, diğer Türk-İslam devletlerinde görüldüğü gibi daha çok İslam hukuku ve kaynağını Türk adet ve geleneklerinden alan geleneksel hukuktan, kısmen de İran ve Bizans hukukundan almıştır. Selçuklular İslam hukukunu uygularken dönemin örfi hukukunu da göz önünde bulundurmıştır. Dini hükümlerin yanında kanun ve örf, yani hükümdarın kendi iradesinden doğan ayrı bir hukuk ortaya çıkarılmıştır. Sultanlar bu yetkiye dayanarak ferman ve kanunlarıyla, gelenekler doğrultusunda, değişiklikler ve düzenlemeler yapmışlardır. Hatta Selçuklu sultanları, Örfi hukuka dayalı çıkardığı veya yayınladığı ferman ve kanunlarla ilgili davaları yürütmesi ve gerekirse kanun ve emirleri yerine getirmeyenlere ceza vermesi için, kendilerine vekâleten Emir-i Dad (Dadbeg) adıyla özel memurlar tayin etmişlerdir. Böylece Selçuklularda, devletin müdahale edemeyeceği ve değiştiremeyeceği temelini Kur'an ve Sünnet' ten alan dini hukuk ve devletin müdahale ederek değiştirebileceği, temelinde örf ve adetlerin hukuki teamüllerinin bulunduğu sultanların emir ve fermanlarıyla zamanla ortaya çıkan örfi hukuk olmak üzere iki çeşit hukukun varlığı görülmektedir. Ancak örfi hukukun bütün esasları sadece hukukun belli alanlarına yerleşmiş örf ve adetlere değil, sultanların yayınladığı ferman ve kanunlara da dayanmaktadır. Böylece Selçuklu adalet teşkilatındaki hukuki anlayışa paralel olarak dini ve örfi yargı sistemi ortaya çıkmıştır (Altan, 2001: 12-14).

3. SELÇUKLU HUKUK SİSTEMİNİN ŞEKİLLENMESİNDE ROL OYNAYAN DEVLET ANLAYIŞI

3.1. Selçuklu Siyasi Yapısı

Selçuklu devletinin tarih sahnesine çıkması, devletlerini kurmaları ve Bizans devletiyle siyasi ilişkileri ve hâkimiyet anlayışları ele alınacaktır. Selçukluların atası olan Oğuzlar, başlarında “Yabgu” lakaplı kişiler tarafından devlet yönetilmekteydi. Selçuklu devletinin atası olan Selçuk’un babası Dukak, Oğuz yabgu içerisinde en nüfuzlu komutanlardan biridir. Selçuk, Oğuz devletinin Subaşılığına atanmıştır. Selçuk tehlikede olduğunu fark edip ülkeyi terk edip Yeni kentten kalkıp Cend şehrine gelmiştir. Selçuk Bey, burada yaşayan insanların kültürlerine ayak uyduramadıkları takdirde benimsenmeyeceklerini düşünerek istişare edip Müslüman olmaya karar vermiştir.

1007 yılında Selçuk Beyin ölümüyle birlikte Arslan yabgu tüm Selçukluların başına geçti. Gazneli sultanı Mahmut ve Karahanlı hükümdarı Kadir Han Semerkant civarında görüşme yaptılar. Üstünde durdukları en önemli konu Selçukluların oluşturduğu tehlike oldu. Gazneli Mahmut çeşitli vaatler sunarak Arslan yabguyu yanına çağırmıştır. Bunun üzerine sultan Mahmut, onu Kalincar kalesine hapsedmiştir. Arslan yabgu yedi yıl bu esaret dönemi sonrasında vefat etmiştir.

Selçuklular, yer bulma endişesiyle yaptıkları istişare sonucunda Çağrı Bey Rum taraflarına doğru yol alacak, Tuğrul bey de zor, uzak yerlere gidecekti. Çağrı Bey, Ani Ermeni Krallığı topraklarına girmiş ancak burada başarısız olmuştur. Bu sefer Türklerin Anadolu’ya yapmış olduğu ilk seferin Çağrı beye ait olması açısından önemlidir. (Köymen, 1998: 23-33).

Nesa civarında Selçuklu ve Gazneli arasında yapılan savaşta Gazneliler yenildi. Sultan Mesut bu sırada Hindistan’a sefere çıktı ve döndüğünde ise Selçuklular yağmalarda bulunmuştu. Bunu gören sultan Mesut emir vererek saldırıya geçti. İki taraf Serahs civarlarında yapılan savaşı Çağrı beyin çabaları ile Selçuklular kazandı. Nişabur Selçukluların merkezi haline gelmiştir. Selçuklu Gazneli arasındaki asıl savaş 22 Mayıs 1040 ta başlamıştır. Gazneli ordusu mağlup oldu. Dandanakan savaşı sonrasında Selçuklu ileri gelenleri bir araya gelerek Tuğrul Beyi” Horasan Emiri” ilan etmişlerdir. Selçuklular artık Horasanda bütünüyle bağımsız olan devletlerini kurmuşlardır.

Selçuklu devleti Dandanakan savaşından sonra batı tarafına doğru eğilim göstermiştir. Bu amaçla Tuğrul Bey, Azerbaycan ve Irak’ın fethi için İbrahim Yinal’ı görevlendirmişlerdir. Şehzade Hasan, Pasin ve Erzurum ovalarını Bizans’ın elinde olan Vaspuragan’a girdi. Bizanslıların hilesi sonucu Selçuklular yenilgi almış ve Hasan ve arkadaşları şehit düşmüştür. Tuğrul Bey, Hasan ve arkadaşlarının öcünü alabilmek için İbrahim Yinal’a Anadolu seferi için yetki verdi. Yapılan Pasinler savaşı Bizans ordusunun yenilgisi Liparitin esir edilmesiyle neticelenmiştir. Bizans’a karşı galibiyet elde edilen bu ilk savaştır. Müzakere sonucu İstanbul’da Emeviler döneminden kalan caminin tamir edilmesi, hutbenin Abbasî halifesi ve Tuğrul Bey adına okutulması ile sonuçlanmıştır.

Abbasi Halifesi, Tuğrul Beyi Bağdat’a çağırarak kendisini Büveyhoğlu baskısından kurtarmasını istemiştir. Bunun üzerine 1055 te Tuğrul Bey ordusuyla Bağdat’a girmiştir. Selçuklular bunları bertaraf etmiş ve Bağdat’taki Büveyhi devletine de son vermiştir. Bağdat’ta kendi adına para bastırmış böylece İslam dünyasında siyasi lider olarak sadece Selçuklular kalmıştır ve halife de yalnızca dini lider olarak kalmıştı. Tuğrul Bey Bağdat’tan Reye dönüş sonrası hastalanarak 1063 te vefat etmiştir (Kesik, 2010: 34 -77).

Sultan Tuğrul Bey cömert, cesur ve bilgiliydi. İbadet halinde cemaatle sürekli namaz kılmaktaydı. Hayır, işlerinde hevesli olmakta ve hayır hasenat eden biriydi. Bunun için “bir bina yapıp yanı başına da mescit inşa etmezsem Allah’tan utanırım” demiştir (Mahmud, 1977: 51).

Alp Arslan başkent Reye giderek kendisini Selçuklu hükümdarı ilan etmiştir. Kunduri’yi vezirlikten alarak Nizamülmülk’ü başa getirdi. Hükümdarlığının ilk zamanlarında Kutalmış ve kardeşi Kavurt’un isyanlarıyla meşgul olmuştur. Ani ve Kars alınmıştır. Bizans’ın harekete geçtiğini haber alan Selçuklular, Bizans ile 26 Ağustos 1071 de Malazgirt’te karşı karşıya geldiler. Bu esnada Bizans’ta görev alan Peçenek ve Uz askerleri Selçukluların safına geçtiler. Hilal

taktiğine uygun geri çekilme yapan Alparslan Bizanslıları kendi yönüne doğru gelmesini sağlayarak kendisi oradan uzaklaşmış oldu. Selçuklular akşam saatleri olduğunda Bizans'ı yenmiş oldular. İmparatorun Bizans'ta bulunan tüm Türk esirlerini salması, kurtuluş diyetini vermesi ve her yıl vergi ödemek kaydıyla barış yapıldı ve memleketine geri dönmüştür. Fakat Bizans'a giden Romanos Diogen gözlerinin kör edilmesi ve hapse atılması dolayısıyla yapılan anlaşma geçerliliğini yitirmiş oldu. Malazgirt zaferiyle birlikte Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış oluyordu. Avrupa'da endişeye neden olan bu savaş ileride haçlı seferlerinin de başlamasına neden olacaktır. Sonrasında Maverâünnehir'e giden Alparslan Yusuf isimli kişinin onu hançerlemesiyle şehit düşmüştür. Sonra oğlu Melik Şah başa geçmiştir (Çay, 2009: 2–3).

Malazgirt zaferini, yalnızca Türk kaynakları değil Batılı kaynaklarda ele almış ve çok uzaklarda yaşayan toplumların kaderine etki eden ve tarihin seyrini değiştiren, simgesel manalar yüklenmiş bir tarihi olay şeklinde değerlendirmişlerdir. Yazarlar Malazgirt zaferini Bizans devletinin çöküşüne neden olan ölümcül darbe olarak nitelemişlerdir. Pek çok tarihçi tarafından bu zafer, Anadolu'nun kapılarının Türklere açılması ve Bizans'ın çöküşünün başlaması ve Haçlı seferlerine etkisinden bahsetmektedirler. Bizans'ın yenilmesi ayrıca Avrupalıların Müslümanlara karşı korkularını tetiklemiş ve 1. Haçlı seferine neden olmuştur (Aktaş, 2022: 1).

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli olan Malazgirt savaşında yapılan dua; Allah'ım! İslam'ın sancağını yücelt ve İslam'a yardım et. Şirkin boynunu vurmak ve kökünü kazımak suretiyle onu yok et. Sana itaat için canlarını feda edip kanlarını akıtan mücahitlerine güç ver. Yurtlarını güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarını esirgeme. Emirül-Mümininin burhanı olan Alparslan'ı, bayraklarını her yerde dalgalandıran ve güçlükler karşısında kendisini kolayca tutunduran yardımından uzak tutma. Senin dinini şerefli ve yüce tutabilmek için onu lütfkâr ve her zaman etkili olan desteğinden yoksun bırakma. Onun kâfirler karşısındaki bugünü, yarınına da yetsin. Ordusunu meleklerle güçlendir. Niyet ve azmini hayır ve başarı ile neticelendir. Çünkü o senin rızan için rahatını terk etti. Malı ve canı ile senin buyruklarına uymak için yoluna düştü. Çünkü sen “Ey iman edenler, size can yakıcı bir azaptan kurtaracak kazançlı bir yol göstereyim mi? Allah ve Peygamberine inanıyorsanız onun yolunda canınızla ve malınızla savaşacaksınız “ diyorsun (Usta, 2018: 67–68).

Dünya tarihinin en büyük olaylarından biri olan ve sonuç itibarıyla tüm insanlık tarihini etkileyen Malazgirt fethi sonucunda Türkler buraya gelirken ülkenin doğusundaki Ermeniler ve Kürtler yerlerinden oynamışlardır. Roma devleti döneminde Fırat nehri civarlarına yayılan Ermeniler ile Bizans savaşları sırasında Doğu Anadolu'nun tahrip edilmesiyle daha çok Kızılırmak ve Yeşilirmak civarlarına gelmişlerdir. İslam istilasının Doğu Anadolu'ya sıçraması bölgede yıllar süren İslam- Bizans mücadelesi nedeniyle Ermenilerin Anadolu'nun başka yerlerine gitmelerine sebep olmuştur. Türk istilasıyla birlikte Anadolu'nun doğusundaki Ermeniler topraklarını Bizans'a terk ederek imparatorlardan, Kapadokya civarında yerler alıp buraya yerleşmişlerdir. Ermeniler mezhep ayrılığı nedeniyle Ortodokslardan daha kötü muameleye maruz kalmışlardır. Bu nedenlerle Ermeniler, öncelikle istiladan kaçmış oldukları Türkleri kurtarıcı olarak görmeye başlamışlar ve hatta yeri geldikçe yardım etmişlerdir (Yinanç, 1944: 183–184).

Alparslan, vezirliği Nizamülmülk'e verdiği zaman Amidülmülk hapsedilmiştir ve öldürüleceğini hissettiği zaman ailesinden helallik istemiş ve cellada yüz dinar vererek ölümünden sonra kendisini zemzem suyu ile yıkamasını bu şekilde gömülmesini rica etmiştir Ayrıca Nizamülmülk'ün çok kötü bir iş yaptığını, Türklere vezir ve divan sahiplerini öldürmeyi öğrettiğini söylemesini ve çukur kazanın sonunda kendisinin o çukura düşeceğini, kötü bir âdeti ortaya koyan ve bunu uygulayanların tüm günahının onun boynuna olacağını” söylemiştir (Hüseyini, 1943: 17–18).

Melik Şah döneminin ilk zamanlarında, Kavurt yeniden isyan etmiş ve bu isyan Kavurtun idam ettirilmesiyle sonuçlanmıştır. Kutalmış oğlu Süleyman Şah Anadolu'ya yollanmış ve buraya emir şeklinde atanmıştır. İznik'i başkent yaparak Anadolu Selçuklu devletinin temellerini atmış oldu. Melik şah dönemi Selçuklunun en geniş sınırlara ulaştığı dönemdir. Bu dönemdeki önemli olaylardan bir tanesi olan Hasan Sabbah'ın başını çektiği Batini hareketi olmuştur. Alamut kalesinde örgütlenerek cennet vaadiyle tarikatlar kurmuş ve buraya bağlı olan fedailerıyla pek çok

Müslümanın ölmesine neden olmuştur. Hükümdarlığının son zamanlarında Batini hareketiyle uğraşmak zorunda kalan Melik Şah zehirlenerek öldürülmüştür. Selçuklu devletine bağlı olarak vassal devletler kurulmuştur. Melik Şah'ın ölümüyle beş yaşındaki oğlu Mahmut başa geçirildiyse de Berkyaruk buna karşı çıkmıştır.

Berkyaruk ölünce kardeşi Muhammed Tapar başa geldi. Sonradan Selçuklunun son büyük sultanı Sencer başa geçti. Sencer; Gurluları, Kara hanlıları, Harzemşahlar'ı yeniden vergiye bağlamıştır. Fakat 1141' de Karahıtaylar ile yapılan Katvan savaşını kaybetmiştir. Bu mağlubiyet kırılma noktası olmuştur ve devlet kendini toparlayamamıştır. 1153' de isyan çıkaran Oğuzların eline düşmüştür. Üç yıl boyunca esaret hayatı yaşayan Sencer 1157' de yetmiş iki yaşında vefat etmiştir (Çay, 2009: 3).

Melik Şahın adaleti ve siyasi zekâsı iyi olmuş ayrıca onun döneminde zulüm görülmemekteydi. Zulme ve haksızlığa uğrayan kişilerle iletişime geçer onların haklarını yerine getirirdi. Haksızlık edene karşı gerekli ceza ve tazminat uygulanırdı. Mekke'de onun adına hayratlar yapılmıştır. Hacılarından ayakbastı parası alınmazdı. Haremeyn emirine ikta ve vergi verilmiştir. Nedeni öncesinde her bir yoksul hacı için yedi kırmızı dinar alınması öngörülmesiydi. Tüm ilkeleri kaldırdı (Reşidüddin, 2010: 132).

Melik Şah döneminde yaşanan bir olay; Kavurd'un oğullarının idamı sonrasında kardeşlerine sarılarak “ bunun Allah'ın gazası olduğunu ağlamayı bırakmaları gerektiğini gazaya uymanın gerekli olduğunu ölümün herkesin başına geldiğini en sonunda kişinin ettiğini bulacağını” söylemiştir. Bunu duyan Kavurd; Melikşah ve Nizamülmülk'e muhalefet edip ortalığı karıştırınca Nizamülmülk, Melik şaha “itaat ve sultanlıkta bozukluk ve karışıklıklar olmuştur, eğer sen tedbir almazsan, kendisine bırakması gerektiğini” söylemiştir. Melik Şahda bunun üzerine talimatı vererek vezire at ve çeşitli hediyeler vermiştir. Ayrıca Atabey unvanını vermiştir. Atabey “babanın yerini tutan emir” anlamına gelmektedir (Mahmud, 1977: 120–121).

Oğuz istilası ve Büyük Selçuklu devletinin yıkılışı: Karahıtay ve Karlukların baskıları sonucunda Türkistan'dan batıya göç etmek zorunda kalan Oğuzlar, Selçuklu devleti sınırları içerisinde yaşamalarına rağmen yarı bağımsız biçimde hareket etmişlerdir. Oğuz ve Selçuklu arasındaki ilk anlaşmazlık vergi konusunda yaşanmıştır. İki taraf arasında yapılan savaşta Oğuzlar 100.000 kişilik Selçuklu ordusunu bozguna uğratmışlardır. Sultan Sencer, Oğuzların eline esir düşmüştü. Sultanın bu esareti sırasında Oğuzlar başta Merv olmak üzere Tus, Meşhed, Nişabur, Meyhene, İsfarayın, Serahs gibi Horasan şehirlerini feci bir şekilde yağma ve istila ettiler, daha sonra Belh ve Merv bölgesine çekildiler. Mahmut Han ve Atsız birleşme çabaları içinde iken Sencer esaretten kurtarıldı. Ancak esaret sonrasında devletini yeniden diriltmek için bir şey yapamadı (Merçil, 2014: 633).

Melik şahın ölümünden sonra kurulan vassal devletlerinden biri de Anadolu Selçuklu devletiydi. Süleyman Şah kısa sürede İznik'e kadar uzanan yerleri alarak 1077' de başkent İznik olarak Anadolu Selçuklu devletini kurmuştur. Kutalmışoğlu Süleyman Şah Bizans devletinin iç karışıklığını fırsat bilerek yapılan taht mücadelelerinde politika gereği imparatorlara yardım etmiştir. 1085 de Antakya'yı almıştır. Fakat Antakya'yı alması, Suriye Selçuklu hükümdarı olan Tutuş ile hoşnutsuzluğa sebebiyet vermiştir. Bu durum üzerine Tutuş, Süleyman Şahı Halep civarında bozguna uğratmıştır (Çay, 2009: 6).

Süleyman Şah'tan sonra Kılıç Arslan'ın başa gelmesiyle yaptığı ilk iş Egede bağımsız hareket eden ve Bizans'ın kışkırtmaları sonucu kayınpederi olan Çaka beyi öldürmesi olmuştur. Daha sonra Malatya kuşatmasını gerçekleştirmiştir. Fakat kuşatma sırasında haçlıların Anadolu'ya doğru hareket ettiklerini öğrenince İznik'e geldiğinde haçlı ordusu karşısında Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmıştır. Eskişehir yakınlarında Kılıç Arslan haçlı ordusunu Antakya yörelerine kadar püskürtmüştür. Haçlılar büyük kayıplara uğramalarına rağmen sırayla Anadolu'yu aşarak Antakya, Kudüs ve Urfa civarlarını alarak bu yerlerde krallık, kontluk ve prenslik kurmuşlardır.

Haçlıları takip eden Bizans da Anadolu'nun batı tarafı, Karadeniz ve Akdeniz dolaylarını kontrol altına almıştır. I. Kılıç Arslan bu durum üzerine başkenti İznik'ten Konya'ya taşımak zorunda kalmıştır. Sonradan Güneydoğu Anadolu bölgesine seferler düzenlemiştir. Bu nedenle

Musul Atabeyi Çavlı komutasında olan ordu Kılıçaslan'ı yapılan savaşta yendi ve Kılıç Arslan Habur ırmağını geçerken boğularak ölmüştür (Çay, 2009: 6).

Türk tarihinde yaşanan önemli olan olaylardan biri de Haçlı seferleridir. Bu seferler Büyük Selçuklu devleti hükümdarı Berkıaruk döneminde başlamış ve Anadolu Selçukluları zamanında doruk noktasına ulaşmıştır. Papa II. Urbanus'un çağrısıyla 1096 yılında başlayan birinci haçlı seferi 1099 da Kudüs'ün zaptıyla tamamlandı. Haçlılar, Filistin ve Suriye kıyı şeridi ile Urfa ve Antakya'da devletler kurdular. Sonraki yıllarda da ya bu haçlı devletlerini desteklemek ya da zaman içinde Müslümanların geri almaya başladıkları toprakları elde tutmak amacıyla arka arkaya haçlı seferleri düzenlediler. Her ne kadar zaptından 88 yıl sonra Kudüs Müslümanlar tarafından geri alındıysa da Haçlılar 1291 de Akka'dan atılncaya kadar Yakındoğu'da tutuldular. Batı dünyası hedefine ulaşmış görünüyordu. Yakındoğu'nun bir kısmını ele geçirip yerleşmiş ve artık bölgede söz sahibi olmuştu. Bölgenin zenginliğini, kültürünü Avrupa'ya taşıyordu. Hatta Yakındoğu üzerinden elini Asya'nın içlerine ve Çine kadar uzatmıştı. Tanıştığı ve öğrenmeye başladığı doğunun, her şeyine sahip olmak istiyordu. Ancak Batılıların tarih literatüründe "Haçlı Seferleri Dönemi" olarak adlandırılan 1096–1291 yılları arasındaki devre başından sonuna kadar haçlılara karşı mücadele veren Türkler tarafından sona erdirildi. Batılılar Yakın Doğudan atıldı (Kütükoğlu, 1998: 11–12).

Sultan Mesut'un tahta çıkmasına yardım eden Danişmendli Ahmet Gazi olmuştur ve ilk zamanlar sultan onun etkisinde kalmıştır. Sultan Mesut içinde Alman kralının da içinde bulunduğu haçlı kuvvetlerini 1147' de yenmiştir. Ermenilerin yoğun olduğu yerler olan Maraş - Elbistan dolaylarını almış ve Konya'ya doğru ilerleyen Bizans imparatoru Manuel Komnenos'u durdurmuştur. II. Kılıç Arslan, Bizans'ın içinde bulunduğu durumdan istifade ederek Anadolu'da hâkimiyeti sağladı. Önünde büyük engel olan Nureddin Zenginin ölümüyle birlikte Batı Anadolu ve Marmara harici yerlere hâkim oldu. Yabancı tarihçilerin "Miryokefalon Felaketi" adını verdikleri savaşta hükümdar II. Kılıç Arslan Bizans'ı ağır biçimde mağlup etmiştir. Selçukluların bu galibiyeti Anadolu'nun Türkleşmesi açısından çok önemli olmuştur. Bu savaşın sonra artık Bizans Türklere saldırmayacak ve bu zafer diğer yerlerin fethedilmesine zemin hazırlamıştır. Kılıç Arslan hükümdarlığının son zamanlarında Selçuklu topraklarını eski Türk geleneklerine uygun şekilde on bir oğlu arasında bölüştürmüştür. Fakat bu durum oğullarının mücadeleye girmesine neden olmuştur. (Çay, 2009:7) 11 Eylül 1176 'da gerçekleşen Türk tarihi açısından önemli olan Miryokefalon savaşının ardından Anadolu'da tekrar güçlü bir Selçuklu hâkimiyeti başladı. Bu savaşla Anadolu'nun artık kesin olarak bir Türk yurdu haline geldiği tüm dünyaya ilan ve ispat edildi. Sultan II. Kılıç Arslan hem İslam hem de Avrupa dünyasında itibar kazanırken Manuel Komnenos itibar ve güç kaybetti. Aynı zamanda Türkleri Anadolu'dan atma umutları da yok olmuş oldu. Bizans imparatorluğu bu yenilginin ardından elinde kalan Anadolu'nun kıyı bölgelerini koruma endişesiyle hareket etme mecburiyetinde kaldı. Bizans'ın bu ağır yenilgisi Avrupa'da da büyük bir yankı uyandırdı. Sultan Abbasî halifesi olmak üzere Müslüman hükümdarlara da zafer nameler, ele geçirdiği tutsaklar ve türlü ganimetlerden gönderdi ve buralarda geçit resimlerinin yapıldığı kutlamalar gerçekleştirildi (Gülbudak, 3).

II. Kılıçaslan'dan sonra I. Gıyasettin Keyhüsrev başa geçmiştir. Kardeşi Rükneddin Süleyman Şah'ın faaliyetleri nedeniyle Bizans'tan yardım almak istemiştir. Fakat bu zamanda dördüncü haçlı seferinde Latinler İstanbul'a hâkim olmuşlardı. Böylelikle beklenen yardımı alamayan Keyhüsrev Anadolu'ya geçmiştir. Onun zamanında Pontus devletini yenerek 1207' de Samsun ve Antalya'yı almıştır. Eyyubi yayılmasını engelledi. İznik Rum imparatorluğuyla yaptığı Alaşehir savaşında şehit olmuştur.

İzzeddin Keykavus döneminin en önemli olayı ise Sinop'un fethedilmesidir. Hükümdara Sultan-ı Galip unvanı verilmiştir. Venedik ve Kıbrıs krallığı ile ticari anlaşmalar yapılmıştır. Ermeni ve Eyyubilere karşı üstünlük sağlanmıştır (Çay, 2009: 7).

Keykavus, Bizans imparatoru Laskaris ile anlaşma imzalamış ve batı sınırlarını güvenceye almıştır. Sonra Kıbrıs kralı ile ticari anlaşmaya imza atıp Antalya'yı liman kenti haline getirmiştir 1214 yılındaki anlaşma hem Asya'daki kervan yollarını hem de Kıbrıs üzerinden Anadolu, Filistin ve Mısır arasındaki deniz ticaretine kolaylaştırmıştır.

Sonra Sinop'a saldırarak buradaki savaşta David Kommenos'u yenerek öldürmüştür. Aleksios Kommenos Sinop savunması için yardıma gelmek istemişse de Türkmenlere esir düşmüştür. Onlardan kurtulabilmek için Sinop'u Keykavus'a vermeyi kabul etmiştir.

Rumca ve Arapça kitabeye göre Sinop'u alan Selçuklular, Karadeniz kıyısında Nikaia ve Trabzon imparatorlukları arasında üçgen şeklini almıştı. Böylelikle Aleksios Bizans imparatoru iddiası boşa düştü ve Trabzon imparatorluğunun sadece simgesel önemi kalmıştır. Sinop'un fethi Selçuklu devletine Karadeniz kıyısında liman kenti kazandırmıştır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden tüccarlar buraya davet edilmiştir. Sinop özellikle Kırım ile yapılacak ticaret için düşünülmüştür. Sinop Karadeniz filosunun üssü haline gelmiştir Sinop, Akdeniz'deki liman kenti olan Antalya ile beraber Selçukluları hem kuzeyden hem güneyden ticaret yollarını açarak ekonomik olarak geliştirmiştir (Freely, 2008: 82–83).

Alâeddin Keykubad Anadolu Selçuklu devletinin en önemli hükümdarlarından birisidir. Anadolu'da Türk birliğini sağladıktan sonra Antalya dolaylarındaki Kolonos kalesini fethetmiş buraya kendi ismini vermiştir (Alaiye-Alanya). Kırımda önemli bir ticaret merkezi olan Suğdak limanını, Sinop'tan gönderilen donanmayla almıştır. Moğollardan kaçarak Anadolu'ya doğru hareket eden Harzemşah hükümdarı Celalettin'in Anadolu'yu tehlikeye koyması üzerine 1230 da Yassı çemen savaşında mağlup etmiştir. Bu savaşla birlikte Harzemşah devleti yıkılış sürecine girmiştir. Moğol lideri Ögedaya elçi göndermiş ve anlaşma yoluna gidilerek Anadolu güvenliği sağlanmıştır. 1237' de zehirlenerek vefat etmiştir (Çay, 2009: 7–8).

Alaaddin Keykubad adil, ciddi ve otoriter bir hükümdardı. Devlet işlerini bizzat yakından takip eder, görevini ihmal edenlere müsamaha göstermezdi. Bu dönemde Akdeniz ve Karadeniz'de donanma meydana getirildi. Para ve kitabelerinde “Es-Sultanul azam” unvanı ile anılır. İbnül İbri ondan “dünyanın sultanı” diye bahsetmiştir. Beyşehir gölü üzerinde yaptırdığı Kubadabad külliyesi saray, misafirhane, kışla, cami ve diğer binalardan oluşur. Sarayın duvarlarındaki çiniler ve üzerindeki minyatürler Selçuklu sanatının en güzel örnekleri arasında yer alır. Kayseri'de Keykubadiye sarayını inşa ettirmiş, Konya'da da kendi adını taşıyan görkemli bir saray yaptırmıştır (Sümer, 2022: 358).

Alâeddin Keykubad'dan sonra başa gelen II. Gıyasettin Keyhüsrev ilk zamanlar veziri Saadettin Köpek'in etkisinde kalmıştır. Örneğin: Harezm ileri gelenlerinden ve Selçuklu hizmetinde olan Kayır Hanı öldürtmüştür. Bu durum Harezmîlerin isyan etmesine ve Selçuklu devletini uğraştırmasına neden olmuştur. Saadettin Köpek sonradan öldürülmüştür. Ancak ortaya çıkan Baba İshak isyanıyla birlikte devlet güçsüz duruma düşmüştür. Moğol valisi Baycu Noyan, Anadolu Selçuklu devletiyle yaptığı 1243 Köseadağ savaşında Selçukluları ağır biçimde yenmiştir. Savaş devletin yıkılmasına neden olmuştur. II. Gıyaseddin Keyhüsrev sonrası tahta çıkan hükümdarlar, devletin ileri gelenleri tarafından yönlendirilmekteydiler. 1256 senesinde Anadolu'da katliamlar işleyen Moğollar ile vezir olan Muineddin Süleyman Pervane anlaşma yapıp devleti Kızılırmak sınırından ikiye bölmüşlerdir. On üçüncü yüzyılın sonlarında doğudaki Türkmenler teker teker bağımsız olmaya başladılar (Çay, 2009: 8).

Moğol istilası Selçuklu iktidarını zaman içinde yok ederken ülkenin ekonomisini ve halkın sosyal yaşamını da zora sokmuştur. Halka adil davranmayan, zulmeden veya zulme göz yuman Moğol memurlarının uygulamaları nedeniyle de halk uzun süre sıkıntı ve karışıklık içinde yaşamaya mecbur kalmıştır. Aksariyi bu dönemde halkın çektiği sıkıntıyı tarif ederken ellerinde “yakacak bir mum bile yoktu” diyerek tarif etmiştir. Halkın ağır vergiler altında bırakılması zaman zaman ayaklanmalara sebep olmaktadır. Üstelik devletin bekasına sadece zarar veren Moğollar değildi. Selçuklu sultanları da bu zararda pay sahibi idi. IV. Rükneddin Kılıç Arslan devlete ait miri arazilerin pek çoğunu mülk haline getirmiş; böylelikle Anadolu'da kurulu Selçuklu ikta sistemi büyük darbe almış ve hazine bu arazilerin gelirinden mahrum bırakılmıştı. Moğollar Anadolu'ya memur ve idarecilerini göndermişti. Bunlar idari ve askeri görevlerin yanı sıra ekonomik amaçlı da yollanmış kimselerdi. Anadolu'da vergi toplanmasını kolaylaştırmak ve mevcut sıkıntıları gidermek için Anadolu'ya çeşitli vergi bölgelerine ayırmışlardı. Moğol istilası Anadolu'daki kültürel rengi de çeşitlendirmiştir. Semerkant, Buhara ve Merv gibi kültür merkezlerinden gelen kişiler göç ettikleri topraklardaki birikimlerini Anadolu'ya taşımışlardır (Oruç, 2015: 315–317).

3.2. Selçuklu Devlet Anlayışı

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinin siyasi yapılarını, Bizans ile olan ilişkilerini, diğer devletlerle olan münasebetlerini ele aldıktan sonra Selçuklu devletlerinin teşkilat yapısına değinelim. Selçuklularda devlet teşkilatlanması uzun bir geçmişe dayanan İslam öncesi ve Türk devlet geleneğinin İslami prensiplerle uyumlu bir şekilde kaynaşması ve bölgede kendinden önce kurulmuş devletlerin tecrübe ve birikimlerinin kuvvetli izlerini görmek mümkündür. (Yazıcı, 2020: 293).

Selçukluların yaşamış olduğu dönem tam olarak “bozkır devleti” sayılmamaktadır. Türkler; yaşadıkları yerin siyasi, sosyal ve kültürel şartlarına kısa sürede uyum sağlayabilen kimselerdir. Böylelikle eski dönemlerden farklı olan bir anlayışa sahip olmuşlardır. Bu şartlardan biri, İslamiyet’in kitabi din olması, yerli milletin, İslam’ın kuralları ve kurumlarıyla beraber, eski İran geleneklerinin bir kısmını yaşatmakta devam etmesidir. Türkler, kendi durumlarını yaşadıkları bölgenin siyasi sosyal kültürel durumlarına kolay adapte eden kişiler olduğundan idare ettikleri yerlerde Müslümanların benimsemiş oldukları gelenek ve kuruluşlara dokunmamışlardır. Konuşma dili Farsça, Arapça ise konuşma ve yazışmada, sanatta ve ilmi eserlerde kullanılması Türk yöneticilerin İslami adlar, unvan almaları hazırda yer alan idari teşkilatın korunması İslam’ın özelliklerinin devlet nezdinde yüksek bir konuma gelmesi Türk siyasi oluşumlarının özelliğini taşıyan yapılarıdır. Ancak bahsedilen Türk devletleri tam bir İslam devleti olmamaktadırlar. Türk İslam devletlerini, İslam devletinden ayıran noktalar; hükümler anlayışı, devletteki askeri durum, toprak sistemi ve sosyal haklardır. Sonuç olarak, Türk İslam devletleri İslamiyet’in olduğu coğrafyalarda mevcut bulunan kültür çevresinin değerleriyle Bozkırların siyasi, sosyal, hukuki örf adetleriyle kaynaşması sonucu kendine has özelliğe sahip yapı oluşturmuşlardır (Kafesoğlu, 2015: 339–340).

Selçuklu devleti ilk zamanlar Göktürklerin devlet anlayışının uygulayıcısı olan Oğuzların izinden gitmişlerdir. Başlarında yabgu vardı. İnal, Yinanç, bey lakaplı kimseler yabgunun sorumluluğunda olmaktaydılar. Ancak Horosana geçmelerinden sonra değişiklikler olmuştur. Bunda 1940 Dandanakan savaşının etkisi büyük olmuştur. El-Cahıza göre Horosan bölgesi Selçuklu devletinin sağlam temele oturmasını sağlamış ve yüzyıllar süren Orta Doğu Türk egemenliğinin karakterini çizen yer olmuştur. Ayrıca Tuğrul Bey sultan unvanını alarak İslam isim ve lakapları kullanmış yabgu yerine “melik” unvanını kullanarak çevreye göre devletini teşkilatlandırmıştır. Çoğunlukla “Es-Sultan’ül –Adil” şeklinde anılan Türk devlet başkanları, kanunları, din mezhep görüşlere istinaden halk huzur içerisinde yaşamlarını sürdürmekteydiler (Kafesoğlu, 2015: 342–345).

Büyük Selçuklu devleti teşkilatına genel olarak baktığımızda ilk dönemlerde daha çok aşiretlerin kural ve gelenekleri görülmüş ayrıca Karahanlı, Gazneli ve Samani devletlerinden etkilenmişler, Bağdat’a da hâkim olunca Abbasî ve Büveyhoğulları’nın devlet ve idare teşkilatlarından yararlanmışlardır. Selçuklular diğer Türk devletlerindeki veraset anlayışı ile (yani devleti idare eden ailenin ortak malıdır) devletin başına geçecek kişi, aile arasından seçilirdi. Ailenin ortak mala sahip olması diğer üyelerin başka yerlerde nüfuz sahibi olmalarına, kendilerine mülk verilmesinin güçleşmesi sağlanmıştır. Böylelikle güçlenen kişiler saltanata hâkim olabilmek için devleti zor durumda bırakmışlardır. Büyük Selçuklular divan ve idari teşkilatında yukarıda sözü edilen Türk devletlerinden etkilenmişler ve bunu da kendilerinden sonra gelen Anadolu Selçuklu devleti, Zengiler, Eyyubiler, Memluk ve Osmanlı’yı da etkilemişlerdir. Selçuklu devletinin hâkim olduğu topraklarda en üst makamda hükümdar ve ailesiyle emirler yer alırdı. Divan ve kalemler ise ikinci sırada idi. Hükümdardan sonra askeri işler hariç sadece vezir, devletin işlerinden birinci dereceden sorumlu olup hükümdar adına devlet işlerine bakardı (Uzunçarşılı, 1988: 19).

Büyük Selçuklularda devlet teşkilatı anlayışı Tuğrul Bey zamanından itibaren düzenli bir şekle konulmuştur. Bunda, Türk beylerinde kuvvetle bulunan hâkimiyet telakkisiyle devlet teşkilatı geleneklerinin önemli bir rolü vardır. Selçuklularda hâkimiyetin yegâne temsilcisi “Es-Sultanul-Azam” unvanıyla anılan hükümdardır. Vezir Nizamülmülk, Siyasetname adlı eserinde “Tanrının her yüzyılda insanlar arasından padişahlık vasıflarıyla bezediği birini seçtiğini, dünya işlerini ve halkın barış için yaşamasını ona tevdi ettiğini söyler.

Bu ifadeden hükümdarın kudretini doğrudan doğruya Tanrıdan aldığı ve onun adına saltanat sürdüğü anlaşılmaktadır. Türk töresine göre hükümdarlar Tanrı bağı, yani “kut” yoluyla yeryüzündeki insanları yönetmekle görevlidir. Bu geleneği sürdüren Selçuklu hükümdarları görevin kendilerine Tanrı tarafından verildiğine inanırlardı. Sultan Alparslan’a göre Tanrı, kendisine teveccüh göstererek onu insanlar arasında dünya işlerini düzene koymasına için seçmiştir. Hükümdarların fermanları, hatta ağızdan çıkan sözler kanun hükmündeydi. Hükümdar danışma meclislerini kurar ve burada çeşitli meseleler tartışılırdı. Ancak kesin karar verme veya alınan kararları uygulayıp uygulamama yetkisi hükümdara aitti. Anadolu Selçukluları döneminde de yöneticiliğin hükümdarlara Tanrı tarafından verildiğine inanılıyordu. Ravendi, İbni Bibi, Kerimüddin Aksariyi eserlerinde görüldüğü gibi sikkelerde de bu durum bu şekilde görülmektedir (Merçil, 2009: 389).

Devlet teşkilatının en kusursuz halini aldığı Büyük Selçuklu döneminde hükümdar Melik Şah ve Sencer adına memleketin her yerinde hutbe okunmakta ve onların ismine para basılmaktaydı. Fermanlara “büyük divan” kararlarına adı geçen tuğra çekilmekteydi. Hükümdarlar, Türkçe isimlerinin yanında Müslüman bir isim de alarak halifenin verdiği lakapları kullanırlardı.

Divanı saltanat adı verilen hükümetin başında Sahib-i Divan lakaplı vezir bulunurdu. Divanı Vezarete bağlı dört tane bakanlık kurulu vardı. Divanı tuğra (iç ve dış yazışmalar), divanı istifa (maliye), divanı arz (ordu), divanı işraf (genel teftiş). Taşra büyük divana bağlı olmakta, merkez şehirlerde “şihne” denilen görevli bulunmaktaydı. Şehir ve kasabalarda mülki idareden sorumlu “amid”, mali işlerden sorumlu “amil”, halkın da seçtiği bir “reis” ve belediye işlerinden sorumlu “muhtesip” görev alırdı. Farklı görevlerle tüm memleketi yayılan naip, vekiller, kâtipler ve tahsildarların sayıları fazlaydı. Ayrıca devlette peyk’ler ve perende’ler (haber getiren kişiler), ulag (posta) teşkilatı, karakollar ve ribat (güvenli yerler) gibi yapılanmalar devlet teşkilatını tamamlayan yapılarıydı (Kafesoğlu, 2015: 351–353).

Devlet teşkilatının sağlam temele oturtulmasıyla ilgili örnek verecek olursak; Tuğrul Bey bir gün kardeşine ok vererek “kır!” O da dediğini yaparak oku ikiye bölmüştür. Tuğrul Bey iki oku yan yana getirip yine aynısını yaptı sonra üç tane vermiş ve zorlukla kırılmıştır. Dört ok yan yana gelince kırmak artık güçleşmiş oldu. Tuğrul Bey bunun üzerine “ Bizde aynı bu oklar gibiyiz. Ayı ayrı bulduğumuz sürece az güçlü olan herkes bizleri kırmaya yenmeye cüret eder ancak bir arada bulunursak kimsenin bizi yenemeyeceğini söylemiştir. Eğer ki aramızda anlaşmazlık çıktığı vakit dünyayı ele geçiremeyiz, düşmanlar galip gelir ve sultanlık elden gidecektir” demiştir (Ravendi, 1957: 101).

İç ve dış tüm düşmanlara karşın, Türklerin kültürünü yaymayı başaran Selçuklular idare ve orduyu sağlam esaslar üzerine oturtmuşlardır. Bu teşkilatın temelini milli ve dini geleneklerde aramak gerekir. İslam dinine ve ehli-sünnete tüm ruhuyla bağlanan Türkler gibi Selçuklularda şeriatın yargılarına tümüyle bağlıydılar. Her tarafta kadı ve müftüler ahkâmı şerîye’ye bağlı infazı hüküm ederler, adaletin bozulmasına fırsat vermezlerdi. Hükümdarın, sarayı içerisinde birinin malı çalındığı zaman hemen hazineden karşılanırdı. Zira İslam hükümdarlarının adalet üzere hükümlerinin bilindiği yerlerde halkın malı alındığında ödemek ve sonrasında çalan kişiye gerekli siyaset uygulanırdı. Şehir ve vilayetlerde bu durum yaşansa bu şehrin ve ilin subaşı ve naibi tamamıyla ödemekteydi, sonrasında çalan kişiyi bulurlardı. Çünkü şeriatın dolaylı halkın malından ve canından beyler ve hâkimler sorumludur (Köprülü, 2011: 204 -206).

Anadolu Selçuklu devletinin de teşkilat yapısı Büyük Selçuklulardan farklı değildir. Onlarda da devlet hanedanının ortak malıdır anlayışı vardır. Ancak bu kanun Büyük Selçuklu devletinde açık bir biçimde kendini belli ederken Anadolu Selçuklu devleti ise çok az istisna ile uygulanabilmiştir. Gıyasettin Keyhüsrev’den sonra Selçuklulardaki bu taht mücadelesinde ümerada etkin rol oynamıştır. Anadolu Selçuklu devleti bazı siyasi sebepler dolayısıyla Müslüman, Rum, Gürcü gibi ailelerden kız alır ve Müslüman olan hükümdarlara da kız verirlerdi. Böylelikle kendilerine sınır olan devletlere karşı güven tesis etmeye çalışmışlardır. Hatta müşrik olan Moğollara kız vermeye mecbur kaldıkları da görülür.

Şehzadeler atabeyler tarafından devlet işlerinde yetiştirilmek üzere vilayetlere gönderilirdi. Hükümdarlar kendilerinden sonra başa geçecek olan olan şehzadeyi hayatta iken veliaht tayin ederdi. Ancak bu tayin işi her zaman gerçekleşmeyebilirdi. Bazı zamanlarda veliaht tayininde ümera veya vezir karar verirdi. Bazı Selçuklu hükümdarları kardeşlerini öldürmeyeceklerini beyan eden yazı ile güvence verseler de buna uymayan hükümdarları görüyoruz. Örneğin: Rükneddin Süleyman kardeşi Muhyiddin Mesudu öldürmeyeceğine dair yemin etse de öldürdüğünü görmekteyiz (Uzunçarşılı, 1988: 59–62).

4. SELÇUKLU HUKUK VE KANUN SİSTEMİNİ İŞLETEN TEŞKİLATLAR

Hukuk, toplumun düzenini sağlamak, ilişkileri düzenlemek ve adaleti temin etmek amacıyla oluşturulan kurallar bütünüdür. Devlet; insan aklının varlığı, uygarlığa en fazla katkı sağlayan siyasi kurumdur. Nitekim uygarlık, halkın huzur ortamı içerisinde ve hukukun el üstünde tutulduğu yerlerde gelişme imkânı bulmuştur. Türklerin devlet oluşumuyla alakalı Ebul Gazi Bahadır Han şunu söylemektedir: “Türkün uğramadığı, gittikten sonra devlet kurmadığı coğrafya var mıdır?”

Türk devletlerinin çoğunluğu yaşadığı mekân itibarıyla Batılıların idrak etmekte zorlandığı bir devlet ve kültürel yapıyı oluşturmuşlardır. Örneğin bunu Türk İslam devletlerinde ilk yazılı kaynaklarından olan Kutadgu Bilig’de açıkça görmekteyiz. Yusuf Has Hacib eserini kaleme alırken kendinden evvel olan kaynakları da gözden geçirmiş ve bunu dikkate almıştır. Kutadgu Bilig’de İran etkisi Budizm Manihaizm’in etkileri beklenilmiştir. Hâlbuki bu eserde ele alınan devlet felsefesi tarih öncesinden Yusuf Has Hacib’in yaşadığı döneme kadar giden geniş alana yayılan ve bundan sonra da bu felsefe benimsenmiş, Türk devletleri harici yerlerde de ismi konulmasa dahi bu felsefe uygulanmaktadır. Günümüzde uygulanan demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti anlayışı Yusuf Has Hacib’in devlet görüşünü yansıtmaktadır. Onun 1070 ‘de olmasını savunduğu ilkeler ve önerileri Batılılar 600 sene sonra ele almışlardır (Yuvalı, 2008: 127–128).

Selçuklu hukukunda etkili olan Orta Asya Türk devletlerinde hukuk kuralları üç şekilde oluşmaktadır:

Bunlardan ilki Kağan tarafından yapılır. Sultan eski Türk devletlerinde yasama organının kaynağı görülmekteydi. Bu yetkinin verilmesi kut anlayışından ileri gelir. Devleti yöneten her sultan töreler aracılığıyla bunu gerçekleştirirdi. Örneğin, Bumin Kağan tahta geçtikten sonra Türk töresini ele almış ve düzene koymuş arkasından da her yere hâkimiyetini salarak devletini kurmuştur. İltiş Kağan da bozulan töreyi ele alıp Türk milletini yeniden diriltmiş ve töreye canlılık getirmiştir.

Bilge Kağan da “ben tahta çıktıktan sonra süregelen önemli yasayı dünyanın dört tarafındaki millete verdim. “demiştir. Görüldüğü üzere kağanın, hukuk kuralı koyması memleketi düzen –idare etme ve tabiiyetini düzene koyma sorumluluğunun neticesidir (Pamir, 2009: 363–365).

İkincisi, Kurultayın hukuk kurallarını oluşturmasıdır. Burada alınan kararlar törenin kaynağı biçiminde görülmektedir. Orhun yazıtlarında “Beyler de, ulusu da birbirlerine uygundular, bu nedenle memleketi iyi koruyabilmişler, ülkeyi muhafaza ederek yasalar koymuşlardır.” Burada yasamayla ilgili işlerde yeri geldiğinde boy ve oymak beylerinin de katılabileceğini söylemektedir. İlk Türklerde üç kurultayın varlığından bahsedebiliriz. İlk ocak ayında olup burada idari ve hukuki kurallarla ilgili kararlar alınmaktaydı. Mayıs ayında da “Büyük Kurultay” da Kağan’a bağlılık bildirilirdi. Buraya katılmayanlar isyan etmiş sayılırdı ve burada idari kararlar alınıp törede değişikliklere gidilirdi. İlk iki kurultayda hukuk kuralının hazırlanması veya törede bazı değişikliklerin yapıldığını görmekteyiz. Üçüncüsü ise Eylül ayında toplanmakta bu da savaş ve sayım kurultayıdır (Pamir, 2009: 365–366).

Üçüncüsü, toplumda kendiliğinden beliren gelenek ve görenek kurallarıdır. Buna yosun hukuku da denir. Toplumda yavaş yavaş gelişen kurallar kağanın kabul etmesi oranında Türk töresi kabul edilmekteydi. Özel hukuka ait normlar olan şahıs, aile ve miras kuralları bu yolla oluşmuştur. (Pamir, 2009: 368).

Selçuklular, Gazneliler aracılığıyla Abbasi–Sasani sistemini, Gazneli ve Karahanlı aracılığıyla ile de Akhun, Göktürk, Uygur devlet sistemini, Oğuzların geleneklerini de benimseyerek Selçuklu devlet teşkilatının oluşmasına katkı sağlamışlardır. Selçuklu kendi dönemi itibarıyla İslam hukuk sistemi ile bütünleşmiştir. Selçuklu devleti kendi dönemindeki diğer Türk İslam devletlerinin kullanmış olduğu birçok kurumu kendi yapısına almış, ihtiyaç halinde de düzenlemeler ve eklemeler yoluna gitmişlerdir (Ülker, 2016: 32–33).

4.1. Şeri ve Örfi Yargı Sistemi

Şer'i hukuk, kaynağı Kur'an, Sünnet, icma ve kıyas olan ve fıkıh kitaplarında yazılı halde bulunan normlar topluluğudur. Örfi hukuk ise hükümdarın iradesine dayanarak ferman ve kanunnamelerle ortaya çıkan hukuktur. Eski dönemlerden itibaren yargı alanındaki şeri ve örfi hukuk birlikte doğarak vücuda gelmiştir. Esas olarak İslamiyet'in doğuşundan itibaren şeri ve örfi hukuk birlikte ele alınmıştır. İslamiyet öncesinde tartışmalı konular bir hakemin aracılığıyla çözülmeye çalışılırdı. Bu hakem herhangi biri olabilmekteydi. İslam tarihinde, Hz. Muhammed, halifeler, valiler hukuku tanzim eden kişilerdi (Köymen, 1964: 368).

Ayrıca Hz. Ömer ve Hz. Osman hukuku iyi bilen kişilerin, hâkim (kadı) olarak atamalarını yapmışlardı. Fazla zaman geçmeden kadının adaletli olması adına bir takım kurallar getirilmiştir. 660–680 yıllarında kararların yazılı şeklinde yapılması gelenekselleşmiştir. Daha sonra da vasilik, kadının yanındaki çocuklarının mülkünün kaydı ve belirlenme geleneği oluşmuştur. Esas olarak Kur'an ve hadise bağlı şeri hukukun gelişimi, hukuk kaynaklarının derlenmesiyle "içtihat kapısı" sözün özü kaynakların Kur'an ve hadise göre incelenme yolu kapanınca 9. yy sonlarında önemli biçimde duraksamıştır (Köymen, 1964: 369).

Şeri hukukla ilgili Hz. Ömer şunları söyler "adalet ile hüküm verenler cennette ailesi ve emrinde olanlarla nur ile yaratılan saraylarda yaşayacaklardır. "Sultanlarda olması gereken şey tertemiz dindir. Çünkü din ve sultan birbirlerinden ayrılmayan kardeşlerdir. Sultanın yurdunda karışıklık çıkarsa, din de bu olanlardan olumsuz etkilenmektedir. Nitekim din hususunda bir fesatlık çıkarsa ülkede düzen kalmaz. Hz. Ömer'e göre "ülkeyi yıkacak hale getiren, halkı zelil eden en önemli şey hükümdara ulaşabilmenin zorluğudur, buna karşılık ulaşmanın rahatlığı da halk için önemli bir mutluluktur. Lokman Hekimde şöyle der: "Şu cihanda bana ilimden daha yakın bir dost bulunmaz, ilim hazineye bedeldir zira hazineyi sen muhafaza edersin ilim ise seni muhafaza eder (Nizamülmülk, 1941: 78–79).

Hz. Ömer bir gün birine cezasını verdiği zaman onu kırbaça dövmekteydi. Bu kişi Hz. Ömer'e küfretmişti bunun üzerine kırbağı başka birine vermiş, ona neden böyle bir şey yaptığı sorulduğunda da O da "O kişinin bana küfür etmesi üzerine ona duyduğum kızgınlık nedeniyle daha sert vurulmasından ve bu nedenle kırbaçları Allah için vuramamaktan duyduğu kaygıdan bahsetmiştir (Ravendi, 1957: 70).

Selçuklu devleti ve ondan önceki Türk İslam devletleri dini şuura oldukça bağlıydılar. Devleti yönetmede esas olan adaletli davranmak idi. Bunu da şeriat ve törelere göre uygularlardı. İslamiyet'in kabulünden önce töre denilen yazısız hukuk kurallarıyla kişi ve devlet arasındaki ilişki düzenleyen yapı vardır. Bu kurallar örfi hukuku oluşturmaktaydı. O dönem yaşanan yaşam şartları gereği işlenen suçların karşılığında alınan cezalarda bir o kadar da sertti. Birini öldürmek, hırsızlık, zina gibi suçların cezası ölümdü. İbni Battuta'nın seyahatnamesine göre çalınan bir hayvanın karşılığında 9 tane hayvan bulup sahibine vermek zorundadır. Bunu yapamaz ise çocukları ondan alınırdı. Çocuk da yok ise son olarak o kişi öldürülürdü. Türk İslam eseri olan Kutadgu Bilig'e göre Türklerin öncelikle adaletli olmaları zikredilmiştir. Bu durum hükümdarların genel ilkeleri olmuştur. Ayrıca adalet konusunda Türkler Araplara nazaran daha iyi olmuşlardır. Örneğin; Selçuklu hükümdarları adaleti sadece Müslüman halk için değil, gayri Müslimlere aynı şekilde davranmaktaydılar. Buna örnek olarak Ermeni kaynaklarında da rastlamaktayız. Aksarayi'nin Müsameretül Ahbar eserine göre hâkimin olayları iyi sonuçlanması, ülkenin refahı için adaletle sıkı bağlanması gerekliliğinden geldiğini söylemektedir (Çitak, 2017: 88–94).

İlk Türk İslam devleti olan Karahanlıların 940 yılında Satuk Buğra Hanın Samanoğulları'ndan etkilenecek İslamiyet'i kabul etmesi diğer Türk İslam devletlerinin hukuk sistemini etkilemiştir. Kuran sünnete uygun olarak aile miras hukuku, had cezaları, kişilere karşı işlenen suçlar, vakıf gibi konularda İslam devletlerinde uygulanan şeri kanunlara uyulduğu gibi Türk devletlerinde de bu kanunlara, bazı ufak hususlar dışında aynısı uygulanmıştır. Diğer Türk İslam devletlerinde olduğu gibi Selçuklu devletinde de hukuk ikiye ayrılmış: şeri ve örfi hukuk sistemi şeklinde olmuştur. Bu hukuk sisteminin ikiye ayrılması adli teşkilatın şekillenmesinde önemli olmuştur (Mehmet, 2014: 115).

Büyük Selçuklular mülkün temelini adalet olduğu şuuru içerisinde idiler ve bu hizmeti hem kendilerinden önceki İslam devletlerindeki örneklerle göre hem de bağlı oldukları Türk kültürünün prensiplerini alarak yürütmüşlerdir. Adalet teşkilatının en önemli unsuru kadılardır. Bağdat'ta Kadı'l Kudat, eyaletlerde ise kadılar bulunurdu. Burada dikkati çeken husus kadıların, Selçuklu başkentinde Büyük Divan, taşrada da eyalet divanları ile hiçbir ilişkilerinin bulunmadığı, böylece yargının bağımsız hareket edilmesinin teminine çalışıldığını görmekteyiz. Selçuklularda, Amidler de Sultan adına adaleti yerine getirmişler, ayrıca İslam öncesi Türk kültüründen intikal etmiş olması gereken Emir-i Dad veya Dadbeylik müessesesi de bulunmuştur. Kadılar şer'i konularla ilgilenmelerine mukabil, diğerleri de örfi davalara öncelikli olarak bakmışlar, böylece yargı sistemi şer-i ve örfi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kadı-yı Leşker (Kadı Asker) ise, ordu mensuplarının davalarıyla ilgilenmişlerdir (Yazıcı, 2020: 305–306).

Devletin memur atamalarında benimsenen usul Türklerde çoğunlukla babasının yerine geçebilecek bir çocuk var iken başkası araya geçemezdi. Bu durum sadece askeriye de olmayıp mülkiye kısmında da görülmekteydi. Adliye kısmında kadı ve müftülere, her şehrin naibi olmakta bunlar Hanefi fihhına göre adalet tesis ederlerdi. Subaşı, şihne veya boy beyleri aracılığıyla yargılarını tesis ederlerdi. Şeri yargılar tümüyle geçerliydi. Adam öldüren idam edilir, malı çalanın zararı giderilir, zina eden taşlanırdı. Ülke sultanın atadığı memurlar aracılığıyla idare olunurdu. Zabıt olan yerlere hemen görevliler tayin edilip asker gönderilecek, şeri hükme göre gerekli vergiye tabi tutulacaktı (Köprülü, 2011: 211). Örneğin bir kimseyi Vali olarak görevlendirdiğin zaman, işi yerine getiren ve onu başaracak becerikli ve mülkü olan saygısı ve vefası olan, işlerin içini dışını iyi bilen birisinin Vali yapılması gerekmektedir. Valiler; halkın desteği, devletin kaleleri, işlerin başında olanlar olup onların yardımıyla işler yürümekte, hazineye giren paranın toplanmasında, sultanın güçlenmesinde ülke bayındır olur, bunların durumları iyi olduğu vakit işler yolunda gitmekte ve tersi durumda ise halkın rahatı kaçmaktadır (Ravendi, 1957: 105).

Hükümdar ve devlet memurları arasındaki adalet şu şekilde sağlanmalıdır. Devlet nezdinde görevde bulunanların üzerinde beylerin hakkı bulunduğu gibi, beylerin üzerinde de onların hakkı da bulunmaktadır. Görevde olanlar beylerine hizmet edecek haklarını yerine getirirlerse, beylerin de memurların yerine getirdiği hizmete göre haklarını vermesi gerekmektedir. Devlet görevlileri devlete ve beylerine karşı yalnızca dünya nimetleri için hizmette bulunurlar. Dünya menfaatlerinden faydalanmazlarsa haksızlığa uğramış olurlar. Beylerin devlet memurları üzerinde ise başlamalarından önce hakları bulunduğunu söyler. İnsanın temel olan ihtiyaçları; yeme- içme kıyafet gibi durumlar giderilmelidir. Bu görevliler devlet için huzuru için gece gündüz demeden çalışırlar, bunun karşılığında beylerin de maaşlarını tam ödemesi gerektiği ve merhametle davranılması gerekmektedir (Hacip, 2012: 118).

Ünlü Selçuklu tarihi yazarlarından olan Ravendi eserine adalet sözüyle başlamıştır. Nedeni adaletin her dönemde dünyanın bayındırlığı ve dünyadakilerin güvenliğini sağlamasında etkili olduğunu söylemektedir. Peygamberlerin en üstünü olan Hz. Muhammed “Bir saatlik adaletin, yetmiş senelik ibadetten daha hayırlıdır” sözünden yola çıkılarak, hükümdar adaletli davranınca halkın huzur içerisinde dinin ibadetiyle meşgul olduğunu ve bunun her daim memleketinde yetmiş senelik ibadete denk geldiğini görmekteyiz. (Ravendi, 1957: 68).

Adaletin bu kadar önemli görüldüğünü göz önünde bulundurduğumuzda devlet kadrosunda çalışan devlet görevlisini iyi gözlemlemek gerekmektedir. Şayet bu olmazsa adalet tam tesis edilmeyebilir. Bu konu hakkında örnek verecek olursak; Nizamülmülk, kendisine gelen zayıf bir kadının bir isteği oluştunda o kişiyle ilgilenip işini hallederdi. Günün birinde bir kadın vezire ulaştırılsın diye dilekçeyi hacibe vermiştir. Ancak dilekçeyi vezire ulaştırmayan hacibin Nizamülmülk işitince hacibe hitaben” senin görevin bana ulaşamayan yaşlı ve güçsüz kimselerin ihtiyaçlarını görmek ve bunu kendisine bildirmek olduğunu bunu yerine getirmediikten sonra ne anlamının olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine o hacibi görevinden aldığını görmekteyiz. Sefer zamanları tellallar “birinin bir avuç samanı ya da yumurtası karşılığı verilmeden alınırsa bu onun kanının karşılığı olacağını ve ölümünün olduğunu bilmesi” şeklinde seslenilmesi örneğidir. (Mahmud, 1977: 121–122).

Selçuklu hükümdarlarının her daim adalet içerisinde hüküm verdiklerini görmekteyiz. Bununla ilgili örnekler verecek olursak; hükümdar Alparslan adaletle hükmedip haraç ve öşrden başka bir şey almayıp şeriatı aykırı davranmazdı. Her Ramazan ayında dört bin sadaka vermektedir. Belh, Merv, Herat ve Nişabur'da biner altın şeklinde vermekte bir de bin altını da fakirlere vermektedir (Bibi, 1996: 51). Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ise her gün adalet dağıtmakla uğraşmaktaydı. "Selamlık sofasında" serir-i memlekete oturup kadı ve müftünün huzurunda mazlumların şikâyetlerini ve davalarını ya da kazaya dinledikten sonra kesin davalar ve ayrılmış hususta kadı ve imamlar huzurunda karara varılıp güvenilir kimseye yetiştirilirdi. Sultan Alâeddin dönemine kadar hükümdarların geleneği bu şekildeydi ki Perşembe ve Cuma günlerinde oruç tutarak ordugâhta hazır bulunurlardı ve ikinci vaktine kadar mazluma adalet muamele ederlerdi. Şeri davaları kadıya verirlerken divan ve örfi bilgilere sahib-i divan ve küttab bakardı. Hükümdar yılda bir defa şeriat mahkemesine gelmekte eğer davacı olsa ki sultan ile davası öncelikle davacı ile kadı birlikte yer alırdı. Kadı, öncelikle kadıya da ne emir etmişse gerekli olanı yapardı (Köprülü, 2011: 206). Bunun yanı sıra yıkıcı faaliyette bulunan kimseler de olabilmekteydi. Örneğin; Arslan Angun halka zulmeden Nişabur'u yıkan Horosan'da hiçbir kale bırakmayan biriydi. Merve inerek burayı kuşattı ve surlarını yıkarak pek çok kişiyi öldürmüştür. Arslan Angun'un bir köle tarafından öldürülmesi üzerine köleye bunu neden yaptığı sorulduğunda "İnsanları zulümden kurtarma niyetiyle öldürdüm." demiştir (Hüseyni, 1943: 60).

4.1.1. Şeri Yargı Sistemi

Şeri hukuk kuralları; İslamiyet'in kaynağı olan Kuran'ı Kerim ne emrettiyse ona göre uygulanan kurallardır. Bu kurallar oluşturulurken yalnızca Kuran-ı Kerim esas alınmamış aynı zamanda sünnetler, icma ve kıyaslar da dikkate alınmıştır. Şer'i konularda yargı yetkisi hükümdar tarafından tayin edilen ve kadı adı verilen bir devlet görevlisine aittir. Kadı, şeriat adına ve onun kurallarına göre hüküm vermekte ve verdiği hükümler ise kesin bir nitelik taşımaktadır.

Şeri yargıda kadı, kadılıkudat ve kadileşker bulunmaktaydı. Şeri davalara kadılar bakarlardı. Kadılar; evlenme, boşanma, nafaka, miras, alacak davaları, noterlik görevi, cami ve vakıfları kontrol etmekteydiler. Bunlar doğal olarak âlimler ve fıkıhla ilgilenen kişilerden seçilirlerdi. Bu görev genelde babadan oğula geçmekte, ancak bu miras olunan durumda liyakat ile göz önüne alınırdı (Mehmet, 2014: 115).

4.1.1.1. Kadı

Şeri yargıdan sorumlu olan kadı, şeri hâkim (kadı, cemi -i kuzat) halkın koruyucusu ve İslam dininin bekçisidir. En düşük düzeydeki kadının durumu dahi halifenin, peygamberin, Allah'ın sorumlusudur. Kadı, görevini yalnız görmek, ortak hâkimlik dinin bilinmezi olmaktadır. Kadı, din ve şeriatla alakalı tüm görevlerde yetkilidir ve esasen divanın onu destekleme mecburiyeti vardır. Kadı hem hâkim hem de örfi mahkemenin görevlerini yapan kişidir. Kadı'nın hukuk alanında yararlandığı kaynaklar arasında; Kuran, hadis, peygamberin yakınları ve imamların cümleleri, icma, eski kurallar Ebu Hanife'nin kuralları yer alır. Kadı'da; Allah korkusu, şeriatı takip etmek, din adamları, fakihler, imamlar ile danışma ile sorumlulardır. Adaletli, taraf tutmadan, ölçülü kararlar veren ve kararında acele etmeyen, yanlış kararlarını düzeltmeli şüpheye mahal vermeyecek şekilde hareket etmelidir. Kadı, ona sunulan olayları herhangi bir ön düşünceye sahip olmadan ele almalı ve destekleyenler tarafından etkilenmemeli dünyevi çıkarlar düşüncesini etkilememelidir. Kadı'nın verdiği karar kesindir, halk buna karşı çıkmadan kabul etmekle yükümlüdür (Köymen, 1964: 369).

Kadıların görevlerini icra ederken ve yetkilerini kullanırken uymaları gereken esaslar gerek tayin menşurlarında gerekse siyasetnamede açıkça belirtilmiştir. Selçuklularda kadılık en önemli devlet görevlerindendir. Çünkü Müslümanların "kanı ve malı" kadılara emanet edilmiştir. Bu sebeple kadılar; âlim, dindar, kanaatkâr kişiler arasından seçilmeli, gönüllerinin hıyanete kaymaması için liyakatleri ölçüsünde aylık verilmelidir. Selçuklu devlet teşkilatı konusundaki en önemli kaynaklardan olan Hasan bin Abdül müminin Rûsum Ur- Risalinde kadılar hakkında şunlar söylenmektedir. Kadıların hüküm verirken büyük- küçük, itibarlı- itibarsız kimseler arasında fark gözetmemeleri, mirasların taksiminde, sicillerin yazımında, nikâhların kıyımında, Kuran, hadis ve

içtihatlara uymaları, iltimas hediye kabulünden kaçınmaları, iki taraf hazır bulunmadıkça davalara bakmamaları tavsiye edilmektedir (Akyılmaz, 1995: 26).

Hükümdarın hükmettiği yerlerde görevli olan kadıların durumlarından birebir haberi olması lazımdır. Bu görevde bulunanlarla ilgili; âlim, dine uygun, kimsenin malına göz dikmeyen, ayrıca ihtiyacı kadar maaş verilmesi gerekmektedir. Bu önemli bir husustur. Çünkü bu görevliler Müslümanların can ve mal güvenliklerinden sorumlu tutulan kimselerdir. Bilerek veya bilmeyerek verilen hükümlerde ya da kadıların verdiği haksız hükümlerde yanlışla düşerek padişaha söylemeleri hâkimin görevden alınması cezalandırılması gerekmektedir. Görevlilerin kadıya hizmette noksanlık yapmamaları sarayda kadıyı saygın ve değerli görmeleri lazımdır. Zengin biri eğer mahkeme günü hazır olmazsa o kişi zorla kadının huzuruna getirilir. Peygamberimiz hukuk doğru şekilde uygulansın diye bizzat kendisi bu işlerle ilgilenmiştir (Nizamülmülk, 1941: 53).

Kadıların ataması halinde bunlar devletin ileri gelen kişileri tarafından uyarılmaktaydılar. Örneğin; hükümdar, Nişabur'a atanan İmaduddin' den yargı konusunda acele edilmemesini, iyi düşünerek hareket etmesini istemiştir. Kadının; Kurana ve sünnete uygun düşen davacı ve davalıyı da dinlemesi, kendinden önceki meslektaşlarını örnek alması ve meclise değer vermesi gerekmektedir (Mehmet, 2014: 115).

Nizamülmülk'ün siyasetnamesinde kadılar hakkında; rüşvetin önüne geçmek için yeterli miktarda maaşlarının verilmesi lüzumundan bahsedilmiştir. Mahkemelerde hakkın yerini bulması için hükümdarın kendisinin başkanlık yapması ve ayrıca dini konularda eksikliği var ise naip atamasının yapılmasını söylemiştir. Kadılar; siyasi kurumlar ve dini kurumlar, hükümdar ile halk arasında bir çeşit elçi vazifesi görmektedirler. Kadılar; din memurlarını teftiş etmekte, medreselerde eğitimde verebiliyorlardı. Darphaneyi idare etme, para basımında denetleme görevi, cami ve mescidi işleriyle ilgilenme, dini günlerde hutbe okuyabilmekteydi. Yine Nizamülmülk'e göre kararı veren hükümdardır. Ancak hükümdarın İslam hukukunu tam olarak bilememesi durumunda kendine naip atamaktaydı. Böylelikle kadı bir nevi, hükümdarın yardımcısıdır. Kadıların atama işlemi, hükümdarın düzenlediği törende yapılmakta ve kuramsal olarak bağımsızlardır. Ancak yetki konusunda tam bir serbestlik bulunmamaktadır. Din ve hukuk alanında üst yetkiye sahip olan ve ayrıca hâkim olan kişilerdir. Bu durum onun örfi yargıda da sorumlu olduğunu göstermektedir. O dönemde yapılan oyun sonucu kadılar memurluklarından alınabiliyordu. İmam Gazali bu durumda hükümdara haber göndererek bu şekilde alınan kadının tekrar memurluğa gelmesini arz etmiştir (Mehmet, 2014: 116).

Camilerin ve buraya ait olan kurumların yönetimi Kadıya aittir. Camilerin korunması, yapılmasından sorumludur. Vakıfları denetlemekte ya da tesislerin yönetimini naiplere bırakmaktaydı. Bu kişilerin görevi, buraların gelirlerini artırmak ancak kendilerine bir şey harcamazlardı. Vakıf yöneticileri kontrol için kadı müşrifler, muhasipleri atamaktaydı. İthalat, hububat, mahsuller ve gelirler kanuna ve vakfın durumuna göre ele alınmalı, başkalarının eline geçmemesi ve hak sahibine verilmesi gerekmektedir. Diğer memurlar gibi kadının da naipleri bulunmaktaydı. Naiplerin atamasını hükümdar ya da kadı kendisi yapmaktaydı. Baş kadının naipleri onun emrinde olup diğer geri kalan işlerin kadılarıdır. Baş kadı onlara görevlerini yazılı biçimde vermektedir. Mahalli yerlerdeki kadıların atadıkları naiplerin de görevleri belirsizdir. Şehrin en yüksek kadısı, kazı-yı cümle-yı memalik ya da kazi- der küll-i memalik veya vilayet unvanını taşımaktadır. Bu kadı, derecelerine göre atama ve azlettiği tüm kadı ve hâkimlere başkanlık etmektedir. Ayrıca O sadece ağır nedenler durumunda kadı delillerini, hâkimlerin kararlarını kaldırabilmekteydi. Ve genellikle tüm şeri görevlerde yetkili olup onun izni olmadan kimse şeri görevlerde bulunamazdı. Bu yüksek kadıdan sonra da vilayet kadıları bulunmaktaydı. Bunlar ise şehir ve yerel kadıların amiridirler (Köymen, 1964: 372).

Büyük Selçuklularda ünlü fakih âlimlerinden Ebu'l - Hasan el Maverdi, kadıların milletin mülkünden el çekmeleri ve göz koymamaları için yöneticinin onlara yeterli oranda geçimlerini sağlayabilecek bir maaşın verilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Ünlü Hanefi fakihi Katan Es Kamuda görev alan yargı işlerine vakit harcıyıp görevi yerine getirdikleri için kadı memurlarına devlet hazinesinden maaş verilmesi gerektiğini söylemiştir. Ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk de

hükümdarın, hainliğe yönelmemeleri adına kadılara gereksinimleri oranında maaş vermesini şart koymuştur (Tarifci, 2021: 250).

Kadı'lar; şeri davalara bakmakta, başlarında “kadıl kudat” merkezde mahkeme başkanlığının yanı sıra tüm kadıları kontrol etmekteydi. Tereke, hayrat işleri, vakıfların yönetimi, vakfiyeleri düzene koyardı. Hanefi ve Şafii fıkhı üzerine davranan kadıların kararları kesindi ve bozulamazdı. Fakat kadının bilinçli verdiği bir karar diğer kadılar tarafından imzalı açıklamalarla hükümdara sunulurdu (Kafesoğlu, 2015: 353).

Kadı sivil davalara da bakar ve kararını verirdi. Kadının her olayı dinlemesi, şikâyetleri ve tarafları dikkatlice gözlemesi gerekmektedir. Şahitlere özel bir önem verilmektedir. Kadı, şahitlerin bilinmesi gereken hallerini ayrıntılı biçimde araştırmak zorundadır. Bir kayıtta kadının naibine, şahitlerin mahkemede olduklarına emin olmadan kusursuzluğu, güvenli olduklarının araştırılması için tezkiye şahitleri aracılığıyla doğruluğunu tespit etmeden evvel hiçbir şahitliği kabul etmemeye teşvik etmesi emrini vermektedir. Devletin en yüksek kadısına, bilmeyerek ya da kötü amaçla yapılan yalancı şahitliğin saraya haber verilmesi emri verilmektedir. Böylelikle Kuran’da yalancı şahitlik puta tapmakla aynı görüldüğü için bu iş oradan takip edilmektedir (Köymen, 1964: 370).

Selçuklularda göreve getirilen kadıyla ilgili, göreve atamasının olduğunu belgeye dökmek ve yapması gerekli olan görevleri açıklayan “kadılık menşuru” adı verilen yazılı belgeler bulunmaktadır. Bu menşurlarda, kadının nitelikleri, faziletleri ve devlete olan hizmetleri yer almaktadır. Belgelerden anlaşıldığına göre kadının ilk görevi davaları şeri hukuka göre ele alıp çözmektir. Ayrıca vesika, sicil yazımları da onun yaptığı görevlerdir. Anadolu Selçuklusunda, mahkemelerde sicil defterlerinin kayıtları tutulmaktaydı. Bu kaynaklarda davaların haricinde, iki taraf arasındaki hukuki işlemler ve irade beyanları da yer almaktadır (Ülker, 2016: 35–36).

İslam hukukunda velayetül-mal (yetim vasilığı) olan görevlerde öncelikle yetimlerin mallarının koruması ve idare edilmesidir. Kadı, yetimin malını rüşt oluncaya değin ya kendi koruyacak ya da yed-i emine emanet etmektedir. Böylelikle bu mala karşı yapılacak girişimlere haksız savlara karşı korunmakta israf ve kötüye kullanmaya karşı korumaktadır. Ayrıca vasiler sadece malın korunmasıyla sorumlu olmayarak malın artırılması içinde çaba harcamak durumundadırlar. Onların vesayeti altındaki malından elde edilen kıyafet ve nafakaları bulunmaktaydı. Yetimlerin mallarının rüşt çağına gelince şahitler huzurunda verilmesi lazımdı. Kadı hâlihazırda bulunmayan kişilerinde mallarını naipleri veya güvenli adamları aracılığıyla taksim (pay etme) etmelidir (Köymen, 1964: 370).

Velisi bulunmayan kadınların vesayetinde ise kadı evlilik sırasında o kişilere nasihatte bulunma ve eşlerin denk olmasına dikkat etmekteydi. Kadı, genellikle nikâh kıyar. Bu sırada temsilcinin velayet işine ve mihrin doğru olup olmadığına dikkat etmesi gerekirdi. Kadı, terekeleri ve vasiyetleri şeriata göre tayin ve tespit etmektedir. Kuran ve hadise dayanan onların hak sahiplerine verilmesi için çaba harcar. Sahipsiz olan tereke ve miraslarda Kuran ve sünnete göre hak sahibi olanlara paylaştırılır ya da satın alma hakkı verilirdi. Ayrıca kadı noter görevini görmektedir. Onun huzurunda adaletli şahitlerin önünde sözleşmeler akdedilmektedir. Kadı, belgeleri kendi mührüyle mühürlemektedir. Kadı hüccet, vasiyetname, müsâlaha, sözleşme belgeleri, mübadele sözleşmeleri gibi şeylerin korunması ya da idareci aracılığıyla yönetmektedir (Köymen, 1964: 371).

4.1.1.2. Kadılıkudat

Kadılıkudat, İslam devletlerinde yargının başında bulunan görevlinin lakabıdır. Sözlükte “kadılar kadısı” anlamına gelmekte ve baş kadı şeklinde geçmektedir. Kadılıkudatlık ilk zamanlarda genellikle başşehirin kadısına verilen bir onur unvanı olarak kullanılırken diğer dönemlerde devletin veya bölgenin yargı alanındaki üst yöneticisi olmuştur.

Ülkenin farklı yerlerinde görevde olan kadılar onun naibi olarak tayin edilirdi. İlk kez Abbasiler tarafından Bağdat’ta kurulmuş olan kadılıkudatlık kurumu sonradan pek çok İslam devletinde aynı isimle anılmıştır (Özen, 2001: 77).

Müsteşrikler (doğu bilimci), Kadılıkudatlık makamının, İranlıların “Mobez-Mobezan” isimli kurumunun bir taklidi olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak kaynaklara göre İslam hukukunda da yargı müessesesinin temelini bizzat Hz. Peygamber atmış, daha sonra yargı çok hızlı gelişmelerle yoluna devam etmiştir. Bu müessesenin Sasaniler’den alındığını ileri sürenler, İslam öncesi Sasanî devlet yapısında mevcut bir sistemin kaynaklarında Arapça olarak ifade edilişinden hareketle böyle bir kanaate varmış görünmektedirler. Ancak iki müessesenin işlevleri bakımından aralarında farklar bulunmaktadır. Sasanî devlet protokolünde vezirlerden sonra gelen mobez mobezan, hâkimler ve din görevlileri olmak üzere iki sınıftan oluşan mobedlerin reisi konumunda idi; bunlar dini konularda görüş bildirir, din görevlilerine ve hâkimlere nezaret ederlerdi. Kadılıkudatlar ise zamanla adalet sisteminin başı durumuna gelmekle beraber bilhassa ilk dönemlerde bütün din işlerinden sorumlu değildi ve ulemanın reisi olarak da görülmemekteydi (Barut, 2006: 53).

Kadılıkudatlık Kurumu Gazneliler, Karahanlılar, Atabeylikler ve Anadolu beyliklerinde de bulunmaktaydı. Gaznelilerde her şehirde bir kadı, her eyalette bir Kadılıkudat bulunurdu. Nureddin Mahmut Zengi, son dönemlerde güvenlik sorumlusu şihneleri görevden alıp bunların sorumluluklarını Kadılıkudat’a vermiştir. Kadılıkudat halifenin vekili sayılmakta, tayin işlemleri vekâlet akdi ile yapılmaktaydı. Bundan dolayı tayin ve görevden alma işlemlerini halife yapmaktaydı. Ancak halifenin zayıf düştüğü dönemlerde Büveyhiler, Büyük Selçukluların etkin olduğu zamanlarda tayinler Emirü’l- Ümera ya da sultanların teklifi ile halifeler yapmaktaydı. Anadolu Selçuklu devletinde de bu kurumun bulunduğunu ve Kadılıkudat’ın bizzat hükümdar ya da Moğol istilası sonrası İlhanlılar tarafından tayin edilmişlerdir (Özen, 2001: 80).

Kadılıkudatlık Kurumunun ilk defa adliye ve ilmiye sınıfının başı olarak kabul edilmesi Abbasîler dönemindedir. Sekizinci yüzyılın sonlarında idari merkezin genişlemesiyle ve yargı organlarının sayısının fazla olması itibarıyla Ebu Yusuf, Kadılıkudat unvanıyla adliye ve ilmiyenin başına geçmiştir. Abbasî devletinden etkilenen Selçuklu devleti de Kadılıkudatlık kurumunu etkin şekilde uygulamış ve ilmiye sınıfının başkanlığını yapmışlardır.

Ancak bu kurum Büyük Selçuklu devleti ve Anadolu Selçuklu devletinde farklılık arz etmektedir. Büyük Selçuklu devletinde Kadılıkudatlar bütün halkın şeri davalarına bakabiliyorlardı ancak Anadolu Selçuklu devleti yalnızca sivil halkın davalarına bakan kadıların başı olarak bunları denetlemişlerdir. Böylelikle Anadolu Selçuklu devletinde Kadılıkudatlık kurumunun görev ve yetkileri Büyük Selçuklu devletine göre daha dar bir alanda olmuştur. Büyük Selçuklu devletinde Kadılıkudatlar Bağdat’ta ikamet ederler ve burada şeri davaların başkanlığında davaları dinler ve diğer kadıları denetlerdi. Anadolu Selçuklu devletinde ise Kadılıkudatlar Konya’da ikamet ederlerdi. Konya’da halkın davalarını dinler bütün sivil halkın davalarına bakar kadıları kontrol ederdi. Tayin menşurlarındaki bilgilere göre Kadılıkudatlar halkın şeri davalarına bakar liyakatli naipleri atamak husumetli davaları da çözüme kavuşturmak insanlar arasında ayırım gözetmemek, nikâh kıymak, miras dağıtımını yetim ve kimsesizlerin mallarının korunmasında, şahitlerin doğruyu söyleyip söylemediğine dikkat etmek, dini-sosyal kurumların hayır işlerine bakmak, kadıları kontrol etmek gibi görevleri vardır. Kadılıkudatlar, kadıların görevlerini de yerine getirdikleri için kadıların da görevlerini icra etmek zorundadırlar (Akyılmaz, 1995: 27–29).

Kadılıkudatlar’ın Selçuklu iktalarında da görev aldıklarını görmekteyiz. Selçuklularda iktâ sahipleri emirleri altında bulunan askerlerin sadece amiri değildir. Aynı zamanda hem idarî hem de adlî anlamda geniş yetkilere sahiptirler. Selçuklularda büyük iktalarda yargı işleri devletin baş kadısının (Kadılıkudat) emir ve gözetiminde idi. Bununla birlikte şer’î davaların dışındaki kişiler, Dîvân-ı Mezâlim (Darul-Adl) müessesesinde görülmektedirler. Anadolu Selçuklu Devleti’nin adalet örgütü de, genel İslam prensiplerine uygundur. Hâkimlerin en üstünü, Konya kadısı idi ve ona Kâdî’l-Kudat adı verilirdi. Bütün ilmiye mensuplarının başı bu kişi idi (Barut, 2006: 32–33).

4.1.1.3. Kadı -Asker

Kadı ve asker kelimelerinden oluşan kadı-asker cümlesi, kaynaklarda kadı-asker ya da kadılasakir, kadılcünd, kadıleşker diye geçmektedir. İslam tarihinde Peygamberimiz orduda çıkan anlaşmazlıklar ve suçlarla kendisi bizzat ilgilenmiştir. Her askeri bölüğe bir kumandan atanmakta

ve bu askerler arasındaki işlenmiş suçlara bu kumandan bakmaktaydı. Kadiaskerlik kurumunu, ilk defa Hz. Ömer kurmuştur. Emeviler döneminde de İbnü'l-Eşas, Hasan b. Ebü'l- Hasan isimli birini kadılcı tayin etmiştir. Bu görevliler Abbasiler döneminde de görülmüştür. Türk İslam devletlerinde, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar, Karamanoğulları gibi devletlerde de kadiaskerlik kurumu bulunmaktaydı. Selçuklu devletinde sultanın hassa ordusunun ayrı bir kazaskeri vardı. Selçuklu sultanı Sencer, Mecdüddin isimli birini kazaskerlik menşurunda ordu ve askerlerin kadısı olarak görevlendirmiştir. Davaları değerlendirirken hükümleri Kur'an ve sünnete uygun biçimde değerlendirmesini emretmiştir (İpşirli, 2022: 140).

Selçuklu da askeri davalarda kadı-yı kaşem (kadiasker) ya da leşker-i hazret lakaplı bir çeşit kadının da olduğunu görmekteyiz. Sencer'in Mecdüddin isimli şahsa verdiği kazaskerlik menşurunda o kişiye ordu ve askerlerin kadısı olarak görev verdiği ve davalar Kuran ve sünnete göre uygun davranması gerektiğini istemiştir. Az önce adı geçilen kadılık makamı da şeyhülislamlığa geçmenin bir çeşit basamağıydı. Bu kadroya yerleşemeyen şeyhülislam olamazdı. Bunlar vakıf müesseselerine de başkanlık etmişlerdir (Mehmet, 2014: 118).

Askerlerin hukuki ve şeri davalarıyla ilgilenen ve sultanların yanında seferlere katılarak ordudaki kişilerin davalarına bakan kişilerdir. Bu kurum büyük Selçuklu devletinde bulunmayıp Anadolu Selçuklu devletinde yer alan bir müessesedir. Hz. Muhammed' den itibaren başka biçimde adlandırılan kadileşkerin aynı görevleri yerine getirdiğini görmekteyiz. Örneğin; Peygamberimizin askeri orduya atadığı komutanların ayrıca ordudaki görevliler arasındaki davalara baktıklarını görürüz (Akyılmaz, 1995: 29).

Türk İslam devletlerinde askerlerin hukuki durumlarıyla ilgili görevleri bulunmaktadır. Örneğin; Anadolu Selçuklu devletinde kadileşker, Karamanlılarda kazasker, Akkoyunlularda kadı; maa asker, Mısır Memlûklerinde kadilasker, Osmanlı devletinde kazasker olarak adlandırılmıştır. Fuat Köprülüye göre kadileşkerlik kurumu Anadolu Selçuklu devleti Nizamülmülk'ün askeri iktayı oluşturduktan sonra kadiaskerlik kurumunun da böylelikle ortaya çıktığını söylemektedir. Büyük tımarlarda yargı görevini kadılar yerine getirirdi.

Örfi davalar için de divanı mezalim kurumuna benzer tımarlarda bulunmaktadır. Tımarlardaki divanlar, asker ve tımara ait davalara bakmışlardır. Kadileşkerler savaş zamanlarında sefere giderler ordu içindeki anlaşmazlıkları çözerler barış döneminde ise Daruladl'da bulunup ordu arasındaki meseleleri görüşürlerdi (Akyılmaz, 1995: 30–31).

4.1.2. Örfi Yargı Sistemi

Örfi hukuk alanında, Selçuklulardan önceki Türk törelerinin, onların aslında örfi hukuklarını oluşturduklarını söyleyebiliriz. Törenin ne olduğuna dair bilgilere diğer ilgili alanlarda değinilmiştir. Burada kısaca tekrar belirtirsek, töre kelimesi her ne kadar da Oğuz ismiyle anılsa da töre sadece Oğuzların kurumlarından oluşmamaktadır. Orhun anıtlarında şöyle geçmektedir “İkisi arasında Göktürkler efendisiz oturmaktaydılar. Bilgin, kahraman hakanlar idi. Tüm emirleri bilici, alp idi. Tüm beyleri, tüm halkları doğruydular.” Bu nedenledir ki bu kadar koca bir devleti idare etmekte ve devleti yönetirken kanunlar yapmaktaydılar.

Töre kelimesi doğu Türkçesinde “törü” olarak geçtiğini Divan-ı Lugatit Türk'te görmekteyiz. Şu şekilde tarif edilir; İl bırakılır, törü bırakılmaz. Burada devletin ya da ülkenin terk edilebileceği ancak kültürün terk edilemeyeceği gösterilmektedir. Bu örnekler töre kelimesiyle “İl” kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. “İl” devlet anlamına, “töre” kanun anlamına geldiği için bu iki kelimenin birlikte kullanılması zikredilir. Bununla birlikte töre kelimesinin manası kanunda olduğu gibi sınırlı olmamaktadır. Dahi hukuki töreden hariç dini ve ahlaki törelerde vardır. Bu durumda Türk töresi eski atalarımızdan kalan tüm kuralların toplamı olmaktadır (Gökalp, 1923: 19–21).

Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra devlet teşkilatında ve sosyokültürel yaşamlarında bir takım değişiklikler yaşanmıştır. İslamiyet'le birlikte İslam hukukuna göre düzenlemeler yapılmıştır. İslamiyet'i seçmeleriyle hemen eski kanunları terk etmemişler örf, adet, geleneklerini devam ettirmişlerdir.

Bu durumun örneklerine Samanoğulları, Gazneliler ve Karahanlılar' da rastlamaktayız. Samanoğulları daha çok Abbasileri örnek almışlar bunlarda eski Türk hukuku pek görülmemektedir. Karahanlı ve Gazneli devletinde örfi hukukun emareleri daha belirgin olmuştur. Türk devletleri İslami hukukun yanı sıra töre ile birlikte gelen temel hukuk kurallarını devam ettirmeyi gerekli görüp kendilerini sorumlu kılmışlardır. Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Hanın İslamiyet'e geçmesiyle yeni bir döneme girilmiştir.

Karahanlı devleti Türk töresinden örfi hukuka geçişin alt yapısını oluşturmaktadır. Bunun örneklerini kamu kuruluşlarının etkilerinde görmek mümkündür. Karahanlı devleti bizzat Göktürk ve Uygur siyasi ve idari yapısını benimseyen bir yapıdadır. Karahanlılarla beraber Türk devlet teşkilat yapısında değişim yaşanmış ve İslami kurallar yer edinmeye başlamıştır. Bundan sonraki Müslüman Türk devletleri de şeri hukukun yanında eski törelerini unutmamak için şeri hukukta yer almayan kuralları örfi hukuku da ele alarak şeri kanunlarla beraber kullanmışlardır (Ayvaz, 2021: 84-85).

Örfi yargının en önemli hususu İslam hukukunun boş bıraktığı alanları doldurabilmektir. Bu konuda en yetkili şahıs hükümdarlardır. Örfi yargının örnekleri daha çok Osmanlıda görülse de Selçuklu döneminde de varlığını göstermektedir. Bilhassa Tuğrul Bey döneminde daha fazla görüldüğü söylenmektedir. Bunun sebebi ise Tuğrul beyin Türk törelerine bağlılığından gelmekteydi. Nitekim hükümdar yalnız Türkçeyi kullanmakta ve İran'ın yemeklerini yemediği söylenmektedir.

Selçuklu devletinde bazı hususlarda örfün etkili olduğunu görmekteyiz. Örneğin sultan Melik Şahın kanunnamesinde evlenme ve mülkiyet gibi konular örfi kanunlara göre şekillenmiştir. Selçuklu devletinde örfi hukukun uygulanabilmesi adına mezalim mahkemeleri kurulmuştur. İlk mezalim mahkemesi de hükümdar Tuğrul Bey döneminde Nişabur'da kurulmuştur (Merçil, 1995: 327).

Örfi hukuk alanında hükümdarların belli bir anlayışı benimsediklerini görmekteyiz. Örneğin Sultan Sencer genellikle Hanefi mezhebinden olanları tutmaktaydı. Şafiler ve Hanefiler arasında yapılan savaşta 70 Hanefi'nin öldürülmesi üzerine sultan Sencer olayların sorumlusu olan Şafii Ebu Sad Muhyiddin Muhammed b. Yahya b. Mansur en- Nişabur' u olduğunu öğrenince bu kişiye şehri terk etme cezasını vermiştir (Mehmet, 2014: 118).

4.1.2.1. Emiri Dad

Örfi yargının uygulayıcısı olan Emir-i Dad Arapça Emir ve Farsça Dad (adalet) kelimelerinden oluşmaktadır. Türk İslam hukukunun sonucu olarak Divanı mezalime başkanlık eden sultanların, zamanla işlerinin yoğunlaşmasıyla bu divandaki davalara sultan adına Emiri Dad bakmaya başlamıştır. Emiri Dad, kararını verirken yanında bulunan din âlimlerine danışırdı. Emiri Dadların, hem örfi hem şeri hukuka göre verdikleri kararlar adli hayatta önemli yer tutmuştur. Emiri Dad, çok güçlü ve nüfuz sahibi kimseleri hatta vezirleri dahi tutuklayabilirdi. Örneğin; I. Alaaddin Keykubad döneminde Kemaleddin Kamyar, Zahirüddin Mansur ve Şemseddin isimli emirlerin malları Emiri Dad tarafından müsadere edilmiş ve sürgün cezası verilmiştir (Taneri, 1995: 130).

Emiri Dad'ın görevleri şunlardır; divanı mezalimde örfi davalara bakarak, adalet dağıtır. Suç duyurusunda bulunulduğunda araştırma ve soruşturma yapar. Gözden düşen emirleri tutuklar ve hapishaneye atar. Sultan tarafından suçlulara verilen cezaları infaz eder. İsyanları bastırarak asileri tutuklar ve cezalandırır. Asker toplama gibi askeri görevler alarak, savaşlara katılır. Karşılama merasimlerinde yer alarak, devlet erkânını karşılar. Elçi olarak görevlendirilerek kendine verilen emirleri yerine getirir. Elçi heyetlerinin içinde de yer alır.

Ordu kadıları gibi ordu mensuplarının davalarına bakar. Devletin siyasi hayatında ve şehzadeler arası taht kavgalarında ve devlet adamları ile nüfuz mücadelelerinde önemli rol oynar. Şahsi gayretler ve çalışma sonucu vezirliğe kadar yükselebilirler. Protokol görevlisi olarak görev yapar. Devlet adamlarının ve yabancı misafirlerin protokole uygun olarak yerlerini almalarını sağlar. Ayrıca kişiye de özel olsa sultanın nedimi olarak görev alır (Altan, 2001: 165-166).

Türk İslam devletlerinde, devlet düzenini bozan, kanunlara uymayanların cezalarını vermek için kurulan mahkemelerdeki davalara Emiri Dad bakmaktaydı. Bu kuruma bazen askeri kökenli kişilerde atanmaktaydı. Emir-i Dadlar bilhassa asayiş bazen devlet erkânına karşı çıkan siyasi suçlar ile ceza hukukuyla ilgilenirlerdi. Ayrıca Emiri Dad, divanı mezalime başkanlık eder ve devlete karşı olanları tutuklardı. Selçukluların ilk Emiri Dadı, Habeşi b. Altuntak idi. Ancak bir olay sonucunda kendini kurtarabilme adına Türkmenlere yüz bin dinar rüşveti sunmuştur (Mehmet, 2014: 117–118).

Büyük Selçuklu devleti sultanı Berkıyaruk ve Muhammed Tapar arasındaki mücadelelerde önemli bir isim olan Habeşi b. Altuntak'ın kaynaklarda Emiri Dad olarak geçmesi bu kurumun Büyük Selçuklularda da olduğunu göstermektedir (Taneri, 1995: 130).

Örfi yargı alanında, en yüksek dünyevi mahkemede asayiş bozan ve kanunlara itaat etmeyenlerin davalarına Emir'i Dad bakmakta ve özellikle ceza işleriyle ilgilenirdi. Taşrada ise bu türdeki mahkemelere Emir-i Dad'ın naipleri ve inzibat memurları görev alırdı.

Emir-i Dad, günümüzdeki Adalet Bakanıdır. Gerektiği zaman hem sorgulama hem de tutuklama yapabilir, farklı cezalar da vermekteydi. Ayrıca devlet görevlileri ile halk arasındaki davalara bakmakta, devlet emirlerine ve kanunlara uymayanları, siyasi suç işleyenleri, devlet düzenini bozanları yargılayan mahkemelere ise bunlar öbür mahkemelerden daha önce gelmekteydi. Bizzat sultanın başkanlık yaptığı “Divan-ı Mezalim” ya da “Yuvuluku's-Sultan” denilmekteydi. Cezalandırmayı sadece Dad-beyler değil, sultan ve diğer devlet görevlileri yapmaktaydı. Örneğin; hükümdarın suçlu olduğunu gördüğü ve katlini istediği kişilerin cesetleri bazen köpeklere atılırdı. Selçuklu' da Cimri denilen şahsın yakalandıktan sonra derisi yüzülmüş biçimde ve içine saman doldurulmuş ve merkebe ters bindirilerek şehirlerde dolaştırılmıştır. Ağır suçların hükme bağlanmasında eyaletlerde “vezir”, vilayetleri de “vali” nahiyelerde “reis”, iktalarda “ikta sahibi” hükümdarın temsilcisiydiler (Atçeken ve Bedirhan, 2012: 64–66).

Emir-i Dadla ilgili İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Selçuklu devletinin teşkilat yapısını izah ederken Emiri Dadın, Adliye Vekili görevini gördüğünü, ayrıca şeri işler haricindeki davalara bakan Divanı mezalimin reisi olduğunu söylemektedir. Fakat Çarşılı burada Emiri Dad ile Emiri Barbegi karıştırmakta onun dediği bu görevli Emiri Barger ile alakalıdır. İbrahim Kafesoğlu ise Emiri Dadla ilgili şunları söyler: Asayiş, devlet ve siyasete ait suçları Emiri Dad ve onun memurları halletmekteydi (Merçil, 1995: 327).

Emiri Dad, Selçuklu sultanı tarafından tayin ve azledilirdi. Divan üyesi olmamasına rağmen vezir ve diğer divan üyelerini, yüksek memurları gerektiği zaman tutuklama, hapsedme ve cezalandırma hakkının var olmasından dolayı geniş yetkilere sahipti. Emiri Dad en yüksek devlet adamlarından biriydi. Önem bakımından Atabeg'den hemen sonra gelirdi (Altan, 2001: 147).

Divan-ı Mezalimin varlığı sonucunda Dadbeglik kurumunun yalnızca merkez ve şehirlerde olmayıp ayrıca küçük iktalarda da bulunduğunu görmekteyiz. Emiri Dadların naibleri, kurulan yerel mezalim mahkemelerine başkanlık etme ve şikâyetleri dinleme, adalet ve güvenliği tesis etmek gibi görevleri vardı. Emiri-dadlık kurumu Anadolu Selçuklularında daha fazla önem kazanmıştır. Protokolde atabeyden sonra gelmiştir. I. Alaaddin Keykubad, ilk zamanlarda bizzat divanı mezalime başkanlık etmiş sonradan işlerin çoğalmasıyla bu görevi bırakmıştır. Anadolu Selçuklularında Emiri Dad, hem divanı mezalimde alınan kararları kararları hem de kadıların vermiş olduğu kararları yerine getirmekle sorumluydu (Taneri, 1995: 130).

Anadolu Selçuklularında Emiri Dad'ın hükmettiği bir davaya örnek: Sultan İzzeddin Keykavus, Sahib-i Azam Fahreddin Ali'ye içine düştüğü müşkül durumdan, sıkıntıdan, beraberindekilerle gelir azlığından, ihtiyaç durumu gibi sorunlardan bahseden bir mektubu yazmıştır. Sahib Fahreddin duruma üzülmekle bu mektubu Pervaneye bildirdi. Her ikisi durumu istişare ederek Ahlat Ermen Şahından yardım istediler fakat netice alamadılar. Pervaneden gerekli izni alan Sahib mektuba cevaben yazılan mektup ile biraz elbise, altın maşrapa 500 altın ve kıymetli hediyelerden oluşan şeyleri sultan İzzeddin'e göndermiştir. Sahib Fahreddin'in makamına ve mevkiine göz dikenler Pervane ile Sahibin arasında fesat çıkartıp en sonunda Sahibin, Pervane tarafından hapse konulması hakkında onu ikna etmişlerdir.

Fakat Fahreddin'in oğlu Taceddin Hüseyinden çekinince, Hatiroğlu Şeref “ Ben o işi hallederim “ demiştir. Hatiroğlu bir akşam verdiği ziyafette Sahib Fahreddin Ali'yi konakta esir aldırdı. Fahreddin, bir zaman sarayda tutulduktan sonra devrin Emir-i Dadı ve hâkimi olan Eminateddin Delicani'nin evine yolladılar. Vezir Fahreddin'i küçük düşürmek için Amid subaşılığını vermişlerdir. Moğol ve emirleri yargıçları bu olayı işittikleri zaman “her ne kadar büyük suç işlenmişse de Abaka'nın önünde durum belirtilmeden canı alınmamalıdır, gözaltında iyi bakılmalıdır” demiştir. Fahreddin'i Osmancık Karahisari kalesine götürdüler. Fahreddin Osmancık kalesi çıkışı sonrasında Abaka Hanın huzuruna çıktı. Davasını ve olayını yargıca sundu. Olayda suçsuz bulunması sonucu eve dönülmesini, saltanat ile meşgul olmamasını divandaki işlere karışmadan devam etmesini söylendi. Fahreddin bir süre evinde dinlendikten sonra Abaka Hanın huzuruna çıkmaya karar verdi ve tekrar Rum memleketi vezirliği makamı makamı ona verildi. Yeniden makam sahibi olmuş ve eski defteri kapamıştır. Önceden kendisine iftira atan, atan, kötülük edenlere iyilik de bulunmuştur (Bibi, 1996: 171–176).

4.2. Selçuklu 'da Adliye Teşkilatı

Adliye teşkilatı yargı organları ve bu organların birbirleriyle olan ilişkilerini, derecelerini, görev ve yetkilerini düzenleyen ve yürüten mekanizmanın bütünü, adalet örgütüdür. Selçuklu' da adliye teşkilatı, şeri ve örfi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Şeri yargı sistemindeki davalara kadılar bakmaktaydı. Kadı, evlenme ve boşanma işleri, nafaka, miras ve alacak davalarına bakar, yetimlerin, akıl hastalarının, erkek akrabası olmayan kadınların vasiliklerini üzerine alır, noter vazifesi görür, camileri ve bunlara ait tesisleri, vakıfları yönetir, vakfiyeleri tanzim ederdi. Kadılar âlim ve zahit kişiler arasından seçilir, rüşvet almalarını önlemek için onlara rütbelerine uygun maaş verilirdi. Kadıkudat denilen baş kadı sultan tarafından tayin edilirdi. Anadolu Selçuklularında Konya kadısı Kadıkudat olarak görev yapıyordu. Şeri davaların dışında kalan örfi davalara divanı mezalim denilen mahkeme bakıyordu. Zulme ve haksızlığa uğrayan kişilerin, malları gasp edilen tüccarın, yüksek rütbeli memur ve kumandanların şikâyeti olan halkın başvurduğu yer divanı mezalimdi. Bu divanın en önemli özelliği hüküm verme yetkisinin hükümdarda olmasıdır. Büyük Selçuklulardan itibaren sultanlar haftada iki gün bu mahkemeye başkanlık etmiştir. Daha sonraki dönemde devletin toprakları genişledikçe sultanlar divanı mezalim başkanlığına vezir, hanedan mensupları ve kadıları vekil olarak tayin etmiştir. Selçukluları ve gözden düşen emirleri sultan adına tutuklama ve ölüm cezası dâhil sultan tarafından verilen buyrukları yerine getirmek Emir-i Dadın göreviydi (Merçil, 2009: 391).

Adliye teşkilatının kapsamı şeri ve örfi olarak ikiye ayrılmaktadır. Kadı'lar şeri davalara bakar, bunların başında da Kadıl-kudat da merkezde mahkeme başkanlığı ve tüm kadıları kontrol eden kişiydi. Örfi ve kanuni konularla ilgili görevliler için ayrı bir mahkeme vardı. Başlarında “ Emir-i Dad” ya da “Dadbeg” bulunurdu. Emir-i Dad'ın taşradaki naipleri ve güvenlik memurları olduğu bun teşkilatın üzerinde, ağır siyasi suçlar hükümdarın başkanlığında divan-ı mezalimde karara bağlanmaktaydı. Orduya ait davalar “Kadıaskerler” tarafından görülmekteydi. Mısır'da sultan Baybars yenilik yaparak dört Sünni mezhep için farklı kadıların başına dört farklı Kadıl kudatı görevlendirmiştir. Burada dikkat çekmemiz gereken nokta şeri yönünün adaletle dayanması, adaletten sorumlu kişilerin büyük divan ya da eyalet divanlarıyla yani hükümetle ilgilerinin olmamasıdır. Böylelikle herhangi bir siyasi ya da idari baskıya maruz bırakılmadan adaleti tesis etmek mümkün olmaktadır (Kafesoğlu, 2015: 353).

Selçuklularda devlet müesseseleri oluşturulurken kendinden önceki ve çağdaşı olan Türk-İslam devletleri tarafından kullanılan ve o devrede hüküm süren devletlerarasında ortak bir karakter arz eden pek çok müessesenin yanında, adli müesseseleri ve hukuki yapıları da alınmıştır. Selçuklular almış oldukları adli teşkilatları ve hukuki yapıyı kendilerine göre adapte edip ihtiyaç oldukça gerekli değişiklikler ve ilaveler yapmışlardır. Buradan anlaşılabileceği üzere Selçuklu hukukunun ve adalet teşkilatının çeşitli kaynaklardan etkilendiği açıktır. Gazneliler teşkilatı aracılığıyla gelen Ak hun, Gök Türk ve Uygur gelenekleri ve son olarak İmparatorluğun asıl kurucusu olan Oğuzların boy gelenekleri gibi çeşitli hukuki yapıların birbiriyle karışması Selçuklu hukuki müesseseleri dediğimiz karma yapıyı ortaya çıkarmıştır (Altan, 2001: 11).

Başlangıçta Adliye teşkilatı Abbasiler dönemindeki teşkilata benzetilmektedir. Selçuklular zamanında iki tür yargı organından bahsedilmektedir. Birincisi, kadılar ve Kadılıkudatlar'ın oluşturduğu adlî yargı mahkemeleri; ikincisi, Divânü'l-Mezâlim denilen, idari yargı görünümünde yüksek mahkemelerdir. Selçuklularda şer'i mahkemelerin dışında "Örfî Mahkemelerin" de bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca orduya mensup kimseler ile alakalı şer'i davalara bakan kazaskerler de vardı. Selçuklular da benimsedikleri mezhep doğrultusunda hâkimleri tayin etmişlerdir. Hanefî mezhebi dışında, Şafîî âlimlerin Selçuklu Devletinde söz sahibi olmaları ancak Nizamülmülk zamanında mümkün olmuştur (Barut, 2006: 32).

Selçuklular atası olan Oğuzların kendi coğrafyalarından getirmiş oldukları devlet teşkilatına ait olan kurumları ile örf ve adetlerini İslam coğrafyasında da uygulamışlardır. Selçuklu hükümdarları ve atabeyleri Orta Asya'da uyguladıkları gibi asker ve halkına yağmalı toylar vermişlerdir. Selçuklular, halkını adalet ve merhamet ile yöneten topraklarının imarı konusunda büyük çabalar göstererek bulundukları coğrafyalarda unutulmayacak eserler yapmışlardır. Bunu Anadolu'yu gezen tarih meraklılarının, Türk ya da yabancı olması fark etmeksizin Selçuklu hükümdarlarının saf niyetlerinin yanı sıra akıl ve bilginin tesirinde de Anadolu'yu bayındır hale gelmesi için çaba sarf ettikleri hemen göze çarpmaktadır (Sümer, 1972: ?).

Adliye teşkilatında önemli bir kavram olan yasa kelimesi, Eski Türkçede kanun manasına gelmekte olan Türkçe kelimedir. Moğol istilası sonrası bu kavram İslam tarih ve edebiyatında; yol ve töre, törenin yerine geçen genel bir yayılım göstermiştir. Göktürkler, Hakanlıklar ve Selçuklular döneminde, kanun ve düzene karşılık gelen töre kelimesinin yerini almaktadır. Moğol döneminden önce yazılan eski Uygurca bir kaynakta " nizam ve kanun manasına gelen "yasak" kelimesi kullanılmaktadır. Yasadaki, töre kurallarının " efsane olan Oğuz döneminden kaldığına inanıldığı" üzerinde durulmaktadır. İki bin beş yüz yıldan beri devam eden Türk Töresi zaman geçtikçe toplumsal kurumlar şekline dönüşmüşler ve Göktürklerin aracılığıyla Türk halkına törenin yüceliği, köklü olduğu ifade edilmiştir (Tanyu, 1978: 100–101).

Ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün adaletle ilgili şunları söylemektedir. Sultanın taşıması gereken özellikler adalet ve bilgi olmaktadır. Türk töreleri de bu özelliklerle benzerlik taşımaktadır. Türk devletlerinde sultan ile halk arasında bir nevi kapalı olan sözleşme bulunmaktadır. Tebaanın buyruğuna ve sadakatine mukabil sultanında yönetiminde olanları doyurmak, giydirmek, refah seviyesini yükseltmesi törenin gereklerindendi. Ayrıca yönetimi altındakileri huzur ve güvenli biçimde "sultan ona tabi olanların hizmetindedir." düşüncesiyle Türk devlet telakkisini Selçuklu devleti de bu anlayışı devam ettirmiştir.

Esasen bu düşünce yapısı İslam coğrafyasında yaşatan Selçuklu hükümdarları El-Sultan El-Adil şeklinde isimleri geçmiş, sevecen, yumuşak karakterli ve merhametli kişiler şeklinde tarihe adını yazdırmışlardır.

Selçuklular egemenliği altında olan yerel yöneticilerden kendisine bağlı olan kişileri bulundukları yerleri onlara vermiş ve bunların iç işlerine müdahale etmemişlerdir. Nedeni ise amacın halkı baskı ile yönetmek değil, adalet ve kanunu uygulamaktır (Sevim ve Merçil, 1995: 498).

Selçuklu ülkesinde halk derdini anlatmak için dergâha giderlerdi. Ancak burada sorunlarına çare bulunsa da oradan ayrılmak istemezlerdi. Bu durumda dergâha elçi ve yabancılar geldiği vakit buradaki kalabalıktan o memlekette zulüm olduğu kanısına varırlardı. Bunun önüne geçebilmek için halkın yaşadığı yerde dileklerini yazabilen, dergâhta beş kişinin dilekleri derleyerek dergâha sunması verilen cevabı da ilgili kişilere söylemek icap etmektedir. Böylelikle dergâhın önündeki gereksiz kalabalığın önü alınmış olacaktır (Nizamülmülk, 1941: 11 - 339).

5. SELÇUKLULARDA KAMU HUKUKU

Kamu hukuku özel hukuktan ayrı olarak devletin kurumlarla veya kişilerle olan ilişkilerini düzenlemek için var olan hukuk alanı olarak kabul edilmektedir. Kamu hukuku devletin kurumları ile vatandaşlar arasında olan hukuki durumları çözümlemek için ortaya çıkmaktadır. Kamu hukukuyla ilgili konular şeriat çerçevesi içerisinde ilk olarak toprak vergileriyle ilgili düzenlemeler hususunda, daha sonra ise siyasi otoritenin kaynağı, idare hukuku, çarşı-pazarla ilgili düzenlemeler ve ceza hukuku gibi daha genel konularla bağlantılı olarak ele alınmıştır. İmam Şafii'den sonra fıkıh usulünün sınırları o kadar çizildi ki yeni idari düzenlemeler bu sınırların dışında bırakıldı ve yeni bir devlet kanunu ya da devlet başkanı kanununun alanına girdi. Bu süreç aynı zamanda hilafetteki siyasi gelişmeler tarafından da desteklendi. İran'da kurulan devletler; Büveyhiler, Samaniler, Gazneliler ve Selçuklu devletleri yerli bürokrasi, hükümdarlarının mutlak hâkimiyetini güçlendirmek ve şeriat karşısında siyasi otorite ve devlet hukuku için bağımsız bir statü elde etmek amacıyla eski İran devlet geleneklerini canlandırmaya çalıştı. Diğer bir anlamıyla kamu yararı bağımsız bir siyasi otoriteyi ve onun kanun yapma, düzenleme yapma hususunda yetkili olduğunu belirten temel esas olarak görülmüştür (İnalçık, 2001: 325).

Klasik İslam hukukunda kamu ve özel hukuk ayrımı yapılmamıştır. Batı hukukunda kamu ve özel hukuka ait konular fıkıh eserlerinde aile, borçlar, ticaret, ceza, şeklinde ele alınmışlardır. Bununla beraber devlet teşkilatı ve idare ile ilgili kararlar birbirleri ile olan yakın münasebetler önem kazanmaya başlamış ve bu konulara ait eserler oluşturulmuştur (Şafak, 1988: 555).

Tarihsel süreçte birden fazla devlet kuran Türklerde hâkimiyet anlayışı diğer devletlerden (Çin, İran, İslam) farklı ve önemli olduğu gerçeği yadsınamaz. Eski Türk devlet anlayışına göre hâkimiyet altında olunan topraklar yöneten kişinin soyuna ait olup ayrıca o soya ait hanedan ortak malı sayılmıştır. Bu anlayışa sahip olan Selçuklu devleti de ilk dönemlerden itibaren devlet teşkilatı açısından tertipli ve iyi bir hale koymuşlardır. Bu durumun oluşumunun temelinde Türk beylerinin kendinden önceki devlet anlayışı geleneğinin etkisi olması yatmaktadır (Sevim- Merçil, 1995: 497).

Kamu hukukunda esasen anayasa, idare, ceza ve vergi gibi konular bulunmaktadır. Örneğin; Türklerde suçlunun cezasını vermek bir kamu hukuku olarak insanların inisiyatifine bırakmayarak devlete mal eden, yani bir nevi elçiye zeval verilmeyerek milletlerarası hukuki bir sisteme oturtulmuştur. Göktürk devletinde var olan bir durumu İslamiyet'teki cihat anlayışıyla kıyasladığımız zaman daha iyi anlamış oluruz. Göktürk kağanları yazıtlarında kendi soyundan gelenlerden söz etmiş ancak galip geldiği devletlere karşı bir gururu öne çıkarmamıştır (O. Turan, 1993: 2-4).

5.1. Yürütme Organı (Hükümdar)

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden önceki hükümdarlık anlayışında karizmatik (hükümdarlık yetki ve kudreti Tanrı tarafından verilmesi) bir anlayış olarak görülmektedir. Belgeler, Türk hükümdarına idare etme yetkisinin Tanrı tarafından verilmekte olduğunu göstermiştir. Örneğin; Asya Hun hükümdarının unvanı “ Gök-Tanrının, güneşin, ayın tahta çıkardığı Tanrı Kut'u Tan hu idi” diye geçmektedir. Hsia Hun devletinde ise Helien Po Po şunları söylemektedir “ Benim hükümdarlık Tanrı tarafından kararlaştırıldı.” Bu vesikalardan anlaşıldığı üzere eski Türk devletinde siyasi iktidar terimi “ Kut” tabiriyle ifade anlaşılmaktaydı (Kafesoğlu, 2015: 239-240). İslamiyet'ten önce Türk hükümdarları Tan hu, Kağan, Han, Yabgu, İl teber gibi unvanlar kullanmışlardır. Kağan unvanı evrensel hâkimiyet anlamını taşımaktadır. Hükümdar devletin iç ve dış siyasetini düzenler; orduya komutanlık eder; yüksek mahkemeye ve meclise başkanlık eder; dış ilişkileri yürütme amacıyla elçiler gönderip, elçiler kabul eder; devlet görevlileri atar ya da görevden alırdı. Neredeyse tam otoriteye sahip olan hükümdarların yetkisi sınırsız değildi. Töre adı verilen ortak idari ve hukuki düzen ile hükümdarın faaliyetlerini kontrol eden meclisin varlığı nedeniyle hükümdar bir monarşi yapıya sahip olmamıştır (Arslantaş, 2018: 9).

İlk Türk devletlerinde, Tanrının hükümdara görevini yeterine getirebilmesi için kişisel yetenekler ve üstün özellikler verildiğinden bahsedilmektedir. İnaniş'a göre Oğuz Han'ın soyundan olan birinin başarılı olabilmesi için Tanrının kendisine üç özellik vermiş olması gerekmektedir.

Tanrı kendisine yarlık (ferman) vermeli, onu kut ile donatmalı, onun kısmetli olması gerekmektedir. Bu nitelikler hükümdar ile beraber ailesine de geçmekte ve sülalenin kanunî meşruiyeti sağlamlaştırmaktadır. Türk devletlerinde hükümdarlığın hanedan üyeleri arasında, babadan oğula geçmesi “veraset sistemi” adıyla anılmıştır. Genellikle büyük oğlan yetkili değilse küçük oğlan tahta geçmektedir. Selçuklularda da eski Türklerde olduğu gibi taht hanedan üyelerinin ortak mirasıdır. Üyeler mücadele ederek tahta oturma hakkını elde edebilirlerdi. Anadolu Selçuklularında büyük oğlan tahta geçmesi geleneği olsa da diğer Türk devlerinde görüldüğü gibi bu gelenek bazen ihlal edilmiştir. Sultanın ölümü sonucu boşalan tahta gelecek olan kişinin belirlenmesinde adayların kişisel mücadelelerinin yanında, divandaki üyelerinin görüşleri de etkili olmuştur (Güney, 2002: 42).

Türk-İslam devletlerinde ise hükümdar, Tanrının yeryüzündeki vekilidir, dinin gereklerini yerine getiren kişidir. Allah, O kişiyi diğerlerinden ayırıp seçer ve ona ihsanda bulunup hükümdarlığında kendisine ortak etmiştir. İnsanlara iyi davransın diye ona ikramlarda bulunmuş hak için onu seçmiştir. Bu nedenle hükümdar Allah’ın emirlerine uyarsa Allah da onu kazanmasının sorumluluğunu üstüne alır fakat dediklerini yerine getirmezse nefsiyle baş başa bırakır (Ravendi, 1957: 123). Allah’ın, her dönemde insanlar arasından seçtiği kişiyi belli özelliklerle donatıp dünyanın düzeni için onu sorumlu tuttuğu söylenmektedir. Bu kişi adaleti ölçüsünde halkın gönlünde yer edinmektedir. Böylelikle mutluluğa ve devlete kavuşur. Halkın içinden görevlileri seçerek onları mevki sahibi yapar. Hükümdar olan hükmettiği yerleri bayındır hale getirir. Köprüler, yollar, su kanalları, medreseler inşa eder. Allah, hükümdar olacak kişiye kendi liyakati ve bilgisi kadar ona devlet ve yurt vermektedir (Nizamülmülk, 1941: 111–12).

Yusuf Has Hacib’e göre devleti yöneten kişinin anlayışlı, akıllı, cesaretli olması gerekir. Dünyaya hükmeden hükümdarların yüksek makamlara gelmesinin anlayış ile gerçekleştiğinden bahsedilmektedir. Ortaya konulan iyi kanunları hep anlayışlı kişilerin koyduğunu söyler. Toplumdaki kargaşanın sadece bilgi ile düzeltilip bastırılacağını söylemektedir (Hacip, 2012: 4–5).

Din ile alakalı şeylerin incelenmesi, farz ve sünnetlerin korunması, Allah’ın emirlerini yerine getirmek, din görevlilerinin ihtiyaçlarını beytülmalden gidermek padişahlara vacip idi. Haftada bir veya iki kez din âlimlerini huzuruna almak, Allah’ın buyruklarını işitmek tefsir ve hadisleri önceki adaletli sultanların hikâyelerini ve peygamber kıssalarını dinlemek dünyanın meşgalesinden alıverirdi. Din adamları için münazaralar düzenleyerek bilinmeyen konunun açıklığa kavuşması bilinenlerinde tekrarını sağlamaktaydı. Dünya hayatıyla ilgili ve dini hususlardaki durumlarda izlenilen sonuçların doğrulanması halinde kendi iç muhakemesiyle dini yanlış mezhebi düzgün olmayan o kişiyi doğru yoldan alıkoyamaz ve ülkesinde kötü niyetle ve bozukluklar giderildiği gibi önemli icraatlar yapıldı (Nizamülmülk, 1941: 77).

İlk Türk İslam devletlerinde olduğu gibi Selçuklu devletinde de ülkenin tek sahibi hükümdar olmaktadır. Hükümdar devlet görevlilerinin ve ülkesinde bulunan halkın tek yetkilisidir. Bu konu hakkında Nizamülmülk şunu söyler: “Tanrı her dönemde halkın içinden padişahlık vasfına sahip olan ve takdir görülen nitelikler ile bir kişiyi seçtiğini, dünya görevlerini ve insanların barış ve huzur içerisinde olmalarını istemektedir.” Ayrıca Ona göre sultan gücünü bizzat Tanrıdan almakta ve onun adına hükümlerini sürdürmektedir. Esasen Türk sultanları Tanrının inayetiyle, kut aracılığıyla ülkesini yönetmekle sorumluydu. Sultanın belli kurallar çerçevesinde yayınlamış olduğu fermanlar, dahi sözleri kanun özelliği taşımaktadır. Her türlü devlet görevlileri, her zümreden olan halk, bu söylenenlere boyun eğmekle mükelleftirler. Hükümdar aldığı tedbirleri ve kararlarını yeri geldiğinde hızlıca değiştirebilmekteydi. Ancak töre ve yasalara aykırı davranmamak şartı ile sultan her konuda mutlak egemendi. Bu yönetim anlayışı doğal olarak devletin genişlemesiyle beraber belirli kurumlara vekâleti aracılığıyla devlet yönetilmekteydi. Esasen sultan belirli konularda danışma meclislerini kurarak burada konular tartışılırdı, fakat son karar sultana ait olmaktaydı (Sevim ve Merçil, 1995: 497–498). Sultanlar haftanın belli zamanlarında devlet erkânı ve kumandanları kabul etmekte, halkın sorunlarını dinlemekte ve kadıların tayinlerini, topraksız çiftçiye toprak dağıtma, iktaları dağıtmaktadır. Devlet başkanlarının sultanlıklarını, meliklerinin idarecilerini onaylama ve devlet nezdinde suç işleyenlerin durumlarını divanı mezalime başkanlık etmekteydi (Atçeken ve Bedirhan, 2012: 31).

Büyük Selçuklu devletinin kurucusu Selçuk Bey, gördüğü rüyada ateşe inip bu ateşin kıvılcımıyla Batıya ve Doğuya doğru yöneldiğini görmüştür. Bu rüyayı rüya yorumcusuna anlattığında ona “ evlatlarının padişah olacaklarını Doğuya ve Batıya hâkim olacağını ” söylemişlerdir (Mahmud, 1977: 5). Büyük Selçuklu devletinin hükümdarları Tuğrul Bey ve Alparslan Selçuklu aşireti içerisinde yetişmiş sultan olmuşlardır. Ancak onlar Oğuz aşiretinin geleneklerini ve bağlantılarını terk etmemişlerdir. Kendilerinden sonra gelen Selçuklu hükümdarları da bu geleneklere riayet göstermişlerdir. Örneğin: Sultan Sencer bu töreye daha fazla bağlı kalmıştı. Tuğrul Bey Türk geleneklerine uygun olarak hükümdarlığın Selçuklu aşiretine geçmesiyle nüfuz sahibi olmuştur. Devlet, hanedanın ortak malıdır anlayışına uygun olarak hükümdarlar devletin zirvesindeki kişi olarak onun kardeşi, oğlu ve akrabaları devlet nezdinde olup başa geçen sultana tabi olurlardı. Devlet başkanlığı hususunda bazen sorunlar çıkar ve güçlü olan kişiler iktidara ortak olmak istemişlerdir. Devletin temsilcisi hükümdar idi hutbe onun adına okunur ve yine para onun adına basılırdı. Selçuklu sikkelerinde (paralarında) halifenin ismi yazılırdı. Çünkü İslam dünyasında bedene ait işler (yani cismani umur) hükümdara verilmiş ve ruhani görev de halife de kalmıştı. Sultanı muazzam lakabını ilk defa Tuğrul Bey tarafından kullanılmıştır. Selçuklu sultanlarının devlet idaresinde mutlak hâkimiyetleri vardı ve sultanların emirleri divan tarafından arz edilirdi. Ancak her zaman kararları kutsal değildi (Uzunçarşılı, 1988: 24–25).

Hükümdarlığın alametlerine baktığımızda şunlar karşımıza çıkmaktadır: Hutbe, hükümdarın Cuma namazı öncesinde yönetiminde olunan yerlerin camisinde adını anma, şeklinde gelenekselleşmiş alamettir. Diğer taraftan bağlı olan hükümdarın okutacağı hutbede bağlı olduğu hükümdarın isminin okunmaması isyan nedeni olarak görülürdü. Tahta Çıkma, sultanlar resmi törenlerde, bağlı hükümdar ve elçiler törenlerinde tahta oturmaktaydılar. Para, sultan olan kişinin yapacağı ilk şey üstünde isminin, unvan ve lakaplarının yer aldığı sikkelerin kesilmesidir. Tevki, sultanın kararı ve iradesi manasına gelmekteydi. Tuğra, Türkçe kelimeden oluşup oğuz hakanları, Selçuklu ve Osmanlı sultanlarının işaret ve yazıdan oluşmaktaydı. İlerleyen dönemlerde, hanedanın arması ve alameti haline gelmiş sadece emir ve fermanlarda kullanılmamış, tüm resmi belgelerde kullanılmıştır (Sevim ve Merçil, 1995: 500 – 501).

Çetr, sultanların sefer esnalarında ya da hükümdarın da toplu olarak başka mekânlara gittikleri vakit başlarının üstünde tutulmuş şemsiyedir. Nevbet, Askeri bandonun namaz saatlerinde ve üç gün namaz saatinde de daha ufak hanedanın bağlı olduğu yerlerde çalınan müziktir. Bayrak, sadece sultanın hükümdarlık sembolü olarak kullanılmayıp kabile reisleri, devlet görevlileri, askeri guruplar, askeriye'nin oluşturduğu farklı milletlere ait olan başka bayrakları bulunmaktaydı. Tıraz, Hükümdarın ya da önemli kişilerin, sanatsal biçimlerde ve bilhassa köşe yazılarla süslenen elbisedir. Otağ, saltanat çadırıdır. Otağın, hazine çıkışı olarak konulması, sefer düzenleme ya da eyleme geçmenin emaresiydi. Ok ve yay, Selçuklular devletleşmeden evvel, Arslan yabgunun sultan Mahmut ile görüşmesi sırasında ok yay kullanmıştır (Sevim ve Merçil, 1995: 502 – 505).

Hükümdarlığı döneminde adaletli davrananın, yardımcılara gereksinimi kalmamaktadır. İnsanlara karşı zulüm eden öncelikle kendi canını, evini ve çocuklarını bitap etmektedir (Ravendi, 1957: 73) Bunun haricinde ülkede hiçbir olayın gizli olmaması, sorunların gün açığa çıkması için çeşitli kılıklara giren casuslar olmalıdır. Sultana karşı kötü niyet güdenler isyan etme amacındadırlar. Casuslar aracılığıyla bu kişiler öğrenilmekte ve olası kötü olaylar bertaraf edilmektedir (Nizamülmülk, 1941: 101). Anlatılan bir olaya göre “bir padişah iyi duymuyormuş görevlilerin kendisine yanlış bilgi vermesinden endişe etmiştir. Bunun üzerine Padişah da haksızlığa uğrayan kişilerin kırmızı giyinmelerini, bunun haricinde başka kimsenin o renk giyinmemesini emretmiştir. Sonrasında da padişah bir filin üzerinde oturup ovada bekler ve kırmızı giyenlerin burada hazır olmasını söylemiş sonra sakın bir yerde bu kişileri tek tek çağırarak dertlerini dinlemiş (Nizamülmülk, 1941: 18).

Yöneticiler devlet görevine getirecekleri kişileri iyi analiz etmeli, doğru biçimde ve adaletli davrandıklarına şahit olduktan sonra görevlerini teslim etmesi lazımdır. Memur olacak kişinin başarılı şekilde stajını yapması için işin ehli olduklarını gördükleri zaman asıl görevlerini vermeleri gerektiğini söyler. İyi memurun kendi nefsinin değil devletin yararını düşünmesi gerekir. Yönetimin ne anlama geldiğini beylerin daha iyi bildiği, yasa, düzen örf adetlerden kaynaklandığını beyin doğarken bey olarak doğduğunu görerek öğrendiğini ve hangi işin daha iyi olacağına karar veren

kişidir. Allah yöneticiliği kime verdiyse ona uygun da akıl ve gönülde vermiş (Hacip, 2012: 80–82) Hükümdar her yerden dini kuralları gözetken, içinde Allah korkusu olan kin ve düşmanlık taşımayan kimseleri bularak onlara şöyle desin “bu yurdu sana emanet etmekteyiz. Allah’ın bizleri sorumlu gördüğü şeylerden biz de seni sorumlu tutmaktayız. Amil, kadı, şihne, muhtesip, avam eşraf halkın yaptıklarını gözeterek yapılması gereken için açık biçimde konunun aslını bize söyleyesin ”denilmiştir. Sorumluluktan kaçarak görevi isteksiz yapan kişilere, zor kullanılarak görevden alınmalı hatta zincire geçirmelidir (Nizamülmülk, 1941: 61).

Anadolu Selçuklu devletinde hükümdar olmanın bir kanunu yoktu. Bu yüzden kanlı taht mücadeleleri yaşanmıştır. Hanedanın devam etmesi için hükümdarların kardeşlerini öldürebilmesi, yeni hükümdarın da erkek çocuğu olmasına bağlıydı. Çünkü Selçuklu soyunun kesilme ihtimali olabilirdi. Verilen bu örnekler hükümdar olabilmek için bir usul ve kanunun bulunmadığını gösterir. Hanedan arasından hükümdar seçiminde etkin rol oynayan unsurlar arasında devlet memurlar ve ümera bulunurdu. Hükümdar değişikliğinde yeni gelen hükümdara tahta oturmadan önce ona vefat eden hükümdarın ölüsü gösterilir ve sonra vezir ve diğer devlet adamları sultanı tahta oturduktan sonra resmi tören yapılmaktaydı. Ayrıca yeni hükümdarın ölmüşlerini ziyaret etmesi bir gelenektir. Yeni hükümdarın Abbasilerde görüldüğü gibi “yas alameti “olarak beyaz elbise giymeleri ve 3 gün yas tutmaları kanundu. Vefat eden hükümdarın ölümü yeni hükümdarın cülusuna kadar ölümün gizli kalması gerekirdi. Saltanat değişimlerinde hutbe yeni hükümdar adına okunup yine onun adına para bastırılırdı. Ayrıca berat, ferman ve menşurlar da değişerek yeni hükümdarın tuğrasıyla belge verilmesi de kanun idi. Selçuk namede hükümdarların resmi törenlerde başına taç taktığını görmekteyiz. Anadolu Selçuklularında hükümdar başkent Konya’ya geldiğinde ona hediye takımı verilmesi kanun idi. cülus törenlerinde hapiste yatanlar serbest bırakılırdı (Uzunçarşılı, 1988: 62–66)

5.2. İdari Sistemin İşleyişi ve Kanun Hukukunun Şekillenmesi

Türk devlet teşkilatı içerisinde devlet işlerinin sağlanmasında öncelikle Hakan, onun alt kademesinde de hükümet üyeleri bulunmaktaydı. Hükümet üyelerine destek olmak, gerekli kuralları ortaya koymak amacıyla kurulmuş, günümüzdeki meclis şeklini andıran kurultaylar bulunmaktaydı. Türk devletlerinde öncelikle başbakan olmak üzere, meclis üyeleri, bakanlar ve çeşitli unvanlar taşıyan büyükler bulunmaktaydı. Türk devlet teşkilâtında kurultayın ve toyun aldığı kararlar ülkenin her tarafında eşit biçimde uygulanmak üzere görev yapan hükümet; idareyi tanzim etmek ve dış ilişkileri düzenlemek gibi vazifeler gören bakanların bir araya gelmesinden oluşurdu.

İlk Türk devletleri ve Türk İslam devletlerinde görülen danışma kurulunda siyasi, askerî, ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuki konular görüşülüp karara bağlanırdı. Devletin yönetilmesinde meclise önem veren Türkler, İslam öncesi ve sonrasında da bilgin kişilerin düşünce ve görüşlerinden yararlanmışlardır. Danışma organının ilk olarak Mete Han döneminde temel kurumlardan biri olduğunu görmekteyiz. Bu meclis; ilk zamanlarda dini tören, bayram, eğlenme ve yarışları ifade ederken sonraları önemli konuların görüşülüp, tartışarak sonuca ulaşıldığı bir kurum haline gelmiştir (Gezgin, 2016: 670).

Selçuklularda ise büyük divan adıyla anılan hükümet, vezir ve dört bakanlıktan oluşmaktaydı. Bunlar iç ve dış yazışmalar, maliye, askeriye ve umumi teftiş bakanlıkları idi. Taşrada ise merkezi hükümete bağlı, askeri valinin emri altında hükümet işlerini yürüten memurlar vardı (Güney, 2002: 46). Selçuklu devletindeki idari merkezde yer alan divanları anlatmadan önce eski Türklerin meclis (toy) yapısına değinmekte fayda vardır. Meclis geleneğinin ilk emareleri Asya Hun devletinde Mao-tun döneminde görülmektedir. Bu dönemde dini törenlerin yapıldığı, halk nüfusu ve hayvanların sayımının belirlenip devlet meselelerinin ele alındığı üç toplantının yapıldığını görmekteyiz. Hunların haricinde diğer Türk devletlerinde de bu tür toplantıların yapıldığını görmekteyiz. Örneğin; Hazarlarda “ihtiyarlar meclisi”, Peçeneklerde “Komenton Meclisi”, Tuna Bulgarlarında “Millet Meclisi” bulunmaktaydı. Meclis, hükümdardan sonra devletin iç ve dış tüm sorunlarının ele alınıp karara varıldığı bir yüksek organdır (Seyitdanlıoğlu, 2009: 35).

Meclis, belirli mekân ve zamanda hükümdarın açılış konuşmasıyla başlayan, kurbanların kesildiği, dini-millî törenler ile başlayıp devlet ve halk sorunlarını uzunca görüşülüp karara bağlanan yerdir. Türk hükümdarı meclisin doğal başkanıydı. Devlet başkanının olmadığı zamanlarda meclis görüşmeleri başka birinin aracılığıyla yürütülürdü. Bu görevi Aygucı ya da Üge (başbakan) denilen kişi yapmaktaydı. Kısacası devlet teşkilatında meclis, siyasi, iktisadi ve kültürel konularda genel kararlar alan en yüksek yapıydı (Kafesoğlu, 2015: 253).

Selçukluların idari teşkilatına baktığımızda ise Selçuklu devletinin idari merkezinde ya da hükümdarların olduğu yerlerde en büyük yapı büyük divan olmaktadır. Bu divan, Divan-ı Ala ya da Divan-ı Vezaret şeklinde anılmaktadır, çoğunlukla devletin gereklerinin yürütüldüğü oluşumdur ve başında vezir bulunmaktadır. Divan esas itibarıyla idari merkezin tümünü kapsamaktaydı. Ancak idari yönden iki hususa bakmaktaydı: ilki, berat ve resmi işlemler, ikincisi de mali alanla ilgiliydi. Burada sahip divan denilen divana diğer divanların başındaki kişiler de katılırdı (Sevim ve Merçil, 1995: 508).

Vezirin yönetiminde büyük divan toplanırdı. Bundan başka Divanı İnşa, Divanüz-zimam, Divanül-Arz, Divan-ı İşraf adıyla ikinci derece olan divanlar vardı. Günümüz anlamıyla büyük divan, bakanlar kurulu şeklinde çalışmakta, vezir ise başbakan vasfında olup tüm hükümet görevlerini yerine getirmekteydi. Vezirin yönetimindeki divan, farklı konuları ele alıp karara bağlamakta ve bu kararların diğer üyeler tarafından imzalanmasını sağlardı. Yabancı elçiler öncelikle bu divana uğramaktaydılar (Sevim ve Merçil, 1995: 509).

Selçuklu devleti farklı toplulukları barındıran kozmopolit yapıda olan bir devlet idi. Ona bağlı olan vassal devletler vardı. Bunların durumu çeşitli özelliklere göre değişebilmekteydi. Bu vassal devletlerin Selçuklu sultanları gibi hâkimiyet sembolleri ve ayrı devlet teşkilatları bulunurdu. Selçuklu hükümdarları sultan, sultan-ı muazzam lakaplarını kullanabildikleri halde vassal olan hükümdarlar ise melik unvanını kullanırlardı. Sultan sarayının önünde beş defa nevbet (davul) çalınırdı ancak vassal olanlar devletlerde üç defa çalınırdı. Selçuklu sultanları basılan paralar üzerinde kendi ismi ve lakapları haricinde halifenin ismini de belirttikleri halde vassal olanlar öncelikle halife sonra Selçuklu sultanı ad ve lakabı daha sonra kendi isminden bahsedirdi. Ayrıca vassal yöneticiler Selçuklu sultanına yıllık vergi vermekteydi. Vassallar oğlunu ya da kardeşini Selçuklu sarayına rehin şeklinde vermek zorundaydı. Sefer zamanlarında vassal olanlar bu unvan ile ordusunu gönderirdi. Vassallar bağlılığını bildirmek niyetiyle en az yılda bir kez sultana hediyeler göndermek durumundaydı. Vassalların konumu fark etmeksizin vassallık şartını uygulamamaları isyan ettiklerini göstermektedir. Örneğin; Alparslan, kardeşi Kavurdun isyan etmesinden sonra ordusunu üzerine göndermiştir. Vassallık konusu Anadolu Selçuklu devletinde farklılık göstermektedir. Anadolu Selçuklu devleti, Büyük Selçuklu devletinin yıkılmasına değin bağımsızlığın sembolü olan parayı bastırmamıştır. Gümüş ve altın parayı II. Kılıç Arslan Büyük Selçuklu devleti yıkıldıktan on yıl sonra bastırabilmiştir (Köymen, 1987: 1368–1371).

Selçukluların idari teşkilat anlayışına genel olarak baktığımızda ise şunları söyleyebiliriz. Selçukluların idari teşkilatı, on üçüncü yüzyıldan sonra kurumsallaşma ve teşkilatlanma süreci tamamlamış ayrıca dönemindeki diğer devletlerden farklı olarak Anadolu’da devraldıkları askeri özellik taşıyan Thema ismiyle anılan idari sisteme dayanmıştır. Bizans coğrafyasının alt yapısında bulunan, Orta Asya - Türk ve İran- İslam geleneklerinden gelen ülke topraklarının hanedan üyeleri arasında bölüşmeye dayanmış üleş sistemi ve ikta sisteminin karışımı şeklinde bir idari sistemi kurduklarını söyleyebiliriz. Bu sistemin sonucu olarak, Selçuklu coğrafyasında doğrudan sultana bağlı melikler ya da subaşı denilen askeri veya şihne denilen idari merkez şeklindeki kentlerin bulunduğu coğrafyalarda özerk veya feodal idari birimlerden oluşan yapı mevcuttur. Selçuklu idari teşkilatlanma yapısını “tabiiyet” ve “bağımsızlık” şeklinde iki farklı zamanda ele alabiliriz. Böylelikle II. Kılıç Arslan zamanına kadar Anadolu Selçuklularının kendi ismine parayı bastırmamaları Büyük Selçuklulara bağlı olduklarını düşündürmektedir. Ayrıca I. Alâeddin Keykubad zamanına kadar Selçuklu meliklerinin kendi ismine para bastırmaları, hutbe okutmaları Selçuklu teşkilatında meliklerin tamamıyla özerk veya bağımsız bir sistem kurduklarını göstermektedir (K. Özcan, 2006: 204–205).

Selçuklularda idari teşkilatta, divan teşkilatı içerisinde yer alan ana ve alt divanları şunlardır:

5.2.1. Divanı İnşa

Divan-ı inşa ya da tuğradır. Bu divanın ilgilendiği hususlar, Selçuklu hükümdarlarının diğer devletler ve eyaletler ile yaptıkları yazışmalar ile ilgilenmektedir. Bundan başka sultanın vermiş olduğu iktâ toprakları ile vazife için yapılan atamalar ile alakalı belgeler de buradaydı. İlk zamanlar iki daire biçiminde çalışmaktaydı. İlki tuğra dairesi olup Türkçeden oluşmakta, hükümdar için olan belgenin üst kısmına yazılmış isim, unvan ve duadan oluşmaktadır. Belgeler daha çok Farsça yazılmış olup Arapçanın kullanımı yok denecek kadar azdır. İkinci daire olan inşa ise devlet ile ilgili iç ve dış yazışmalarla ilgilenirdi (Sevim ve Merçil, 1995: 509).

Divanı İnşa, devletin iç ve dış tüm yazışmalarının idaresi ve belgelerin hazırlanmasıyla ilgili menşur, tevki, ferman ve misal isimleriyle çıkarılmış emirnamelere, sultanın tuğrasını çekmekle görevliydi. Bu divanın başkanına sahibi-i divan-ı inşa, tuğra-i ya da münşi-i memalik denmekteydi. Bu görevli iyi bir üsluba sahip olmaktadır. Çünkü yazıların kaleme alınması şekil özelliğinin iyi olmasını gerektirirdi. Divandan çıkmış emirnameler, mektuplar ve muhaberele özenli biçimde kontrol eden sahibi-i divanı inşa vezirden sonra gelen en büyük devlet görevlisidir. Genellikle niyabeti vezaret görevini de yapmaktaydı. Başlangıçta tuğrainin görevi yalnızca tuğra çekmekti. Tuğrul Bey döneminde bu görevin başına Türk soylu emir bulunurdu. Nizamülmülk göreve geldikten sonra bu göreve İranlılar getirilmiş ve divanı tuğra, divanı inşa ile birleştirilmiştir (Taneri, 1994: 383).

5.2.2. Divanı İstifa

Divan; divan-ı istifa-ı memalik ya da divan-ı zimam ve'l istifa şeklinde de anılmaktadır. Bu divan devlet hazinesindeki gelirlerin, harcamaların denetimini yapan devletin mali alanıyla ilgilenirdi. Bu divanın başındaki memur, müstevfi, divanı istifa ya da müstevfil - memalik olarak geçmekteydi. Günümüzde bu divanın karşılığı maliye bakanlığı olmaktadır. Bu divan gelir – giderleri hesap ederek kayıtlara geçirir ve yıllık bütçeyi de hazırlardı (Sevim ve Merçil, 1995: 509).

Devletin tüm maliye görevlilerinin amiri olan müstevfi, halkın durumunu iyileştirmeye çalışır, hakları ve sorumlulukları eşit biçimde dağıtır, ancak yeni vergi koyamazdı. Getirilen şikâyetleri neticelendirmekle sorumluydu. Ayrıca bütçenin gelir – giderlerinin olduğu defterlere başkanlık eder ve vergi tahsilatı için memurları görevlendirmekte, memur maaşlarını ödemekte, mali açıdan iktaları denetlemektedir. Müstevfi'nin halka karşı sorumluluğu özel bir önem taşımaktadır ve halktan haksız vergi alınmaması için özen gösterirdi. Devletin öbür gelirlerinin tahsil ve harcamalarında yetkili olmaktadır. Müstevfi, aynı zamanda devlet bütçesinin açık verilmemesi için önlem alırdı. Tüm gelir ve giderler deftere kaydedilmekte ve vergiler yetkili amillerin aracılığıyla toplanırdı (Taneri, 1994: 383–384).

5.2.3. Divanı Arz

Ordu ile ilgili meselelerle ilgilenen divandır. Başlarında sahibi-i divan-ı arz ya da arzülceyş denilen kişi vardır. Bu divandan başka eyaletlerde alt düzeyde olan divanlar da bulunmaktaydı. Divanın ilgilendiği meseleler ise farklı düzeyde asker olan kişilerin iktalarını, her türden gelirlerini, maaşlarıyla ilgilenme ve asker toplama ve bunları malzemeleriyle kaydedip gözetim yapardı. Günümüzde Milli Savunma Bakanlığı'nın işlerini yürütürdü (Sevim ve Merçil, 1995: 509). Ordunun genel işleriyle sorumlu olan bu divanın görevlisi “Arız, Emir-i Arız” idi. Askerlerin iktalarını, maaşlarını, askere alma gibi birliklerin teçhizat kayıtlarını kontrol ederdi. Askerlere üç ayda bir “pişegani” adında maaş verilmekteydi (Kaya, 2019: 37).

5.2.4. Divanı İşraf

Divan-ı Müşrif ya da Divan-ı İşraf diye de anılmaktadır. Devletin maliyesi ve idari yapısını, gelir - giderleri de kapsayan en üst düzeydeki denetim ve gözetim mekanizmasıdır. Bu mekanizma içerisinde divanı istifadaki işlemler de dâhildir. Müşrif-i Memalik, Sahibi Divan-ı İşraf ya da yalnızca Müşrif diye anılmaktadır. Müşrif, vilayet ve şehirlere naibler yollamaktaydı. Eyaletteki Divanı İşraflar merkezde bulunan divana malumat vermekteydiler. Kadının sorumluluğunda olan vakıf denetimini, bu divanda bu görevi yerine getirebilirlerdi. Alt divanlardan olan Divan-ı Berid

bulunmaktaydı. Görevleri arasında, merkez ile vilayetler arası haberleşmeleri sağlamak ve her türlü bilgiyi merkeze haber etmektir. Başındaki kişiye Sahibi Berid denilmekteydi. Bunlara bağlı sahibi haberlerde vilayetlerde bulunan memurlardı (Sevim ve Merçil, 1995: 509–510).

Divan-ı İşrafın başı olan Müşrifler, devletin sınırları içerisindeki en önemli görevi, mali kontrol diğer anlamıyla müfettişlik yapmaktır. Görevi açısından vezire karşı sorumlu olduğunu görmekteyiz. Divanı İstifada tutulan mali kayıtları inceleme ve teftiş etme sorumluluğu olan ve genellikle merkezde bulunan Müşrifler, ayrıca kendi atadıkları naibleri aracılığıyla vilayetlerde mali işleri kontrol etmişlerdir. Ayrıca naibleri sayesinde hükümdara ait has arazilerin kontrolünü yapmakla sorumlu olmuşlardır. Nizamülmülk'ün dediğine göre Müşrifler ayrıca bir nevi casusluk görevinden de sorumlu tutulmuşlardır (Tokan, 2016: 1626–1627).

5.2.5. Divanı Mezalim

Selçuklularda, haksızlığa uğramış kişilerin ve dahi görevde olanlar hakkında şikâyetle bulunan kimselerin gittikleri kurumdur. Nizamülmülk'e göre hükümdar haftada iki defa mezalime katılıp adaletli olabilmek adına gelen maruzatları bizzat dinlemekten başka bir yolun bulunmadığını söylemektedir. Şikâyetle gelen kimselerin maruzatları dilekçe şeklinde verilmekte, sultan da bu dilekçeleri ele alıp sonuca bağlamak üzere yazılı emir verirdi. Bu divanda adalet sağlanması adına, gelenek, eşitlik ve devletin bağlı olduğu kanunlara uygun hareket edilmekteydi. Buraya getirilen davalar genellikle vergiler ve güvenlikle alakalı davalar olmaktadır.

Bu müessese bir yandan da devlet görevlilerine karşı yapılan şikâyetlerle ilgilenmekteydi. Divandan çıkan hükümler şihne ve memur ya da askerleri aracılığıyla uygulanmaktaydı. Selçuklu sultanları ilk zamanlarda bu divana bizzat başkanlık yapmışlardır. (Sevim ve Merçil, 1995: 510).

Padişahın haftada iki defa divanı mezalimde, zulme uğrayanların hakkını iade etmesi meseleyi bizzat kendisi halktan dinleyerek karar vermesi gerekmektedir. Oldukça önemli olan olayları yazılı biçimde ona sunmalı ve hükümdar da bu olayın sonuçlarını kâtiplere yazdırmalıydı. Sultanın bu şekilde davranması zalimleri endişelendirir ve ceza verilmesi nedeniyle bir daha zalimler zulüm yapmaya cesaret edemezlerdi (Nizamülmülk, 1941: 17).

5.2.6. Divanı Has

Hükümdarın şahsına ait olan arazinin yönetimiyle sorumlu olan divandır. Hükümdarın kendi şahsına ait olan bu araziden hanedan üyelerine ikta şeklinde ya da mülk olarak verilmekteydi. Bu arazileri yöneten görevliye “vekil” denilmekteydi (Kaya, 2019: 38). Hükümdara ait olan toprakların yönetimiyle ilgilenen kurumdur. Has topraklar sultanın şahsına aittir. Hükümdar bu toprakları hanedan mensuplarına ikta ya da mülk şeklinde bırakabilmekteydi. Hükümdarın olan bu topraklarda görev alan kimseye vekil ya da vekili divanı has denilmiştir. Buraya ait olan yerlerin mali işlemlerinin divanı hassa ait olması olasıdır. Mali açıdan has arazi görevli müstevfiler tarafından yönetilmekteydi. Bu görevliler araziler için divana malumat ve hesap verme zorunlulukları bulunmaktaydı. Bir yandan burada diğer işlemler için müşrifler bulunmaktaydı (Sevim ve Merçil, 1995: 511).

5.2.7. Divanı Eyalet

Merkez haricindeki yerlerde de divanlar bulunmaktaydı. Eyaletlerdeki en önemli kurum divanı eyalettir. Valinin yönettiği bu yerlerde divan başkanı da vali olmaktadır. Bu divan merkezde bulunan divanın bir ufak şeklidir. Eyalet sorumlusu Selçuklu sülalesine bağlı melik olduğunda, divan açısından valinin divanından başkadır. Bu melikin divanı, merkezde bulunan büyük divana benzemektedir. Buradaki vezir, ayrıca büyük divanın emrinde olup hükümdar tarafından ataması yapılmaktadır (Sevim ve Merçil, 1995: 511).

5.2.8. Divanı Riyaset

Eyaletlerdeki valinin emri altında olan idare görevlileri “Reis” olarak anılmaktaydı. Reis denilen kişi sivil biçimde yerli soydan gelmekte ve çoğunlukla vazifesi, babadan oğula

geçmektedir. Vazifeleri; iç yönetim, mali, adli, güvenlik, belediye hizmetleri ve vakıfların denetimi ile ilgilenirdi (Sevim ve Merçil, 1995: 511).

5.2.9. Divanı Evkafı Memalik

Merkezde yer alan vakıfların devlet aracılığıyla denetimiyle ve gerekli görüldüğü zamanda yapıların idaresiyle ilgilenen divandır. Vakıflarda yürütülen hizmetlerin iyi biçimde yapılması halinde bu divanın vakıflara karışma yetkisi bulunmamaktadır. Eyalet ve diğer yerlerde de divanı evkaflar vardı. Bu divan tarafından, vakıflar kontrol edilmekte, gelir giderler kaydedilmekte, vakıfnameler korunmakta ayrıca vakıf görevlilerini atama ve azletme yetkisi vardı. Bu divan haricinde kadılar da bu işlerle ilgilenirlerdi (Sevim ve Merçil, 1995: 511).

5.2.10. Müsadere Divanı

Müsaderenin kelime anlamı, sultanın başka kimselerin malına el koyabilme yetkisidir. Bilhassa, devlet aleyhine zenginleşen vezir ve diğer devlet görevlilerinin mal ve mülküne el konulurdu. Hükümdar Muhammed Tapar döneminde Zeynülmülk'ün, görevine uzaklaştırma verilip malın müsaderesi ve evleri yağmalanmıştı. Irak Selçukluları döneminde bu durum daha çok görülmektedir. Buna neden olan şey hükümdar Sencer'in, Irak Selçuklusu Mahmut'un payına düşen toprakların bir bölümünü kendine alması ve bir bölümünü de ikta etmiş olmasıdır (Sevim ve Merçil, 1995: 511).

5.3. Devlet Teşkilatı İçerisinde Güvenlik İşleri

Güvenlik görevlerinden sorumlu olan görevli Şihne'dir. Şihne genel olarak “emniyet görevlisi “anlamındadır. Örneğin devlet güvenliğinden sorumlu Selçuklu Bağdat asker valisine şihne denilmekteydi. Şihnelik görevine her daim alışılmış şekilde Türk soyundan subaylar atanmaktaydı.

Şihneler, görev alanlarının büyüklüğüne göre amir, memurlar aracılığıyla atanırlardı. Valinin, Şihneyi tayin etmesi durumunda vilayet şihnesi olması lazımdı. Daha ufak yerlerde tayin, reis aracılığıyla yapılırdı.

Şihnenin en önemli görevi, görev alanı çerçevesinde halkın düzen, huzur ve mutluluğunu sağlamaktır. Şihne, buraların ve yolların güvenliğinden sorumludur. Şehirde bulunan üst makamın onayı ile gece bekçisi istetebilirdi. Özellikle tehlike arz eden yerlere gürzcüler koyardı. Şihne, suçluları ve sorun üretenleri vakit kaybetmeden gözler ve ceza almaları için bunları mahkemeye yollar bazı durumlarda ise kendisi ceza verirdi. Örneğin para cezalarını toplar, fesatlık edenlerle yol kesicilere had cezası verirdi. Bu hususta şeriat kurallarına ve kadının emrine bağlı olmakta sorumludur. Bu görevlerin yanı sıra şihne ayrıca öteki devlet idare bölümlerini de destelemekle sorumludur.

Vergilerin toplanması sırasında “amile ”yardımcı olmakta ve yardımcılarını bu niyetle yollamaktadır. Türkmenler için ataması yapılan şihnelerin, görev alanları itibariyle diğer görevleri bulunur. Bunlar, kabile arasındaki düzeni oluşturmak, ayrı yaşayan göçebe başbuğlarına kendi çevrelerinde otlama, sulama yerlerine, görünüşe göre en çok bu nedenle çıkan çatışmaları önleme amacıyla atanırlardı (Köymen, 1964: 374–376).

Selçukluların yeni oluşturduğu müesseselerden biri de şihne idi. Daha evvel İslam başkentlerinde Şurta denilen bir polis gücünün varlığı bulunmaktadır. Şehirlerin çoğunluğu; güvenliği sağlama, civarlardan toplanan ve biraz da askeri nitelikler taşıyan kimselerden oluşurdu. Ancak bu askerler gerekli olduklarında ordu açısından pek işe yaramamıştır. Ayrıca çoğunlukla yabancı olup ve arada da pek hoşnut olunmayan sultanların hâkimiyetleri açısından da iyi olmamaktaydı. Selçuklular, bu kişileri Türk ordusunun askeri kesimiyle değiştirmişlerdir. Bu askeri kıtalara, başlarındaki subayın derecesini bildiren ve İran kökenli şihne adı verilmiştir (Cahen, 1979: 57).

Şihne, Arapça 'da yüklemek, kovmak, uzaklaştırmak gibi manalara gelen lügatta “yük, azık, düşmanlık” gibi manalara gelmektedir. Terim olarak da genelde bir bölgenin, eyaletin ya da bir şehrin güvenliğini sağlayan Emir (askeri vali, kumandan) demektir. Modern tarihçiler şihneyi garnizon komutanı ya da askerî vali olarak ifade etmektedirler. Örneğin; Claude Cahen şihneyi askerî vali, J. Sauvaget en üst düzeyde garnizon komutanı ve şehir valisi, Horst ise Büyük Selçuklu devletinde nizam ve güvenlikle sorumlu emniyet müdürü olarak tanıtmaktadır.

Büyük Selçuklu devletinde İsfahan, Merv, Cüveyn ve Bağdat gibi büyük yerlerde ve çeşitli ikta topraklarında hukukun korunması ve güvenliğin sağlanmasından mesul olan şihneler askeri komutan idi. Şihne'nin görevi, genel asayiş ve şehrin bir saldırıya uğraması halinde savunulmasını yapmaktır. Nizâmülmülk, şihnelerin, ikta sahipleri ve valilerin, halkın hukukunu gözetmelerine dikkat çekerek şihnelerin halkın kişisel ve mali haklarına saygı duymaları ve kötü davranmaktan uzak durmaları gerektiğini söylemektedir. Bir fermana göre suçu işleyenlere, işledikleri suç oranında ceza verilecek, suçu sabit olmayan kişiye ceza verilmeyecektir, böylelikle şihneler Müslümanların evine tecavüzde bulunmayacak, milletin malına dokunmayacak ve kesin kanıtı bulunmadan harekete geçemeyeceklerdi. Şihne, kendisine yardımcı olarak naip tayin etmekteydi. Bu yardımcılar; divanı mezalimde alınan kararları yerine getirme, suçluların cezasını verme, yolların güvenliğini sağlama, isyana kalkışanları yola getirme gibi görevleri yerine getiren kişilerdi. Şihnelik divanında görevli memur ve naipler fitne çıkaran ve ahlaksız davrananları memleketlerinden sürgün etmekle sorumluydu. İktalarda görevlendirilen şihneler buralarda oturan köylü ve zanaat ustaları arasında düzen ve güvenliği sağlamakla sorumludurlar (Nurdan ve Özler, 2022: 10 -14).

Siyasetnamede anlatılan bir hikâyeye göre Gazne şehrinde fırıncılar iş yerlerini erken saatte kapadıklarından dolayı halkın ekmek alması güçleşmiş sıkıntı yaşamışlardır. Bu şikâyet üzerine sultan İbrahim fırıncıları huzuruna çağırarak ve bu durumu sormuştur. Ekmek satanlarda ülkeye giren buğday ve unların ekmekçi başının satın alıp ferman padişahındır söyleyerek buğday temin etmemize izin vermemektedir derler. Sultan duydukları üzerine ekmekçi başını çağırıp onu fillerin önüne atmış ve leşini filin dişlerine takıp şehirde gezdirmiştir. Tellal fırıncılardan kim dükkânı açmaz ise sonunun böyle olacağını seslendirmesi emredildi. Ambarlara buğdaylar dolduruldu. Diğer gün akşam saatlerinde alınmamış ekmekler bulunuyordu (Nizamülmülk, 1941: 59).

Selçukluların ortaya çıkış aşamasında, İslam dünyası karışıklıklar içerisindeydi ve göçebe halkların hızlı biçimde İslamlaşması ve İslam coğrafyalarına gittiklerini görmekteyiz. Böylelikle 16. yy kadar olan bu göçebe kitleler Oğuzların İslamlaşması ve Büyük Selçuklu devletinin ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır. İslam tarihi, Selçuklu devleti ve Osmanlı devletinin mirası olarak günümüze kadar süregelen bir rol almıştır. Oğuzların, Selçuklu bünyesinde meydana getirdikleri bu büyük devlet İslam dünyasını siyasi ve iç çatışmalardan kurtarıp Bizans devletini yenerek İslam ülküsünü de gerçekleştirmiş oluyordu. Selçuklu devleti ilk zamanlar göçebe kitleler için Anadolu'ya fetihler yapıyordu. Başlangıçta bu amaçla yapılan fetih hareketleri ileride Türk ve İslam tarihinde dünya devleti olan Osmanlının yaşamasına fırsat tanımıştır.

Türkler, İslam düşüncesinin uğruna İslamiyet'i ileriye taşımaya çalışarak kendi bünyesinde olan cihan hâkimiyeti düşüncesini daha üst seviyeye çıkarmak istemişlerdir. Selçukluların, başka devletler üzerinde siyasi ve ekonomik egemenlikleri, onların sağlam bir devlet politikası ve teşkilatlanması ile ilgilidir. Ortaçağın şartlarında devlet kuran Selçuklular kurdukları müesseseler ile dikkate değer işler başarmışlardır. Burada devletçilik ilkesi yatmaktadır. Ayrıca eski Türk geleneklerinin olması ve kendi zamanına uydurarak işlenmesi yatmaktadır. İlk defa ilim kurumları meydana getirilmiş kamu meselesine dönülmüştür (O. Turan, 1993: 15–17).

5.4. Yasama Organı (Vezirlik Kurumu)

Vezirlik, devlet teşkilâtında hükümdarlıktan sonra gelen ikinci önemli icra makamıdır. Vezir, divanda görevi gereği kurum itibarıyla devletin yükünü taşıyan kimsedir. Vezir kelimesini Sasanilerden evvel İsrail oğulları da kullanmıştır. İslamiyet öncesi bu kelime bilinmemektedir. İslami dönemde ise Hz. Ebubekir için “ Vezirün- Nebi” kelimesi kullanılmıştır. Emeviler

zamanında ilk defa Muaviye döneminde kullanılmış fakat kurum olarak vücut bulmamıştır (R. Turan, 1995: 19–20).

Vezaretlik kurumu ilk kez İslam devletlerinde görülmüştür. Vezir tayini, Abbasilerin ilk zamanlarında gerçekleşmiş ve ilk kez vezirlik Ebu Seleme-t-ül Hilal'e verilmiştir. Abbasi vezirleri, idari teşkilatta görev alan ve eğitilmiş olan kâtipler sınıfına bağlıydılar. Halifeler genellikle vezirleri, vezir oğullarından seçerlerdi. Ayrıca ilk iki asırda vezirlerin Müslüman olma kuralı vardı. Tüm istihbarat kaynaklarına sahip olan Abbasi vezirinin birçok işte ferman çıkarma ve hüküm verme yetkisi vardı. Bu vezirler İslam kültürünün temsilcisiydiler. Ayrıca Hellen ve Fars etkisi de vardır. Divanı Lügati't Türk'e göre Türklerde vezir kavramı "yuğruşa" denk gelmektedir. Yuğruş, hükümdardan bir derece sonra gelmekte ve en önemli yardımcısı olmaktadır. Karahanlı devletinde "yuğruş" vezir, beylerin eli olmakta ve bunlar işleri bu şekilde halletmektedirler (R. Turan, 1995: 22–25).

Orta Asya Türk devletlerinde vezirlik kurumu görülmemektedir. Bununla beraber vezirliğe yakın memuriyetler görülmekteydi. Türk devletlerinde hükümdardan sonra en yüksek kurum yabguluktur. Esasen Hunlarda ve 1. Göktürklerde vezirliğe karşılık bir kurum açıkça görülmemektedir. İlk Türk devletleri döneminde "yabgu" unvanı hükümdardan sonraki en yüksek makam olup sadece hükümdarın kardeşlerinden yaşı en büyük olana verilmekteydi. İlk Türk devletlerinde hükümdara yardımcı olan hükümetin başında "Aygucu" bulunmaktaydı. Aygucu özellikle II. Göktürk devletinde öne çıkmaktadır. Yabguluk kurumunun II. Göktürklerde önemini yitirmesiyle Aygucu lakaplı Bilge Tonyukuk'un bir çeşit vezir olarak görev aldığını görmekteyiz. Uygurlarda tekrar yabguluk sistemi görülmüş ve bu makama veliahtlar getirilmiştir (Bayrakçı, 2021: 6–7).

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde vezir ve vezaret kurumlarına rastlanmaz fakat bunlara benzer uygulamalar görülmüştür. Kağan'dan sonra en yüksek mertebe yabguluktu. Asya Hun ve Göktürklerin ilk zamanlarında vezirliğe karşılık gelen kurum net biçimde görülmemektedir. Yabgu ya da Yafgular bir çeşit vezir sayılıyorlardı. 682 den itibaren Yabguluk Kurumu önemini kaybetmiş ve devletin başında Tonyukuk gibi Aygucu denilen bir çeşit vezir bulunmaktaydı (R. Turan, 1995: 19–20).

İlk Türk İslam devleti olan Karahanlı devletinde hükümdarın vekili unvanıyla devlet işlerini idare eden vezirin (yuğruş) belli başlı görevleri bulunmaktaydı. Bunlar şunlardır: Ülkede esenlik ve düzeni, halkın refah içerisinde yaşamasını, devletin egemenlik sınırlarını genişletmesi, hazineyi iyi tutması, devlet görevlilerine iyi muamelede bulunmasıdır. Vezirlik görevine gelen kişiye lakap, mühür, tuğ, davul vs. verilmekteydi. Gaznelilerde hükümet teşkilatının başında vezir bulunmaktaydı. Divan başkanları, kumandanlar ve hacibler vezirin emri altında çalışmaktaydı. Vezirler, görev almalarından önce hükümdar ile ne tür şartlar altında görev alacaklarına dair bir anlaşma imzalarlardı. Büyük Selçuklu devletinde Abbasi, Samani ve Gazneli tesirinin en net görüldüğü kurum vezirlik olmuştur. Nedeni Selçuklu vezirlerinin İran kökenli olmalarıdır.

Devlet işlerinin görüşüldüğü büyük divana vezirler başkanlık etmekteydi. Vezirler bu göreve gelmelerinden evvel tuğrailik ve müstevfilik yapanlar arasından seçilmekteydi. Vezirlerin görevleri; başta Divan-ı Alaya başkanlık etmek, halife ve yabancı hükümdarlar ile münasebetleri düzene koymak, hazine gelir giderleri düzene koymak, vergi oranlarını halkın gelirine göre tespit edip toplamak, olağanüstü haller için önlemler almaktır (Özaydın, 2013: 82–83).

Vezir, en yüksek hükümet görevlisi olarak emrindekilerle beraber büyük divana sahiptiler. Burada idari işler görüşülüp alınan kararlar, hükümdara sunulduktan sonra onayı alınırsa uygulamaya geçilirdi. Esasen Karahanlılar da diğer Türk devletlerinde olduğu gibi meclisin önemli olduğunu görmekteyiz. Gazneli devletinde de benzer anlayışlar vardır. Hükümdarları mutlak hâkimdir. Devlette kanun koyma, adli iktidar olma, yürütme açısından en üstte yer alan ve halk üzerinde idam ve affetme yetkisine sahip olan kişidir. Burada da danışma kurumunun sınırlı şekilde olduğunu görmekteyiz. Burada sultan uygun gördüğü veziri tayin ederek onunla ve divan sahipleriyle görüşerek, son kararı verirdi. Selçuklularda ise "töre, kut, şura" gibi yapıların birleşmesiyle oluşmuştur (Gezgin, 2016: 674–675).

Büyük Selçuklularda vezirlik makamı, devlet kurulunca Tuğrul Bey tarafından oluşturulmuştur. Bu makama ilk defa Ebul - Kasım Buzgani'yi getirmiştir. Tuğrul Bey devlet düzeni ve idari geleneklerin yerleşmesi için Gazneli'deki yetişmiş İranlı olanları tayin etmiştir. Özellikle Tuğrul Bey dönemindeki Amidülmülk Kündiri'nin, Alparslan ve Melik Şah döneminde vezir Nizamülmülk'ün mesleklerinin Abbasilerdeki gibi küttab olduğunu görmekteyiz. Nadirde olsa Arap kökenlilerde vardır. Sadece Togan Bey Kaçgari Türk kökenlidir (R. Turan, 1995: 27–28).

Abbasilerin etkisinde kalan Türk devletlerinden biri de Samanoğulları ve Gazneliler'den sonra gelen Büyük Selçuklu devletidir. Bunun neticesinde Selçuklular 'da kurumlar çok sağlam kurulmuştur. Bu kurumlar kısmen Karahanlılar'dan kısmen de Oğuz geleneklerinden beslenerek mükemmel hale gelmiştir. Büyük Selçuklular' da hükümet teşkilâtının başı olan vezirlik ise Abbasî, Samanî ve Gazneli etkilerinin en fazla görüldüğü bir kurumdur. Bunun öncelikli nedeni Selçuklu hükümdarlarının yukarıda belirtilen devletlerin benimsemiş oldukları yoldan giderek vezarete genellikle İran soyundan gelen devlet adamlarını getirmeleri olmuştur. Mehmet Tapar'n Selçuklu vezaretine bir Abbasi vezirini, getirmiş olması ise kurumun Abbasi karakterini gösteren önemli bir örnektir. Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, devlet işlerinin düzeni ve idari geleneklerin benimsenmesi için, devlet kadrolarına İranlıları getirmiştir. Özellikle Tuğrul Bey döneminde uzun vezirlik yapan Amidülmülk Kündürî'nin, Alp Arslan ve Melik Şah'ın vezirliklerini yapan Nizâmülmülk' ün mesleklerinin kâtiplik olması dikkat çekmektedir. Büyük Selçuklularda, vezirlik kurumuna Abbasi vezirlerinin yetişmiş olması nedeniyle, diplomatik belgelerin hazırlanmasında ve malî alanda tahsili olan yapan kişileri tayin etmekteydi. Bu nedenle Selçuklu vezirleri genellikle Divan-ı İnşâ ve Divan-İstifa 'da görev almış kişilerdi (Taneri, 1967: 81–82).

Selçuklu vezirleri genellikle Divan-ı inşa ve Divan-ı istifada görevde bulunmuş kişiler arasından seçilmiş kalem ehli kişilerdi. Yani bunların idari teşkilattan çıkışlı olmalarına dikkat edilirdi. Vezir, hem vezaret divan başkanlığı ve hem de diğer divanların işlerinden sorumluydular. Selçuklular 'da “Sahib, Sahib-i Divan, Hâce-i Büzürg” lakaplarıyla anılmışlar sayıları bir taneydi.

Vezirliğin alameti sarık ile divid olmaktadır. Vezir hükümdardan sonra en yetkili kişi olup onun mutlak vekiliydi. Maaş olarak ikta verilirdi. Bunların teşrii (kanun yapma), kazai (hüküm verme), icrai (yürütme) yetkileri bulunmaktaydı. Böylelikle hükümdarın vekili sıfatıyla ferman çıkarabilir, şikâyetleri dinlemekte, memurları tayin ve azl etmekteydi (Atçeken ve Bedirhan, 2012: 50–52).

Selçuklularda vezir, hükümdardan sonra devlet işlerinde en büyük yetkiye sahip kişiydi. Sultandan sonra devlet görevlerinde ilk sırada gelmekteydi. Bazen vezirlere sahibi divanı saltanat da denilmiştir. Ancak vezir kelimesi daha çok rağbet görülmüştür. Bunun yanı sıra “hâce” olarak da adlandırmışlardır. Devatdar denilen görevli vezirin en yakınlarından olup gizli şeyleri yazıya geçirirdi. Vezirlerin yaptıkları hizmete karşılık onlara “ikta” maaşları olarak verilirdi. Selçuklu devletinin en gösterişli veziri Sahip Şemseddin Mehmet Isfahanî idi, ayrıca en zengin olanı da Sahip Fahreddin Ali idi. Nizamülmülk, Ebu Fazl Mevdülmülk Selçuklunun önemli vezirlerindendir (Uzunçarşılı, 1988: 46).

Vezirler, Büyük Selçuklu Devleti hükümdarının fermanı üzerine göreve başlarlar. Vezir, hükümdarın vekili sıfatıyla devletin tüm işlerini yöneten en üst düzeydeki memurdur. Vezir, hükümdarın vekili olarak belirli konularda ferman çıkarabilmekteydi. O görevinden ötürü sadece sultana karşı sorumludur. Hükümdarın emri ile görevinin hesabını vermek üzere mahkemeye sevk edilebilirdi. Vezir, törenlerde yabancı hükümdarlar ve vassal hükümdar ya da elçileriyle olan ilişkilerde, mezalim divanında yine hükümdarın vekili sıfatıyla görevini yerine getirmekteydi. O, halkın refahından sorumludur. Memlekette huzur ve nizamın kurulması için çalışırdı.

Devlet işlerini "kalem" ile yürütürdü. Melikler ve kumandanların da dâhil olduğu devlet adamları, tüm idarî kurumlar ve memurlar onun emrindedirler. Vezir, görevinin olmadığı zamanlar haricinde hükümdarın yanında bulunur, seyahatlerinde ona refakat eder ve seferlerine katılırdı. O, bizzat ordu gönderebilir veya ordu sevk ve idare edebilirdi. Vezir, diğer devlet erkânı gibi şahsına bağlı askerî birliklere sahiptir (Taneri, 1967: 97–98).

Vezirin; “beylerin elleri” demek olduğunu, bu eller sayesinde işlerini yürüttükleri bu nedenle beyler için gerekli olan kişiler olduğunu görmekteyiz. Vezirler, beylerin yükünü alan, devletin temelini sağlam eden kişilerdir. Veziri iyi olan hükümdar, Yusuf Has Hacib’e göre rahat uyumaktadır (Hacip, 2012: 95). Vezirlerin en hayırlı olanı seni günahlardan alıkoyan iyiliklere yönelten, mülkü kendi malı gibi gören hükümdarı için iyi amelde bulunan kimsedir (Ravendi, 1957: 108). Kutadgu Bilig’de; hükümdar hukuku, vezir mutluluğu, diğeri vezirin akli ve sonu ifade edilmektedir. Vezirler ve üst düzey çalışanların nasihatleri sayesinde hükümdar, iyi ve güvenli kanun yaparak topraklarını düzene sokmakta, ülkesinin refahına kavuşmasını sağlamaktadır (Yuvalı, 2008: 128).

Ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk, Selçuklu devletinin temellerini inşa eden biriydi. O, âlim, dindar, iyi düşünceli, geceleri namaz kılan genellikle oruç tutan biriydi. Selçuklu memleketinde medreseyi yapan ilk vezir idi. Devlet görevlilerini maaşa bağlar, fakir kimseyi asla geri çevirmeyen biriydi. Adaleti, siyasi yeteneği, güzel ahlakı ile tanınmaktaydı. Milletin haksızlığa uğramaması için gayret eder ve devletin kapısına şikâyet ve dileklerini iletmek isteyen halka karşı kapısını daima açık tutmuştur (Kesik, 2018: 73). Nizamülmülk devlet idaresinde; idari, mali, askeri sahalarda yaptığı icraatlar ile Büyük Selçuklu devletinin sağlam şekilde teşkilat yapısının oluşmasını sağlamıştır. Diğer Türk devletlerine de örnek olmuştur. Selçuklunun saray teşkilatını kuran; vezaret, istifa, arz eşraf, tuğra divanlarını kuran ve İslam geleneklerine uygun mahkemeleri kuran kişidir (Nizamülmülk, 1941,13).

Günün birinde fakirin biri, Nizamülmülk ile görüşmek için onun yanına gitmiştir. Nizamülmülk’e “fakirleri sevdiğini onlara iyi davrandığını duyduğunu ve getirdiği ibriğin altın ile doldurmadıkça bunlara inanmadığını” söylemiştir. Nizamülmülk sadece bir kese altınla adamı yollamak niyetindeydi ancak adam bunu kabul etmedi. Nizamülmülk bunun üzerine getirttiği altın ve ziynet eşyalarla adamın ibriğini doldurmuştur. Ağırlaşan ibriği kaldıramadığı için yanında yardımcı olmak için birilerini vermiştir Adam bunu görünce “Nizamülmülk ben seni denemek niyetiyle yaptım, yoksa böyle bir fakir bu altınları ne yapacak” diyerek bağırarak kaçmıştır. Nizamülmülk, bu kişiyi bulmak istediye de bulamamıştır. Sonradan altınları hayır için bağışlamıştır (Hüseyini, 1943: 48–49).

Türkiye Selçuklu devleti veziri Muineddin Pervane de hayırda, dindarlıkta, güzel konuşma, akılda döneminin seçkinlerindendi. Ülkeyi yönetmede, zorlukları gidermede, âlimleri korumada, adaleti tesis etmede güneşten daha hızlı idi. Memleket meseleleriyle uğraşması, elçilere cevap vermesi ve Moğol emirlerine hizmet etmesinden başka nefsin gereklerini yerine getirmek ve iki dünyanın mutluluğu için uğraşırdı.

Zamanın büyük kısmını âlimlerle, zahidlerle, ariflerle baş başa geçirirdi. Tüm ülkede her gün yetim ve dullara bağış yapar ve hayır işlerdi. Her ne kadar Rükneddin Kılıçaslan’ı öldürme suçunda onu gösterecek de bu işin altında hain Hatir-i Zencanoğulları yatmaktadır. Onun zamanında ülkede sakinlik, güven tesisi vardı. Köleler, hürler, memurlar, amirlerin kalbinde onun gücü yerleşmiştir (Bibi, 1996: 199–200).

5.5. Toprak Hukuku

Selçuklu toprak sistemine geçmeden önce toprak hukukunda önemli bir kavram olan ve Selçuklu toprak sisteminde de önemli yeri olan ikta sisteminin nasıl ortaya çıktığını ele almakta fayda vardır. Toprak hukukunda önemli bir kavram olan ikta’nın ortaya çıkışı İslamiyet’in kurulma aşamasında bir toprak parçası manasında olan kati’a, devletin arazilerinin bir kısmının ileri gelmiş kimselere, buraları ekmek şartıyla ve sınırlı mülkiyet hakkının verilmesi manasına gelmekteydi. Kati’a da araziye satma, miras bırakma gibi hakların verilmesinin yanında üründen aşar vergisi de alınmaktaydı. Kati’a sisteminde miras şeklinde olması işlemin kendini yenilemesini engelliyordu. Böylelikle başka yollara başvuruldu. Arap fetihlerinden itibaren devletin arazileri dışındaki yerler, “haraç” adında verginin konulmasıyla eski sahiplerinin olmaktadır. Bu yöntem ile araziler sahiplerinin elinde kalmakta ve onlardan alınmış olan kiralara, ileri gelenlere verilmekteydi.

Alan kişi de ordusunun giderleri için harcamış olmakta ve böylelikle parayı kaynağından almış bulunmaktaydı. Bu sistemin iyi tarafı, devletin o coğrafyada kontrolünü sağlamasıdır. Ancak buradaki gelirden faydalanan askeri kesim ödemesi gereken aşar vergisini ödememeye başladılar. Buyid rejiminde, bu kişilere bağış verilirken ödemesi lazım olan aşar vergisini de hesaba katması ve başka bir şey istenilmemesi kararlaştırıldı. Böylece o kişi, yönetiminden sorumlu tek şahıs olmakta ve ona verilen ücret ile bölgenin giderlerini, bu arazilerden elde edilen gelirle karşılamaktaydı. Bu bağış sistemine katı ile aynı kökten gelmiş olan “ikta” ismi verilmiştir. Büyük Selçuklu devletinde ikta sistemi, Buyidlerinkilerle aynı şekildeydi ve Selçuklular bunu uygularken güçlü hesapları vardı. 12. yy da görülen değişimler miras yoluyla toprakların babadan oğula geçmesi, Selçuklu rejiminin gücü olmayıp çözülmesinin sonucu olmaktadır. Bununla alakalı yeni kavramların belirmesinin sebebi de rejimin parçalanmasından gelmekteydi. Selçuklu ’da ordu önemliydi. Ülke topraklarının geniş alana yayılması iktanın isminin duyulmadığı civarlarda bile uygulanmasına ve öneminin artmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, göçebelerin de bu yerlere gelmesi onların yararına ortak nitelikte bağış şeklinin gelişmesine katkı etmiştir (Cahen, 1979: 55–57).

Selçuklulardan evvel ikta sistemi İslam coğrafyasında uygulanmıştır. Lügatta kesmek, ayırmak anlamına gelen ikta kelimesi, devlet başkanının ya da onun ismine çalışan kişi tarafından bilhassa taşınmaz mallar ile maden ocakları ve benzer şeylerin mülkiyeti, işletme veya faydalanma hakkının ya da vergi gelirlerinin uygun kişilere tahsis edilmesidir. İktayı, yürütme organı verebilmekte ve ikta olabilmesi için siyasi yetkileri elinde olanların vermesi gerekmektedir. İslamiyet’ten önce güney Arabistan’da rastlanmaktadır. Burada savaşta başarı gösteren komutanlara karşılık olarak toprakları işleyebilecek köylülere verilmiştir. Sasani ve Bizans devletinde de durum bu şekildeydi. Hz. Muhammed döneminde farklı amaçlarla çok kişiye ikta vermiştir. Çoğunluğu Müslüman olmalarını istediği için verilmiştir. Dört halife döneminde de devam etmiştir. Emeviler döneminde verilen iktaların sayısı artmış ve özellikle Ümeyye ailesine daha çok verilmiştir.

Abbassiler döneminde ise genelde şehirleşmeye bağlı olarak iskân amaçlı olarak verilmiştir. Büveyhoğulları’nın Bağdat’ı istila etmeleri ikta açısından dönüm noktası olmuştur. Henüz Muktedir - Billah döneminde araziler satılmış maaş ödemesi için gelirler mukataa usulü ile nüfuz sahibi kişilere verilmiştir. Büveyhilerde bu duruma karşılık bu kez hizmetlerinin karşılığı olarak kumandanlara vermiştir, böylelikle askeri ikta ortaya çıkmıştır. Selçuklu devleti, askeri ikta sistemini daha düzenli ve yaygın olarak uygulamıştır (Demirci, 2000: 43–45).

Türk yöneticileri yerli halkın yaşam tarzına doğrudan müdahalede bulunmadıkları için Türk-İslam devletleri döneminde sosyal hayat genellikle eski dönemdeki halini korumuştur. Şehirlerde idari makama sahip olma ya da mali gücün sağlamış olduğu fırsatlar ile nüfuz sahibi ailelerin varlığı devam etmekteydi. Şehir ve kasabalarda tüccarlar, esnaf, dükkân sahipleri, küçük el sanatları gibi ayrı loncalar halinde teşkilatlanmışlardır. Ova, kır, tarlalarda çalışan köylü kesim ise arazileri has ya da ikta şekline göre devletin korumasında geçimini temin etmekteydi. Köylü halk, hukuki açıdan şehirde yaşayanlar gibi hür olup ellerinde bulunan toprakları işletebildikleri sürece veraset yoluyla buralara sahip olabilirlerdi (Kafesoğlu, 2015: 357).

Türk İslam devletlerinde ev, bahçe gibi yerler özel mülkiyete dâhil olmakta, tarım toprakları ve ormanlar da eski Türk devletlerindeki otlak ve yaylaklar gibi devlet malıydı. Ülke toprakları has, ikta, haraci şeklinde üçe ayrılmıştır. Saraya ait has topraklar haricindeki araziler ikta arazisi olarak ordudaki görevlilere pay edilmiştir. Kasabalardan başlayıp en ufak iskân yerlerinde vergiyle yükümlü olan herkesin kaydı tespit edilerek şeri ve örfi vergiler şeklinde toplanmaktaydı. Has ve haraci toprakların geliri devlet hazinesine gitmekte, ikta topraklarının geliri de ikta sahiplerine verilmekteydi. İkta topraklarında çalışan haktan vergi oranında, bölgesine, üretilen malın cinsine, verim kalitesine göre her sene divan kayıtlarında bunların vergi oranını “büyük divan” belirlemekteydi. İkta sahipleri belirlenmiş orandaki vergiden fazlasını alamazlardı. Yoğun istekler durumunda ya da halkın malına el uzatılan veya aile halkına tecavüzde bulunduğu zamanlarda köylü ve çiftçi “büyük divana” ve bizzat sultana şikâyetle bulunabilirlerdi. İkta sahibinden tamamıyla memnun değil ise başka yere göç edebilirdi. Büyük Selçuklu devletinde başlayan bu

askeri ikta sistemi, Türk İslam devletlerinin askeri sisteminin yanı sıra idari ve hukuk sisteminin en sağlam temellerini oluşturmaktaydı (Kafesoğlu, 2015: 358).

Eski Türklerin askeri teşkilat ve gelenekleri üzerinde kurulmuş Selçuklu devleti, diğerlerinden farklı ve ilk kez köleler ve ücretli askerlerden oluşan ordu düzenini ele alırken askeri iktaları kurmuş ve toprak sisteminde yeni bir oluşum getirmiştir. Esas olarak; belirlenmiş topraklar üzerinde devlete ait vergilerin, hizmet karşılığında ordu çalışanlarına verilmesidir. Askeri iktalar, önemi itibarıyla hukuki açıdan öşri ve haraci olarak ayrılmış, esas olarak bunlar Müslim ve gayrimüslimlere verilen ya da mülkiyeti devletin olan arazilerde uygulanabileceğinden Selçuklu devleti, İslam topraklarında şeriatın öngördüğü özel mülkiyete karışmamıştır.

Anadolu coğrafyasında da toprakları devletleştirme yoluna gitmeyerek ya da buna ihtiyaç duymayarak yalnızca askeri iktaları kurmuşlardır. İslam coğrafyalarındaki askeri iktalar, özel mülkiyet halini korurken Bizans topraklarından alınan yerler ise İslam hukukuna uygun devlet mülkü haline getirilmişlerdir (O. Turan, 1948: 550–551).

Eski Türk geleneğine bağlı olarak, Selçuklu devletinde “sultan” insanüstü varlık şeklinde görülmüştür. Bunun sonucu olarak da toprak, hükümdar ve ailesinin ortak malı olarak kabul edilmiştir. Bu anlayış ile yeni bir devlet kurulduğu vakit, hanedan üyeleri paylarına düşen yerlerde söz sahibi olmakta ancak diğer taraftan sultana bağlıydılar. Nizamülmülk, Melik Şah’ın isteği üzerine Romalılardan itibaren uygulanan ve İslam coğrafyasında da farklı adla uygulanmış askeri ikta sistemini uygulamaya koymuştur.

Devletin, hükümdara ait toprakları haricindeki diğer araziler küçük bölümlere ayrılmış komutan ve askerlere dağıtılmıştır. Sert ve kesin hükümlerle halkın ezilmesi engellenmiştir. Devletin toprakları has, ikta ve haraci toprak olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Has topraklar, sultana ait olmakta ve toprağı işleyenden alınan vergiler hazineye giderdi. İkta ise hassa ordusu ile taşradaki savaşlara asker olarak gidenlere verilirdi. Bu topraklar babadan oğula geçmez, ölüm, azletme gibi durumlarda ikta alacaklılarının beratlarını yenilemesi gerekmektedir. Haraci topraklar ise fethedilen yerlerde Müslüman olmayan kişilerin “özel mülk” şeklinde haraca bağlanmış topraklardır (Sencer, 1962: 137–139).

Askeri ikta sistemi, Büyük Selçuklu devletinde Melik Şah döneminden itibaren uygulanmış ve yaygınlaşmıştır. İmadüddin El- İsfehani’ye göre önceden karışıklığın olduğu yerlerde üretimler belli olmayıp tahsilatı da sıkıntılıydı. Bu nedenle Nizamülmülk tarım yerlerini iktalara bölmüş gelirlerini askerlere vermiş böylelikle halkın kısa sürede huzuru yükselmiştir. Nizamülmülk siyasetnamesinde, ikta sahibinin bölgesinde yaşayan halk nezdinde herhangi bir tasarruf hakkının olmadığı tersine davrananların ibret olsun diye elinden alınmasının lüzumlu olduğunu, esas olarak mülkün sultana ait olduğunu söylemekte ve tasarrufunda bulunan arazinin bir başkasına devir etmemeleri gerektiğini söylemektedir (Kucur, 2000: 47).

Selçuklular’da ikta sistemi, Sultan Melik Şah döneminden itibaren uygulanmaya başlanmış olup daha sonra memleketin her yerine yayılmıştır. Bu dönemde ikta sahibinin, halk üzerinde hiçbir kötü muamelede bulunma hakkı yoktu; eğer böyle bir şeye niyetlenmişse de derhal toprak elinden alınırdı. Selçuklular ‘da ikta ile ilgili olarak yeni bir gelişme ortaya çıkmıştır ki o da, İktau’-temlik ile İktau’l- istiğlal’in birleşmesi sonucunda görülen idari ikta olmuştur. İdari İkta, hükümdarın bir kısım yetkilerini ikta sahiplerine devretmesidir. Bunun sonucu olarak da halk, ikta sahibine itaat etmek mecburiyetindedir. Çünkü ikta sahibi, sultanı temsil ediyordu. Ancak buradaki halk, köleler gibi düşünülmemelidir. Zira halk, hakkının gasp edildiği ya da hakkından fazla mahsul istediği anlaşıldığı zaman halk bu durumu “Büyük Divan’a veya doğrudan sultana şikâyet edebilir veya başka yere göç edebilir ve buna da kimse karışamazdı. Hâlbuki köleler efendilerinin malı konumundadır ve onların izni olmadan hiçbir şey yapamazlardı. İdari iktanın; devleti masraflardan alıkoyma, ikta sahibinin halka kötü davranmasını önleme, arazilerden en yüksek verim alma gibi birçok faydası da bulunmaktaydı. Askerî ikta sistemi, özellikle Sultan Sencer zamanında yaygınlaşmaya başlanmıştı. Askeri iktalar daha çok sınır boylarının savunulması için verilmekteydi. Askerî iktaların yanında, memurlara ikta, emeklilik iktası gibi birçok ikta çeşidi de mevcuttu (Mehmed, 2014: 127–128).

Selçukluların oluşturmuş olduğu düzenin esaslarından biri toplumsal zıtlıkları kaldırmak oldu. Devlet derebeylik sistemindeki gibi halkı sınıflara ayırmayarak bütün sorumluluğu kendinde toplamıştır. Bu dönemde ayrıcalıklı bir sınıftan bahsedilmesi gerekirse bu kişiler ancak memurlar olabilirdi. Yine de bunların devletçilik doğrultusunda sınıflaşmalarına izin verilmemiştir. Toprağı olmayan köylülere toprak verilmiş ve bu toprakların işlenmesi devletin başlıca görevlerindendir. Bu durum eski Türk devletlerinin geleneği olarak devam etmiştir. Örneğin; Orhun yazıtlarında sultan kendisini aç halkı doyurmak çıplak halkı giydirmek nüfusu çoğaltmak gibi konularda ülkesine karşı kendisini sorumlu tutmuştur. Ayrıca toy veya han-ı yağma denilen olay da halka sarayda ziyafet verilmesi de eski inanışlara kadar giden devletçilikle alakalıdır. Selçukluda bazı mülk toprakları haricinde bütün topraklar devlet adına halka tanzim edilmiş böylelikle ülkede aristokratlara ve feodalleşmenin önüne geçilmiştir. Selçukluların toprak sistemi Osmanlı devletinde Tanzimat dönemine kadar dâhiyane biçimde süregelmesi, Selçukluların devletçiliğinin ne kadar sağlam temele oturtukları hakkında bizlere bilgi vermektedir (O. Turan, 1993: 18–19).

Bir görüşe göre Selçuklu Türkiye'sinde miri toprak sistemi" caridir. Ancak; tüm toprakların miri hale getirildiği de tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. Bununla beraber, "askeri iktalar" Selçukluların meydana getirdiği tipik bir sistemdir. Diğer bir görüşe göre, Türkler' in Anadolu'ya "miri arazi" uygulaması haline getirerek, özel mülkiyeti yok ettiklerine ilişkin görüşler bulunduğu da ileri sürülmüştür. Bütün bunlara karşın; Dukak oğlu Selçuk'un kurduğu Selçuklu Devleti'nin toprak rejimi, Türk sosyal örgütüyle, İslami toprak sisteminin sentezi olmuştur (Aygün, 1998: 899).

Siyasetnamede toprak ile alakalı kurallar;

Vergi döneminden evvel reayaya herhangi bir sorumluluk yüklenmemelidir. Aksi halde halk ürününü yarı ücretle satmaya mecbur kalmakta ve fakirleşecektir. Köylü, arazisini terk edip başka yerlere gitmesin diye ihtiyacı olan ürün ve hayvan verilmelidir.

İkta sahiplerinin, reayadan sadece kanuna uygun vergiler alabileceklerini, bunu yaparken de zor kullanmaksızın yapma mecburiyetinde olduklarının bilinmesi gerekmektedir.

Vergisini ödeyen kişi; canının, malının ve yakınındakilerinin geleceğine güven ile bakabilmektedir. Tüm malları gaspa karşı korunmaktadır. Bu kuralı tanımayanın elinden toprağı alınmakta ve ibret için ceza verilmektedir.

Vergi memurlarının kendi bölgelerinde güçlenip halkı ezmeleri için her üç yılda bir değişimleri yapılmaktadır.

Bir bölgenin iflası durumunda başka yerlere göç etme sonucu oraya güvenilir kimseler gönderilmekteydi. Bu kişi ikta sahibini denetlemekte ve vergisi hakkında bilgi edinmektedir.

Halk, ikta sahibine karşı korunmakta ve güvenliği gözetilmektedir. Reaya, istediği vakitte hakkını arayabilmekte, haksızlığa uğradığında büyük divana başvurabilmekteydi. Kimse buna müdahale edemezdi. Köylü bulunduğu yerde çalışmaya mecbur olmamaktadır.

Köylü işlediği toprağa sadece ekip biçme şartıyla sahip olmaktadır. Toprak sadece erkek çocuğuna geçmektedir (Sencer, 1962: 138–139).

Selçuklu devletinin topraklarında ticaretle ilgili önemli gelişmelerin yaşanması bazı hukuki sonuçlar doğurmuştur. Ortaçağ'da Asya ve Avrupa arasında ticarete hâkim olan İtalyanlar, Bizans dönemindeki kazanmış oldukları ayrıcalıkları Anadolu Selçuklu devletinde devam ettirmişlerdir. Bu durum İlhanlı boyunduruğu ve beylikler zamanında da geçerli olup Osmanlı döneminde büyük sorun olacaktır. Bu açıdan kapitülasyon sorununun alt yapısında Türkiye ve İtalya arasındaki ticari münasebetler, anlaşmalar ve ahitnamelerin olduğunu söyleyebiliriz.

Kapitülasyonların " hukuki imtiyaz" olduğunu söyleyen Osman Turan, bu durumun Ortaçağ süresince devam ettiğini, yabancı devletlerin başka topraklarda da kendi topraklarındaki gibi kanunların şartlarına bağlı olmaları kuralının bir sonucu olduğunu söylemektedir. Halil İnalcık İslami olarak olayı izah etmekte ve fikhin "aman" esasına dayandırmaktadır. Buradan çıkan sonuç; ilki kapitülasyonlar sadece adli haklardan oluşmamakta bir devletin kendi toprakları üzerinde başka devletlerin halkına ticaret, din, adalet vb. durumlarda tanınmış olduğu ayrıcalıklardır.

İkincisi ise Osman Turan da söylediği gibi Osmanlı zamanında başlayıp devletin zayıf olduğu durumlarda “tek taraflı” yabancı devletlere zorla verilmiş ayrıcalıklar değildir. Baktığımızda Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1536 Fransız Ticaret Antlaşmasının varlığını bilmekteyiz. Buna benzer ayrıcalıkların Alaaddin Keykubad döneminde 1220 de Venediklilere verdiğini de görmekteyiz. Böylelikle Türk tarihinde kapitülasyon konusunun Osmanlı devletinden çok önce 13. yy ’da Anadolu Selçukluları dönemine gittiğini görmekteyiz (Ş. Turan, 1990: 13–14).

5.6. Esnaf Hukuku (Ahilik)

“Ahi” kelimesi Arapça kardeş anlamındadır. Bazı eski Türkçe kaynaklarda bu kelime “cömert, eli açık” gibi manalara gelen “akı” kelimesinin eş anlamlısı olduğu düşünülmektedir. Türk toplumunda ahilik, fütüvvet geleneğinin ve bu geleneğin simgelenmiş olduğu sosyal örgütlenmenin Anadolu’daki özel halidir. Ahilik, on üçüncü yüzyılda Ahi Evran’ın kurmuş olduğu fütüvvet anlayışının devamı şeklinde ortaya çıkmıştır. Kırşehir’e gelip burada yaşamını dürdüren Ahi Evran, Horosan, Harezm ve Türkistan’dan gelen, gelmiş olan Türk esnaf ve sanatkârlarını Ahi teşkilatı içerisinde örgütlemiştir. Sosyal ve ekonomik özelliği daha ön planda olan bu teşkilat ayrıca Anadolu’nun Türk yurdu olmasında etkili olmuştur. Türk halkı fütüvvet anlayışını alıp kendi özelliğine göre bir şekle koymuştur (Çandır ve Aydın, 2021: 772–773).

Ahilik sisteminin temeli cahiliye dönemine kadar giden, İslam kültürüyle uyumlu olması nedeniyle tüm İslam dünyasında benimsenmiş sonradan En-Nasırlidinillah’ın, Abbasi hâkimiyetini yeniden yükseltmek amacıyla topladığı Fütüvvet Teşkilatına dayanmaktadır. Ahilerin, şimdiki bilinen haliyle sadece esnaf olmayıp öncelikle asker, sanatkâr, çiftçi, tüccar gibi uğraşları da bulunmaktaydı. Bu nedenle bunların kurmuş oldukları zaviyeler aracılığıyla kimseye gereksinim duyulmadan oradaki kişilere yardım edilmiştir. On üç ve on dördüncü yüzyıllarda, ahi zaviyelerinin bir çeşit borsa görevini gördüklerini de söyleyebiliriz. Üretilen malların hammaddelerini kendi mesleklerinin merkezi olan zaviyelerde pay etmişlerdir. Ahiler bu hammaddelerden üretilen ürünleri sattıklarında büyük gayrimenkul sahibi olup onları işletmişlerdir. Selçuklu devletinin yıkılışından sonra para ve gayrimenkul sahipleri ve askeri nitelik taşıyan ahiler, Osmanlı’nın kurulmasına bizzat etkili olmuşlardır. Osmanlıya ait kayıtlarda, Selçuklulara ait pek çok çiftlik ve zaviye bulunmaktadır (Hacıgökmen, 2012: 265–267).

Selçuklu Sultanları ile Abbasiler arasındaki siyasi ve kültürel ilişkiler kapsamında Fütüvvet anlayışının yayılması Anadolu’da Ahilik teşkilatının temelini oluşturmuştur. I. Gıyasettin Keyhüsrev’in hocası Mecdüddin İshak’ı Bağdat’a göndermesi, bu kişinin dönüşünde Muhyiddin İbnü’l Arabi, Evhadüddin-i Kirmani ve Şeyh Nasirüddün Mahmud el-Hoyi gibi mutasavvıfları Anadolu’ya getirmesi Ahiliğin kurumsallaşmasında etkili olmuştur.

Özellikle Fütüvvet teşkilatının şeyhlerinden biri olarak 1204’ te Anadolu’ya gelen ve burada kurduğu zaviyeler aracılığıyla Fütüvvet düşüncesinin yayılmasında katkıda bulunan Evhadüddin-i Kirmani’nin önemli bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Halk arasında Ahi Evran olarak bilinen Nasirüddin Mahmut 1204 yılında Anadolu’ya gelmiş mutasavvıflardandır. Kayseri’ye yerleşmiş orada bir debbağ atölyesini kurmuştur. Bu şehir Fütüvvet anlayışının önemli merkezi olmuştur. Ahiliğin yayılmasını sağlamıştır (N. S. Turan, 2007: 162).

Ahilik, on üçüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Anadolu’da, Balkanlarda ve Türkistan’da yaşamış olan Türklerin sanat ve meslek alanlarında kendilerini geliştirmeleri, ahlaki açıdan gelişmelerini sağlayan kurumdur. Türklerin Anadolu’ya gelmelerinde ve burayı yurt edinmelerinde bu kurumun büyük etkisi olmuştur.

Ahiler, Anadolu’ya gelmiş olan Türkleri öncelikle misafirhanelerde ağırlamışlar, sanat icra edene iş yeri açılmış, kurulmuş olan zaviye ve onun etrafında evlerle mahalleler yapılmış, iş yerleri, şehirler kurmuşlardır (Öztürk, 2015: 3). Anadolu’yu ziyarete gelen İbni Battuta, Milas’taki ziyaretinde Ahilerin ona diğer yerlerden daha fazla ikramlarda bulunulduğunu hamama götürülüp aşırı sevgiyle karşılandığından bahsetmiştir. İbni Battuta, Türk topraklarına geldiğinde buranın törelerinden birinin de hükümdarı olmayan şehirlerde Ahilerin yönetimi ele aldıklarını, Ahinin gücü sayesinde gelen gidenlerin ağırlandığını, hareketleri ve emirleriyle bir hükümdar gibi davrandığından bahsetmiştir (Uçma, 2003: 26–27).

Ahilik, Orta Asya'dan itibaren görülmüş “Akı” felsefesinin, İslami fütüvvet geleneğiyle kaynaşması sonucunda ortaya çıkan mühim bir teşkilatlanmadır. Bu kurum kişilerin her açıdan gelişmesini sağlayan “ahlak mektebi” dir. Tüm ilkelerini dinden alarak besleyen ahiliğin maddelerine “fütüvvet name” denirdi. Ahiliğin unsurları, ticaretin kuralları burada yazılmaktaydı. Teşkilata alınacak olan kimse öncelikle burada yer alan dini ve ahlaki kurallara uymak zorundaydı (Öztürk, 2015: 3–4).

Ahi fütüvvetnamelerinde ahilerin mutlaka bir mesleğinin bulunması gerekliliğinden bahsedilmiştir. İş ve mesleği olmayan kişilerin gereksinimlerini resmi olmayan yollardan giderilmeye sevk edildiği düşüncesi vardır. Ahilikte çalışma prensiplerinde mesleki becerilerin yanı sıra adalet ve ihsanın gözetilmesi gerektiğinden bahsedilir. Ahilikte, genel çerçeve aynı olmakla beraber her sanat ve kademenin kendine has örf ve gelenekleri, törenleri, davranış kurallarının olması dikkat çekmektedir. Üretimin tarzı ve teknikleri birbirlerinden farklılık göstermektedir. Alttan üste gittikçe hiyerarşik bir bağlılık bulunmaktadır. Bu ilişki sadece mesleki ve kurum bağlılığı olmamakta Allah ve Resulünün rızasını kazanma yönünde de olabilmektedir (Ünsür, 2020: 310–311). Ahilik, kişinin alın terini ele alarak değerlendiren, ticaret ve üretim sahasında kaliteyi amaçlayan kurumdur. İşçi, ürettiği mal ile adeta özdeşleşerek onunla kaynaşmıştır. Kalitesiz ve bozuk malın üretimi yasaklanmıştır. Sosyal dayanışmaları “ortak sandık” ile kurulmuştur (Öztürk, 2015: 5).

Selçuklu Anadolu'su topraklarında, büyük şehirlerde farklı gruplar halinde teşkilatlanmış ahilerin her birinin kendisine ait zaviyesi bulunmaktaydı. Küçük şehirlerde ise belirli meslek grupları tek bir birlik halindeydiler. Anadolu Selçukluları zamanındaki birlik halindeki bu gruplar mesleklerin sorunlarını gidermekte ve devlet ile olan ilişkilerini düzenlemekteydiler. Mal ve kalite kontrolü, fiyat belirlemek bunların asıl görevleriydi. Ahilik teşkilatına ilk defa girenlere yiğit ya da çırak denilmekteydi, ahilik sıfatı sonradan kazanılırdı. Esnaf birliklerin başındaki kişiye şeyh, halife ya da nakipler, tüm esnafın başındaki kişi ise Şeyhü'l- Meşayih idi. Anadolu'da köylere kadar yerleşen Ahilik; devlet adamını, askeri kesimi, kadı ve müderrisleri, tarikat mensuplarını kendi bünyesine alabilmiştir. Bu hal on dördüncü yüz yıla kadar devam etmiş, sonra da düzenli esnaf birlikleri şeklinde iktisadi hayatta öne çıkmıştır (Kazıcı, 1988: 541).

Ahiliğin ilk başlarda esnaf teşkilatı olmasının yanında, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında etkili olduğunu, askeri ve yerleşim yerlerinin yönetimiyle alakalı idari görevlerinin de olduğunu görmekteyiz. Fakat Anadolu'da yerleşik hayata geçilip, Osmanlı'nın askeri açıdan güçlenip, yönetimi belirli esaslara bağlamasından sonra ahilik esas işlevleri olan sosyal ve ekonomik işlevlerine kavuşmuştur. Ahiliğin temel düşüncesinde, helal yoldan kazanma, fakir ve kimsesizlere yardım etme, karşılıklı olarak yardım etme gibi dini temellere de dayandığını da görmekteyiz. Ahiliğin işlevleri: eğitimde; Ahiliğin önemli niteliklerinden biri onun eğitim kurumu olarak faaliyet sürdürmesidir.

Ahilikteki eğitim, birbirini tamamlar şekilde iki düzeydedir; İşyerlerinde çırakların gelişimine yönelik verilen mesleki eğitimidir. Çıraklara verilen bu mesleki eğitim, uygulamalı olarak yapılmakta çağımızdaki “işbaşında eğitim” gibi usta ve kalfaların verdiği eğitim şeklindedir. Ahilikte verilen ikinci eğitim türü ise her meslek grubunun kendi uzman grubuna akşam saatlerinde zaviyelerde verilen ahlaki eğitim olmaktadır (Mahiroğulları, 2018: 144–146).

Ahilikte, genel eğitim ve mesleki eğitim bir arada ele alınıp işlenmektedir. Zaviyelerde, genel eğitim verilirken çalışma ve iş hayatında da mesleki eğitim verilmektedir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerindeki ahi teşkilatı mesleki ve dini dayanışmanın yanı sıra ayrıca mesleki-dini-ahlaki eğitim ocağı olmaktadır. Ahi, önce şeyh tarafından birliğe alınmakta sonra ustanın yanına çırak olarak verilirdi. İbni Batuta, ahilerin bölgede güvenliği sağladıklarını, kendilerine gelen köylülerinde eğitimini vererek meslek sahibi ettiklerinden bahseder.

Teorik eğitimde, zaviyelerde ahi veya emir denilen kişi tarafından teşkilata yeni gelen gençlere okuma yazma öğretilir dini ve ilmi bilgilerin yanı sıra edebiyat, Kuran, Türkçe, Arapça, Hat sanatı gibi eğitimler verilirdi. İşbaşı eğitimde de çarşı, pazar gibi yerlerde esnafın ve sanatkarların dükkânlarını kapama, dürüst çalışma, üretimi arttırma, çırak ve kalfaları iyi yetiştirme

vb. davranışları geliştirmek amaçlanmaktadır. Ahilikte yükselmenin belli şartları vardır. Bunlar yamak, çırak, kalfa ve üstattır (Kayadibi, 2000: 179–182).

Ahilik, çalışma hayatının düzenlenmesinde; çalışma hayatını ele almakta ve usta-çırak-kalfa ilişkilerini düzenlemektedir. Bunu yaparken de örfi hukuk ve İslam hukukunu kendine kaynak etmiştir. 19. yüzyıldaki sanayileşen ülkelerin bilimsel duruma gelen “bireysel iş hukukunun” ilk örnekleri oluşturmuşlardır. Diğer yandan ahilik teşkilatlanmasında kadı ve muhtesip iki önemli görevlilerin çalışması devletin kontrol ve hakem mekanizmasını kullanması, örgütün yarı resmi özellik kazanmasını sağlamıştır. Sosyal güvenlik açısından; ahilikte “Orta Sandık” denilen düzenlemenin, çağımızda var olan sosyal güvenlik kurumlarına belirleyici etkisi olmuştur. Orta sandıkta hastalıkta, sakatlıkta, yaşlılıkta vb. durumlarda sosyal tehlikelere karşı gelir güvencesi oluşturmayı benimsemiştir. Sandıktaki gelirler, usta ve kalfaların belirli günlerde koydukları paralar günümüz manasıyla aidat- prim, bağış ve çıraklıktan kalfalığa kalfalıktan da ustalığa yükselen gidişten alınan harçlar olmaktadır. Ahiliğin bu yönünün olması 19. yüzyılda Batıda oluşturulan “karşılıklı yardım sandıklarının” kurulması çağımızdaki sosyal güvenlik kurumları olan yapıyı anımsatmaktadır. Sosyal yardım işlevinde; ahilik haricinde zaviyelerin işlevi çok yönlü olabilmektedir. Zaviyelerde; eğitim, meslekleri sorunları halletme, her gün aş kaynatılıp yoksulların doyurulduğu konaklama mekânları da olmaktadır. Bu açıdan günümüzdeki sivil toplum örgütlerinin mantığını görmekteyiz. Konuyla alakalı İbni Battuta seyahatnamesinde Sivas’a geldiğini ve burada çok iyi ağırlandığını ve eserinde sadece Sivas değil Anadolu’nun pek çok yerinde durumun bu şekilde olduğunu ve takdirle karşıladığından bahsetmektedir.

Tüketiciyi koruma açısından; hatalı üretilen malın satımında bu malın garanti süresinden önce imalatın hatalı olduğu zamanlarda yenisinin verilip müşteri memnuniyeti sağlanmaya çalışılmıştır. Fiyat tespitinde; üretimi yapılan ürünün piyasa açısından fiyatını tespit etme işlemine “narh” denilmektedir. Bu işlemle bir yandan yüksek ve spekülatif kazançları engelleme diğer yandan tüketicinin ucuz mal elde etmesini amaçlamıştır. Kooperatifçilik açısından; günümüzün bazı görevlerini üstlenmiş ve üreticinin ucuz hammadde kazanmasını istemiştir. Her meslek kendi malı ile alakalı hammaddesini o meslekle alakalı kurumdan almakta bu kurumunda hammaddeyi vermek mecburiyetindedir (Mahiroğulları, 2008: 145–151).

Ahi teşkilatının işlevlerinden biri de askeri bir özelliğinin olmasıdır. Bunlar, din ve tasavvufun getirmiş olduğu bilinçle İslamlaştırma yolunda önemli rol üstlenmişlerdir. Bu sebeple fetihlere katılım göstermişler, istihbarat alanında etkin hizmette bulunmuşlardır. Siyasi alandaki bu tesirlerinin yanı sıra toplumdaki huzur ve güvenin tesis edilmesi, ekonominin korunmasına katkı sağlamışlardır. Toplumdaki ahlakın ve gelişimin yaşanması için çaba sarf edilmiştir. Bu anlayış içerisinde topluma hizmet etmek, hak ve adaleti tesis etmek ve bunun içinde iyi bir insan olabilmeyi şart göstermiştir. Teşkilata giren gençler dinin gereklerini yerine getirme ve sosyoekonomik hayatı düzenlemesinde, Kuran’ı, sünneti kendine rehber kılan, ahlaki ve milli değerlere bağlı, üretken, bilinç sahibi kişiler olarak buradan mezun olmuş kişilerdir (Çandır ve Aydın, 2021: 777–778).

Ahiliğin, Anadolu’da yerleşmiş olduğu Ortaçağ’da esasen bu dönemde varlık gösteren Bizans devletindeki lonca sistemi de dikkat çekmektedir. Bu kurumların yapılarını dikkate aldığımızda Bizans devletindeki lonca sınıfı ile Selçukludaki ahi teşkilatının aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bizans loncalarında sadece tüccar ve sanatkârlar üye olarak kabul edilmişlerdi. Bu açıdan loncalar kuruluştaki ekonomik amaç gütmekteydi. Ahi birliklerindeyse; Ahilik prensiplerini kabul eden ve işi olan herkes üye olabilmekteydi. Burada da ekonomik amaç bulunmakta; lakin bunun tek ve ana amaç olmadığı görülmektedir. Bizans loncalarında kast yapısına benzer ve kan grupları şekline dönüşmelerine karşın, Ahi birliklerinin kastlaşmaya her daim karşı çıkmıştır. Bizans loncalarının kastlaşmasının sebebi, farklı loncalar arasında evlilik yaşağının bulunmasıdır. Oysa Ahi birliklerinde böyle bir yasak söz konusu değildir (Çeker, 2008: 30).

6. SELÇUKLULARDA MEDENİ HUKUK

Medeni hukuk; veraset, miras, evlilik gibi konulara getirilen yasal düzenlemeleri kapsayan hukuktur. Bir ülkedeki vatandaşların kişisel durumlarını, ailevi ilişkilerini, mallar üzerindeki hak ve yetkilerini, diğer şahıslarla olan borç ilişkilerini, ölümünden sonra malvarlığında yer alan hak ve borçların akıbetini düzenleyen kuralların oluşturduğu hukuk dalıdır. Türklerin İslamiyet öncesinde hukuk alanında örfi kurallar ön plandadır. İslamiyet’i seçtikten sonra İslam hukukunun etkili olmasıyla hukuk alanında şeri kurallar yani İslam hukuku daha fazla ön plana çıkmıştır. Özellikle medeni hukukun kapsamında bulunan aile, evlilik, miras gibi hususlarda İslam hukukunun etkileri fazladır. Bu nedenle bu konuyu açıklamaya çalışırken daha çok İslam hukukunu ele alarak anlatmaya çalışacağız.

Türklerin yayıldıkları alana baktığımız zaman, yaşadıkları yerlerin kendisine özgü coğrafi yapısı göz önüne alındığında, Türklerde kavim birliği de olmaması nedeniyle, sosyal ilişkiler ve bu arada hukuki kurumları da zorunlu olarak farklıdır. Belki de bunun etkisiyle, Türkler ‘in İslamiyet öncesi hukuk kurumları hakkında bilgiler oldukça azdır. Hunların bilindiği kadarıyla "bir ordu biçiminde örgütlenmiş hareket halinde bir halk" oldukları bunun uygun sonucu olarak, özel mülkiyete geçememiş, özel hukuklarının da gelişmesinin doğal olarak aynı düzeyde kaldığı ileri sürülmüştür. Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre; aile hukukunda çok eşlilik, ölen kardeşin karısı ya da üvey ana ile evlenme usulleri vardır. Koşulların etkisiyle, Türkler ‘in tüketim amacıyla, fetih, akın yaptıkları kabul edilince, özel hukuk ilişkilerin kolay olamayacağı gelişemeyeceği hususlarının gözden uzak tutulmaması gerekmektedir. Ayrıca; Türkler ‘de kadın, ekonomik yaşamın üretici bir ögesi olması bakımından da, özel hukuk alanında etkili bir konuma sahip olmuştur (Aygün, 1998: 890–899).

Medeni hukuk alanında aile, toplumdaki esas dinamiği oluşturmakta ve bir insanın toplumda yer alması ve onun bulunduğu toplumda kazanımlarının olması yönünden zaruri olan maddi ve manevi ihtiyaçlarımızı gideren bir müessese olarak her zaman önemli olmuştur. Anayasamızda “aile, Türk toplumunun temelidir” denilmektedir. Buna göre millet kavramının esasını da aile oluşturmaktadır. Sağlam bir topluma sahip olmak her daim sağlam bir ailenin varlığına bağlı olmaktadır. Aileyi göz ardı eden, koruyamayan milletler çökmeye yüz tutmuştur. Türk tarihimize de baktığımızda büyük devletler kuran toplumlarda da aileye gereken önem layıkıyla verilmiştir.

Bir binayı ayakta tutan sağlam temelidir, buna göre bir milleti de ayakta tutan sağlam temellere dayanan aile kurumudur. Bu nedenle tarihin ilk zamanlarından itibaren kurulan büyük devletlere baktığımızda aile kurumuna hep önem vermişlerdir. Örneğin; Roma’ya baktığımızda devletin içerisinde devlet gibi örgütlendiğini görmekteyiz. Eski Türklerde de aileye son derece önem verilmekteydi. Türk aile kurumunun temel yapı taşları, bütün siyasi ve sosyal yapıya etki etmekte, insanların hareketlerine de etki etmektedir (Akıncı, 2004: 2–3).

Toplumsal en küçük temel yapı taşı olan ailenin en önemli unsurlarından biri olan kadın, en doğal ve asli görevi anneliktir. Bunun yanında sosyal yaşamın her yerinde yer almıştır. Ata binip kılıç kuşanmış, düşmanlarla savaşmış, üretimde yer almıştır. Selçuklularda kadının aile ve toplumdaki önemi kadar, sultanlara eş olmaları durumunda da devlet yönetiminde ve siyasette de rol almaktadırlar. Öncelikle sultanlara eş olanlar hatun (katun) unvanına sahip olmuşlardır. Köymen bu konu hakkında Selçuklu hatunlarının, sultanın ailesinin sahip olduğu haklara da sahip olduklarını söylemektedir. Böylelikle devlet yönetiminde hatun, tesirli ve söz hakkına sahip olmuştur. Bu durum eski Türk devlet toplum hayatında ve anlayışından gelen bir niteliktir. Nitekim Orhun Kitabelerinde “ Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam hakani, annem hatunu yükseltmiş Tanrı” şeklinde bahsetmekte burada hatunun, devlet ve toplum açısından sultandan aşağılarda olmadığını göstermektedir (Kuşçu, 2016: 175- 177).

Selçuklulardan önce varlık gösteren eski Türk toplumlarında aile ve boşanma durumlarına ilişkin kaynaklar yeterli düzeyde değildir. Türkler İslamiyet’i kabul etmeden önce çeşitli dinlere inanmışlardır. Benimsemiş oldukları bu dinler Türklerin hukukunu önemli derecede etkilemiştir. Özellikle Türklerin özel hukuk alanında diğer milletlere nazaran daha ileri seviyede olduklarını görmekteyiz. İslamiyet’ten evvelki Türk aile yapısı hakkındaki bilgileri, Çin kaynaklarından

öğrenmekteyiz. Bu kaynaklara göre Eski Türklerde aile büyük önem taşırdı. Aile babanın egemenliğine dayanmakla birlikte, annenin yani kadının aile içerisindeki yeri mühimdi. İslamiyet'ten önceki Türk törelerine göre, babadan sonra aileyi anne temsil etmekteydi ve bu nedenle annenin yeri, babanın diğer akrabalarından ileri olmaktadır. Eski Türk toplumunda kadınlar pek çok alanda erkekler ile eşit haklara sahip idi. Kadın, erkeğin tamamlayıcısı olmakta; bu nedenle kadınsız hiçbir iş görülmezdi.

Kadın savaşa, siyasal meclislerde, törenlerde, avda mutlaka kocası ile birlikte bulunmaktaydı. Bu faaliyetler, kadının hukuk açısından yüksek ve özgür olmasını sağlıyordu. Dönemin diğer toplumlarında kadın para ile alınıp satıldığı halde, Türklerde böyle bir şey görülmemiştir. Eski Türklerde de aile tören ile yapılan 'evlenme' niyetiyle kurulmaktaydı. Türkler evlenmeye 'ev bark sahibi olmak' derler. Eski Türklerde tek eşle evlilik esas olmakta, çok eşlilik az görülmüştür (Vatansever, 2011: 39-40).

Türk İslam toplumlarında ve Selçuklu devletinde de aile kurumuna önem verilmiştir. Aileyi oluşturan kadın ve erkeğin birlikte yaşamalarını öngören "evlilik" kurumuydu. Bu nedenle evliliklerde yapılan düğünler önemli olmaktadır. Toplumların gelenekleri, milli benlikleri, öz değerlerinin oluşmasında aile, kadın ve evliliklerin önemli bir yeri vardır. Selçuklularda ailenin reisi babaydı. Elbette bu durum kadının söz söyleme hakkının olmadığını belirtmezdi. Anne de söz söyleyebilir, fikirlerini sunabilirdi.

Selçuklu devleti İslam inancının kuralları dâhilinde hareket etmekteydi. Bu nedenle evlilikler de bu inanç çerçevesinde yapılmakta, dini kurallara riayet edilirdi. Evlilikler, İslam hukukuna göre yapılmaktaydı. Erkeklerin birden fazla kadınla evlilikle yapabilmeleri mümkün olmaktadır. Anadolu Selçuklularında farklı dine bağlı olan kadınlar ile evlilikler yapılmıştır. Özellikle Hristiyanlar ile yapılmış olan evlilikler bazı yerlerin Türkleşmesinde etkili olmuştur. Ayrıca yabancı devletlerin hanedan mensupları ile siyasi amaçlı evlilikler yapılmıştır. Örneğin; Bizans, Gürcü, Ermeni ve Haçlılar ile evlilik yoluyla akrabalık kurulmuştur. Bu tür siyasi evlilikler her iki tarafın menfaatini gözettiği ortak çıkarlar üzerine olmuştur (Korunur, 2023: 4307-4308).

Selçuklular siyasi amaçlı evlilikler de yapmışlardır. Selçuklu ailesinde evlenme devletin çıkarları için komşu olan Abbasi, Karahanlı, Gazneli gibi devletlerle statü açısından denk kişilerle, Büveyhoğulları, Kıpçaklar ve Bavendiler gibi yerel unsurlarla da evlilikler yapmışlardır. Ayrıca Selçuklu hanedan ailesi, aynı dinden olan hanedan üyeleriyle akrabalık kurmuşlardır. Selçuklularda hükümdarın ölümünden sonra dul olan eşlerini evlendirmeleri gelenek haline gelmiştir. Devletin menfaati için siyasi evliliklerin yanı sıra herhangi bir amaç olmadan cariyelerle de evlilikler görülmüştür. Kız isteme aşamasında evliliğin olabilmesi için kız tarafının erkekten mutlaka bir şeyler isteme hakkı bulunmaktaydı. Selçuklular, komşularıyla yaptıkları anlaşmalar esnasında ilişkileri daha da kuvvetlendirmek için anlaşma yapılan taraftan kız ister ya da kız verirlerdi. Diğer taraftan komşu hanedanlarının ve devlet ricalinin Selçukludan kız almaları itibar kazanmak için yaptıkları uygulamaydı. Selçuklular, Abbasi ve Karahanlı devletiyle akrabalık kurmaya daha bir önem vermişlerdir. Abbasilerle, Hz. Muhammed'in soyundan gelmeleri münasebetiyle, Karahanlılarla ise onların Afrasyab soyuna dayanmaları nedeniyle kendilerinin bağımsızlığını ve itibarını arttırmak için yapmışlardır (Kaçın, 2017: 98-102).

Boşanma kavramı da evlilik kadar eski bir kavramdır. İslamiyet öncesi Türk Hukukunda da aile beraberliğinin devam edemediği hallerde, boşanma yoluna gidilmekteydi. Eski Türk Hukukunda boşanma kurumu kabul görülmüştür. Kocanın karısını boşama hakkı vardır ve bunu yaparken belli bir nedene gerek yoktur; fakat kadının boşanma hakkını kullanabilmesi için belli nedenlerin olması gerekmektedir. Kadına kocasının zinası, iktidarsızlığı, kötü muamelede bulunması gibi hallerde boşanma hakkı verilmiştir. Bu nedenle boşanma nedenleri kadın ve erkek açısından farklılık gösterir. Kadın, kocasının zinası nedeniyle boşanmayı isteyebilirdi. Çünkü zina hem çok büyük bir suçtur hem de bir boşanma sebebidir. Kötü muamele eşi yapılan eziyetler, onun bedensel ve ruhsal sağlığını tehlikeye düşürecek davranışlar, eşini aç bırakmak, dövmek gibi ağır hareketlerdir.

Eski Türklerde de, koca eşine iyi bakmak, ona kötü davranmamak ve şiddet kullanmamak mecburiyetindedir. Bu husus Divan-ü Lügat 'it Türk'te de belirtilmiştir: “Kadınla erkek arasında ‘tok bolır’sa yani geçimsizlik, kötü davranışlar baş gösterirse boşanılır. Çünkü ‘yavlak tıllıg begden kerü yalngus’, yani kötü dilli kocadansa yalnız dul olmak iyidir” denilmiştir.

Eski Türklerde aile kurmanın sebeplerinden bir tanesi de, ailede neslin devamı, soyun devam edilmesidir. Kocanın cinsel ilişkide bulunamaması, yani iktidarsız olması, ailede soyun devamına engel olmakta ve bu hal eşler arasında geçimsizliği doğurmaktadır. Bu sebeple Eski Türk hukukunda kocanın iktidarsızlığı kadın için bir boşanma sebebi olarak kabul görülmüştür. Kocanın eşini boşaması için belirli bir nedene ihtiyacı olmamaktadır. Fakat kadının zinası, sadakatsizliği halinde kocanın karısını boşaması adettir. Eski Türklerde eşlerin anlaşmasıyla da boşanma mümkün olmaktadır (Vatansever, 2011: 40–43).

Boşanmada kalın hususu: Boşanma eğer kocanın kusuru nedeniyle olmuşsa, koca verdiği “kalın”ı geri alamaz ve eşinin “çeyiz” olarak getirmiş olduğu malları da geri vermek zorundadır. Kalın; evlenirken erkek tarafının kızın ailesine vermiş olduğu bir miktar maldır. Kalın, kızın terbiyesi ve yetiştirilmesi amacıyla yapılan masraflara katılmak için verilen bir nevi hediyedir. Kalına karşı kız tarafı da çeyiz getirirdi.

Kalın geleneğinde, koca büyük bir maddi zarara uğrayacağı için, kalın kocanın karısını boşamasını engellerdi. Eski Türklerde kalın geri alınamadığı için aile fertleri de boşanmaya karşı çıkardı ve bu nedenle boşanma pek görülmemiştir. Boşanma kadının kusuru sebebiyle olmuşsa, kadının ailesi kalını geri verir ve çeyiz olarak götürdüğü mallar kocada kalmaktaydı. Evlilik eşlerin hiçbir kusuru olmaksızın karşılıklı rızayla son bulmuşsa, koca çeyizi, kadın ve ailesi de kalını iade eder (Vatansever, 2011: 43).

Türkler İslamiyet’i kabul etmekle, İslam hukuku sistemini de benimsemişlerdir. Özel hukuk, Türklerin Müslüman devletler kurmaya başladıkları X. yy’dan Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar saf İslam niteliğini korumuştur. Bu sebeple, İslamiyet’i kabul eden Türk devletlerinde boşanma hukuku, Kuran’daki hükümlere, sünnetlere ve İslam hukuku kurallarına göre düzenlenmiştir. Türkler, Hanefi mezhebine ait boşanma hukuku hükümlerini 1917 yılına kadar aynen uygulamışlardır (Vatansever, 2011: 44).

Medeni hukuk kapsamında aile, evlenme, boşanma konularını ele aldıktan sonra şimdi de medeni hukukun kapsamına giren miras konusuna değinelim. Burada şunu belirtmekte fayda vardır. Selçuklular İslam hukukunu benimsedikleri için miras hukukunu ele alırken İslam hukuku üzerinden anlatılacaktır. İslam tarihinde Mekke döneminde miras ile ilgili düzenleme bulunmamaktadır. Medine’ye hicretten sonra Ensar ve Muhacirler arasında kurulan kardeşliğin, mirasçılık nedeni olması durumu ortaya çıkmıştır. Kişinin ve ailenin korunmasını temele alan İslam miras hukuku günümüzdeki hukuk düzenlemelerine benzemektedir. Aileyi koruyan yapısıyla eski Germen anlayışına, kişiyi koruyan yapısıyla da Roma hukuk sistemindeki orta yolun bulunmasına benzemektedir. İslam hukukunda terekenin (ölen kimseden kalan her şey), bırakılmasında külli halefiyet (bir kişinin, bir başkasının haklarına, alacaklarına ve borçlarına sahip olma)unsuru hâkim olmaktadır. En yakın mirasçıdan tutun en uzak olanına kadar her dereceden mirasçının üçte iki oranında korunmuş hakkı bulunmaktadır. Miras paylaşımında sorumluluklar göz önünde bulundurularak çocuklar, öz ve baba bir kardeşler arasında kadınların hisseleri erkeklerin hissesine göre yarısı olmuştur. Mirasçılığın nedeninin varlığı miras hükmünü doğurmasıyla mirasçıya miras ret hakkı verilmemiştir. Ancak bu terekenin yetersizliği halinde mirasçı durumundakilerin ölen kişinin borçlarından kişisel mallarıyla sorumlu tutulması anlamına gelmemektedir. Muris (miras bırakan), mirasçı olmayan birini mirasçı olarak tayin edemeyeceği gibi mirasçısını da mirasından mahrum bırakamazdı (Aktan, 2020: 143–144).

İslam miras hukuku incelendiğinde taabbudilik (bir ibadetin nasıl ne zaman ve ne şekilde yapılması emredilmişse o şekilde yapılması) prensibinin önemli olduğunu görmekteyiz. Esasen Nisa suresinin on birinci ayetine bakıldığında erkek ve kız çocuklar ile anne babanın miras payları açıklandıktan sonra “hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz” denilmektedir.

Yine Nisa suresinde karı ve kocanın, erkek ve kız kardeşlerin payları belirtilip “kimse zarar görmesin, Allah’ın hükmü budur” denilmiştir. Ayrıca babası ve çocuğu olmadan ölenlerin miras paylaşımı açıklandıktan sonra “yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor” belirtilerek miras hususunda insanların hataya düşebileceği bu sebeple ayetler ile detaylı açıklanmıştır (Alkış, 2021: 373).

Mirastan mahrum olma nedenleri kölelik, miras bırakanın ölümüne neden olmak, din ve yurt ayrılığıdır. Mirasçı olma nedenleri ise, kan birliği, evlilik ve vela (köle-efendi ilişkisi) 'dır. Kız, öz kız kardeş aynı dereceden bir erkek akraba bulunmaması şartı ile yarım hisse almaktadır. Koca, hiç evladı yoksa ya da oğulun evladı yok ise mirasın yarısını, aksi durumda da dörtte birini alır. Kadının, hiç çocuğu yok ise ya da oğulun evladı yok is dörtte bir hisse alır; aksi halde mirasın sekizde-birine ortak olur. Birden fazla karı varsa, bu pay eşit biçimde aralarında paylaşılır. Anne, hiç çocuğu yok ise ya da oğulun çocuğu yok ise ve birden çok erkek ya da kız kardeş yok ise üçte bir, aksi durumda altıda bir hisse almaktadır. Ancak ilk halde karı ya da koca, babayla beraber bulunduğunda anne, karı ya da kocanın payları verilip kalanın yalnızca üçte-birini alır.

Vasinin (vasiyeti yerine getiren), vasiyet eden ölmeden önce veya öldükten sonra vazifeyi kabul etmesi icap eder. Vasinin ilk görevi, mirasın pay edilmesidir. Vasiyetle tayin edilmiş olan vasi, sadece bir icracı değil, aynı zamanda küçük veya kayıp olan mirasçıları da temsi etmektedir ve mirası onlar adına idare eder. Vasinin sorumluluğu geniş olmamakta ve sınırlıdır. Bazı durumlarda mirasın paylaşımından sonra vasinin kötü niyet taşımayan bir hareketinden ötürü, mirasçılardan biri zarara uğradığı takdirde dahi zararı terekeye yükletilir. Vasi, gerektiği zaman başka bir vasi tayin etme veya vasi ehliyetsiz ise yahut da dürüst değilse onu azletme yetkisine sahip olan kadının denetimi altındadır (Schacht, 1977: 176–179).

Medeni hukuk kapsamında örnekler:

Sultan Melik Şah döneminde, sultanın ismine Medine’nin emiri Hüseyin b. Mühennanın üzerine Mısırdan Muhit Alevi adında biri gelmiştir. Bu kişi Hüseyin bin Mühenna’yı Medine’den çıkarıp Bağdat halifesi ve Melik Şah adına olan hutbeyi Mısır sultanı adına okuttu. Hüseyin bin Mühenna’nın çıkarılış nedeni ise Mekkeliler hacdaki satılacak mal ile gelen tüccardan malına uygun vergi alırlardı. Mühenna’da Peygamberi ziyarete gelenler için bir kısım mal tahsis etmiştir. Bunu kendisine ulaştırmayanlara Peygamberlerin ziyaretine müsaade etmez ve kabrine girilmesini bırakmazdı. Halkın karşı harekete geçip “tüccarın ödediği verginin ticaret nedeniyle ve elinde bulunan mal nedeniyle alındığını söylemişler ve Peygamberi ziyaret edenlerin gayrimüslimlerden cizye alınır gibi vergi almasına karşı çıktılar. Bunun üzerine Medine’den sürgün edilmiştir. Bu yıllarda halk açlıkla imtihan haldeydi. Hükümdar bunun için Basra ve Huzistan’ a giderek buradaki narhları kontrol etti ölçüleri ve aletleri de kontrol etmiştir (Mahmud, 1977: 132–133).

Rükneddin Kılıç Arslan b. Keykavus, düşmüşlerin ve gariplerin yanında halka ve yönetilenlere iyi davranma konusunda kararlılık gösterirdi. Her daim maliyet durumunun iyileşmesine ve iyi yaşam sürmelerine gayret ederdi. Sıklıkla iyilik yapmakta Rum topraklarının çoğunu zengin veya fakir kimselerin mülkü haline getirirdi ve bu konuda şeri yazılar, saltanat menşurları ve divan kararları ile hak sahiplerine vermiştir (Bibi, 1996: 163–164).

7. SELÇUKLULARDA CEZA HUKUKU

Ceza hukuku, suç teşkil eden bir haksızlığın varlığından söz edilebilmesi ve dolayısıyla bir kişi hakkında işlemiş olduğu bu haksızlıktan dolayı ceza hukuku yaptırımı uygulanabilmesi için gerekli şartların oluşup oluşmadığı ile ilgilenen bir hukuk dalıdır. Selçuklularda ceza hususuna geçmeden önce onlardan önce varlık gösteren eski Türklerdeki ceza hukukunu ele alalım.

Suç kavramının kökeni on birinci yüzyıl hatta daha öncesine kadar gitmektedir. Bu kavram Divanı Lügat-üt-Türk'te "bir şeyin sapmasını" bildirmesi, Göktürk yazıtlarında "yazuk" şeklinde geçmektedir. Ceza sözcüğü ise "kıyın ve kın" sözleriyle ifade edilirdi. Ceza hukuku, önceleri örf ve adet olarak ortaya çıkan kuralları kapsamakta, sonraları belirli suç ve olaylara karşı kanunlar yapılmıştır. Öncelikle eski Türklerde suç ve cezalara ilişkin yeterli bilgiler mevcut değildir. Eski Türklerde bazı suç ve cezalar: Suçlar; zulüm, haksızlık, yaralama, darp, katl, tecavüz, yalancılık, rüşvet, devlete isyan, eşkıyalık, vatana ihanet vs. Bu suçlar hafif ve derecelerine göre değişebilen, birbirlerinden farklı, çeşitli ayrı ya da birleşik cezaları karşılarlar. Diğer dönemlerden pek farklılık göstermeyen bu cezalar; öncelikle dayak, işkence, organ kesimi, sakatlama, ölüm, tazminat ve müsadere gibi cezalar olmaktadır. Eski Türklerde bu tür suçlara karşı verilen cezaları, Türk örf hukuku ile hükümdarlar ve onun görevlendirdiği kişiler tarafından uygulanmıştır.

Hırsızlık, zina, anlaşmaları ihlal etme, başkalarına kötülük etme, görevi ihmal etme, toplumun örf ve adetlerine aykırı davranma gibi suçlarda dayak cezası verilmekteydi. Hırsızlık suçuna karşı verilen cezalar farklılık göstermiştir. Örneğin; Hun, Göktürk, Bulgarlarda ağır suç kabul edilmiş ve ölüm ile cezalandırılmışlardır. Başka yerlerde hafif görülmüş ve dayak cezası verilmiştir. Zina suçuna verilen cezalar değişmektedir. Örneğin; Oğuzlar'da eğer biri evli kadınla zina ederse, bu kişiler hükümdarın kapısına götürülmekte ve her birine üç yüzer sopa vurulurdu. Hukuki anlaşmaların ihlali durumlarında dayak cezası da verilmekteydi. Bazı suçlara ceza olarak, herhangi bir işte çalıştırma yani angarya uygulanırdı. Örneğin; Karluklarda zina edenlere odun kesme cezası verilmiştir. Ceza hukukunun gelişmesiyle beraber öç alma hakkı ve kısas usulünden sonra, mali tazminat veya diyet usulü devletin ceza alanında müdahalesi başlamıştır (Arık, 1995: 7-20).

İslamiyet'ten önceki Türk toplumlarında ceza hukuku kuralları erken kurumsallaşmıştır. Yaptırımın kişisellikten kamusal bir hale gelmesi Asya Hunlarından itibaren görülmeye başlamıştır. Hunlarda cezalandırmanın hak ve yetkisi devletin elindeydi. Mete Han zamanından itibaren ceza kuralları kurumsallaşıp ceza verme işi devletin eliyle yapılmıştır.

Suçlar, ağır ve hafif suçlar olmak üzere iki türlüdür. Ağır suçlar ölüm cezasıyla hafif suçlar yaralama (kısas) veya kızgın demir ile alnın dağlanmasıyla cezalandırılmaktaydı. Tutuklananlar hapse alınmakta ve en geç 13 gün içerisinde yargılanırlardı. Göktürklerde de yaptırım devlete ait yetkiydi. Göktürklerde, devlete isyan, kasten adam öldürme, bağlı atı çalma ve soygun gibi suçlara ölüm cezası vardır. Ayrıca suçlunun malları devlet hazinesi aracılığıyla el konulmakta ve aile fertlerinin bazı özgürlüklerine kısıtlama getirilirdi. Ölüm cezaları genelde halka açık meydanlarda kılıç ile boynun vurulmasıyla yerine getirilirdi. Oğuzlarda hırsızlık işleyenlere; el ve kulak kesme, göz çıkarma şeklinde ağır cezalar uygulanmaktaydı. Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda dayak, kızgın demir ile yüzün dağlanması, kızgın küplere koyma, saçından asma gibi cezalar uygulanmıştır (Yurtseven, 2021: 608-610).

Çin kaynaklarında Hunların ceza hukukuyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Birine kılıç çeken öldürülmektedir. Eşkıyalık edenin ailesi devlet görevlileri aracılığıyla rehine şeklinde tutulmaktadır. Küçük suç işleyenler araba tekerliğinin altında ezilmekte, büyük suçlara ölüm cezası verilmektedir. Hapis cezaları sadece on gün olmakta, böylelikle devlet sınırlarında bulunan mahkûmların sayısı fazla değildir. Devletin göçebe olması dolayısıyla sürekli hapishanelerin kurulması istenen durum değildir. Hun devletinde ceza vermek devlete aitti. Hususi intikamlar yasaklanmıştır. Adam öldürmenin cezası idam etmektir. Soygun, hırsızlık, hayvan kaçırma kesin olarak yasaktı. Bu suçlardan yakalananların malları müsadere edilir, aile üyelerinin bağımsızlığı kısıtlanırdı.

Zinanın cezası idamdı. Bu en ağır suçlardan sayılıp iki tarafın anlaşamaması sonucunda idam edilirdi. Göktürklerin ceza hukuku Hunlarda görüldüğü gibi özel alanda olmayıp kamu hukuku alanına girmiş bir kavramdır. Esas olarak suçlara verilen cezalar devlet eliyle yapılmaktadır. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre isyan ve cana kast etmenin cezası ölümdür. Adam öldürme ve evli kadına tecavüzün cezası ölümdür. Dövme ve yaralama suçuna verilen ceza sadece hayvan ile ödenecek tazminattan oluşmaktadır. Hırsızlık suçunda çalınan eşyanın sayı ve değerinin on katını vermek esastır. Uygur devletinde ise töreye sıkı bağlılık bulunmaktadır. Töreye göre uygulanan suçlar ağır şekilde cezalandırılırdı. Adam öldürmek, barış döneminde kılıç çekmek, hırsızlık, hayvan kaçırma, ırza tecavüz gibi suçların cezası idamdı (Altunbaş, 2022: 20–26).

Selçuklular İslamiyet’i seçtikten sonra diğer pek çok alanda olduğu gibi ceza hukuku alanında da İslam ceza hukukundan faydalanmışlardır. Kısaca İslam ceza hukuk sistemine göz atalım. İslam hukukuna göre suçlar üç gruba ayrılmaktadır: İlk kısımdaki suçlar adam öldürmek, ya da farklı şekillerde yaralamak suçlarıdır. İkinci kısmı, Allah’a karşı işlenmiş suçlardır. Hırsızlık, zina, şarap içme, zina iftirası, yol kesme, İslamiyet’i terk etme suçlarıdır. Bu suçların görülmesinde şikâyetle bulunmaya gerek yoktu. Bu suçlar mahkemede kesinleşince affı ve sulhu kabul olmazdı. Cezalarda indirim ve arttırma yoluna gidilmezdi. Üçüncü kısımdaki suçlar tazir yoluyla yapılan işlemlerdir. Yani hakkında ayet ve hadis olmayan durumlarda ceza takdiri hâkime ait olmaktadır. Devletin başkanı ya da ona vekâlet eden hâkim, suçluyu ve suçun toplumdaki durumunu göz önünde bulundurarak cezayı verirdi.

Kuran ve sünnet İslam ceza hukukunun asıl kaynağıdır. İslam hukukçuları ve hukuk akımları günlük hayata ilişkin hukuki yorumları geliştirip kendi dönemindeki sorunları bu sınırlar içerisinde çözmeye gayret etmişlerdir. Bu nedenle İslam ceza hukukunun klasik yapısı Kuran, sünnet ve İslam hukukçularının içtihatları ekseninde üçayaklı biçimde olmuştur. Buradaki cezalar sonuç itibarıyla akıl, din, can, ırz ve malın korunmasını esas alır. Cezalandırma, genellikle suçun açıklığına ve yayılmasını engellemek, toplumsal vicdanı ve yapıyı koruma, özel olarak da suçun önlenmesi, suçluyu terbiye ve ıslah etmedir (Akbulut, 2003: 167–169).

Kuran’da yasaklanan ya da cezai yaptırımları olan bazı eylemler, bu suretle dine karşı işlenen suç durumuna gelmiştir. Bunlar zina, zina iftirası, içki içme, hırsızlık ve yol kesmedir. Bunlar için konan cezalara hadd (Allah’ın engelleyici emirleri) denmektedir. Bu cezalar şunlardır: Ölüm cezası: ya (zina nedeniyle uygulanan ağır bir ceza öneminde taşla veya adam öldürerek yol kesenler için asmakla ya da kılıçla infaz edilmektir. Adam öldürülmeden yol kesme ve hırsızlık olduğunda, eli ya da ayağını kesme ve diğer hallerde değişik miktarda değnek celde ile dayak atma. Değnek cezaları, kadı tarafından tazir cezası olarak da verilebilmektedir. Bu ceza, haddin tam olarak uygulanmadığı durumlarda haddin yerini alır ve kadının yetkisi dâhilindedir. Hapis, bir ceza değildir; ancak tazire girer; fakat tövbe etmeyi amaçlayan veya arzu edilen bir hareketin yapılmasını sağlayan baskı tedbiridir. İslam hukukunda para cezası yoktur (Schacht, 1977: 175).

Selçuklu ceza hukukunda, örfi mahkemeler özellikle ceza konularıyla ilgilenirlerdi. Sultan en üst dünyevi hâkim olup haftada iki defa mahkemede bulunması zorunludur. Vezir, dünyevi hâkim olup şikâyetleri dinlemekte ve bunları soruşturur yansız biçimde adaletli karar vermekte olduğuna göre vali onun görevlerini yerine getirmektedir. Vali hüküm verdiği zaman tecrübeli kişilerle fikir alışverişi yapar ve buna karşılık şeri mahkemedeki görevlilere başkanlık etmektedir. Vilayet veziri, dinden çıkan kişiyi tutuklar, kararını değişmesi için üç gün süre tanır ancak İslam’ı seçmezse o kişiyi öldürtür.

Reis ise şikâyetleri dinlemekte tartışmalı konulara bakar şeriata uygun kadı, imam ve soylularla uyumlu şekilde suçluların cezasını vermektedir. Ayrıca kadı ve hâkimleri gerekli durumlarda yargıda araya girebilen naip aracılarıyla kontrol etmektedir. İktâ sahipleri de alanlarının ayrıca hâkimidirler. Kirman Selçukluları sultanı Tuğrul Şaha ait olan belgede dadbeğlik makamı vardır. Bu makam, özellikle Anadolu Selçuklu devleti en üst adalet görevlisi olan Emiri Dada karşılık gelmektedir. Dadbeğ, en üst devlet adamlarındandır ve önemi açısından atabeyden sonra gelmektedir. Görevleri, güvenlik ve düzeni oluşturmak şikâyetleri ele alma ve yansız biçimde karar vermektir (Köymen, 1964: 372–374).

Selçuklu adliye teşkilatında suçlu olan kişi, suçluluğu ispatlanana kadar ceza verilmezdi. Davanın tarafsız ve eşit ilişkiye dayanmasıyla, alenen (herkesin gözü önünde) yargılama usulü ile davaya uygun biçimde hareket edilmelidir. Ceza usulünün iyi şekilde olması, şahısların ve bilhassa suçlunun haklarının himayesinin düşünüldüğü, halkın refahının korunduğu, yargı oranının kısa sürede ve az çabayla yaptığı ve son olarak da haklı olanın hakkını aldığı yargılama usulüdür. İdari hukuktaki devlet görevlileri; kadı, imam ve üst kişilerin düşüncelerini dinlemeden suçlu olanların cezasını uygulayamazlardı. Suçlunun hakkı bu şekilde korunmuş olmaktaydı. Suçu ya da borcu olduğu düşünülen şahsın bu düşüncesini ispatlamak zorundaydı. Kadı memuru, her şahitliği doğru olarak benimsememeli, şahitlerin kişiliklerini vs. araştırmalıydı. Kadı, tarafsız biçimde delilleri ele almalı, açık biçimde yargılamayı yapması gerekirdi. Suçlu olarak addedilen kişi hakkında kadının bu durumdan etkilenmemesi gerekirdi. Olayın ortaya çıkabilmesi adına yapılan incelemeler için suçluyu hapse atamaz ve hür olarak da salamazdı. Suçunu itiraf etmesi için zorla konuşturamazdı. Kesin sonuca bağlanmayan durumlarda ya da yargı yoluyla suçluya ceza verilmezdi. Yalnızca şüphenin varlığıyla sanık suçlu olarak görülüp ceza verilmesi doğru bulunmazdı. Bu durum hukuka uygun düşmezdi. Her insan suç işleme potansiyeline sahip olduğundan, net şekilde bir delil bulunmadan hiç kimse suçlu kabul edilmez ve ceza verilmezdi (Altan, 2001: 177).

Sultanlar, devlete zarar vermiş kişileri, ihmal ya da ihanetlerin kesinlikle affı yoktu. Suçun önemine göre suçlular, teşhir ve tahkir, hapis, azil ve idam cezası verilirdi. Teşhir ya da tahkir cezası saç ve sakalın tıraş edilmesiyle gerçekleşmekteydi. Suçlu görülen emirlerin malları “müsadere” edilmekteydi. Müsadere edilmiş bu mallar sultanın hazinesine gitmemekte, devlet hazinesine aktarılmaktaydı (Atçeken ve Bedirhan, 2012: 32). Örneğin; sultan Alparslan zamanında Mehmet adında bir Amid görevlisi vardı. Ahursalar’ın ölümünden sonra ahır işleri ona verildi. Hükümdar onun takdire şayan çalışmasını görmekteydi. Sultan onun akıl ve çalışkanlığından dolayı Nişabur’un haraç işlerini kendisine vermiştir. Nişabur’da kıtlık zamanlarında halka yararı dokunmuştur ve sonrasında Harzem şehri de ona verilmiştir. Ancak Nizamülmülk, şöret sahibi bu emiri ile divandaki resmi kayıtları göndermiş böylelikle bu Amid’in hırsızlığını ortaya çıkartıp o kişiyi rezil etmek amacıyla emir vermiştir. Amid bu şöret sahibi kişilerin öldürülmesini ve Ceyhun’a atılma emrini verdi ve sultana mektubunda ”onun bunun tahkiri ve terziliyle sultanın malı tahsil olunmaz ve hükmün devam ettiği yerlerde nizam ile ancak yargılama verilmektedir. Gönderilmiş olan kölelerin hukuku ihlal ettiklerini ve bu nedenle kendisine kuşatılan kılıç ile cezalarını verdiğini söylemiştir (Hüseyini, 1943: 22–23).

7.1. Selçuklularda Ceza Usulleri

İhtar: Hafif şekilde olan bu ceza türü, hanedan üyelerine ve devlet adamlarına yöneliktir. Burada devlet adamlarına davranışlarında kasıtlı olduğunun yazı ile bildirilmesidir. Sebebi ise yetkin devlet görevlisinin ilk yanışında büyük cezanın verilmesi, devlet açısından eksiklik olarak algılanmıştır. Alp Arslan döneminde, Nizamülmülk’ten hoşnutluk duymayan bir kesim, vezirin ticaret ile paraya sahip olduğunu gösteren zarfı Alparslan’ın yakınına koymuşlardı. Alparslan bu yazılanları okumuş ve Nizamülmülk’e hitaben yazılanların doğru olması halinde bu huyunu düzeltmesini, doğru değilse de iftira atanları bağışlamasını ve uğraşacakları bir görev vermelerini önermiştir (Arslan, 2021: 17–18).

Hapis: Ceza kanunları yapılmadan evvel bilinen en eski uygulama olmaktadır. Suç sahiplerine cezanın, geçici olarak ve yaşamlarının sonuna kadar uygulandığı da görülmektedir. Ayrıca infaz aşamasına değin de hapis cezası görülürdü. Selçuklu devletinde, zindanlar, kuyular ve evler de hapishane olarak kullanılmıştır (Arslan, 2021: 21).

Sürgün ve görevden uzaklaştırma: Bir şahsın ya da topluluğun, oturduğu semtinden başka bir yere yollanmasıdır. Diğer devletlerde sürgün cezası, birini öldüren şahıslara verilmiş iken, Selçuklu devletinde ise devlete karşı gelen, isyan eden, emre karşı çıkanlara uygulandığı görülmektedir. Görevden uzaklaştırma cezasında ise devlet görevlisinin yaptığı yanlış üzerine görevine son verilme durumudur. Örneğin; bir gün fakir ve zayıf bir kadının Nizamülmülk’ e derdini anlattığı sırada hacip olan biri kadını vezirden uzak tutmaya çalışmıştır. Bunun üzerine vezir hacibe kızmış ve ona güç durumda olanlar için memur olarak alındığını belirtmiş ve haciplikten almıştır (Arslan, 2021: 25).

Gözlere mil çekme: Genelde hanedan üyelerine uygulanan bu cezadaki gaye kişiyi öldürmek olmayıp gözlerinin kızdırılmış demir ile kör etmektir. Selçuklu devletinde yapılan taht kavgalarında, tahta sahip olan kişiyi bu amacından vazgeçirmek ve hak iddiasında bulunmasını önlemek için gözlere mil çekme uygulamasını yapmışlardır. Örneğin; Selçuklu hükümdarı Melik Şah, Kavurt ile yaptığı mücadeleden sonra onu bertaraf etmiş ve çocuklarının gözlerine mil çektiğini görmekteyiz (Arslan, 2021: 28).

Ölüm: Selçuklu devletinde çok sık rastlanan yöntemdir. Ölüm cezası, suçun ortaya çıkarılması ile ya da araştırılmadan yapılmadan uygulandığını görmekteyiz. Bu cezayı yerine getiren kişi Emiri dadın emrinde olan cellatlar olmakla birlikte hükümdarlarında infaz ettikleri görülmüştür. Her şeyden önce başa geçmek için isyan çıkan hanedan üyeleri ve onlara arka çıkan yakınları, Selçuklu hükümdarları bunları engellemek için, ayrıca devletin bekası adına ölüm cezası yoluna gitmişlerdir. Ölüm cezası, halk, devlet adamları, saray görevlileri, eyaletteki valiler, hükümdara karşı olanlar, devlet görevlerine mani olanlar, örf- geleneklere uygun davranmayan çeşitli olaylar nedeniyle ölüm cezası verilmiştir. Selçukluya bağlı olanlara karşı isyan hali, düşmanların hâkimiyetine girme, para basmak, hutbe okumak, devlet adamlarını hapsedme, devlet malına zarar verme, vergi ödememe gibi suçlara bu ceza verilmiştir (Arslan, 2021: 32–33).

Hükümdarların ölüm emirleri genelde ferman şeklindeydi, ancak şifahi şeklinde verdikleri ölüm emirleri de görülmüştür. Bunlar daha çok acil olan hallerde, ya da hükümdarın yakınındaki kişilerin katledilmesi hallerinde görülmüştür. İnfaz edilme şekilleri ise kılıçla boyun kesme, asarak öldürme, boğdurtma, yakarak, derisinin yüzülmesi vb. şeklinde uygulanmıştır. Genelde bu görevi yerine getiren emiri dadın emrindeki cellat olmuştur. Bazen de Subaşı, Emiri Candar, Emiri Âlem gibi görevliler yerine getirmiştir. Hükümdarların emrettiği gibi ibret alınması adına, cesetler kale burçlarına ya da demir kafeslere konularak gösterilmişlerdir (Arık, 1995: 54).

Selçukluda vezir katline ilk olarak Alp Arslan döneminde rastlanmaktadır. Hükümdar vezir Kunduru'yi sürgün etmiş ardından görevlendirdiği iki kişi aracılığıyla onu katletti. Onun öldürülmesi ile alakalı ferman yayınlanmıştı. Vezir Kunduri boğularak öldürülmesini uygun bulmamış ve şunları söylemiştir: “Ben ne ayyar, ne de hırsızım ki boğulayım, kılıç benim için daha iyidir. O günahlarımı siler. Çünkü kılıç ile öldürülen kimse şehit olur” demiştir. Vezir ölümünden Nizamülmülk'ü sorumlu tutmaktaydı (Arık, 1995: 52). Ayrıca Berkjaruk döneminde Müeyyedülmülk adında bir vezir vardır. Bir gün sultan dinlendiği bir sırada bazı kişilerin konuşmasına kulak kabartmıştır. Konuşmada Müeyyedül-Mülk'ün çıkardığı karışıklıklardan bahsedip sultanında ona vezirlik makamında yer vermesine ve güvenli biri olarak gördüğünden bahsediyorlardı. Bunun üzerine Berkjaruk hemen kalkıp Müeyyedülmülk'ü yanına çağırarak idam etti. Yanındaki görevliye dönerek “Selçuklu devletinin gayreti işte böyledir” demiştir (Reşidüddin, 152–153).

Müsadere: Köken olarak Roma hukuk sistemine dayanan bu usul, hayalleri için ölüme razı gelen kişilerin gerilerinde kalan aile üyelerini yoksulluk içerisinde göze alnamaması fikriyle ölümden daha tesirli olan bir yöntemi benimsemişler ve bilhassa hükümdara karşı çıkılan suçlarda uygulandığı görülmektedir (Günler, 2014: 850). Örneğin; Tuğrul Bey Bağdat'ın güvenliğini sağladıktan sonra Abbasî halifesinin kızını istemiştir. Sultan halifenin şartlarını yerine getirirse de halife sözünde durmamıştır. Bunun üzerine Tuğrul Bey, Irak valisi aracılığıyla halife ve yanındakilere ait olan bütün mülklere el konulmasını emretmiştir. Böylelikle halife mallarının müsadere edilmemesi için kızını Tuğrul Bey'e vermiştir (Arslan, 2021: 25–26).

7.2. Selçuklularda Sosyal Nizamı Bozmaya Yönelik İşlenen Suçlara Karşı Verilen Cezalar

Zina ve Cezası: Zina suçu insanlık tarihi kadar eski olmaktadır. Bu suçun cezası dönemlere göre farklılık göstermektedir. İslam hukukunda ilk zamanlarda bu suç dört şahidin ispatlamasıyla kadın ev hapsine, erkeğe de sözlü olarak kötü muamelede bulunulmuştur. İlerleyen dönemlerde bekârların zinasında yüz sopa ve sürgün evlilerde ise yüz sopa ve recmin (öldürmek, kovmak, taş atmak) olması gerektiğini söyleyen hadis gelmiştir. Selçuklularda bu suç ile ilgili verilen bazı cezalar şunlardır: II. Gıyasettin Keyhüsrev döneminde iftira sonucunda Taceddin Pervaneye recm cezası verilmiştir (Arslan, 2021: 80–81).

Zina cezasıyla ilgili günün birinde kadın, hükümdar Melik şahın huzuruna gelerek şikâyetle bulunmuştu. Bir adamın kendi evine geldiğini ve zor kullanarak kötü muamelede bulunduğunu hükümdara şikâyet edeceğini söylemesine rağmen kendisini dövdüğünü ve hükümdara kötü sözler sarf ettiğini söylemiştir. Bu olay üzerine hükümdarın yanına, getirilen şahıs, kadının dediklerini doğrulamış, suçu kesinleşince ağır biçimde cezalandırılmıştır. Burada dikkat edilen husus suçlunun, suçunu itiraf etmesi sonucunda cezanın verilmesidir. Anadolu Selçuklu devletinin veziri Sadeddin Köpek, pervanenin bir cariyesinin parasını ödemedi kendisine aldığını işitince kadılarından aldığı fetvayla, II. Gıyasettin Keyhüsrev'den de onay almıştır. Köpek, pervaneyi yakalayarak, Ankara sokağında öldürtmüştür (Altan, 2001: 178).

Hırsızlık ve Cezası: Bu ceza eski toplumlar da büyük suç olarak görülmekteydi. Bu durum Selçuklularda da böyleydi. Alparslan, devlet görevlilerinin ve askerlerinin bu konuda başkasının malına göz dikmemesine özen göstermiştir. Kölesinin, birinin malını zorla aldığını işitince milletin gözü önünde cezasını vermiştir. Diğer bir olay da Alp Arslan'ın gulamlarından birinin köylü kadının eteğine el uzattığını duyunca hemen onu idam ettirmiştir (Arslan, 2021: 81). II. Rükneddin Süleyman şah döneminde yaşlı teyzenin mutfak eşyasını çalan hükümdarın kölesi, mahkemede suçunu inkâr etmesi üzerine doktorların yaptıkları işlem sonucu bağırsaklarında yoğurt bulunmuştur ve böylelikle idam edilmiştir. Burada suçlunun hükümdarın yanındaki kişi bile olsa öldürüldüğünü görmekteyiz (Altan, 2001: 178–179).

Yol kesme ve cezası: İslam hukukunda yol kesmeye verilen cezalar, olayların durumuna göre değişiklik gösterir. Yağma yapılmış ve bundan elde edilen malın değeri yağmacıların sayısına bölündüğünde hırsızlık dolayısıyla had cezasının tatbikini gerektiren asgari miktara eşitse, sağ el ve sol ayak kesilir. Öldürme vuku bulmuşsa, yol kesen kısas olarak değil, had cezası olarak kılıçla idam edilir. Hem yağma hem de katil suç işlenmişse, asılarak idam edilir (Schacht, 1977: 181). Selçukluların kurulmuş olduğu coğrafya itibarıyla esasen kıtalar arasında köprü görevi görmekteydi. Ticari faaliyetlerin fazla olması hırsızlığı arttırdığından yolların kontrolü ve tüccarların can ve mal güvenliği sağlamak gerekliydi (Arslan, 2021: 88). Örneğin; Maraş dolaylarında Ağa çeriler, farklı istikametlerde yol keserek, kervanların mallarına el koyup yolcuları öldürmüşlerdir. Bunun için sahib kadı İzzeddin ile beylerbeyi Yavtaş Ağa çerilerin bu isyanını bastırmak üzere Kayseri'ye gelmişlerdir. Tacüddin Ebul- Mekarim'in atama belgesinde yol güvenliğinden, kadılarla beraber hırsızlık ve yol kesici suçlarını işleyenlerin cezasını vermekle görevlendirilmiştir (Altan, 2001: 179).

Ta'zir cezası: Kuran ve sünnette geçmeyen suçlarla alakalı, ayet hadise dayalı olarak yargıya varan kişi ya da yetkili kurumların açıklamış oldukları cezalardır. Anadolu Selçuklu devletinde hükümdarın sulu olarak gördüğü kişi ve öldürülmesini istediği kişilerin cesetlerini köpeklere yem ettikleri de bilinmektedir. Hükümdar IV. Kılıçaslan'ın kardeşi II. İzzeddin Keykavus'un emrinde olan Kirhaye'nin cesedini köpeklere yem olarak verilmesini istemiştir. Cimrinin yakalanmasıyla da derisi yüzülmüş ve içerisine saman doldurulduktan sonra eşeğe ters biçimde yerleştirilerek halk arasında ibret için gösterilmiştir (Altan, 2001: 181–182).

8. BİZANS HUKUK SİSTEMİNİ OLUŞTURAN TEMEL UNSURLAR

8.1. Bizans Öncesi İlk Çağ Uygarlıklarında Hukuk Anlayışı

Bizans hukukunun temeli esas itibarıyla Roma hukukundan esinlenerek oluşturulmuştur. Roma hukuku da kendi çağındaki devletlerden özellikle Yunan (Helen) kültür ve hukukundan beslenmiştir. İlk Çağda hüküm süren Sümer, Akad, Babil, Asur gibi devletlerin hukuki yapıları birbirlerini etkileyerek o dönemde hüküm süren Yunan ve Roma devletlerinin hukukları üzerinde de etkili olmuşlardır. Sırayla İlk Çağdaki devletlerin hukuk özelliklerine değinelim:

Dicle ve Fırat nehirleri civarında yaşayan Sümer halkı, buralara yerleşerek kendinden önceki kavimlerin yaşam tarzlarına kendilerinden bir şeyler katmışlardır. Öncelikle bataklık alanları kurutarak, yerleşime açık hale getirilmiş ve şehir devletleri kurulmuştur. Bu şehir devletleri kendilerini oldukça geliştirmiş ve teknik alanda kendilerini ileri seviyeye taşımışlardır. Ancak nüfusun artması ve gelişmesiyle beraber insanlar arasındaki ilişkiler sonucu bir takım kuralların belirmesine ve uygulanmasına neden olmuştur. Diğer anlamıyla yazılı hukukun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kanunlar Urugagina talimatnamesi, Gudea Fermanı, Ur-Nammu Kanunu ve Ana İttişu Kanunu olmak üzere dört tanedir. Urugagina tarihte şu anki bilgilerimize göre refarmatör vasfına sahip olmaktadır. Onun metinleri esas olarak bir kanun niteliğinde değildir. Bunlar vergilerin çeşitlendirilmesi, yükseltilmesi ve mabet mallarını artırmak amacıyla suiistimal edilen bürokrasiye karşı yapılan bir eylem olarak değerlendirilebilir. Urugagina önsözünde, eski Lagaş kralının din adamlarıyla yaptığı işbirliğinden halktan ağır vergiler alındığı vergi ödemeyen kişilerin mallarına tapınaktakilerin zorla el koyduklarından bahsedilmektedir. Asıl maddelerinde, mülkiyet ve aile hukukuyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Kralın mevcut hükümleri devam ettirmesi, kendisinin kralı olan Ningirsu'nun sözlerini memlekete hâkim kılması, hürriyeti tesis etmesi, öksüz ve dul kadına karşı zor kullanılmaması gibi, sosyal ve idari konuları ele alan maddeler ifade edilmiştir.

Gudea kendi heykeli olan Statue B isimli eserde sosyal reformlardan bahsedilmektedir. Esirlerin serbest edilmesi, fakirin zengin olana, zayıfın kuvvetli olana ezdirilmemesi gibi ıslahatlarının yazıldığı bu eser, Ningirsu'nun mabedinde bulunmaktadır. Ayrıca, Gudea'nın kitabelerinde Sümer şehirlerinde ahlaki önden zayıf olan insanların temiz olmadıkları ve bu insanların, şehrin baş mabedinin yenilendiği veya dini törenler yapıldığı kutsal günlerde şehirden uzaklaştırıldıkları belirtilmektedir (Akyüz ve Gökçek, 2013: 1-5).

Sümerler tarafından başlatılan yazılı hukuk geleneği günümüz yazılı hukuk metodunun başlangıcı olmuştur. Örf ve adetlere dayalı hukuk sisteminin Sümerlerden itibaren geliştiğini görmekteyiz. Sümerlerdeki Lipit- İştur kanunlarında hukuk ve adalet kavramlarının yer aldığını görmekteyiz. Mezopotamya'da başlamış olan bu kanunlar zinciri Sümer, Akad ve Hammurabi kanunları ile Babillerde devam etmiştir. Hammurabi kanunlarından sonra da Hitit kanunları karşımıza çıkmaktadır. Önemli hukuk kaynaklarından biri olan Asur kanunları da vardır. Kanunların içeriği genelde kadınlara karşı işlenmiş suçlarla ilgili ve kadınların mülkiyet hakları da yer almaktadır. Bu kanunlar Sümer ve Babillerin kanunları şeklindedir (Dölcü ve Gökmeşe, 2021: 126).

MÖ. II. binli yıllardan itibaren Anadolu'ya gelip bazı yerlere yerleşen Asurlu tüccarlar yerli beylere vergi karşılığında istedikleri şekilde ticaret yapmışlardır. Burada kendi takvimlerini, ölçü sistemlerini kullanmışlardır. Kurdukları kolon merkezleriyle yerlilere karşı kendilerinin haklarını savunmuş, mallarını depolamış, onlara kefil olarak aralarındaki davaları da çözüme kavuşturmuşlardır. Yerliler ile Asurlular arasındaki davalara bulundukları memleketin kralı tarafından çözülmeye çalışılırdı. Fakat öldürülmüş olan bir Asurlunun kan parasının ödenmesi ve suçlu olan Asurluların öldürmesi, Asurluların davasında adaletli davranılması gerektiği kaynaklarda geçmektedir. Yine Asurlu halkının can ve mal güvenceleri, mallarına sigorta yapılması, ticarete kısıtlama olmaması, ürünlerini ucuza satmalarında baskı yapılmaması gibi önlemler bulunmaktadır (Şahin, 2006: 121-122).

Anadolu'nun yazı ile tanışması Asur Ticaret Kolonileri Çağına denk gelmektedir. Bu dönemde yerel yönetim veya Asurlulara ait kanun metni veya herhangi bir talimatname şeklindeki hukuki belge bulunmamıştır. Fakat tabletlerde geçen bazı cümlelere istinaden Asurluların ticaret uğraşlarıyla alakalı kanun metinlerine rastlanmaktadır. Bu yüzyıllarda Hammurabi kanunların varlığı eldeki bilgileri desteklemektedir. Anadolu'da, Asurlular arasındaki meseleler Karum ve Wabartumlar'daki yapılan davalar ile sonuca bağlanırdı. Yerliler ile Asurlular arasındaki davalara da yerel yöneticiler bakmaktaydı. Mahkemelerde miras, borç, köle satımı, boşanma vb. meseleler hakkında davalar görülmekteydi. Asurluların Karum ve Wabartumlar'da çözülemeyen davalar öncelikle Kaniş Karum'unda burada çözülmezse Asur'a gönderilmekteydi (Bayram ve Kâhya, 2018: 78-79).

Asurlu bir tüccarın vasiyetname açabilmesi için sürenin üç yıl olması gerekiyordu. Bunun nedeni, Asurlu tüccarla Anadolu'nun farklı yerlerinde ve Asurlulara yakın olan bölgelerde ticaret yaptıkları için buralarda zamanı dolmayan borçların ödenerek, alacak tahsili, ticari ortakların bir araya gelip gerekenlerin yapılması mecburiyeti gibi hukuki sebepler bulunmaktadır. Vasiyet belgeleri haricinde, tüccarların ölüm döşeğinde sözlü şekilde vasiyetlerini söylediklerini de görmekteyiz. Miras hakkına sahip olanlar bir araya gelmeden, vasiyetnamenin açılmayacağı hükmü mahkeme kararıyla belirtilmiştir (Hasdemir, 2018: 45-47).

Amurrular, Babil civarında site şeklinde devletini kurmuşlardır. Devlet, Hammurabi döneminde imparatorluk haline gelmiştir. Babil'deki siyasi sistemi Hammurabi öncesi ve sonrası şeklinde ele alabiliriz. Hammurabi öncesi teokratik site devleti şekli hâkimdi. Hammurabi dönemi ve sonrasında ise geniş ve güçlü bir siyasi yapı bulunmaktaydı.

Güçlü devlet şeklinde kamuyla alakalı işlerin merkezi hale gelmişti. Dini ve maddi alanlarda etkili olmuştu. Babil Devleti'nin dini ve hükümdarlarının iktidarı çevre şehirlerde de benimsenmişti. Bu iktidarın devamı için Babil Devleti'nin her tarafında uygulanacak ortak bir hukuk sistemine gereksinim duyulmuş ve bu nedenle bütün ülkeyi kapsayan kanunlar hazırlanmıştı. Hammurabi bir yandan devletini güçlendirmek için çaba harcarken bir yandan da adaleti tesis etmek ve kişilerin mutluluğunu, huzurunu sağlayan hukuk sistemini kurmuştu.

Hammurabi eski geleneklerden, Babil devletindeki ufak siyasi yapıların kanunlarından, Sümer kanunlarından yararlanarak hukuki yapısını meydana getirmiştir. Hammurabi kanunlarını ilahî yapıya dayandırmıştır. Ön sözünde Tanrının Hükümdar Hamurabiy'e, güçlülerin zayıfları ezmesine mani olmak, ülkesini kalkındırmak, insanlara yararlı olabilmesi amacını taşımaktaydı. Hammurabi zayıfların güçlülere karşı korunmasını, kişilerin haklarının korunmasını, toplum içinde hak ve adaletin sağlanmasını, halkın huzur ve mutluluğunu amaç edinmekteydi. Hammurabi, dünyada adaleti tesis etme vazifesinin kendisine verildiğini, bu vazifenin yerine getirilmesine son derece değer verdiğini, insanlara baba şefkatiyle davranmasını, halkı için herhangi bir ihmalde bulunmayarak çalıştığını, yorgunluklara sabrettiğini, milletini barışa kavuşturduğunu, halk arasında korkuyu kaldırdığını ve emniyeti tesis ettiğini, hakkaniyete uygun iyi bir yönetim getirdiğini söylüyordu. Hammurabi kendisinden sonra gelecek her hükümdarın, kitabeye yazdığı adalet sözlerini okumasını, kanunları değiştirmemesini istemiştir (Saygılı, 2015: 1-3).

Hammurabi kanunlarında çocuklar, toplumun ve ailenin geleceği görüldüğü için onları çalmanın karşılığı ölüm olmaktadır. Bununla ilgili metinlerde “eğer bir kişi, bir başkasının küçük oğlunu çalar ise öldürülecektir.” denmektedir. Ekonomik sorunların baş gösterdiği zamanlarda çıkan sıkıntıların önüne geçmek için krallar bazı önlemler almışlardır. Bu sıralarda borçlanma artmış ve borçlarını ödeyemez hale gelmişlerdir. Bunun için krallar borçları kaldıran fermanları ilan etmişlerdir. Örneğin; bir kişi borç sebebiyle kendini, eşini ve evlatlarını para karşılığında hizmet için adamışsa, kral ülkede adalet sağladığı için serbestlik ve özgürlüğü verilmektedir (Arslantaş ve Septioğlu, 2016: 6-7).

Anadolu'da hukukun ortaya çıkması ve gelişmesine katkı sağlayan devlet Hitit devletiydi. Hitit kanunları aynı yüzyıldaki medeniyetlerin kanunlarının tersine daha insancıldı. Hititlerin Ceza Kanunu, suçlara uygulanan yaptırım olarak para cezası şeklindeydi. Hitit kanunları genellikle daha insancıl yargıları kapsamakta ve eski Doğu kanunlarından daha ilerideydi. Örneğin; Hitit kanunlarında, diğerlerinde görülen kısasa kısas ilkesi görülmemekteydi. Bu nedenle bu kanunlar

Hammurabi kanunlarından daha ziyade Sümer kanunlarından esinlenerek oluşturulmuştur (Koçak, 2014: 171).

Hititlerde yazılı yasaları Boğazköy’de yer alan iki tabletten oluşan ve ilki “eğer bir adam” diğeri “eğer bir bağ” sözleriyle başlamakta ve 186 maddeden oluşmaktadır. İlk tablet bireyler arasındaki hukuku ve mülkiyeti koruyan maddeler, ikincisinde toprak kazanma ve tarım araçlarına sahip olma ile alakalı konuları içermekte ve cinsiyetle alakalı suçlara verilecek cezaları içermektedir. Hitit kanunları dört aşamadan geçmiştir. Öncelikle geleneksel yapılar bir araya getirilmiş, sonra işkence cezaları yerine tazminat olarak hayvan kurbanları konmuş, ölüm cezaları kısıtlanmış ve maddi cezalar artırılmış ve sonuçta para cezalarının miktarında da indirimlere gidilmiştir.

Hititlerin savaş açmayı dahi bir haklılık ve haksızlık sorunu olarak gördüklerini, bu açıdan haklı olan tarafın savaşı kazanması için tanrıların bu konuda yargıya varmaları gerektiğine inandıklarını biliyoruz. Hititlerin hukuka bakış açıları tümüyle dinsel idi. Tanrılar, onlara göre tüm varlıkların hakkını koruyan, adaletli, dürüst kimselerdi. Onların adaleti köpeği ve domuzu dahi kapsamaktaydı. Kendi ağzıyla konuşamayan sağırın dahi haksızlığa uğramasına tanrılar izin vermezdi. Kötünün cezasını veren Tanrılar idi.

Eski Yunan hukuk sistemi, Batı’nın tanıdığı olduğu geçiş şeklini simgelemektedir. Bu sebeple Batının, kimliğini bu uygarlık ile kazandığını söyleyebiliriz. Ancak bununla beraber Roma ve Hristiyanlığın varlığı göz ardı edilmemelidir. Uygur toplumların karşılaştıkları sorunlara karşı çözüm üretmek, insan ilişkilerini düzene koymak, toplumun işleyişini sağlamaları gerekmektedir. Çözüm olarak toplumun toplum olarak varlığını sürdürebilmesi için zenginlik üretimini kendi kontrolünde bir teşkilatlanma ile gerçekleştirebilir. Eski Yunan bunu toplum olarak gerçekleştiremeye de toplumdaki kişisel çabalar sonucu, dışarıdan ve Doğu’dan kaynak bulma yoluna gitmişlerdir. Eski Yunan’da çözüm bizzat onların çözümü olmamaktadır. Bunların zenginliği; dış ticaretten, Doğu ile olan münasebetlerinden ve bunun sonucunda kişisel başarıyı getirdiğini söyleyebiliriz. Yunan coğrafyası çorak araziye sahip olup az biçimde tarım yapılmaktaydı. Eski Yunanda hukuk geride kalmakta yasalaştırma aşamasından ileriye gidememekte buna karşın felsefe ön plana çıkmaktadır. Bunlar hukuk kuralları şeklinde olmayıp ahlak kuralları şeklindedir. Bunlar çözümü felsefeyle, akılla anlamlandırmaya çalışmışlardır (Yonarsoy, 1990: 114-116).

Yunan felsefesinde önemli düşünürlerin yönetim ve hukuk anlayışıyla ilgili söyledikleri sözler; Solon, adaletin esas olarak şehrin bugünün, geçmiş ve geleceğin bilgisine sahip olan ruh ile ilgili olduğunu söyler. Platon, adalet kavramını vizyonu haline getirmiştir. Devlet isimli eserinde her şeyden evvel aklın hâkim olunduğu, yönettiği bir yapıdan bahsetmektedir. Eserinde insan benzetmesi yoluyla hukukunda kapsadığı ideal bir polis düzenini ortaya atmıştır. İnsanda mevcut olan yaşamsal güçler; akıl yönetme, ruh koruma, istekler de çalışmaya karşılık gelmektedir. Politik açıdan ise yönetici, savaşçı ve çalışanlar olarak ayrılmaktadır. Buradaki yöneticiler, akli temsil etmekte ve polis denilen şehirleri yönetenlerdir. Savaşçılar, topluluğun koruyucuları olmaktadır. Çalışanlar grubu ise toplumun günlük hayattaki ihtiyaçları karşılayan kesimdir. Bu adaletli Polis sisteminde yöneticilerin yöneticilik niteliklerini, bilgilerinden özellikle neyin doğru neyin yanlış olduğu hakkındaki tecrübelerinden almaktadırlar. Bu açıdan Platon, yöneticilerin filozof olmalarının gerektiğini söylemektedir. Platonun Yasalar adlı eserinde, yönetenlerin yasaların köleleri oldukları vakit güvenliğin ve güzel şeylerin gerçekleşeceğini söylemektedir. Tam tersi durumda ise yönetenler yasaları köleleştirdiklerinde, bölünmeler ve fraksiyonlar (bölüntü) ortaya çıkarak polisi yıkacaklardır (Çebi, 2018: 98-100).

Aristoteles’in felsefesinde doğa üç şekilde ele alınmaktadır. İlki “polis” doğal olarak bulunmaktadır. İkincisi insanın doğası gereği politik bir hayvan olduğunu söylemiştir. Üçüncüsü ise “polis ’in” içerisinde yaşayan yurttaştan daha önce geldiğini kabul etmektedir. Ona göre adalet emir ve yasaklarıyla insanın yaptıklarını organize edecek bir düzen olmaktadır. Yasal olan insan aklının ürünüdür.

Protagoras, insanı her şeyin ölçüsü olarak kabul etmekte ve rölativizme giden yolu aydınlatmıştır. Ona göre eğer ki rüzgâr onu üşütür, ancak bu aynı rüzgâr başkasını üşütmüyor ise bu rüzgârın onun için soğuk ancak başkası için soğuk olmamaktadır. O zaman bütün toplulukları ve polisleri içine içine alan, herkese her yer ve zamanda uygulanabilir sonsuz ve genel yasaları bulma çabasının boş bir uğraş olduğunu söylemektedir. Bu açıdan adalet kavramı toplumdan topluma değişkenlik gösteren göreceli bir kavramdır (Çebi, 2018: 101-102).

Eski Yunan hukukundaki gaye, çözümün korunabilmesi değil sürekliliğin oluşması için toplumdaki dengeyi mevcut düzeyde tutmak, karışıklıklara engel olmaktır. Solon yasaları, sitede uyumu gerçekleştirmek için yapılmıştır. Eski Yunanda sistemli hukuktan bahsedilemediği gibi Yunan felsefesinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Eski Yunan'da belli hukuk sistemi, kodeksin varlığı olmamakta ancak onları yabancılardan ayırt eden bir hukuk bulunmaktadır. Bu kişilerin kendi başlarına çözüm bulmasına olanak veren bir hukuk olduğunu söyleyebiliriz. Özel mülkiyete dayanan ilk hukuk Eski Yunan'da ortaya çıkmıştır. Burada hem kişinin hakları hem de Yunan ayrıcalığını koruma amacı olmaktadır (Yonarsoy, 1990: 116-117).

Eski Yunan zamanında ekonomik hayatın hukuka etkilerine baktığımızda şunları söyleyebiliriz. Ege bölgesinin coğrafi yapısı gereği kayalık ağaçlarla çevrili olması madenlerin az oluşu bazı şeylerin üzerinde etkili olmuştur. Bunun sonucunda onuncu yüzyılda başlayan deniz yolu aracılığıyla kolonileşme hareketleri başlamış Karadeniz'den Libya'ya ulaşan coğrafyaya uzanmışlardır. Bu kolonileşme faaliyetlerinin temelinde tarım topraklarını ele geçirmek, madenlere ulaşma çabası kısacası ekonomik hedefler bulunmaktaydı. Kolonileşme ile birlikte ticaret gelişmiş başka coğrafyalarla ekonomik ilişkiler yaşandığını görmekteyiz. Özellikle Lidyalıların parayı bularak ticarete kullanmalarında etkili olmuştur. Ticaretteki bu gelişim toprağın yalnızca mülk olarak görülmesi anlayışının değiştirmiş ve ayrıca bir statü kazanma şekline dönüşmüştür. Bu değişim Eski Yunan'daki askeri ve siyasi yapılanmaya da etki etmiştir. Bu durum Yunanlarda ortak amaç için bir arada toplanmış insanların oluşturduğu "Polis" ismi verilen şehir devletlerinin kurulmasını etkilemiştir (Güveyi, 2017: 89).

Şehir devletlerinden olan Atina şehri ön plana çıkmaktadır. Atina ekonomik olarak zengin ve verimli topraklara sahip olduğundan uzun dönem koloni kurmayı düşünmemiştir. Ekonominin temelinde kısıtlı şekilde olan tarım yer almaktaydı. 6. yy bu ekonomik düzen zengin ve fakir arasındaki çatışmanın ortaya çıkmasına ünlü Solon yasalarını meydana getirmiştir. Bu yasalarda borçluların köleleştirilmelerini yasaklamış, çiftçilerin uzman haline getirilmeleri için çalışmalar yapılmış, zenginleşmiş grupların eski toprakların sahipleriyle aynı eşitlikte olmalarını isteyen çalışmalar yapmıştır (Güveyi, 2017: 90).

Adalet kelimesi, eski Yunanca olan "Themistes" kelimesi adalet tanrıçası Themis'in isminden türetilmiştir. Themis kelimesi "adalet, dürüstlük, tanrısal ya da ahlaki yasa, gelenek ve adetler" manasına gelir. Eskiçağda Yunanistan ve Anadolu kısımlarında yargı sistemiyle alakalı ilk yazılı kaynaklar Homeros destanlarıdır. Burada az da olsa Yunandaki örf adet hukukuyla alakalı bilgiler vermektedir. Burada yargı ve yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiğinden bahsedilir. Kral burada tek yargıç değildir. Destanlarda yargıçların, "Zeus ismine hak koruyucu, eğri kararlar verdikleri için kişilere kızmış Zeus vb. örneklerde tanrısal bir görev ile hak ve adaleti ellerinde tuttuklarını görmekteyiz. Tanrısal yargılama haricinde kişiler tarafından da "öldürülen çocuklar ve kardeşlerin "öcünün alındığı, adam öldüren kişinin akrabalarını terk edip memleketinden kaçtığını, oğlunun kanına girenden dahi karşılığında kan parası alınmakta olduğunu görmekteyiz (Sina, 2016: 420-421).

Yunanda ilk yasa, MÖ. VII. yüzyılda asiller ve sıradan halk, toprak sahipleri ve köleler, zengin ve fakir arasındaki yaşanan siyasi ve ekonomik çatışmaların neticesinde monarşilerin yıkılması sonrasında yazılmış ve yürürlüğe girmiştir. Atina'daki ilk yasa koyucusu Drakonun yasaları esas itibarıyla ceza hukuku ile alakalıydı. Drakonun koymuş olduğu yasalar siyasi açıdan farklılığı getirmiş olmasa da siyasi iktidarın sınırlarını çizmiştir. Bu yasalarda, yargıyla alakalı kararların ve kuralların tüm vatandaşlar için geçerli olması hukuki manada eşit olmanın temelleri atılmıştır. Bu yasada yalnızca kasten adam öldürmede değil, önemli olmayan hırsızlık hallerinde

dahi ölüm cezası öngörülmektedir. Buna karşın planlı cinayet, kasten adam öldürme ve taksir ile adam öldürme arasındaki ayrımı yapmışlardır (Sina, 2016: 421-422).

Atina demokrasisindeki gelişmiş hukuk sisteminin temeli “Solon yasalarına” dayanmaktadır. Halk meclisi, Danışma meclisi, Soylular- Aristokratlar meclisi ve Halk Mahkemesi kurumlarını da meydana getiren Solon’dur. Onun demokratik açıdan en önemli özelliği Arkhonun (yasa koyucunun) vermiş olduğu kararlar karşısında vatandaşlara mahkemeye başvuru yapma hakkı, hak arama özgürlüğü tanımıştır. Solon yasalarıyla Arkhonların vermiş olacakları cezalar belliydi fakat Arkhonun vermiş olduğu cezayı aşma halinde Halk meclisinin onayını alması gerekirdi (Sina, 2016: 422-424).

8.2. İlk Çağ Uygarlıklarında Kanunlarda Geçen Hukuk Kuralları

— Eğer bir çocuk babasına sen benim babam değilsin derse, babası da onu tıraş eder ve kölelik damgasını verecektir, gümüşün karşılığında onu satacaktır.

— Eğer bir çocuk annesine sen benim annem değilsin derse, yarı kafası tıraş edilir, şehirde dolaştırılıp evden kovulacaktır.

- Eğer bir adam öküz kira ederse bunun gözün zarar geldiğinde fiyatının yarısını tartacaktır.

- Bunalım içerisinde olan biri, kendisinin olmayan bir gemiyi zaptı durumunda on şekel gümüş ödemesi lazımdır.

- Eğer bir adamın eşi çocuk doğurmaz ise sokak kadını ona çocuk yaparsa bu kadın için arpa, yağ ve elbise ihtiyaçlarını giderecektir. Bu kadının doğurmuş olduğu çocuklar o adamın varisi olacaklardır. Ancak eşi yaşadığı sürece sokak kadını ile aynı evde yaşamayacaktır.

- Eğer bir köle sahibine köleliğini ödemiş ise o köle serbest kalacaktır.

- Eğer biri tarlasını ekim için birine verirse o kişi de burayı ekmeyip işlevsiz hale getirir ise tarlanın her ikisi için üç ölçek arpa ölçecektir.

- Mirastan payını almamış bir adamın oğluna ya da kölesine güven duyulmayacaktır.

- Eğer bir adam birinin kızını ailesine sormadan, sözleşme olmaksızın aldığı onu vakit alan kişinin hanesinde bir yıl ikame etse dahi onun karısı sayılmamaktadır.

- Eğer bir adam ülkesine ve beyine kızıp orayı terk ederse, karısı da karısı da başka biriyle evlenmesi durumunda o adam geri dönerse karısının üzerinde hiçbir hak talep edemeyecektir.

- Malını emanetçiye veren kişi; evin delinmemesi, kapının zorlanmaması, pencerenin sökülmemesi, durumunda kendisine emanet olarak verilen malı kaybolsa da o malı emanetçinin ödemesi gerekir.

- Eğer bir Vali ya da başka bir memur, saraydaki kayıp erkek köle, kadın, öküz, ya da eşeği yakalayıp Eşnunna’ya götürmeyip evine götürse ve sadece yedi gün orada bulunursa saray, ona hırsızlık davası açacaktır (Tosun ve Yalvaç, 1989: 43-85).

Mezopotamya coğrafyasında sütanneliğin önemli uğraş olduğunu görmekteyiz. Eşnunna ve Hammurabi kanunlarında bu konuyla alakalı şunlar geçer; eğer bir aile çocuğunu sütanneye verip o çocuk sütannenin yanında ölür ise sütannede baba ve annenin bilgisi olmadan ikinci çocuğu alıp birincinin yerine koyar ise ve ve aynı şekilde izni olmadan emzirirse memeleri kesilecektir. Burada ölen çocuk yerine başkasını koyması bu sütannenin gelir için bunu yapması suç sayıldığı için memelerinin kesilmesinin nedeni gelir kapısının kapalı olması amacıyla yapılmaktadır (Dölcü ve Gökmeşe, 2021: 26).

Sümerce yazılmış bir kanuna göre bir adama ağaç dikmesi için boş bir arsa verilir ve bu adam burayı meyve bahçesi yapmazsa onun payı verimsiz yerden verileceği söylenmektedir. Hammurabi kanunlarında, bir hekimin ameliyat ile hür birini iyileştirmesi karşılığında on şekel gümüş almaktadır ve yine bir hekimin köleyi iyi etmesi karşılığında iki şekel gümüş almaktadır. Hammurabi kanunlarında mimarlara ciddi sorumlulukların verildiğini görürüz. Örneğin; bir mimarın yapmış olduğu evin yıkılması ve neticesinde can kaybının görülmesi halinde kısasa kısas

ilkesi ile ceza verildiğini görürüz. Yine Hammurabi kanununda bir kadın evine sahip çıkmıyorsa, kocasını küçük düşürecek hareketlerde bulunur ise o kadının suya atılması yazılmaktadır. Mezopotamya’da aile açısından ataerkil bir yapı bulunmaktadır, boşanmayı yalnızca erkek talep edebilirdi ve kadın istediği zamanda ona çeşitli cezalar verilmekteydi (Dölcü ve Gökmeşe, 2021: 126-127).

8.3. Roma Siyasi Yapısı ve Hukuk Anlayışı

Roma devlet teşkilatının temeli, halk meclisleri, Senatos meclisi ve Magistralıktır. Civitas, Roma’da vatandaş demek ve ortak hukuk etrafında toplanan halk topluluğuydu. Bu yapılar devletin temel unsurları olmuştur. Roma devleti 4 siyasi döneme ayrılmaktadır. Bunlar şunlardır; krallık, cumhuriyet, ilk imparatorluk (principatus), ve son imparatorluk (dominatus) dır (Umur, 1974: 2).

Roma, başlangıçta krallar tarafından yönetiliyordu. Tüm eskiçağ yazarları kralın yaşam boyu halk tarafından seçildiğini ve en yüksek devlet otoritesinin gönüllü bir biçimde krala devredildiğini söylemektedirler. İlk dört kralın seçiminde saltanat usulüne dair hiçbir kaynak bulunmamaktadır. Beşinci kral Tarquinius Priscus’un hükümdarlığı elde etmesine kadar, ölen kralın çocuklarına dair de herhangi bir bilgi verilmemektedir. Kralın seçiminde kökenin değil liyakatin ve erdemin daha önemli olduğunu vurgulanmaktadır (Ertekin ve Gül, 2014: 42).

Her devlette olduğu gibi Roma’da ilk olarak krallık ile yönetilmiştir. Bu dönem hakkındaki bilgilerimiz oldukça azdır. Roma tarihçisi Titus Liviusun naklettiğine göre Roma şehri yedi tepenin üzerine kurulmuş halkı da oraya yerleştirildikten sonra Romulus ve ondan sonra altı kral başa geçerek devlet teşkilatlanmıştır. Bu dönemde üç organ vardır. İlki magistra dır. Magistra, kral olmakla kralın Roma’da diğer kurumlarla magistrallığı da yerine getirendi. Esas itibarıyla magistra, reis, rehber olmayı ifade ederdi.

Roma’da krallık babadan oğula geçmez ayrıca seçimle de olmazdı. Yeni kralı ondan önceki kral belirlerdi. Ancak kral belirlenmeden önce vefat ederse Roma’daki gens reislerinden oluşan senatosu devreder ve beş gün içinde “İnterrex” adıyla yeni kral belirlenirdi. Kral yetki olarak devletin başındaki kişi olup hem de dini reistir yani başrahiptir. Bundan başka ordu komutanı, savaş ve barış ilan etmek, kamu topraklarını fakir halka dağıtmak gibi yetkileri vardı. Kralın yasama yetkisi ise o dönemde devleti oluşturan genslerin örf adetlerinden hareketle bunlara itibar ve sadakat etmek gerektiğinden kralın bu konuda önemli bir yetkisi bulunduğu söylenemez. Senatos, Roma’daki ihtiyarlar heyeti demektir. Bunların üyelerine senatör veya patres de denilirdi. Senatos kralın çağrısı üzerine toplanıp bir çeşit kralın istişare heyeti görevini yürütürdü. Kralın önemli konularda görüş alması adet haline gelmiştir. Senatos ayrıca halk meclisindeki görüşmelerin kararlarını kabul etmezse bu karar itibar görmezdi (Umur, 1974: 2–13).

Cumhuriyet döneminde de üç temel organ vardı. Magistra, Senatos ve Populus tur. Magistraların 4 tane niteliği vardı. Bunlar şunlardır; bu dönemde çift olarak magistraların her birisinin yetkileri tamdır. Örneğin; magistrallardan biri bir iş yapacağı zaman diğer magistranın görüşünü almaya hazır hissetmiyorsa onu beklemek zorunda olmayıp bağımsız yaptığı işlemler tam ve geçerlidir. Önceki dönemlerde krallar ölümüne kadar başta kalırdı. Fakat cumhuriyet döneminde magistralar genellikle bir yıl başta kalabilmiştir. Krallar yaptıkları işlerden dolayı mesul tutulmamışlardı. Fakat cumhuriyet döneminde iktidarları boyunca sene geçtikten sonra doğal olarak bir vatandaş olduklarından maddi ve manevi olarak mesul tutulmuşlar ve yaptıklarından dolayı hesabı sorulmuştur. Önemli bir diğer hususta, magistraların yaptıkları iş karşılığında herhangi bir ücret almamalarıdır. Onlar bunu şerefleri için yapmışlardır sadece harp ve zaruri ihtiyaçlarının masraflarını karşılamak için giderleri olmuştur (Umur, 1974: 23–28).

Cumhuriyet döneminin başlarında, Consüllere, ordunun önünde gitmelerinden ötürü Praetor denilmekteydi. MÖ. 387 tarihli Lex Licinia Sextia ile Consul’den ayrı olarak, İmperium (kişiyi göreviyle ilgili emretme yetkisi) sahibi bir Magistratus Curulis olarak Praetor makamı kurulmuştu. Buradaki amaç, zaten iş yükleri çok fazla olan consülleri, yargılama alanındaki görevlerini bir başka makama devrederek, rahatlatmaktı. Bir de, savaş nedeniyle her iki consul’ün orduların başında, Roma’nın dışında olması halinde, şehri başıboş, sahipsiz bırakmamak amaçlanmıştı (Türkoğlu, 2009: 258).

Cumhuriyet döneminde 12 Levha kanunu, Pleplerin tazyikiyle konsüllerin gücünü azaltan magistralıkları ortaya çıkardı. Pleplerin yaptıkları mücadeleler sonucu 12 levha kanununun oluşmasına sebep oldular. O döneme kadar hukuk hayatında Plep sınıfı, Patriciusların keyfi davranışlarına maruz kalmıştır. Plep ve Patrici arasındaki bu eşitsizliği giderebilmek için kendi hukukunun yazılı ve herkese uygulanabilecek biçimde oluşmasını istemişlerdir. Bu kanun 12 adet bronz levha üzerine kazınmıştır. Romanın meydanında (forum)da asılmıştır. MÖ. 390 da Galyalıların istilası ile yanmış olabilecekleri söylenmiştir (Umur, 1974: 35–37).

Roma'daki, Patrici-Plep karışıklığının doğurduğu mücadele son bulurken Roma'daki Civitas teşkilatı, eski teşkilatı yok ederek Cumhuriyet dönemi has biçimde demokratik olurken bir yandan da bu karışıklığın yavaşça belirdiğini görmekteyiz. Cumhuriyet rejimi Civitas teşkilatı ile Pön savaşlarının sonlarında yüksek seviyeye ulaşmıştı. Bu tarihten sonra çıkan kriz sonucu bir buçuk asır sonra Principatus Döneminin yaşanmasına neden olacaktır. Bu kriz kendisini her alanda hissettirmeye başladı. Ayrıca bu dönemde Patrici ve Plep sınıfı zengin sınıf olup iktidarlarını korumaya çalışıyorlardı. İmtiyazlarını korumak için sisteme karşı çıkıp paralarını yatırım amaçlı kullanmakta ve bunun toprağa bağlı kapitalist sistemin yaygınlaşmasına neden olmaktaydılar (Umur, 1974: 35–37).

MÖ. 49 yılında Caesar'ın iktidarı ele geçirip Civitas döneminin sona ermesi ile İmparatorluk doğmuştur denilse de, Principatus denilen ilk imparatorluk MÖ 27 yılında başladığı kabul edilmektedir. Caesar'ın ölümüyle birlikte yirmi yıl kadar karışıklıklar devam etmişti. Onun yeğeni Caius Octavius, Curiaların (meclis) oluruyla haleflliği kabul edildi ve Octavinaus ismini almıştır. Bu dönemde Octavinonius iktidarda tek başına kalarak hükümeti dağıtmadı, Triumvira'nın tüm yetkilerini kendine aldı. Ancak MÖ 27 de Actium savaşından sonra tüm yetkilerini senatosu ve halk meclislerine bırakarak yalnızca imparator unvanını kullandı. Böylece Augustus unvanını almasına neden olmuştur. İmparatorluk, Kavimler göçü ile 2 ye ayrılmıştır. Doğu Roma'da Arcadius, Batı Roma'da Honorius tarafından idare edilmiştir. Batı Roma 476 da yıkılmıştır. 1453 yılında Doğu Roma'ya(Bizans) II. Mehmet son vermiştir (Umur, 1974: 90–94).

Roma devletinde gerçek anlamda bürokrasinin, Cumhuriyet döneminin ortalarına doğru oluştuğu kabul edilmektedir. Bunda devletin otoritesinin artmasının ve idari yapıya hâkim olmasının etkisi büyüktür. İlk imparatorluk dönemi ile birlikte, Roma idari yapısı büyük ölçüde değişmiştir. İmparatorluk rejimi, yavaş yavaş Cumhuriyet dönemi mekanizmalarını etkisizleştirmiş ve her alanda imparatorun otoritesi hissedilir olmuştur. Özellikle imparator Hadrianus'un idari alanda yaptığı reformlar, sistemin tamamen yenilenmesini sağlamıştır. İlk imparatorluk döneminin idari yapısında, hukukçularının da, etkin rol oynadığını görmekteyiz. Gerek, hukukun şekillenmesinde, gerekse de, imparatorun danışmaları olarak, faaliyet göstermişlerdir. İlk imparatorluk döneminin sonlarında hukukçular, çeşitli departmanlarda yasal danışman ve Prefector olarak görev yapmanın yanı sıra, hukukun gelişmesinde de önemli rol oynamışlardır. İlk imparatorluk döneminin ortalarından itibaren, bürokrasi anlamında büyük değişiklikler yaşandığının bir diğer göstergesi ise özellikle imparator Septimus Severus zamanından başlayarak, idare hukuku alanında çok sayıda eser yazılmış olmasıdır. Bu eserler, Roma hukuku açısından çok önemlidir çünkü Roma hukukçuları çoğunlukla özel hukuk alanında eserler vermiş olduklarından, idare hukuku alanındaki çalışmalar bir ilk olmuştur (Türkoğlu, 2009: 286–287).

Roma devletinin yıkılışı, tarihin en önemli olaylarından biridir. Bu devletin yıkılışında esas etmen olarak iki önemli sebebi aramak mümkündür. Bunlar iktisadi ve içtimai sebepler olmaktadır. İlk çağa hâkim olan köleliğin durumu Roma'da savaş esirlerinin köle yapılması öncelikle İtalya'da köleliği artırmıştır. Sanayileşmeyle toprağı elinde bulundurmaya meyilli olanlar köle ve hürleri dahi toprağa bağlı hale getirmeye başladı. Böylelikle temeli siyasi ve iktisadi bağımsızlıktan alıkonulan köle ve köle durumunda olanların oluşturduğu bir sistem nüfus, iktisadi açısından gelişme gösteremeyeceği için gerilemeye başlar. Bu durum devletin sıkıntılı döneminde zarar görmesine neden olmaktadır. Roma artık çökmeye yüz tutmuştu ve bu duruma karşı sistemli bir çözüm aramak yerine aynı pencereden bakmaya çalıştı. Böyle bir dönemde Filistin ve Suriye'de yeni bir güç doğmaya başlamıştı. Bu güçte Hristiyanlık diniydi.

Bu din ilk olarak insanın dünyadaki görevinin devlete değil de dine bağlı olduğunu ve sonraları ise insanların devlet işlerine müdahale edilmemesini savunmuşlardır. Bunun sonucu olarak Roma'ya baktığımızda Roma devletinin batıda sevildiğini doğuda ise özellikle Suriye'de çok hoş karşılanmadığı nefret duygusunun hâkim olduğunu ve bunda dinin de etkisinin olduğunu görmekteyiz (Umur, 1974: 120–124).

Yıkılmasında etkili olan diğer olay Orta Asya'da, Asya Hun Devletinin dağılmasından sonra Batı Türkistan'da yeniden örgütlenen Hunların bir kısmı Karadeniz'in kuzeyinden hareketle Avrupa'nın içlerine kadar gelmeleri Türk ve dünya tarihinin akışını değiştirecek sonuçlar doğurmuştur. Kavimler Göçü adı verilen bu olay sonucu Batı Roma yıkılmaya yüz tutmuştur.

Hunlar dış siyaset olarak, Doğu Roma imparatorluğunu baskı altında tutmak Batı Roma imparatorluğu ile ittifak kuracaktı. Bu politika sonucu Hunlar Doğu Roma ile çetin mücadele içerisine girmiştir ve vergiye bağlamıştır. Sonra yönünü batı Roma'ya çeviren Atilla'nın saldırıları sonucu iyice yıpranmıştır. Atilla'nın özellikle Galya ve İtalya seferleri oldukça devleti zor hale sokmuştur. Ayrıca Batı Romanın Atilla gibi güçlü bir müttefikini kaybetmesi devlete karşı gelebilecek tehlikelerin de önünü açmıştır. Böylelikle saldırılara açık hale gelen devletin toprakları üzerinde irili ufaklı birçok devlet kurulmuştur (Çapan ve Güvenç, 2017: 638).

9. DOĞU ROMA (BİZANS) HUKUK SİSTEMİNİN ŞEKİLLENMESİ

9.1. Bizans Siyasi Yapısı

Bizans devleti coğrafi konum olarak Doğu Akdeniz’de bin yıl hüküm süren bir devlettir. Bu topraklarda önce Roma devleti sonra Bizans devleti egemen olmuştur. Daha sonra ise Osmanlı devleti bu coğrafyaya hâkim olmuştur. Bizans ismi devletin var olduğu dönemde kullanılmamıştır. O dönemde Roma devleti adı altında hüküm sürmüşlerdir. Bunlardan Türk ve İslam devletleri sadece Rum diye bahsetmekteydiler. Daha sonradan Avrupalı bilim insanları Bizans devleti şeklinde bahsetmişlerdir.

Bizans devletinin kuruluş mazisine baktığımızda devlet Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesiyle oluşan bir devlettir. Devlet Roma’dan kalan idare, hukuk, din vs. konularındaki yapıları kendine miras olarak alıp devam ettirmiştir. Yeri geldikçe bu mirası kendi zamanının şartına uygun hale getirmişlerdir. Roma devletinin ikiye bölünmesi tam olarak belli değildir. Bu ikiye bölünme, kanun ve kurumların bölünmesini teşkil etmiyordu. Doğu Roma daha güçlü olduğu dönemlerde Batı Romanın koruyuculuğunu yapmaktaydı (Selen, 1955: 64–65).

Ünlü tarihçi George Ostrogorsky’e göre Bizans devleti İmperium Romanum’un devamı ve Roma tarihinin yeni bir dönemi sayılmaktadır. Fakat yaşanan kargaşalardan ötürü Doğuya kayan bu imparatorluğun merkezi daha çok Grek ve Helen kültüründen etkilenmiştir. Başkentini Doğuya kayması ve Hristiyanlığın resmi din ilan edilmesi Bizans tarihinin başlangıcı kabul edilmektedir (Yalçın, 2000: 6).

Bizans devletini kuran bu toprakları Roma devletinin merkezi haline getiren Konstantinustur. Roma kralı I. Teodos ölmeden evvel toprakları iki oğluna pay etmiş Romanın doğu kısmı Arkadius’a kalmıştı. Doğu Romanın merkezi Bizans olması hasebiyle bu devlete Bizans devleti ismi verilmiştir. Devlet Orta Çağ süresince farklı sülaleler tarafından yönetilmiştir (Çay, 2009: 2).

11 Mayıs 330 da Konstantinos’un adını verdiği kentin kuruluşu için düzenlenen törenler gelecek imparatorluğun doğuşunun işaretleri olmuştur. Bizans imparatorluğu adı verilen bu imparatorluk, imparatorlar ve uyrukları tarafından her zaman Roma imparatorluğu gibi algılanmıştır. Gerçek anlamda Bizans imparatorluğunun ne zaman doğmuş olduğunu öğrenmek konusundaki tartışmalar yersiz olmaktadır.

Bizanslıların kendileri için de Büyük Konstantinos, Ortaçağ’da referans imparatorudur. Konstantinos çocuklarına ve ardıllarına tartışılması bile gereksiz bir hükümdarın yönettiği birleşik bir imparatorluk, merkezileşmiş bir yönetimin hüküm sürdüğü bir başkent bırakır ve Hristiyanlığı destekleyen dinsel bir siyasetin yolunu açarken bir yandan da imparator ve kilise arasındaki ilişkilerin temellerini atar. Her imparator yeni bir Konstantinostur. Hatta Mikhail VIII bu iddiayı yasallaştırmıştır (Cheynet, 2008: 9).

Theodosius sülalesi döneminde İstanbul’un surları yeniden yapılandırılmıştır. Theodosius, Konstantinus döneminden itibaren olan fermanları Codex Theodosianus ismiyle bir araya getirmiştir. Bu dönemde Bizans Üniversitesinin temeli atılmıştır. Atilla döneminde Hunlara vergi ödemek durumunda olan Bizans devleti onun ölümü ve oğlu Dengizik’in öldürülmesiyle de Hun istilasından korunmuş oldular (Çay, 2009: 2). II. Theodosius hükümdarlığı döneminde Konstantinopolis’in savunması güçlenir, yine şehir surlarının uzunluğu ve kalınlığı gözle görülür ölçüde artar. Hatta bu tarihten itibaren şehrin surları, imparatorun ismiyle “Theodosius Surları” olarak anılmaya başlamıştır. Bölgenin en sağlam surları olarak bilinen bu duvarlar yaklaşık bin yıl boyunca şehri karadan gelebilecek saldırılara karşı korumuştur. Theodosius surları aslında ünlü Hun hükümdarı Atilla’nın ordusunun amansız saldırılarına karşı bir önlem olarak düşünülmüştür. Her sene altın ve gümüş olarak ödenen yıllık vergiler de yine ciddi bir tehdit olarak görülen Atilla’nın saldırılarını önlemek içindir (Morgan, 2010: 45).

Jüstinyen dönemi, tarihçiler tarafından imparatorluğun en önemli ve en parlak dönemlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Annesi ünlü General Jüstin'in kız kardeşidir. Jüstinyen, bu komutan sayesinde dönemin en iyi hocalarından üst düzey bir eğitim alma imkânına kavuşmuştur. Genç Jüstinyen, bu sayede Roma hukuku ve Roma tarihi konularında uzmanlaşmış, küçük yaştan itibaren ilgi duyduğu tanrıbilim alanında derinleşmiştir. Jüstinyen'in hayatındaki en belirleyici değişim 525 yılında Theodora ile yapmış olduğu evliliğidir. Theodora'nın alt sınıftan biri olması Jüstinyen'in önünde ciddi bir engeldir ancak amcası Jüstinin emekli olmuş aktrislerin evlenmesine olanak veren bir yasa çıkartması bu engeli ortadan kaldırır (Morgan, 2010: 46-47).

Justin'in ölmesiyle ondan sonra yeğeni olan Justinianus başa geçmiştir. Fakat Anastas'ın taraftarları ve Yeşiller partisinin faaliyetleriyle Justinianus'u tahttan indirmek istediler. Tarihe Nika isyanı adıyla olarak geçen bu isyan komutan Beliserusun sert biçimde bastırılmasıyla sonuçlanmıştır. Justinianus İran ile olan savaşına son vermiş 532 de barış masasına oturmuştur. Sonradan Beliserüs'ü Kuzey Afrika'ya yollayarak Vandal krallığının hâkimiyetine son verilmiştir. Komutan Narses de 554 senesinde Ostrogot krallığına son vermiştir. 554 de ayrıca komutan Liberus İspanyaya giderek Vizigotlara hâkimiyetini benimsetmiştir. Justinianus, Tribonianus'un başkanlık yaptığı hukukçulardan oluşan komisyonda Codex Custinianus isimli hukuk kaynağını oluşturmuştur. 565 te Justinianus'un ölümünden sonra devlet çöküşe doğru yol almaya başlamıştır (Çay, 2009: 2).

Heraklius, Kartaca'daki yaşamına ve deneyimlerine dayanarak Bizans topraklarını dört ayrı bölgeye ya da dönemin tabiriyle dört ayrı Themaya ayırmıştır. Grekçedeki Thema sözcüğünden gelen tema sözü askeri bir terim olan bölük anlamına gelmektedir. Heraclius bunun dışında askerlik hizmetini başarıyla tamamlamış olan her gencin bir miktar toprakla ödüllendirilmesi kuralını da getirmiştir. Eski düzen de sefere çıkacak olan imparatorlar ordularını, bağlılık duygusu güçlü olmayan paralı askerlerden ya da yerli halklardan oluşturmaktaydılar. Yeni düzende ise ordunun, doğrudan doğruya kendi menfaatleri için, ailelerini ve evlerini savunmak için savaşan askerlerden oluşturulması düşünülmüyordu. İlk elde Kartaca'da uygulanmaya başlanan bu sistem, daha sonra Ravenna bölgesinde de uygulanmaya başlanır. Zamanla bu sistemin askeri anlamda çok daha etkili bir strateji olduğu ortaya çıkar (Morgan, 2010: 59-60). VII. yüzyılda gelişen Thema sisteminde bütün yetkiler belirli bir bölgede askeri kumandanın idi. Devlet böylelikle birkaç Themaya bölünmüştür. Bu askeri eyaletler devletin idari alt kısmını teşkil etmekteydi (Yalçın, 2000: 10).

Askeri darbeye imparator olan III. Leon başa geçmiştir. Bu dönemin en önemli meselesi din çekişmelerinin olması ve İkona konusudur. İkona konusu Hz. İsa'nın annesi ve öbür Hristiyanların şahsiyetlerine verilen addır. Bizans devleti bu şahsiyetlere büyük önem vermekteydi ve bu durum onların sanki putlara tapmış oldukları görünümünü vermekteydi. İncili araştırmış olan bu insanların bu hali iyi karşılanmamıştır. İstanbul kuşatması sonrasında III. Leon yayınladığı emirnameleriyle tüm ikonaların kiliselerden temizlenmesini istemiştir. Ondan sonraki krallar farklı uygulamalar yoluna gitmişlerdir. Bu durum da halk arasında cereyan etmiştir. Rumeli tarafı ikonayı sevenler, Anadolu tarafı da ikona kırıcı şeklinde tezahür edilmişlerdir. 8. yy kraliçe İron, konsülü toplamış ve ikonaları yeniden serbest etmiş ancak sonrasında gelen hükümdarlar yine yasak etmişlerdir (Çay, 2009: 3).

Makedonya sülalesi döneminde Girit Araplardan alınmıştır. Bu dönemin imparatorları Nikefor, Phokas, II. Vasil zamanlarında, Erzurum, Malatya, Nusaybin, Suriye'nin büyük kısmını ve Kıbrıs'ı alarak topraklarına kattılar. II. Vasil döneminde Bulgarlara yapılan kötü muamelelerden dolayı "Bulgar kıran" lakabını almıştır. Bu dönemde Ruslar Hristiyanlığı benimseyerek Bizans kilisesine bağlı olmuşlardır. Müslüman Araplar son dönemlerinde Anadolu'ya giriş yapmışlardır (Çay, 2009: 3). Özellikle Basileos I ve Leon VI gibi imparatorların şahsında büyük yasa yapıcılar olarak dikkat çeken Makedonyalı imparatorlar yasaları yenilemeye karar vermişler ve son büyük Bizans yasa kitabı olan ve küçük mülkiyeti destekleyen bir dizi yasa olan Basiliklar'ı bırakmışlardır (Cheynet, 2008: 69-70).

Dükaşlar sülalesi döneminin en şöhretli imparatoru olan Romanos Diogenes, 1071 de Selçuklu devletiyle yapılan Malazgirt savaşını kaybetmiştir. Savaşın sonucunda Türkler Anadolu'nun fetih hareketini başlatmış oldular (Çay, 2009: 3). Pek çok tarihçiye göre Malazgirt savaşı imparatorluğun çözölme evresine girdiğini gösteren bir dönüm noktasıdır. John Julius Norwich, bir adım daha ileriye giderek bu savaşın yedi yüzyıllık tarihinde Bizans imparatorluğunun başına gelen en büyük felaket olduğunu ileri sürmüştür. 24 Ağustos'ta Bizans güçleri Selçuklular tarafından saldırıya uğrar, buna karşılık olarak Diogenes de Selçuklu birliklerine karşı Ermeni General Basilacius'u görevlendirir. General Basilacius esir alınır ve emrindeki adamların çoğu öldürölür. 25 Ağustos'ta Bizans ordusu için savaşan paralı Türk askerler, birliklerinden ayrılarak Türk tarafına geçerler. İki tarafın izlediğı savaş taktiğı birbirinden farklıdır. Bizans birlikleri doğrusal çizgide dizilerek hücumla yönelik bir pozisyon almışlardır. Türkler ise okçuların aralıksız devam eden vur kaç hamleleri ile düşmanı yormayı hedeflemektedir. Etrafı sarılan imparator gösterdiği kahramanca direnişle karşın esir düşmüştür. Sultanın Diogenes'e karşı son derece insafılı ve merhametli davranmış olmasına karşın Diogenes Konstantinopolis'e döndüğünde VII. Michael Ducas onu tahttan indirir. Savaş sonrasında yaşananlar Bizans imparatorluğuna savaşın kendisinden çok daha fazla zarar vermiştir (Morgan, 2010: 82–85).

Kommenler sülalesi döneminde I. Aleksı Komnen, Marmara dolaylarını Türklerden almıştır. Haçlı seferlerine ön ayak olarak Selçuklulardan toprak almışlardır. Manuel Komnen döneminde kurulan Haçlı Kontlukları ve Anadolu Selçuklu devleti Bizans'ın egemenliğini bir süre kabul etmişlerdi. Fakat II. Kılıçaslan döneminde yapılan Miryokefalon savaşında Bizans'ın egemenliğı son bulmuştur (Çay, 2009: 3–4). Komnen sülalesinin Selçuklu devleti karşısında başarısız olması sonrasında İsağ Angelos Bizans'ın başına geçmiştir. Fakat iç buhranın sona ermemesi ve IV. Haçlı seferindeki komutan Bonifas'ın durumu fırsat bilmesiyle Latinler Bizans'a egemen olmuşlardır. Şehri kötü biçimde yağmalamışlardır.

Latin Dönemi: Haçlılarla birlikte gelen Boudoin imparator olmuştur. Theodor Laskaris İznik'te Aleksı Komnen de Trabzon'a giderek İznik ve Trabzon Rum imparatorluğu kurulmuştur. Ancak İznik Paleoglar'ın eline düşmüştür (Çay, 2009: 4). İznik Rum imparatorluğuna sahip olan VIII. Mihail Paleolog İstanbul'u Latinlerden almıştır. Artan dış baskılar, özellikle Selçuklu devletine bağı olan beyliklerin Bizans hudutları boyunca genişleme eğilimleri bulunmaktaydı. Bu duruma Bizans devleti engel olamamaktaydı. Osmanlı devletinin birden fazla İstanbul'u kuşatma siyaseti sonucunda Fatih Sultan Mehmet 1453' de burayı fethederek bu devlete son vermiştir. Bizans'ın son imparatoru Konstantin bu savaşta ölmüştür (Çay, 2009: 4).

9.2. Bizans Hukuk Anlayışı

Roma hukukunun tarihine genel olarak baktığımızda;

1) Roma hukuku, Roma'nın kuruluşu MÖ 753 tarihinden Doğı Roma imparatoru İustinianus MS 565'e kadar Roma ve hâkimiyeti altında olan yerlerde uygulanan hukuktur.

2) İustinianus zamanında uygulanan Corpus İuris Civilis hukukudur.

3) Batı Roma'nın yıkılışından sonra Doğı Roma'da 1453'e değin devam eden hukuka "Bizans hukuku" denir.

4) Orta çağ döneminde ve Rönesans sonrası Batı Avrupa devletlerinin kabul ettiğı Roma hukukuna ortak hukuk ve Pandekt hukuku denilmiştir.

Roma hukuku, Roma şehrinin kuruluşu MÖ 753 den İustinianus'un ölümüne kadar 565'e kadar Roma'da uygulanan hukuktur. Esasen Roma hukuku İustinianus ile biterken Pandekt hukuku ise tam burada başlamaktadır. İustinianus'un ölümüyle Roma hukuku altıncı yüz yılın sonlarından itibaren neredeyse hiç uygulanmamıştır. On birinci yüzyılın sonları ile on ikinci yüzyılın başlarına doğı Roma hukukuna karşı ilgi tekrar artmış ve bu ilgi on dokuzuncu yüz yıla kadar devam etmiştir. Bu arada doğuda 1453'e kadar Yunan kültürünün tesirinde Romalılık özelliğı kaybeden Bizans hukuku bulunmaktadır (Küçük, 2007: 114–115).

I. Theodosius'un ölümü ile Roma imparatorluğu doğu ve batı olarak ayrılmış; Theodisius'un oğullarından Arcadius Doğu Romanın, Honorius ise Batı Roma İmparatoru olmuştur. Roma devleti bir dönem iki başkent iki imparator olarak yönetilmiştir. Doğu ve Batı arasındaki sınır günümüzdeki Ortodoks dünyanın batı sınırıydı. İlerleyen yıllarda Batı Roma devleti kuzey kavimlerinin istilasıyla yıkılmış Doğu Roma devleti ise başkent Konstantinopolis olarak 1453'e kadar devam etmiştir. Modern tarihçilerin "Bizans" dediği Doğu Roma imparatorluğudur. Fakat bu devlet kendini Bizans olarak isimlendirmemiş, ilk imparator Cosntantinus'tan son imparator XI. Konstantinos Palaiologos'a kadar hepsi "Roma imparatoru" lakabını kullanmış devletin halkına da Romalılar denilmiştir (Karakök, 2010: 19–20)

Konstantinopolis'in 330 yılında kutsanmasıyla birlikte Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmî dini kabul edilmiştir. Bu durum toplumun ve hukukun yapısını da etkilemiştir. Din ile devlet işleri iç içe geçmiştir. Bizans başarı kazandıktan sonra geçmişini bir kenara bırakmayarak Roma temelleri üzerinde şekillenmiş ve kurumlarını, örgütlerini, yönetim anlayışını ve yasalarını Roma'dan miras almıştır. Roma devleti ve hukukunun dönüşümünü sağlayan gelişmeler, ilk imparatorluğun sonundan itibaren elli-altmış sene sürmüş ve yeni bir dönem başlamıştır.

Romalılar vatandaş değil tebaa; imparator ise Dominus et Deus yani "efendi ve ilahdır. İmparator her şeye hatta kiliseye de hâkim olmuştur. Bu dönemde tam teşekküllü birçok memur kesimi ve bürokrasisi oluşmuştur. Halk sınıflara ayrılarak yargı teşkilatı ve vergi sisteminde değişiklik olmuştur. Mutlakiyet hâkimiyetinin olduğu dönemde, imparator dışında diğerlerinin hukuk yaratmasının mümkün olmaması nedeniyle bu dönemde klasik hukukçu özelliğine sahip hukukçuların varlığından da bahsedilemez. Hukuku yaratan tek kaynak "imparator emirnameleri", tek kanun koyucu ise imparatorudur (Somer, 2015: 444).

Roma hukukunun genel olarak iki ana evresi bulunmaktadır. Bunlar On İki Levha kanunları ve Justinianus'un Corpus Juris Civilis'dir. On İki Levha Kanunları, biçimsel, katı ve tek cümlelerden meydana gelen yasal kavramlardan oluşmaktadır. Corpus Juris Civilis ise olgun, teknik ve karmaşık hukuk sistemini ifade eder. On İki Levha sadece Roma halkına uygulanan yasal kavramları kapsamaktadır. Corpus Juris Civilis ise evrensel olmayı hedefleyen hukuki ilkelerin karışımıdır. Esasen Corpus Juris Civilis'den çok önce İmparator Tehodosius, Konstantinus'tan itibaren tüm imparatorların fermanları "Codex Theodosianus" ismiyle toplanmıştır. Corpus Juris Civilis yayınlandığı zaman Batı Roma Germenlerin saldırısı altındaydı. Justinianus'un amacı Roma devletinde tekrar birliği sağlamaktır. Ancak buna ömrü yetmemiştir. Diğer taraftan da bir başka hedefi olan Roma hukukunu derlemeyi başarmıştır. Yaptığı çalışmayla eski Roma hukukunun unutulmasını engellemiş, devletin düzeninin gücünü göstermiş, Roma hukukunun asırlar sonra yeniden canlanmasını sağlamıştır (Koçak, 2019: 126–127).

Bizans hukukunda Justinianus önemli bir isim olmuştur. Gerçek adı, Flavius Petrus Sabattius olan Justinianus ilgi çeken bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihçiler tarafından "Bizans İmparatorluğunun Altın Çağı" olarak adlandırılmıştır. Justinianus çocukluğunda dayısının katkısıyla eğitimini iyi bir şekilde almıştır ve teoloji alanına ilgi duymuştur. Roma tarihi ve hukuku alanında kendini geliştirmiştir. Bu durum onun Roma hukuku hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. 1. Justin'in ölümüyle birlikte 527 den 565 e kadar devletin başında kalmıştır. Justinianus'un iki amacı vardı: Roma imparatorluğunu eski ihtişamına kavuşturmak ve Hristiyan dini çerçevesinde herkesi Ortodoks olarak bir arada tutmaktır. Bunun içinde hukuk ve idari alanda yapılan düzenlemeler iki öneme sahip olmuştur. Roma hukuk bilimini kurmuş, sağlam temellere oturttuğu bu düzen onun başarılı olmasına ve döneminin göze çarpan uygulamalarını vücuda getirmesini sağlamıştır (Orhun, 2015: 269–271).

Justinianus döneminin en büyük ve en süregelen eseri Roma hukukunun kitap biçimine sokulmasıdır. Tribonianus'un başkanlığında çok kısa zamanda bitirilmiştir. Öncelikle Codex Theodosianus ve Diokletianus döneminde oluşturulan kaynaklardan Codex Gregorius ve Codex Hermogenionus'tan yararlanmak amacıyla imparator Hadrianus döneminden itibaren benimsenen imparatorluğun Constitutioları bir araya getirilmiştir. Bu toplanan kaynaklar 529 senesinde Codex Iustinianus ismiyle yayınlanmış ve 5 yıl sonrasında yeni nüshası yayımlanmıştır. 533 yılında yayınlanan Digestler daha büyük gayretlerin sonucu oluşan ürünlerdir. Burada klasik Roma

hukukçularının, imparatorluk kanunlarının yanı sıra benimsenen hukukun ikinci kısmından oluşan bilgilerin tümüdür. Codex Justinianus eski kaynaklara nazaran üstün olmasıyla birlikte önceki kaynaklara başvurularak oluşturulmuştur. Digestler ise bütünüyle yeni oluşturulan kaynaktır. İlk başta Roma hukukçularının kararları ve görüşleri düzenli şekilde bir araya getirilmiştir. Codex ve Digestler'in yanı sıra hukuk öğretimi için bu eserlerden faydalanılarak ontoloji biçiminde Institutiones yapılmıştır. Justinianus'un Corpus Iuris Civilisi, Codex'ten sonra emirnamelerin bulunduğu Novellae ile birleştirilmiştir. Codex, Digesta ve Institutiones Latince; Novellaların çoğu ise Grekçe yazılmışlardır. Merkezi sisteme sahip olan Roma hukukunun tek düze biçimde temelini atılması sağlanıyordu (Ostrogorsky, 1999: 69).

Roma hukuku kamu hayatını, devlet ile kişiler arası ilişkilerini ticaret ve mülki münasebetlerini düzenler. Corpus Iuris Civilis ise tamamıyla eski hukuk sistemine dayanmamaktadır. Justinianus'un hukukçuları, kısaltmaların yanı sıra sistemli hale getirilen hukuki dönemin şartlarına uygun biçimde oluşturarak Hristiyan ahlakı ve Helenizm'in doğudaki örf adet hukukuyla birleştirerek bazı farklılıklara gitmişlerdir. Çoğunlukla aile hukukunda cereyan eden Hristiyanlık dini hukuka etkili olmuştur. Diğer yandan Hristiyanlığın inhisarcı olması diğerine sahip olanların hukuki yardımdan yoksun kalması sonucunu getirmiştir. O halde Justinianus'un eserinin tüm insanların özgürlüğünü ve eşitliğini savunması bu büyük fikrin pratik faydasını abartmaya fırsat tanımaz. Justinianus hukukunda kölelerin hali ve serbest bırakılmalarının kolay hale getirilmesi gibi durumlar esas olarak Hristiyan dininin sonucu olmasıyla açıklanabilir (Ostrogorsky, 1999: 70).

Justinianus yasasının en belirgin özelliklerinden birisi imparatorluk karakterinin ön plana çıkarılması da Corpus Iuris Civilis yalnızca Bizans devletinde değil batıdaki düşünceleri de etkilemiştir. Bizans'ın Roma hukuku tüm dönemler üzerinde hukuk hayatının temelini oluşturmaktadır. Justinianus'un eseri Bizans'tan sonra gelen hukuki gelişimin temeli olmuştur. Buna karşın batıda ancak 12. yy Roma hukuku ele alınmıştır. Eserin incelenmesi sonucunda Roma hukukunun benimsenmesi batının hukuki ve siyasi düşüncesinin şekil alması büyük bir değere sahip olduktan sonra Roma hukuku Justinianus'un şekil vermesiyle tüm Avrupa'nın hukuki gelişimine de ana öge olmuştur (Ostrogorsky, 1999: 70–71).

9.3. Bizans Hukukunun Önemli Eserleri

9.3.1. Corpus Juris Civilis

Justinianus, ele geçirdiği yerlerde askeri egemenliği altına almakla kalmayarak buralarda imar hareketlerine başlamıştır. Buralarda köprüler, yollar, binalar ve Ayasofya Kilisesini yaptırmıştır. Ancak onun en önemli yaptığı faaliyet onun “büyük” unvan ile anılmasını sağlayan gelişme çağımızda da geçerli olan hukukun temelini oluşturarak Avrupa medeniyetinin ortak unsurlarından birini oluşturan kanunlaştırma hareketidir.

Justinianus, kendinden önceki kanunlaştırma hareketini yürüten Theodosianus'un faaliyetlerinin tekrar ele alınması için 528 senesinde Tribonianus'un bulunduğu hukuk camiasından oluşan komisyon kuruldu. Burada artık kullanılmayan kuralların tamamını yürürlükten kaldırarak, bazı kurallar arasındaki zıtlıkları gidermek için birleştirme ve değiştirme faaliyetleri için görev almışlardı (Emiroğlu, 2002: 86).

Roma hukukuyla ilgili başucu eser olan Corpus Juris Civilis adıyla bilinen Justinianus'un derlemesinden oluşur. Eserin adını o koymamıştır. Eser Hristiyanların hukukunu derleyen Corpus Juris Cananici'ye karşı bir durumu teşkil etmektedir. Eserin adı önceleri Corpus Jürisi idi, Civilis sıfatının varlığı onu Corpus Jüris Cananici'den ayrı tutma nedeniyle yapılmıştı. 1583 deki ilk baskısından önce içerik olarak, Institutiones, Digesta, Codex ve Novellae el yazmaları bulunurdu. Eser 528–534' de altı yıl içerisinde oluşturulmuştur. Sebebi uygulanacak olan hukuk için bir kanun kitabını meydana getirmektir. Ancak baktığımızda bu eser günümüzdeki modern hukukun özelliğini yansıtmamaktadır. Bugünkü kanunlar genelden özele olacak şekilde bir düzen halindedir. Ancak bu eserde olan konuların çoğu özel olaylardan oluşmuş ve bu esere Compilatio da denilmektedir.

Eserde dönemin ihtiyaçları ve hukuki açıdan geçmiş zamanlardaki bilgiler düzenli biçimde yer almaktadır. Fakat yine de eserde yer alan kanunların çoğu özel durumlardan bahsetmesi nedeniyle genel olan olaylara ilişkin konularda zorluk doğurmuş ve bu nedenle uygulama açısından elverişsiz olmuştur. Eser özellikle hukuk öğretiminde kullanılmıştır. Bu yönüyle bir derleme kitabından daha çok hukuk bilimine ait temel bir eser olarak nitelenmiştir. Eserde en önemli kısım Codex'tir (Orhun, 2015: 271-273).

İustinianus hukuk reformunun, arkasındaki istek yalnızca hukuki sorunların çözümünü gidermek değil Roma imparatorluğunu ve hukukunu eski görkemine kavuşturabilmektir. Bu eserinde yalnızca imparatorluktan bahsetmeyerek Roma döneminden kalan hukuki materyallerde göz önüne alınmıştır. Merkezileşme hedefine uygun eserdeki her bir başlığa yalnızca açıklama, özet ve not yazılabilmesine müsaade etmiş ve olası polemik, eleştiri, ihtilaf gibi yorumların yapılmasını yasak etmiştir (Keskin, 2014: 602–603).

9.3.2. Codex

Justinianus 13 Şubat 528 de yayınladığı “Hoec Quae Necessoria “ adını taşıyan bir emirname ayrıca Codex'in önsözüdür. Burada Tribonianus'un da içinde yer aldığı 10 hukukçudan oluşan bir komisyon oluşturuldu. Burada öncelikle Codex Theodosianus Diodetianus zamanında oluşturulan Codex Gregorianus ve Codex Hermogenianus'tan faydalanmak amacıyla Hadrianus'tan itibaren olan devletin emirnamelerini bir arada toplamıştır. Bunlar içerisinde etkisini yitirmiş olanlar çıkarıldı daha akılcı ve sağlıklı olanları derledi. Codex, 16 Nisan 529'dan itibaren geçerli olmak üzere 7 Nisan 529 'da Summa Reipublicae adlı emirname ile resmen ilan oldu. Codex metni günümüze ulaşmamıştır. Tribonianus'un başkanlığında oluşan komisyon Codex II' yi hazırlamıştır. Günümüzde bulunan Codex işte düzeltilmiş olan nüshalarıdır. Bu kısmı 12 kitap şeklinde her birinde de belli konulara ait emirnameler vardır. İlk kitap kilise hukukundan, hukukun kaynaklarından, imparatorun kalemlerinden ve devlet memurlarından bahseden emirnameler yer alır (Orhun, 2015: 274–275).

9.3.3. Digesta

Justinianus 15 Aralık 530' da yayınlamış olduğu ferman ile dönemin en kıymetli hukukçularına ait eserlerden faydalanarak dönemin ihtiyaçlarına binaen olan bölümleri derlemek, gereksiz olanları ve çelişkili olanları çıkarmak, anlamını yitirmiş cümlelerde değişikliğe gitmek gibi işlemler için bir komisyon oluşturulmuştur. Burada 39 hukukçunun kaynaklarından faydalanılmıştır. Bunlar arasında en fazla Ulpianus Paulus, Papinianus ve Gaius tur. Ancak buradaki kaynaklardan hiç biri tam olarak kullanılmamıştır. Üç yılda tamamlanan eser 30 Aralık 533 den geçerli olacak biçimde 16 Aralık 533 de “ Constitutio Tanto De Confirmatione Digestorum” adıyla resmen ilan edilmiştir. Digesta 50 kitaptan oluşmakta her biri ise belli bir kısma ayrılmıştır. Bu kısımlar ise parçalara, uzun parçalarda paragraflara bölünmüştür (Orhun, 2015: 275).

Digesta bir kanun olmasının yanında belirli durumlarda geçerli olan bilgilerin yer alması nedeniyle kanun şeklinde kullanması açısından işlevsel değildi. Örnek verecek olursak bir hâkim somut durumlarda vereceği kararını önceden bu konu hakkında verilmiş hükümleri ele almalı ve bu olaya benzeyen durumları araştırmanın getirmiş olduğu güçlüklerle karşılaşmaktaydı. Bu durum Digestanın kanun gibi algılanmasından daha ziyade hukuk bilimine katkı sağlama yönünden daha önemlidir. Digesta, Roma hukukuyla ilgili önemli eserlerin günümüze kadar gelmesine yardımcı olduğu için Corpus Juris Civilis'in en kıymetli bölümüdür (Orhun, 2015: 275–276).

Digesta veya Pandectae, düzenlenmiş tam bir derleme anlamını taşır. Klasik Dönem hukukçularının eserlerinden alınmış ve belli bir sistem içinde toplanmış parçaların özetlerinden (fragmenta) oluşmuştur. Bu amaçla eserleri taranan hukukçular, Klasik Hukuk Dönemi'nin en değerli, en seçme hukukçularıdır. Böylece, Iustinianus Digesta'da yer vererek, İsa'dan sonra ilk üç yüzyılda yaşamış olan Salvius Lulianus, Celsus, Marcellus, Papinianus, Paulus gibi, Roma Hukuku'nun en önemli temsilcilerinin eserlerinin günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Bu nedenle, Digesta, Corpus Iuris Civilis'in hukuk bilimi ve hukuk tarihi açısından en önemli

bölümüdür. Söz konusu eser, Trihonianus'un başkanlığında, on bir avukat, ikisi Constantinopolis'ten diğer ikisi Beyrut'tan dört profesör ve bir memurdan oluşan, on altı kişilik derleyiciler (compiler'lar) kurulu tarafından hazırlanmıştır (Emiroğlu, 2002: 90).

İmparator Iustinianus tarafından derleyicilere verilen görev, Digesta'mu, İus Respondend sahibi hukukçuların eserlerinden alınan parçalardan oluşturulması ve bu eserler içindeki tarihi ve dogmatik bilgiler için yararlı görülen bölümlerin bir araya getirilerek, çelişen görüşler ile tekrar eden bölümlerin kaldırılmasıydı. 530 yılında hazırlanmaya başlanan ve 533 yılında yani üç yıl içinde tamamlanarak Institutiones ile birlikte yürürlüğe giren Digesta, ölüme bağlı tasarrufları konu alan 30, 31, 32. kitaplar dışındaki her kitap fasıllara, fasıllar parçalara, uzun parçalar da paragraflara ayrılmıştır. Digesta'da da birinci paragraftan önce Principium bölümü bulunur. Her parçanın başında, o parçanın kimin eserinden alındığı gösterilmiştir. Buna parçanın Inscriptio'su denir. Örneğin, 'Paulus, Libro Trigensimo Tertio Ad Edictum şeklindeki Inscriptio, Paulus adındaki hukukçunun Praetor Edictum'u hakkındaki 33. Kitabını ifade etmektedir. Böylece, Digesta'daki bir metne atıf yapılmak istendiğinde, önce D harfiyle Digesta'nın, sonra sırasıyla kitap, fasıl, parça ve varsa paragraf numarasının belirtilmesi gerekir. Bazen, parçanın alındığı hukukçunun adı da kısaltılarak gösterilir. Her parça (fragmentum) bir Roma hukukçusunun yazısından özet içermektedir (Emiroğlu, 2002: 90 – 91).

XII -XIII. yüzyıllarda Ortaçağ'da skolastik düşünce ile Bolonya hukuk okulunda Digesta üzerine çalışmalar yapılmıştır. Ünlü hukukçu Irnerius'un yapmış olduğu okul şöhret kazanmış ve tüm Avrupa'dan öğrenciler buraya gelmişti. Irnerius'un dört öğrencisi onun çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Çalışma yöntemleri sebebiyle "Glassatorlar" olarak anılmışlardır (Küçük, 2007: 117).

9.3.4. Institutiones

Codex ve Digesta çok ağır ve ayrıntılı biçimde olduğundan dolayı hukuk ile ilgili daha genel bilgileri kapsayacak bir kaynağa ihtiyaç duyulmuştur. Tribonianus başkanlığında toplanan komisyonda Gaius, Institutionesi temel alarak Institutionesi yazmaya başlamıştır. 21 Kasım 533 de kanun ilan edildi. Bu kanun "İmperatorium" ismini taşımaktadır. Digesta ile aynı gün yürürlüğe girmiştir. Bu eser ilk olarak hukuk eğitimi için bir ders kitabı niteliğinde olup ayrıca devletin mutlak hâkimiyetinin bir kanun ile yayınlanmış olması hasebiyle kanun niteliğini taşımaktadır. Eser, önsöz ve dört kitaptan oluşmaktadır. Digesta gibi kitaplar kısımlara, kısımlarda paragraflara bölünmüştür.

1. kitap şahıslara, 2. kitap mülkiyete ve vasiyet yoluyla mirasa, 3. kitap vasiyetsiz miras ile sözleşmeden doğan borçlara, 4. kitap haksız fiilden doğan borçlarla davalara ayrılmıştır (Orhun, 2015: 276).

9.3.5. Novallae

Codex, Digesta ve Institutionesin tamamlanması nedeniyle Justinianus'un ölümüne kadar yani 534-565'de çıkarılan buyruklara yeni buyruklar anlamına gelen Novellae Constitutiones ismi verilmiştir. Novallae, Justinianus tarafından Corpus Juris Civilisin bir bölümü olarak belirlenmiş onun tamamlayıcısı olarak 4. bölüm olarak derlemeye Orta çağda eklenmiştir. Bu eserin resmi bir koleksiyonu yoktur. Ancak özel olarak koleksiyonları bulunmaktadır. Bunların en büyüğünde 168 buyruk bulunmakta olup ikisi tekrar yazılmış bir tanesi de Latince ve Yunanca olduğu için esas olarak 165 taneden oluşmaktadır. Özellikle miras ve aile hukuku kanunlarında büyük değişim yaratmışlardır (Orhun, 2015: 277).

Novallae'de (temel yasalar) yoksulların zararına ilerleyen güçlüler olarak tanımlanır insanlar ve bu bağlamda dar anlamıyla ekonomi değildir söz konusu olan sadece ve sosyal alan söz konusudur. Yoksul kendisini koruyacak nüfuzlu kimselerden yoksundur, dolayısıyla imparatora sesini duyuramaz (Cheynet, 2008: 70).

9.3.6. Ekloga Yasaları

Bizans'tan kalan en mühim hukuki eserlerden biri de Ekloga yasalarıdır. Bu yasalar ilk kez Yunanca yazılmış ve yayınlanan ilk medeni hukuk yasası özelliği taşır. Bu yasaları, Isqurioa hanedanlığı döneminde imparator Leon ve oğlu Konstantinos'un yayımladığı bu kişiler, Bizans'ın önemli reformistleridir ve tasvir kırıncı olarak nitelenmektedirler. Bu imparatorlar yalnız dinsel reformlar açısından değil geniş alanda reformlar yaptılar. Askeri alanda düzenlemeler, eğitimi dinden uzaklaştırıp laikleştirme, hukuk alanındaki görevi olanların rüşvet gibi kayırmaların önünü almak için bunları maaşa bağladılar. Ekloga, Justinianus döneminin yasalarına son vermektedir. Ekloga tamamıyla Codexler den oluşmamakta ancak kanunları düzene koymaktadır. 18 bölümden oluşan Eklogada miras, ceza hukuku bilhassa medeni hukuk büyük yer kaplamaktadır (Ozansoy, 1990: 183–185).

Ekloga'nın tarihi, ele alınan araştırmalarda şimdiye değin net biçimde kesinleşmemiştir. Bunun sebebi el yazmalarının farklı tarihleme yapılmasından kaynaklanmaktadır. Evlilik hususu Justinianus hukukunda karmaşık bir hal almaktadır. Bunun arkasında evliliğin hukuki yapısından gelmektedir. Boşanma durumunu Isaurionlar kilise kanunlarıyla Hristiyan anlayışının evlilikle alakalı uyumu dolayısıyla tamamıyla yasaklanmasını istemişlerdir. Ancak bazı durumları kabul etmek durumunda kalırdı. Kadının zina yapması, kocasının hayata hayatına kastetmesi ya da kadının cüzzam hastalığına düşmesi durumunda kocanın boşanma hakkı vardı. Ekloga kilise emirleri nedeniyle zina halinde burnun kesilme cezasını kabul etmektedir. Evlilik sonrası, düzelme imkânı bulunmayan durumlarda boşanmayı kesinkes yasaklamaktadır. Bunlar haricinde Isaurionların hukukuna göre evliliğin sona ermesi yasaklamaktadır. Ekloga'da ilk kez kanunda evliliğin bitirilmemesi şartı getirilmiştir (Ozansoy, 1990: 185–192).

İkonoklazma hareketini destekleyen imparatorlar Isaurialı III. Leo ve V. Konstantin, "Ecloga" adlı sivil kanunu 740 Mart'ında yayımlayarak hukukçuların dikkatini çekmişlerdi. Ecloga'yı diğer üç kanun (Askeri Kanun, Denizcilik Kanunu ve Kırsal Kanun) tamamlar. Ecloga bir tür kısaltılmış sivil kanundur. Iustinianos'un Institutes, Digesta, Codex ve Novellae'si onu temellendirmiştir. Ecloga 18 başlıktan oluşup çeyiz, izdivaç, hediye, veraset, miras, vesayet ve azat etme gibi konuları içerir. Ecloga dışındaki kanunlar Iustinianos kanunlarının geliştirilmiş hali iken Ecloga bu kanunlardan farklı olarak sık sık Doğunun sözlü örfi hukukundan türemiş şeyler içermektedir. Ecloga'ya ait terimler aynı zamanda Bizans İtalya'sında, 8. yüzyılda özgürleşen Napoli'de, Gaeta, Amalfi ve Sorrento Dukalıklarında uygulamaya konmuşlardır.

Bazı Helen eyalet kurumları, Roma'dakinden farklılaşarak Ecloga'da yasal kurumlar haline gelmişlerdir. Böylece diğer örnekler arasında; sözleşme ile ya da sözleşmesiz izdivaç arasındaki ayırım, cariyelik özünsenmiş, küçüklere vesayet kısıt-laması, küçükleri özgürleştirmenin imkânsızlığı, Patria Potestas'ın her ebeveyn tarafından ortaklaşa uygulanması, çocukların izdivacında her ebeveynin rızası gibi kurallar getirilmiştir. Ecloga'da Iustinianos kanunlarında bilinmeyen çeşitli sakat bırakma usulleri içeren ağır cezalar vardır. Bunlar magistratlar tarafından uygulanan geleneklerden türemiş gözüküyor. İkonoklazma'ya karşı politika sonucu tepkiyle zaman içinde Ecloga'nın etkisi azalmıştır (Çiftçi, 2020: 166).

Ekloga'da hem Hristiyanlık hem de yerel hukukun izleri görülmektedir. Bazı yerlerde eşlerin rızası ile boşanılmasını yasaklamakta bazen de Hristiyanlığa uygun hususları barındırmaktadır. Ekloga da evlilik yerel hukuka uygun çeyiz anlaşması olduğu zaman, nikâh kıyılmasında hukuksal araçların tamamlanması anlamına gelmekteydi. Aksi durumda evlilik hükümsüz sayılmaktaydı. Ekloga, yazılı olan ve olmayan hukuku önemsemektedir. Ekloga'da bir kişinin zorda kalması ya da hor görülmesi ve yazılı olarak bir evlenme gerçekleşmiyorsa bu kişi şahitler, papaz, aile ve yakınlarının bulunmadığı kilise onayı alınmayan yazısız olan anlaşma ile kızı alabilmektedir. Bu kişiye evin sahibeliği verilirdi. Diğer yandan geçerli sebep olmaksızın nişanın bozulması halinde bir ceza öngörülmektedir. Nişan yazılı anlaşmayla olmuşsa anlaşmayı tek taraflı olarak bozmakta ve cezayı karşı tarafa ödeme mecburiyeti vardır. Ekloga nişan olayını yalnız Ortodoks Hristiyanlarda, yedi yaşındakiler için öngörmektedir. Nişan döneminin iki yılı aşması durumunda evlilik görülüyorsa nişanın erkek tarafından kaynaklandığı saptanmaktadır (Ozansoy, 1990: 193–197).

Ekloga'da 15 yaş sonrası “erişkin”, bundan öncedekiler “ yeni yetme”(henüz erişkin olmayan) şeklinde geçmektedir. Erkekler 15, kızlar 13 yaşını doldurmadıklarında erişkin sayılmazlar. Ayrıca onlar yazmaya ehil değillerdir. Ekloga, asgari evlilik yaş sınırını erkeklerde 14 yaşın doldurulmasıyla, kızlarda ise 12 yaşın doldurulması (13) ile kabul etmektedir. Ekloga, toplumda geçerli olan Yunan hukukunu benimsemekte ve evlat edinme velayetinin 25 olduğunu söylemektedir. Ekloga'ya göre “ bir kişinin özgür olabilmesinin şartlarından biri de “ efendisinin kölesini hür bir kişi ile evlendirmesiyle o köle hür olabilmekteydi. Bu nedenle Ekloga kesin biçimde köle ve hürler arasındaki evliliklere rıza gösteren, köle ve hür olanların aynı haklara sahip oluşuna doğru giden önemli adım olan ilk yasa kitabı olmaktaydı. Sonradan Ekloga'yı imparator Leon Saphosun Novvel 101'i, imparator Alexios Komrinos (1095) 'un Novvel 35' i izleyen köle ve hürlerin evlenmeleri yasal hale getirilmiştir. Ekloga yasaları Hristiyanlıktan beslenen evliliğe engel olan durumları arttırmaktadır. Justinyanus'ta 4. dereceye kadar olan evlilikleri, altıncı dereceye kadar çıkartarak kan bağı ile olan evlilikler yasak olmuştur (Ozansoy, 1990: 198–200).

Doğu Roma hukukunda iki kısa eser de bulunmaktadır. Bunlar Nomos Georgikos (tarım yasası) ve Nomos Nautikos (deniz hukuku)'dur. Bunlardan en dikkati çeken tarım yasasıdır. Bu yasa Roma hukukçularının ortak kanaatine göre III. Leon dönemde oluşturulmuştur. Deniz hukuku, deniz ticaretiyle ilgili yasalardan oluşmaktaydı. Örneğin; gemi sahibi ile kargo sahibinin geminin batabilme ihtimaline karşı yükün denize atılmasının lazım olduğu hallerde zararın ne şekilde paylaşılması gerektiği kanunda teferruatlı anlatılmaktadır (Koçak, 2019: 130–131).

İmparator VI. Leonun Tactica isimli eser ise askeri yasaların bulunduğu eserdir. Bu eser ordu görevlileri için derlenen talim, strateji, suç ve cezayı kapsayan kitaplardan oluşur. Bizans'ta bunun ilk örneğini İmparator Mavrikios'un on bir kitaptan oluşan Strategikon'dur. Onuncu yüzyılda Tactica eserinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Tacticayı, Strategikon eserinden ayıran en önemli husus askeri açıdan daha özgün nitelik taşımasıdır. 20 kitap şeklinde olan Tactica, askeri taktik kitabından çok daha fazlasıdır (Koçak, 2019: 131).

10. BİZANSLILARDA KAMU HUKUKU

10.1. Devlet (İmparatorluk) Teşkilatı

Bizans imparatorları Roma'nın halefi ve tek varisi olmuşlardır. Bu evrensel hâkimiyetin sürdürülmesi anlamına gelmektedir. Geç Antik Çağ'da Akdeniz ve çevresinin yönetimi Roma'nın egemenliğindeydi ve bu ona evrensel devlet olma özelliği vermiştir. Bu sınırlar haricinde kalan yerler ise Romalıların "Barbar" diye niteledikleri topluluklardı. Roma imparatoru tüm dünyanın tek hükümdarıydı. Diğer hükümdarların varlığı, Roma imparatorunun verdiği unvan ile kabul edilebilirdi. Zaman içerisinde Hristiyan kimliğe sahip olan Bizans devleti siyasetin temelinde dinsel amaçları da yüklemiştir. Buna göre dünyayı yöneten tek Tanrının olması gibi dünyada onun temsilcisi olarak tek bir hükümdarın varlığı kabul edilmeli ve o kişi de Roma imparatoru olması gerekirdi. Böylelikle Bizans evrensel özellik göstererek bütün Hristiyanları bünyesinde toplamalıydı ve imparatora Tanrının yeryüzündeki tek temsilcisi olarak Hristiyanlığın bekçisi ve koruyuculuğunu üstlenmekteydi. Tek Tanrı, Tek İmparator, Tek Devlet. Bu kanı tüm Antik Çağ ve Orta Çağ süresince Bizans devletinin temel doktrini olmuştur. Bu doktrin Bizans dışındaki halklar arasında da kabul görmektedir (Karakök, 2010: 20–21).

Bizans'ın devlet politikası heterojen yapıdadır. Hükümdarın hâkimiyeti ilahi yapısını korumuştur. İmparator, Tanrı'nın seçilmiş kuludur. İmparatorun başlayıp en önemsiz halkına kadar tüm Bizans'ta bu anlayış bulunmaktadır. Konuşmalarda, yazılı kaynaklarda, halka her daim bu düşünce anlatılmaktadır. Devlete ait yapılar ve anıtlarda mühür ve sikkelerle bu düşünce aktarılmaktadır. İmparatorun alametleri ve kaftanı kutsal manalarla bezenmiştir. Kaftanlar kırmızı renkte ve ağır işlemeliydiler. Kaftan ile birlikte şeref ve asaletin simgesi olan dia dem'i takip, kırmızı ayakkabılar giyerlerdi. Teokratik yönelimler zaman geçtikçe daha belirgin olmaktadır. Bizans hem eski Roma'nın hem de Grek medeniyetinin tesirlerini taşımaktadır. İmparator yalnızca ordunun başkumandanı, en üst hâkim değil ayrıca kilisenin de başkanı sayılmaktadır. İmparator, Tanrının seçerek devleti emanet ettiği simge şeklinde düşünülmekteydi. Devlet sınırlarında yaşayan her insan imparatorun kölesi sayılmaktadır. Bizans'ta günümüz anlamıyla hükümet yoktu. Merkez yönetiminde imparatorun seçmiş olduğu saray görevlileri, sivil ve askeri memurlardan oluşmuş aristokratlar vardı. Danışma organları Senato ve Mukaddes Şura idi (Karakök, 2010: 62).

Konstantinos'tan Justinianus'a değin, İmparatorluk (diktatörler) ile Sacerdorum (rahiplik) arasında pek bir ayrım gözetilmemiştir. İmparator hem piskopos sayılıyor hem de Sacerdos ve Arkhiereus olarak selamlanıyordu. Sonunda imparatorluk yetkisiyle Hristiyan rahipliği arasında bir ayrım yapılması gereğini kabul eden Justinianus olmuştur (Barker, 1995: 86).

Bizans İmparatorluğunun saray ihtişamı doğuda Sasaniler'den sonra Araplardan alınanların benimsenmesiyle oluşmuştur. Tahta en iyi olanın geçmesi düşüncesine bağlı kalan Bizans tahtında babadan oğula geçme durumu pek geçerli değildi. Roma'da olduğu şekliyle imparatoru ordu ilan ederek kalkanın üzerinde tutularak iktidara getirilmektedir. Konstantinopolis'te yapılan bu törenler Hipodromda yapılmaktadır. Fakat hükümdarlık unvanının verilmesindeki en önemli aşama Ayasofya'da gerçekleşmekteydi. Patrik hükümdara tacını giydirdi. Böylelikle artık hükümdar kendini Tanrının seçilmiş kulu olarak tanıtır (Ataş, 2007: 51).

Bizans imparatorlarının on üçüncü havari, havarilerin eşiti, İsa'nın dostu gibi dini unvanları da vardı. İmparatorun yetkileri yazılı kurallar şeklinde olmadığından sınırlama yoktu ve monarşi sistem şeklinde her şey imparatorun elindeydi. İmparatorun bu gücü sadece kendi ülkesinde değil tüm dünyanın arazilerini kapsamaktaydı. Tüm halk imparatorun kölesi konumundaydı. İmparator ordunun başkomutanı olarak savaş ve barışa karar verebilen tek kişi idi. Ayrıca tek kanun koyucu ve en yüksek hâkimdi. Resmi memuriyetleri tayin etmek görevine son vermek ve bunların derecelerini belirlemek, yabancı elçilerin kabulü, kilisenin konsillerine başkanlık yapmak, ne tür vergilerin yükseltileceğini belirleme görevleri imparatorun yetkileri arasındadır (Baskıcı, 1994: 69–70).

İmparatorun, Ortodoks kilisesinde en yüksek görevlinin ve Konstantinopolis'a patrik seçmede söz hakkı vardı. Kilise her açıdan imparatorun genel başkanlığı altındaydı. Fakat dünyevi kişiliği hasebiyle kilisenin yalnızca koruyucusu olmakta başkanı olamıyordu. Bizans'ın erken dönemlerinde imparatorlar hem kral hem rahip olarak görülürlerken İustinianus zamanında yapılan kanunlar ile dini ve dünyevi güçler ayrılmış oldu. Fakat İustinianus, imparatorların dini olaylara başkanlık etmesini savunmasıyla birlikte Bizans tarihinde imparatorların dini kökenli sorunlarla uğraşması sonucunu doğurmuştur (Baskıcı, 1994: 70).

Memur görevlileri tayin vesikasıyla unvanlar ise rütbe işaretlerinin verilmesiyle atamaları yapıldı. Onuncu yüzyılda Bizans unvanları on sekiz derece halinde olup ilk üçü olan Kaesar, Nobilissimos, Küropalates unvanları yalnızca imparatorluk hanedanlarına verilmekteydi. Sekiz şeref unvanı hadımlara aitti. Hadımlara önem verilirdi, bunlar patrik dahi olabilirlerdi. Kadınların korunması ve güvenliği için hadımlar Kafkaslardan getirilmekteydiler (Baskıcı, 1994: 71-72).

Praefectus, Bizans'ta memurlukta en yüksek makamdı. Valilerin seçiminde, imparatorlara tavsiyede bulunurdu. Mali kontrollerin yanında tayin edilen valilere disiplin eğitimi verirdi. Prefectus Urbi, diğer bir görevliydi. Görevi de senatonun başında olmaktı. Bir de imparator ile senato arasında iletişim sağlama, devletin işlerini kontrol etme, nüfusun güvenliğini gözlemleme, Pazar yerlerini kontrol etme gibi yükümlülükleri vardı. Fakat Konstantinopolis'ın kuruluşuyla idari reformla pek çok şey değiştirilmiştir. Eski Roma'nın devlet kurumları Bizans'a taşınmıştır. Alt tabaka hizmetçileri "Magister" altında toplanmıştır. Hukuk ve kanun işleri artık "Quaestor'luk" tarafından yapıyordu (Kassa, 2020: 87).

İmparatora en yakın görevde olanlar "Gloriosi" unvanıyla bilinen doğu Praefectus Pratorio'su, İstanbul valisi, guastor, daireler başkanı ve iki maliye memuruydu. En yüksek memur devletin büyük oranını yöneten, yasama, yürütme ve yargıdan sorumlu olan Praefectus Pratorios idi. Onu, İstanbul valisi izlemekteydi. Daireler başkanı, imparatorluğun bakanı ve başbakanıydı. Saray muhafız birlikleri (schola), güvenliğin ve posta görevlerinin başı idi. Yabancı elçileri kabul etmek ayrıca imparator buyruklarını iletmede ve dört mühürdarlık denen görevli dilekçelerini yanıtlardı. Kutsal saray guastoru, adalet ve günlük hukuk işlerinden sorumluydu. (Ataş, 2007: 55)

I. Konstantin döneminde yapılan idari alandaki reformlar: Ondan önceki Diocletianus'un başlatmış olduğu reformların bazılarını tamamlamıştır. Bu reformların en önemli tarafı, devletin mutlak hâkimiyetinin sağlamlaştırılması, askeri ve mülki yönetimin farklı ellerde bulundurulmasıdır. Ancak Konstantin mülki ve askeri yönetimi kendi şahsında tutmak istemiştir. Devlet görevlilerinin sayıları artırılmış fakat imparatorun hizmetkârları haline gelmişlerdir. Roma senatorlerinin eski dönemdeki gibi güçleri bulunmamıştır. Bunların Roma'da yalnızca isimleri vardı. Arada konsillerin tayini için imparator senatorlara başvuruyordu. En yüksek mevkideki memurun görevi; hukuki ve mali işler olmaktadır. Orduya materyal ve yiyecek sağlama gibi görevleri vardı. Davalar da doğrudan imparatora gönderilmekteydi (Kassa, 2020: 86-87).

Bizans imparatorları kendilerini Roma hükümdarlarının gerçek varisleri olarak düşünmüşlerdir. Bizans imparatorları Roma Kaesarlara gibi onları kısıtlayacak herhangi bir yasal sınırlama olmadan hükümdarlıklarını yaparlardı. III. yüzyılda yaşanan kriz bazı reformların yapılmasına neden oldu. Yapılan reformlar sonunda meydana gelen yeni yönetim sistemi VII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Geç Roma imparatorluğunu şekillendiren reformlardan en önemlisi "Tetrarşi" sistemidir. Bu sistemde Kaesarlar, Augustusların bir nevi aslları idiler. İmparatorluk idaresinin dört komutana teslim edilmesi ile beraber ortaya çıkabilecek ayaklanma sonucundaki iç savaşın oluşumunu engellemek ve yetkileri olan bu komutanların daha hızlı karar alması sağlanmak istenmiştir. Fakat Tetrarşi sistemi devleti büyük oranda dört özerk bölgeden oluşan bir yapı haline gelmiştir. Yayınlanan fermanlar her tarafta yayınlanmasına karşın tüm ülkede aynı anda uygulanmasına az rastlanmıştır (Aslan, 2019: 15-17).

10.2. Meclis Kurumu

Senato veya Synklitos denilen kurum, imparator seçimlerinde, dış siyaset işlerinde, adalet ile ilgili konularda siyasal rol üstlenmişti. Bu kurumun önemi devletteki üstün yüksek görevlilerin bir araya gelmesinden, üyelerin arasındaki zengin ve etkili olan kesimleri etkili kılmasından gelmekteydi. Senatodaki toprak sahipleri, devletin gücünü senato aracılığıyla kullanmaktaydılar. Fakat senato tek ya da birleşmiş sınıfı temsil etmiyordu. İktidar ve nüfus için mücadeleye giren farklı gruplardan oluşmaktaydı.

En yüksek rütbede olanlar senatoya girmeye hak kazanırlardı. VII. yüzyıldan itibaren senato tartışma ve karar alma organı özelliğini kaybedip senatörün, eşinin ve çocuklarının katıldığı toplumsal sınıf haline dönüşmüştür. Ayrıca unvanlar miras olarak devredilemezlerdi (Ataş, 2007: 55–56).

Konsüllerin kamu alanında bazı görevler de üstlediklerini görmekteyiz. Roma hukukunda korumanın, daha çok dini ve estetik endişeler sebebiyle ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu sebeple kamuya ait değerli varlıkların korunması daha fazla önemli olmuştur. Milattan önce üç yüz senesinden itibaren Roma'ya eski Yunan sanat eserlerinin getirilmesi, toplumun estetik değerlerini yükseltmiş ve bu değerleri simgeleyen eserler de korunma altına alınmıştır. Böylelikle eserlerin korunması adına atılan ilk önemli adım, Consul Publius Servilius Isauricus tarafından atılmıştır. Konsül, kamuya ait sanat eserlerinin bir envanterini hazırlamıştır. Bunun yanı sıra MÖ. 44 yılında çıkarılan “Lex Iulia Municipalis” isimli kanunla, bazı memur görevlilerine şehrin güzelliğini koruma görevi verilmiştir. Konstantin zamanında, değerli resimlerin Roma'nın dışına çıkartılması yasaklanmıştır. MS. 458 senesinde, estetiğiyle dikkat çekmiş eski yapılar üzerinde oynanması ya da yıkımı yasak olduğundan, bu suçları işleyenlere para cezası kesilmiş; hatta bu kişiler resmi memur değil ise dayak ve el kesme yaptırımları ile karşılaşmışlardır (Nesli, 2018: 436–437).

Konstantinopolis'in imar işlerinden tutun da diğer bütün idari işlerinin icrası başında Eparkhos (vali) adı verilen bir kişi bulunmaktaydı. Kendi bünyesinde birkaç yüksek memuriyeti barındıran Eparkhos, Bizans İmparatorluğu'nun hem en önemli idari kurumu hem de kişisi olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu özelliğini başşehirde XIII. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Bundan dolayı, imparatorluğun ilk 60 yüksek mevki arasında 18. sırada gelirdi (Keçiş, 2015: 30).

Konstantinopolis, Bizans döneminde üç kurum halinde yapılanmıştır. Hipodrom, Ayasofya Kilisesi ve Büyük Saraydan oluşur. Bu kurumlar Bizans kimliğini temsil eden sivil gelenek, ilahi güç ve imparatorluk hâkimiyetini temsil etmekteydi. Hipodrom, Roma'nın devamı şeklinde olan bir kurum iken Ayasofya'da yeni dinin simgesi olmuştur. Konstantinopolis'in kilisesi, imparatorlar ve senatörler sayesinde zenginliğe kavuşmuş ve piskoposlar hâkimiyetlerini kurmak ve geniş alana yaymak için Yeni Roma'nın dünyevi gücünü kullanmak istediler. Büyük Saray; holler, odalar, şapeller, kışlalar, hizmet binaları, koridorlar ve avlulardan oluşan oldukça geniş bir alana yayılmış bir saraydı. Esasen şehir, bu üç yapının arasındaki ilişkilerden oluşan örgütlenmeyle yönetilmekteydi. Başkentin yönetimi, tüm bu yapılara ait kurumların örgütlenmesi anlamına gelmekteydi. Roma'da bulunduğu gibi Bizans başkentinde de Curia (Kent Meclisi) adında bir idari kurulun olduğunu görmekteyiz. İmparator II. Konstantinos, şehirde bir senato kurdu ve Roma modeline benzeyen imparatorluk güçlerine özgü diplomatik oyunlar başlattı. Meclisin üyeleri; şehrin ileri gelenlerinden, hükûmet görevlilerinden, yüksek rütbeli subaylardan, geniş toprak sahiplerinden ve zamanla zenginleşen halktan seçilmekteydi (Keçiş, 2015: 19).

Şehrin bakımı için gönüllü olanların sorumluluk altına girmesi, imparatorun talep ettiği yerel gelirlerin vergi oranının belirlenip, toplanması ve merkezî hazineye iletilmesi meclisin görevleri arasındadır. Halkın ve ordunun yapacağı seçimi yasal hale getirmek için tahta çıkan her imparatorun senato tarafından onaylanması gerekmekteydi. İmparator seçiminde önemli görev üstlenen senato, çoğu zaman darbe yaparak veya zor kullanıp iktidarı ele geçiren imparator adaylarının tahta çıkışını onaylamak mecburiyetinde kalmıştır. Bu yetkileri nedeniyle meclis üyeleri zaman içerisinde siyasi konularda da sözü geçen soylu bir kesimi oluşturmuşlardır. Ancak meclis üyeleri mali yükümlülükten kurtulabilmek için bazen çeşitli yollara başvurmuşlardır. Konstantinopolis'teki senatonun, tıpkı Roma senatosuna benzeyen ayrıcalıkları, tahsisatları, parasal

avantajları vardı. Senato, Eparkhosun başkanlığında Augusteion Forumu'nun yanındaki bir sarayda toplanırdı (Keçiş, 2015: 20).

I. Konstantinos, ilk Byzantium'un hemen dışına yaptırdığı yeni şehir merkezine yakın "saray" ismiyle anılan bir imparatorluk merkezi olmuştur. Bu kimliğiyle bilinen bina dört başlı yönetim (tetrarchia), sarayın gelişimini takip etmekteydi. Dört başlı yönetim Diocletianus'un 295 ten sonraki merkezî idare yeniliğinden sonra İzmit, Selânik, Trier ve Milano gibi imparatorluğun bu dört yöneticisinin ikamet ettiği yerlerdi. Metinler, Antakya'daki sarayı, hem imparatorun şahsı ve ailesi için özel alanları hem de imparator muhafızlarına ait kulübeler ile idarî ve bürokratik işlevlere ayrılmış çok amaçlı salonları ve devlet dairelerini de içine alan bir binalar bütünü olarak tasvir eder. Bu bütün, başkentin şehir alanından Hipodrom 'un büyük bölümü ve Zeuksippos hamamları ile koparılmıştı.

Yazılı belgeler Dafni isminde bir toplantı yerinden bahsederler ve tahminen bu bina saraydaki ana tören salonuydu. Roma İmparatorluğu IV. yüzyılın başlarında çağdaş anlamda merkezden idare edilen bir devlet yapısına sahip değildi. Provincialar (vilayet) Diocesisler, Diocesisler de Praefecturalar şeklinde hiyerarşik bir düzen içerisinde yapılanmıştı. İmparatorluk yönetimi farklı eyalet merkezlerinde hiyerarşi içerisinde temsil edilmekteydi. Başkentin içinde eyalet gelirleri ve idaresiyle ilgili devlet dairelerini barındıran binalar ve daireler vardı. Konstantinos'tan sonra başkentin ağırlığı ve görevi giderek artmıştır. Bu nedenle Theodosios sülalesi zamanında Büyük Saray, yüksek mahkeme görevlilerine ve arşivlerine ev sahipliği yapmaya başlamıştır. 409 a gelindiğinde saraya ait arazilere çok yakın bulunan özel yerleşim birimlerinin kaldırılmasını zorunlu hale getiren bir kanun yürürlükteydi (Akalin, 2015: 29).

10.3. Vatandaşlık Kurumu

10.3.1. Şahıs Kavramı

Şahıs hukuku modern hukukta; yaş, cinsiyet, sağlık açısından kişilere tanınan hak ve sorumluluklarda etkili olmak ve hukukun öznesi olmaktır. Kişilerin haklardan yararlanabilmesi doğumun gerçekleşmesiyle başlamaktadır. Bir saniye dahi çocuğun doğum ile yaşaması onun hukuk öznesi haline gelmesini ve miras edinebilmesini sağlamaktadır. Fakat çocuğun ölü olarak dünyaya gelmesi ya da düşük yapılmasıyla hukuk öznesi oluşamaz. Cenin halinde olanlar hukukun öznesi değillerdir. Ancak klasik dönemden sonra bir hukuk kuralına göre canlı şekilde doğan çocuk medeni haklardan faydalanma yetkisi ana rahmine düştüğü anda kazanılırdı. Örneğin; Roma hukukunda A'nın ölümüyle hamile olan eşinin ve erkek kardeşinin kalması durumunda A'nın en yakın mirasçısı cenin olmayıp kardeşi olmaktadır. Nedeni, cenin halen hukukun öznesi olabilmiş değildir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 75).

Roma hukukunda şahıs (persona) kelimesi günümüzdeki modern hukukta aynı anlama gelmemektedir. Persona ile oyuncuların yüzlerine örtülen bir maske ile bunun temsil edildiği şahsiyet manasındaydı. Modern anlamda " şahıs" kelimesine denk gelen bu kavram Romalılar tarafından "insan" şeklinde kullanılmaktaydılar. Roma'nın klasik dönemlerinde şahıs (persona) bir insandır. Tüm insanlar şahıs (persona) kabul edildiklerinde, hukuki şahıs tabiri tamamıyla ortadan kalkmaktadır. Çünkü bu durumda şahıs tabiri içinde köleler de yer almaktadır. Köle ise Roma hukukunda daha ziyade eşya (res) sınıfına dâhildi. Ancak köle her ne kadar eşya muamelesi görse de Roma'da ticaret hayatında önemli bir yeri vardır.

Kısıtlı da olsa fiil ehliyetine sahip olması ve hürlerin - ayıp sayıldığı gerekçesiyle - yapamadığı birçok işi yapması kölenin, Gaius'un "şahıslara ilişkin hukuk" ayırımında yer almasına neden olmuştur, diyebiliriz. Kölenin insan mahiyeti, onu hürlerle eşit kılarken, diğer taraftan hizmet görmek zorunda olması onu bir mal gibi kabul ettirirdi (Gümüştöre, 1985: 3-4).

Modern hukukta her bir kişi bir şahıs şeklinde hak ehliyetine sahiptir. Roma hukukunda ise sadece hür olanlara hatta ilk dönemlerde sadece vatandaşlar bu hakka sahipti. Bu nedenle kölelerin hak ehliyeti bulunmamaktaydı. Köleler eşya gibi hakların konusu olmuşlardır. Ancak hukuk konusu değillerdir. Bunun haricinde bazı özel durumlarda hür kişilerin de hukuki yetkileri de sınırlandırılabilir. Başlıca vatandaş olmayanlar ya da vatandaş olup da başka bir Roma vatandaşı

ailesinin sorumluluğunda olanların kısıtlandığını görmekteyiz. Böylelikle Roma hukuku 3 çeşit statüye ayrılmıştır.

10.3.2. Status Libertatis (Hür Olan ve Olmayanlar)

Hak ehliyetinin ilk şartı Status Libertatis denilen özgür olmayı ifade eden durumdur. Roma hukukunda hür ve köle şeklinde ayrılmış kişilerden sadece hür olan kişilerin hak ehliyetleri bulunmaktadır. Roma'da köleler insan kabul edilmesine karşın hukuki olarak, sahiplerinin malları şeklinde benimsenmişlerdir. Sahiplerinin köleleri üzerinde, her türlü kullanma haklarının olduğunu açıklayan Dominica Potestas adında hakları bulunmaktadır.

Doğuştan olabilen ya da Capitis Deminutio Maxima ismindeki özgürlüğün kaybedilmesi neticesini doğuran farklı nedenlerle sonradan ortaya çıkan kölelik, hak ehliyetinin oluşmasına engel olmaktadır. Köle herhangi bir hakkın sahibi, alacaklı, borç sahibi, davacı veya davalı olamaz ve tüm kazancı sahibinindir. Hak ehliyeti bulunmadığı için malvarlığına da sahip olan kölenin, sahibinin rızası ile gerçekleştirdiği işlemler sonucu elde ettiği malvarlığı hukuken sahibine ait olsa da, sahip bu malları kölenin nezdinde bırakabilmekteydi. Bu mallar "Peculium" olarak adlandırılmıştır.

Köleliğin sonradan doğması gibi sonradan ortadan kalkması da mümkün idi. Manumissio denilen azat etme yolu ile köle, bağımsızlığına kavuşabilmekteydi. Çeşitli yollar ile azat edilen köleler "Libertinus" yani azatlı olarak isimlendirilir, doğuştan hür olan Ingenuus'lardan farklı bir statüde olurlardı, Libertinus ve Ingenuus'lar birbirleriyle evlenemezlerdi. Libertus'lar eski sahipleri ile bağlarını tamamiyle kesemezler, onlara karşı bazı hukuki yükümlülükleri yerine getirmek zorunda olurlardı. Sadece kadınlara özgü bir düzenleme olarak, üç çocuk sahibi olan kadın köleler çalışmaktan muaf tutulurlardı. Kadın köleler üçten fazla çocuk sahibi olmaları durumunda ise çocuklarını sahiplerinin hizmetine sunabilirler, bunun karşılığında azat edilebilirlerdi (Aksaray, 2011: 16–17).

Roma diğer tüm topluluklar gibi kölelik kurumunu çok iyi biliyorlardı ve bunu hukuk açısından da en ince detayına değin uygulamışlardı. Köle (servus) hür olanın (liber) karşılığıydı. Köleler hukukun konusu olamadıklarından ne hak ve borçların tümüne ne de aile haklarına sahip olamazdı. Kölelerin kendi aralarında evlilik yapması yasaktı. Akrabalık bağları yoktu. Hür olanın yakın akrabalarıyla cinsel ilişkileri suç olarak görülmüş fakat kölelerde ceza gerek görülmemiştir. Köle hukukun nesnesi olmakta ve başkalarının mülkiyetinde bulunmaktadır. Sahibi köle nezdinde, sınırsız, keyfi bir kullanma hakkına sahiptir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 77).

İustinianus hukukunda köleler yarı yarıya hür insan şekline getirilmeye çalışılmıştır. Roma hukukuna göre kölenin yaptığı hukuki işlemlerle efendisi sorumluluk altına girmez sonradan Praetor kölenin yaptığı işlemlerle efendisinin sınırlı ölçüde sorumluluk altına girilmesini benimsemiştir. Ancak köle sorumluluk altına girmez nedeni hukukun konusu olmadığındandır. Buna karşılık kölenin işlediği suçlar dolayısıyla efendisinin sorumlu olması ilk zamanlardan bilinen bir şeydir. Nedeni ise mağdur olan kişinin hakkını aramasıydı. Esas olarak suçluyu yakalayabilir istediğini yapabilmekteydi. Bu açıdan zarar gören kişi açısından suçlunun hür ya da köle olması fark etmezdi. Suçlu köleyse suçluyu yakalayabilmek hakkı sahibine karşı korutularak teslim etmesi istenebilirdi (Koschaker ve Ayiter, 1971: 79–80).

Roma'da insanlar hürler ve köleler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Gaius, Institutiones'in şahıs hukukuyla alakalı şunları söylemektedir. Köleler, erkek köleler ve kadın köleler şeklindeydi. Hürlerde kendi aralarında Ingenuus'lar ve Libertinus'lar olarak ayrılırlardı. Ingenuus'lar doğuştan hür olanlardı. Libertinus'lar ise azat edilen, bağımsızlığını kazanan köleler idi. Bir kimse köle doğar ya da sonradan köle konumuna gelirdi. Köle bir kadından doğan çocuk, baba hür olsa dahi annenin durumunu takip eder ve köle olurdu. Savaşta esir düşen kişinin kölelik durumunda sonradan kazanılan bir durum olmaktadır (Gümüşdere, 1985: 19).

10.3.3. Status Civitatis (Vatandaş Olan ve Olmayanlar)

Roma Hukukunda hak ehliyetine sahip olmanın ikinci şartı Roma vatandaşı olmaktır. Roma toplumu vatandaşlar ve yabancılar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Roma devleti sınırları içinde yaşayan yabancı anlamına gelen Peregrinus'lar, Roma vatandaşlarına uygulanan hukuk olan İus Civile'nin tanıdığı haklara sahip olamazlardı. Bu nedenle İus Civile ile tanınan hukuki işlemlerde ve davalarda taraf olma, hak sahibi olma, borç altına girme, geçerli bir evlilik yapabilme gibi haklar yalnızca vatandaşlara aitti. Roma vatandaşlığı doğum ile azat etme veya siyasal kuvvet tarafından vatandaşlık hakkı tanınmasıyla kazanılırdı. Vatandaşlık kazanıldığı gibi kaybı da söz konusu olabilirdi. Başka bir vatandaşlığa geçme ve özgürlüğün kaybedilmesi hallerinde ya da ceza sonucu vatandaşlık kaybedilirdi. MS. 212 senesinde çıkarılmış olan Constitutio Antoniniana ile Roma devleti sınırları içerisinde yaşamış olan herkese vatandaşlık hakkı tanınmakta ve vatandaş yabancı ayrımı böylelikle ortadan kaldırılmıştır (Aksaray, 2011: 17-18).

Romanın vatandaşlık hukuku günümüzdeki bağlılık gibi siyasi hakların kaynağı şeklindedir. Örneğin: oy kullanmak, memur olabilmek gibi. Ancak Roma hukukunda durum daha farklıdır. Modern hukukta her bir kişiye medeni haklardan faydalanma hakkı tanındığı halde Roma'daki vatandaşlık İus Civileye göre medeni haklardan yararlanmanın kaynağıdır. Hak ehliyeti iki şeyi ifade etmektedir: Commercium Roma hukukuyla ilgili işlemlerde alışverişte ortaklaşabilme yetkisidir. Conobium ise evlenebilme hakkıdır. Fakat bu ikisinin hak ehliyetiyle aynı anlama geldiği düşünülmemelidir. Bunlara vatandaş olmayan biri de sahip olabilmektedir. Ancak bu kişilerin işlem ve evlilikten kazandığı haklar İus Civile de bulunmamaktadır. Roma devletine bağlı oldukları zaman Peregrinuslar, çoğunlukla siyasi açıdan Roma'ya bağlı özel bir yerin vatandaşı olurlar. Peregrinuslar'a verilen bu ayrıcalıktan vazgeçmek mümkün olmuştur. Bunların haklardan yararlanma hakları kendi yaşadıkları yerin hukukuna bağlıydı. (Koschaker ve Ayiter, 1971: 80).

Hak ehliyetine sahip olabilmek için gerekli olan şartlardan biri de vatandaş olmaktır. Roma tarihi devrini yaşamaya başladığı zamanlarda bir Civitas idaresi içine girmişti. Civitas o zamanlar bugünkü sözlük anlamından farklı bir anlam taşımaktaydı. Civitas idaresi altında vatandaş olmak, ortak bir hukuk altında toplanmış bir şirketin üyesi olmak gibi bir şeydi. Roma Civitas'ı içinde teşkilatlanmış topluluğun hukuku olan İus Civile'ye yalnız Roma vatandaşları tabidir. Yabancılar bu hukuktan yararlanamazlardı. İlk zamanlarda yabancı, "Hostis" yani hiç bir hakka sahip olmayan bir düşman olarak düşünülürdü (Gümüşdere, 1985: 20).

Yabancılar ise sadece kendi hukuklarından yararlanabilmekteydiler. Fakat bazı durumlarda yabancıların dâhil olduğu devlet topluluğu Roma ile anlaşma yaptıysa o zaman bazı haklara sahip olabilmekteydi. Ancak bir Romalıya mirasçı olamazlar, Legis Actio'lar vasıtasıyla Roma kaza organlarına başvuru yapamazlardı. MÖ. 242 yılında ise yabancılarla Roma vatandaşları arasında doğabilecek ihtilafları halletmek üzere bir yabancılar praetor'luğu ihdas edildi (Praetor Peregrinus). Buna sebep olarak da yabancılar ile Romalılar arasında gelişen şartlara paralel olarak oluşan ilişkilerin artmasını söylenebilir (Gümüşdere, 1985: 21).

10.3.4. Status Familiae (Kan Hısımlığı ve Sıhri Hısımlık)

Özgür bir Roma vatandaşının hak ehliyetine sahip olmasının üçüncü şartı, Pater Familias'ın yani aile babasının hâkimiyeti altında bulunmamasıydı. Roma aile kurumuna göre bir kişi ya Sui İuris veya Alieni İuris olabilirdi. Sui İuris kendi hukukuna bağlı olanları karşılarken, Alieni İuris başkasının hukukuna bağlı olanlar anlamına gelmekteydi. Roma ailesi içerisinde patria potestas ismi verilen baba hâkimiyeti söz konusuydu ve Pater Familias denilen aile babası, aile reisi idi. Ailenin reisi Pater Familias, kendi hukukuna tabi bir Sui İuris'ti ve hak ehliyetine sahipti. Pater Familias'ın hâkimiyeti altındaki Filius Familias, yani aile evlatları ise Alieni İuris idi ve hak ehliyetleri bulunmamaktaydı. Bununla birlikte bahsedilen hak ehliyeti özel hukuk anlamındaki hak ehliyeti olup kamu hukuku alanında aile durumu hak ehliyetine etki eden bir unsur değildi (Aksaray, 2011: 18).

İus Gentium ve İus Civileye göre aile kavramı farklıdır. İus Gentium'a göre aile kan hısımlığına dayanmaktadır. Bu anlam klasik dönemden İus Civileye geçmiştir. Günümüzde de modern hukukun temeli olmuştur. Kan hısımlığı (cognatio) doğumla birlikte kazanılır. Bu durum

hayvanlarda da aynı şekildedir. Ancak sadece insanlar açısından evlenme ve miras hukukunda önemlidir. Yakın akrabalar arasındaki evlilik yasaklanmıştır. Vasiyetnamenin olmadığı durumlarda kan bağı olanlar mirasçı olmakta ve aralarında nafaka yükümlülüğü bulunmaktadır (Koschaker ve Ayiter, 1971: 82).

Klasik dönemden önceki Roma hukukunda çocuğun evlilikteki doğumun soyunun sağlıklı olabilmesi için yeterli değildi. Babası olan kişinin doğum yapıldıktan sonra ona gösterilmesi gerekirdi. Aksi durumda çocuğun kimsesiz olmasına, evden atılıp ölümüne neden olabildi. Roma hukukunda soyu belli olmayan çocuğun sadece annesi ve onun hısımları ile akraba idiler. Babası ve onun hısımlarıyla akraba olunmazdı. İmparatorluk döneminde yeni usul uygulanmaya başlanmıştır. Kadın doğumunu kocasına bildirmek zorundaydı. Koca bu durum üzerine bir şey yapmaz ise çocuğun soyunun sağlığını inkâr etme hakkını kaybetmekteydi (Koschaker ve Ayiter, 1971: 84).

Roma'da hak ehliyetinin bulunması gereken şartlardan biri de, bir diğerinin egemenliği altında yer almamaktır. Roma'da hürler Sui İuris (kendi hukukundan gelen) ve Alieni İuris (başkasının hukukundan gelen) olarak ikiye ayrılmaktaydı. Yalnızca bir tek kişi hukuk tarafından muhatap alınırdı. Bu kişi de aile reisiydi. Aileyi oluşturan diğer kişiler onun egemenliği altında bulunurlardı. Aile reisinin yaş ile alakası yoktur. Bir çocuk dahi aile reisi olabilmekteydi. Ancak kadın Sui İuris olabilir, ama Pater Familias sıfatına sahip olamazdı (Gümüştöre, 1985: 23).

Roma hukukunun önem arz eden aile reisinin egemenliği, diğer milletlerin hukuklarında görülmemektedir. Gaius'un Institutiones' inde bu konuya şöyle değinir: "Meşru bir evlenme sonucu doğan çocuklarımız, hâkimiyetimiz altında bulunurlar. Bu hak sadece Romalıları ait olup, bizler (Romalıları) gibi evlatları üzerinde bu nevi hâkimiyete sahip olan başkaları yok gibidir. İus Gentium ve İus Civile'ye göre aile kavramı başka hususlara dayanmaktadır. İus Gentium'a göre aile, kan hısımlığına dayanır. Bu, günümüz modern hukukların esasıdır. İus Civile'ye göre ise ortak bir baba hâkimiyeti altında bulunan kişiler birbirlerinin Agnatik hısımdır. Yani söz konusu hısımlık, müsterek asılın hâkimiyeti altında olmaktan doğmaktaydı (Gümüştöre, 1985: 23-24).

Roma'da baba egemenliği altında bulunan aile çocuğu mülk sahibi olma ehliyetinden yoksundu. Aile evlatları hak sahibi olamazlardı. Roma'da yalnızca aile reisi hak ehliyetine sahipti. Durum bu olduğu içinde aile çocuğunun iktisap ettikleri, aile reisi tarafından iktisap edilmiş sayılıyordu. Aile evladı borçlarından bizzat sorumluydu. İmparatorluk döneminden itibaren, kendisine karşı dava açılabilir, ancak herhangi bir mülkü olmadığından icraya geçilemezdi. Bu kurallar Cumhuriyet devrinden itibaren "Peculium müessesesi" ile yumuşatılmıştı (Gümüştöre, 1985: 24-25).

10.3.5. Fiil Ehliyeti

Bu ehliyet türü, hukuki fiilleri yapabilme durumudur. Burada ki ehliyet bilinçli eylemler olduğundan bu gibi eylemlerin yapılması iradeyi kullanmayı gerektirir. Hak ehliyeti ve fiil ehliyetini birbirinden ayırmak gerekir. Hak ehliyeti olup da fiil ehliyetinin bulunması şart değildir. Örneğin akıl sağlığı yerinde olmayan birinin durumu bu şekildedir. Tersi durumda da fiil ehliyeti bulunup da hak ehliyeti bulunmayabilirdi. Örneğin belli bir seviyeye gelen kölenin durumu gibidir. Fiil ehliyetinin kısıtlandığı durumlar;

1: Yaş Küçüklüğü (Minar Aetas): Minar Aetas durumu 25 yaşın doldurulmasına değin devam etmektedir. Bu yaş ile rüşt olunacağı için Legitima Aetas yani kanuni yaş denmektedir. Buluğa girmeyen küçükler (impuberes): Bu dönem 12. ve 14. yaşın doldurulmasına değin sürmektedir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 91).

Çocuklar (infantes): bu dönem yedi yaşının doldurulmasına kadar devam eder. Bunlar medeni hakları kullanma hakkına sahip değillerdir. Babalarının himayesinde değiller ise kanuni sorumluluk olan vasiyet (tutar) ihtiyaç duyulur. 7 ile 12 ya da 14 yaş arasındaki balığ olmayan küçükler: çocukluk çağını dolduran küçüklerdir. Bazı durumlarda, gerekli şeylerde anlama yeteneğine sahip durumlar ise haksız fiillere yetkili olurlar. Medeni haklarda ise vasiyetname yazma ve evlenme yetkileri bulunmamaktadır (Koschaker ve Ayiter, 1971: 92).

Baliğ olan küçükler (Puberes Minores) : 12 ya da 14 ile 25 yaş arasında olan kişilerdir. Bunların roma hukukuna göre fiil ehliyetleri tam olur. Her türlü işlemleri yapabilme yetkileri bulunur. Haksız fiil ehliyetleri de bulunur. Evlilik yapabilir ancak genç oldukları için himayede alınabilirler. Bu yaşta olanlar haklarının üzerinde kendisi için praetordan bir kayyım (curator) isteğinde bulunabilirdi. İustinianus hukukunda bu yaştaki kişileri istekte bulundukları zaman bir kayyım verilir hükmü korunmuştur. Fakat kayyımın haberi olmadan vasiyetname, evlenme, dava yetkileri bulunurdu. Bu durum modern hukukun temelini oluşturmaktaydı. İmparatorun tanıdığı bir ayrıcalıkla 25 yaşına girmeyenler rüşt olarak kabul edilebiliyordu. Günümüzde bu mahkemeler aracılığıyla yapılmaktadır(Koschaker ve Ayiter, 1971: 92).

Tüm hukuk sistemlerinde kişinin fiil ehliyetine sahip olup olmadığının belirlenmesini sağlayan yaş, Roma Hukukunda fiil ehliyetinin belirlenmesinde en önemli etkidir. Roma Hukukunda “Lex Plaetoria” adlı kanunla erginlik yaşı 25 olarak düzenlenmiştir. 25 yaşını dolduran kişiler fiil ehliyetine sahip olabilmişlerdir. 25 yaşını doldurmamayan kişiler ise kendi içerisinde gruplara ayrılarak farklı düzenlemelere tabi tutulmuşlardır. 25 yaşından küçükler, impuberes minores yani ergenlik yaşına ulaşmayanlar ve puberes minores yani ergenlik yaşına gelenler olarak ikiye ayrılmıştır (Aksaray, 2011: 22–23).

2: Akıl Hastalığı: Bu kişilerin tamamıyla fiil ehliyeti bulunmamaktadır. Eğer ki vasileri bulunmuyorsa kayyımları bulunur. Geçici hallerde ise bilincini kaybedenler örneğin sarhoş olanların durumu bu şekildedir. Ancak kayyımları bulunmamaktadır. Akıl hastalığının normal seyrinde aralıklı fiil ehliyetleri bulunur. Romalılar günümüzdeki gibi akıl hastalığı kavramını bilmiyorlardı. Günümüzde dışarıdan normal bir insan olsa dahi akıl hastalığı bahsedilen konu olmaktadır (Koschaker ve Ayiter, 1971: 94).

3: İsrâf: Kısıtlılık kavramı Romalılar tarafından müsrifler için kullanılmaktadır. Praetor, müsrifin hakları üzerindeki kullanma yetkisini geçersiz sayabilirdi.

4: Kadınlar: Roma hukuku kadınların medeni haklarını kullanmalarında genel bir sınırlama koymuşlardı. Kadınlar Sui İuris ve reşit olmaları halinde dahi yaşamları boyunca bu sınırlamaya bağlıydılar. Başkasının egemenliğinde olamazlarsa bunlara bir vasi verilirdi. Esas olarak halleri reşit olmayanlarla aynı idi (Koschaker ve Ayiter, 1971: 95).

11. BİZANSLILARDA MEDENİ HUKUK

11.1. Evlilik Hukuku

Romalılar için evlilik kurumu, devletin devam bekası için şart olan ailenin kurulma şeklidir. Bu nedenle oldukça tutucu ve sert kuralları kapsamaktaydı. Evlilik kişilerin dâhil olup aileler arasında kurulan hâkimiyet ve ekonominin değişim alanıydı. İçerisinde bulunulan zamanın sosyo-ekonomik şartlarına göre farklılaşan ve gelişen evlilik her zaman devletin denetiminde ve tesirinde kalmıştır. Evliliğe yaklaşım genel itibariyle İmparator Augustus Öncesi, Augustus Yasaları ve Sonrası ile Iustinianus Dönemi ve Sonrası olacak şekilde üç temel dönemde özellik göstermektedir.

İlk Olarak Ius Civile'nin Augustus'un'da evlilik, ekonomik koşulların, toplumun, geleneklerin ve diğer manevi unsurların etkili olduğu bir evlilik şekli görülmüştür. Bu sebeple de oldukça katı düzenlenmişti. Bunları evlenme isteğinin yapısında ve ele alınmasında olduğu gibi, evlenme ehliyeti ve evlenme yaşı durumlarında görmekteyiz.

İmparator Augustus'un yasalarının ise toplumda bir değişimi hedeflediğini ve bu sebeple özellikle sınıfların farkları, tekrar yapılan evlilikler, ahlaksal suçların kısıtlanması, çocuk sahibi olmaya teşvik gibi hususlarda köklü değişikliklerin uygulandığını görmekteyiz. Iustinianus'un ise, odak noktası devletten daha ziyade bireylere yönelik, salt devletin faydası düşünülerek yapılan düzenlemeleri vatandaşlar lehine genişletip veya tekrar düzenlediği, miras, soy bağı gibi konularda olduğu gibi evlenme konusunda da bunlar görülmektedir. Bu dönemde yapılan düzenlemelerin daha çok evlat edinme, kan bağı, akrabalıktan ileri gelen engeller gibi insanın doğası ile evliliğin doğasını bağdaştırmaya yönelik olduğunu düşünülmektedir. (Yıldız, 2020: 911).

Aile yapısının oluşumunda atılan ilk adım olan nişanlanma evlilik sözüydü. Roma'da nişanlanma aynı evlilik gibi şekle bağlı olmadan yapılmaktaydı. Çok önceki dönemlerde Roma'da şekle bağlı olarak yapıldığı görülmüştür. Romanın klasik döneminde nişanlanma evlenme şeklinde olduğu gibi sadece tarafların isteğine dayanıyordu. Klasik sonrası dönemde MS 4. yy Roma hukukuna doğu eyaletlerinden geçen "Arrha Sponsalicia" eklenmiştir. Bu cezai koşul şeklinde nişanlanmaya bağlanmakta, nişanın bozulmasıyla geri istenmeyeceği ya da duruma göre iki katının ödenmesi istenebilirdi (Koschaker ve Ayiter, 1971: 302–303).

Roma'daki evlilikler her daim monogram şeklindedir. Birden fazla kadınla evlenme, Roma'da hiç görülmemektedir. Roma'daki evlilik şekle bağlı olmayan rızai bir akittir. Evlenecek olanlar bu husustaki isteklerinin ne durumda ve nerede isterlerse açıklayabilirlerdi. Evlenme gerçekleşmiş olurdu. Evliliğin son bulması da aynı biçimde törensiz şekilde tarafların istekleriyle son verilmekteydi. Evlilik için iki tarafında isteklerinde bir anlaşmaya varabilmek gerektiği halde roma hukuku boşanmada bir tarafın diğer tarafa boşanma isteğini açıklamasını yeterli görmüştür. Roma'da bu durum "Ripudium" diye geçer ve bu hak kocaya tanınmıştı. Corpus Iuriste de geçen yargıya göre; Evliliğin bir arada yaşanması Consensus oluşturmasını klasik hukuk bize söylemektedir. Bu evlenme niyetiyle tamamlanır. Bu özne duruma Roma'da "Affectio Maritalis" denmektedir. Ayrıca objektif olay olan Honor Matrimani de varsa da bağımsız olmayıp Affectio Maritalisin belirtisidir. Roma'da evliliğin tek bir şekli bulunurdu. Bu da Consensus'a dayanmaktaydı (Koschaker ve Ayiter, 1971: 303–305).

Roma'da Akdeniz dolaylarında o dönemden farklı olarak alt ve üst soy hısımlar arasında evliliği uygun bulmamıştır. Klasik dönemin başlarında kardeş çocuklar arasında evlilik uygun görülmedi. Evlilik yasaları konusunda klasik dönemin sonlarına doğru serbest bırakıldığını görmekteyiz. Corpus Iuris hukukunda evlilik serbestliği pek fazlaydı. Hristiyanlık etkisiyle evlatlık, vaftiz babası olma, hısımlardan evlenmeye engel olanların sayısı çoğalmaktaydı. Klasik öncesi dönemde Patria Potestas yükümlülüğünde olanların evlenme durumunda Pater Familiasın rızası gerekirdi. Bu durum erkek evlatlar için de gerekliydi. Evlenmede son olarak buluş konusu vardır. Romanın klasik dönemi boyunca bu konu ihtilaflı olmuştur. Roma'da Proculionus Uc Sabionus mektepleri çoğu konuda anlaşamadıkları gibi bu konuda da ayrılıklar yaşamışlardı. Çok önceden Roma'da buluşun dış görünüm ve fiziki gelişim ile belirlendiğini görmekteyiz. Sabinianus mektebi bu durumu benimsemiş Proculianus mektebiyle 14 yaşını buluş için benimsemiştir. Proculiouclam

düşüncesi zaman içerisinde kabul gördü ve sadece buluğ çağı erkeklerde 14, kızlarda 12 olarak kabul edilmiştir. Bu durum Corpus Iurise de aynı biçimde girmiştir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 306–307).

Ius Civileye göre evliliğin saygın olması için öncelikle erkeğin özel biçimde evlenme yeterliliğine sahip bulunulması yani Conobium'u olması gerekirdi. Roma halkı bu yetkiye sahipti. Bu yetki iki Roma vatandaşının evliliğinde mutlakti. Fakat bir Roma halkının erkeği, Roma halkından olmayan kadınla evlilik isteği Conubium açısından özel bir izin şarttı. Sebebi Roma'da yabancıların artması ve Roma erkeklerinin böyle evliliklere başlaması sonucunu doğurmuştur (Koschaker ve Ayiter, 1971: 307).

Bizans İmparatorüçesinin evlilikle ilgili yasa ekleri bulunmaktadır. İrene tüm Roma tarihi süresince gücü bizzat elinde bulunduran tek kadın figürü olmuştur. Doğu Roma gibi ataerkil bir toplumda, genellikle asker kökenli kimselerin iktidarda olduğu dönemde imparatorluğunu ilan etmesi gerçek bir başarı hikâyesidir. İrene bunu yaparken iki şeyden güç almıştır. Bunlardan biri din, ikincisi ise hukuktur. İrene'nin yemin ve evlilik ile ilgili yaptığı bu yasa ekleri yöneticinin siyasi gücünü sağlama alma gayretinin bir sonucudur. İlk hukuk metninde yeminlerin geçersizliğinden, Yeni Ahit'le beraber yeminlere dair bir yasak getirildiğinden bahsedilmiştir. Üçüncü kez evlenmenin yasak olduğundan bahsedilen ikinci yasa eki aslında hukuk açısından gereksiz bir metindir. Zaten Roma Hukuku'nun önceki uygulamalarında bu durum yasaklanmıştır. Bu emirnamede de siyasi gelecek kaygısının ön planda olduğunu görmekteyiz. Çünkü İrene'nin taht üzerindeki hâkimiyet iddiası V. Konstantin'in ilk eşinden olan oğluyla gerçekleştirdiği evliliğe dayanıyordu. Fakat bunlar V. Konstantin'in üçüncü evliliğinden olan oğulları olduğu ve kanuna aykırı evlilik yoluyla dünyaya geldikleri için siyasi rakiplerini bertaraf etmiş oluyordu. İlgili yasa maddesinde de Kitab-ı Mukaddes'in evlilikle ilgili bölümlerine yine atıflar yapılmıştır. İrene bu sayede gücünü dinsel metinler üzerinden korumayı başarmıştır (Koçak, 2020: 747).

11.1.1. Manus (Koca hâkimiyeti)

Manus, kadının tüm mal varlığı ile kocasının hâkimiyeti altına girmesi demektir ve evlilik sona erse bile Manus devam edebilir. Ya da tam tersi olarak evlilik gerçekleşmeden önce de Manus kurulabilir. Roma'da kadın, eğer babasının, abisinin ya da kocasının hâkimiyeti altındaysa “Alieni İuris”, değilse “Sui İuris” ismini alıyordu. Sui İuris yani bağımsız olan bir kadın, birey bile sayılmıyordu. Kadın eğer Alieni İuris ise ve evlilik Manuslu ise evlenmeden önce babasının hâkimiyeti altında olan kadın, babasının hâkimiyetinden çıkarak, kocasının ya da kocasının aile babasının hâkimiyeti altına giriyordu. Kadın, Manus altına girmekle, kendi ailesi ile olan Agnatik bağlarını koparmış oluyordu. Kadın eğer Sui İuris ise, Manuslu bir evlilikte zaten Alieni İuris hale geliyordu. Böyle bir evlilikte kadının mal varlığı da kocaya geçtiği için, karı koca arasında bir çeşit mal birliği rejimi uygulanıyordu. Bu malların, hem mülkiyet, hem de yönetim hakkı kocaya aitti. Evlilik Manuslu değilse, evlenmeden önce babasının hâkimiyeti altında ve Alieni İuris olan kadın, evlendikten sonra da babasının hâkimiyeti altında kalmaya devam ediyordu. Manussuz evlilikte eğer kadın Sui İuris ise, evlenerek Alieni İuris olmuyordu. Kendi hâkimiyetine bağlı olmaya devam ediyordu. Böyle bir evlilikte ise, karı koca arasında bir çeşit mal ayrılığı rejimi uygulanıyor, karı ve kocanın mal varlıkları ayrı oluyordu (Kocakuşak, 2011: 27).

Manuslu evlenmede koca karısının tüm mallarının sahibi olmaktaydı. Kadının ayrıyeten bir Res Uxaricası bulunmamaktaydı. Buna karşın Manuslu evlilikte kadının kocasına geçen mülkünden ayrı bir “Dos” da bulunmaktadır. Dos kadının peşin biçimde adama ödediği bir çeşit ev masraflarına ait olan karşılıktır. Manussuz evlilikler daha yalındır. Karı ve kocanın mal varlıkları ayrıydı. Kadın babasının Patria Patestas'ına bağlı olduğu durumda ayrı mal varlığı bulunmamaktaydı.

Evdeki masraftan sadece kocanın ödemesi adil olmadığında kadın bu masraftan “Dos” adı şeklinde ödemekteydi. Koca Dosun sahibi olur ve istediği biçimde kullanabilmekteydi. Romanın ilk dönemlerinde en fazla kullanılan Manus oluşturan davranış olası olarak Conforreatio dur. Burada dini öğelerde vardır. Mabette, kızıl buğdaydan yapılan ekmeğin bir kısmını yiyip orada iki rahip ve on şahit bulunmaktaydı. Bunu Patriciler yapmaktaydı. Augustos Lex Luliaya tekrar canlandırmak istese de pek kabul görmemiştir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 312–313).

11.1.2. Dos (Kadının Mülkü)

Roma'da evliliğin tüm yükü kocaya ait olmaktaydı. Bu durum Manuslu olmanın sonucuydu. Nedeni Manuslu evlenmede kadın mal varlığına yetkili değildi. Öncelikle bu nedenle kadın evliliğin giderlerine ortak olabilme ihtiyacı doğmuştur. İkinci olarak da kadın Manus evliliğiyle kendisinin ailesinde olan miras hakkını yitirmekteydi. Böylelikle mirasın yerini alabilecek bir şeyin verilmesi gerekirdi. Buna Dos denmekteydi. Sade olan aileler de Dos kadının elbise, ev eşyası vs. gibi yani çeyize denk gelmekteydi. Durumu iyi olanlar ise bir mal varlığını içerirdi. Durum böyleyken başkasının egemenliğinde bulunmayan kadın evlendiğinde Dosu götüremezdi. Roma'da Dos sadece kocaya verilebilmekteydi. Erkeğin Dosu istemesi için bir istekte bulunma durumu bulunmamaktadır (Koschaker ve Ayiter, 1971: 318–319).

Klasik dönemden sonraki dönemde kadının malı olan ve sadece yararlanma ile idaresi kocaya ait olup Dos halini almıştır. Bu açıdan Dos semereleriyle evliliğin getirmiş olduğu masraflara ortak olarak kadının kocaya verdiği maldır. Evliliğin getirmiş olduğu bu sorumluluklar şekil açısından Bizans dönemine aittir. Dosun verilebilmesi için evliliğin yapılması gerekirdi. Dos çeşitli biçimlerde verilir. Örneğin kural olarak Datio Datis ile malların doğrudan geçirilmesi ile örneğin; mülkiyetin Mancipatio, Traditio vs. ile geçirilmesi gibidir. Kocanın Dosu geri vermek yükümlülüğü uzun dönem boyunca gelişim göstermiştir. Evliliğin son bulmasıyla Dos'un geri verilmesi bir Stipulatio ile almak önceden bilinmekteydi. Koca, evliliğin sona ermesinde doğrudan doğrudan suçlu olmazsa eğer Dosu evliliğin son bulmasıyla birlikte hemen geri vermeye mecbur olmamaktadır. Kesin sözlerde geri verilebilirdi. Koca Dosun, bazı kısımlarını korumaya yetkilidir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 319–320).

Malvarlığı değeri olan her şey, Dos'un konusu olabilirdi. Dos'un amacı, kocanın evlilik dolayısıyla artan masraflarını karşılamak olduğuna göre, Dos miktarının da ona göre olması gerekiyordu. Bu nedenle ailenin sosyal durumuna göre, verilen Dos miktarı da farklılıklar göstermekteydi. Kural olarak Dos için belli bir miktar belirlenmemiştir. Ancak MS. 9 yılında çıkarılan bir kanunla Dos'un azami miktarı 1 milyon “Sestertium” olarak belirlendi. Manus ve Dos arasındaki ilişki, evliliğin Manus'lu veya Manus'suz yapılmasına göre değişiklik gösteriyordu. Manus'lu evliliklerde; Alieni iuris olan kadın, evlenmeden önce babasının hâkimiyeti altında olduğundan, ayrı bir mameleki bulunmazdı. Her şeyden önce bu sebeple kadının aile babasının bir miktar mal ya da parayı karşı tarafa Dos olarak vermesi gerekirdi. Evlilikle beraber babasının hâkimiyetinden çıkarak, kocasının ya da kocasının aile babasının hâkimiyeti altına giren kadın böylelikle evlendikten sonra da ayrı bir mameleke sahip olmazdı (Kocakuşak, 2011: 31–32).

Evlenmeden önce Sui İuris olan kadın, zaten Manus'lu bir evlilikle birlikte Alieni İuris olacağından durum onun içinde aynıydı. Manus'lu bir evlilikte kadının getirdiği Dos kocaya verildiğinden, koca eğer aile babasıysa bu şekilde Dos'un maliki olur ve onu dilediği gibi kullanırdı. Manus'suz evliliklerde; Evlenmeden önce babasının hâkimiyeti altında olan aileni iuris kadın, Manus'suz bir evlilikte, evlendikten sonra da kendi babasının hâkimiyeti altında kalmaya devam ediyordu. Kadın eğer Sui İuris ise evlenerek Alieni İuris olmuyordu. Hiç kimsenin hâkimiyeti altında olmadan yaşamaya devam ediyordu. Böyle bir evlilikte Dos, kocaya yapılan bir bağış gibiydi. Koca ya da kocanın babası bu kez de bağışlama yoluyla Dos'a malik oluyorlardı. Manus'suz evliliklerde bir çeşit mal ayrılığı rejimi uygulanıyordu ancak bağışlama yoluyla da olsa Dos'un kullanım hakkı gene kocaya aitti (Kocakuşak, 2011: 32–33).

11.2. Boşanma Hukuku

Her şeyden evvel, günümüzde olduğu gibi Roma hukukunda da boşanmadan bahsedebilmemiz için öncelikle taraflar arasında kurulmuş, geçerli bir evliliğin olması gerekmektedir. Roma'daki evliliği diğer birleşimlerden ayıran temel unsur, eşlerin yaşam boyu karı - koca olarak yaşamak hususundaki sürekli niyet taşımalarıdır. Diğerleri ise bir erkek ile bir kadının toplum içerisinde karı - koca olarak yerini almasıdır. Bu hususlar bulunmadan kadın ve erkeğin birlikte yaşaması evlilik olarak kabul edilmez ve bu biçimde olan kişilerin de ayrılması da boşanma olarak kabul edilmemektedir. Bu sebeple Roma'da boşanma, taraflar açısından evliliğin son bulması durumunda evlilik ilişkisinin son bulması olarak geçmektedir (Gönenç, 2003: 646).

Yazar Plutarkos'a göre: Roma devletini kuran Romulus'un yayınladığı kanunda, kadınlara kocalarını boşanma izini verilmemekteydi. Kocanın karısını boşayabilmesi ise ancak belli nedenlere dayanmaktaydı. Aksi halde karısını boşayan erkek, mallarının yarısını boşandığı karısına, diğer yarısını da dini kurumlara vermek zorunda kalmaktaydı. Roma'da boşanmaların belli nedenlere bağlı olması gerekmekteydi. Manussuz evlenmelerin yaygınlaşması, buradaki evliliklerde boşanma olanaklarının Manuslu evlenmelerde de geçerli olması ve kadının Repudium hakkını kazanması ile boşanmalar gitgide kolaylaşmış ve yaygın hale gelmiştir. Cumhuriyet döneminin sonlarında boşanmaların arttığını görmekteyiz. Roma evliliklerinin boşanmayla son bulması, bu duruma karşılık dolaylı önlemlerin alınmasını gerektirmiştir. Fakat boşanmada kusurlu olan eşe uygulanan para cezaları haricinde boşanmanın önünü alabilmek için engelleyici hükümler bulunmamaktaydı (Gönenç, 2003: 647–651).

Evlenen kişilerin isteklerinden hariç başka durumu kabul görmeyen Roma evliliği “*Affectio Maritalis*” ile son bulmaktaydı. Boşanmanın akit ile koşula bağlanması ya da cezai şarta bağlı olması dahi kabul görülmezdi. Hristiyanlığın etkisiyle boşanmaya sınırlama eğilimi, hiçbir biçimde başarılı olmayarak İustinus döneminde tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. Bu durum Roma'da hüküm süren rızai boşanmanın vatandaşlar tarafından benimsendiğini göstermektedir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 310).

Klasik dönemde boşanma kanun açısından serbest bırakılmış sadece Ethik (ahlak bilimi) tarafından sınırlandırılmıştır. Bizans hukukunda kanun boşanmayı yasaklamış ve güçleştirmiştir. Ancak etik kurumunu benimsemiştir. Klasik dönemde Manussuz ve sadece Consessusa dayanmış evlilik Roma hukukunun en istikrarlı kurumlarından biridir. Bu evlilik sadece klasikten sonraki dönemde de halen mevcut bulunmuş Bizans imparatoru Leon VI tarafından dini evlenmeye değin ve bin ile bin iki yüz seneden fazla kabul görmüştür. Roma halkı aileleriyle ilgili konuları hukuk haricinde bakmayı istemişlerdir. Romalılara göre aile kavramı eylemsel bir durumdu. Aynı hal ile Concubinatus (yarı evlilik) , zaman ile gerçek bir evliliğe kabul edilmiştir.

Roma'da aile her ne kadar ataerkil ve disiplinliyse evlilik de tam tersi mutlak olan özgürlüktü. İki tarafın da istekleri, şekilde hiçbir neden açıklamadan tek taraflı açıklamayla boşanabilir ve tarafların “evlenelim” biçimindeki rızalarının birleşmesi ikinci dereceden ve her türlü resmiyetten uzak aile çevresi içinde olan bazı törenlerden uzak durularak evlenilebilirdi (Koschaker ve Ayiter, 1971: 311).

Doğu Roma İmparatoru Diocletian, bir emirname ile devletin boşanmaya ilk müdahalesini sağladı. Buna göre, şerefsizlik nedenine dayalı boşanma halinde, çocukların hangi tarafa bırakılacağına hâkimin karar vermesi zorunluluğu getirildi. Dolayısıyla bu emirname Roma boşanma hukukunun ilk yasal düzenlemesini belgelemekteydi. Daha sonraki yıllarda da bazı imparatorluk emirnameleriyle birtakım önlemler alınmış ise de boşanma olgusunun önüne geçilememiştir. Roma'da, aile birliğini sarsan ve toplum yapısını rahatsız eden boşanma ve aile içindeki yozlaşmanın getireceği sakıncaları ortadan kaldıran iki kanun önem taşımaktaydı. Bunlardan birincisi, bekârlıkla mücadeleyi amaçlayan “*Lex Lulia Maritatis Ordinibus*” diğeri ise, aynı nitelikte olan “*Lex Papia Pappaea*” adlı kanunlardır. Bu kanunlarla yer alan hükümlerle 20 ile 50 yaş arasındaki erkeklerin ve 25 ile 60 yaş arasındaki kadınların evlenme yükümlülüğü altında olduğu belirtilmekte ve ayrıca evlenen herkesin çocuk sahibi olması gerektiği kabul edilmekteydi (Aras, 2005: 59–60).

Roma'da boşanma, evliliğin Manuslu ya da Manussuz oluşuna göre farklılık göstermekteydi. Evliliğin bitmesi, Manusun da kendiliğinden son bulması manasına gelmemekteydi. Boşanmaya rağmen Manus devam ediyordu. Yani kadın boşansa dahi, kocasının veya kocasının aile babasının egemenliğinde kalmaya devam etmekteydi. Bu egemenliğin ortadan kalkması için bazı işlemler uygulanmıştır (Kocakuşak, 2011: 40).

Evlilik Manuslu ise ve kadın kocası tarafından Conferratio uygulamasıyla Manus altına alındı ise, bu yolla kurulan evlilik bağlarının ve kadın üzerindeki egemenliğin ortadan kaldırılması için dini bir tören olan Conferratio'nun tam tersi olan “*Differratio*” adı verilen dini törenin yapılması gerekiyordu. Eğer kadın Coemptio ya da Usus uygulamalarından biriyle Manus altına alındıysa, evliliğin sona erebilmesi ve kadın üzerindeki hâkimiyetin ortadan kalkabilmesi için bu

kez de “Remancipatio” denen hâkimiyetten çıkarma işleminin yapılması gerekiyordu. Manussuz evliliklerde ise boşanma daha kolay gerçekleşiyordu. Taraflardan birinin veya ikisinin birden boşanmaya dair beyanlarıyla birlikte Manussuz bir evlilik sona ermiş oluyordu. Manussuz evliliklerin yaygın hale gelmesiyle birlikte, boşanmalar da giderek daha kolay ve yaygın hale gelmiştir. Roma’da evliliklerin boşanma ile sona ermesinin çok yaygın hale gelmesi karşısında bu durumu engellemek amacıyla bazı tedbirlere başvuruluyordu. Ancak evliliğin sona ermesinde kusurlu olan eşe uygulanan para cezaları dışında boşanmayı engelleyici hükümler mevcut değildi (Kocakuşak, 2011: 41).

11.3. Miras Hukuku

Roma hukukunda bir diğerinin egemenliğinde olmayan kişinin ölümüyle mal varlığının hangi mirasçılara ne durumlarda ait olacağı ve alacaklıların nerelere başvurabileceği ile miras hukuku ilgilenirdi. Roma miras hukuku, karmaşık bir yapıya sahip gibi görülse de kendi toplum yapısına uygun kurallar barındırmaktaydı. İlk Roma hukukunda İus Civile kurallarının yetmediği durumlarda beliren praetor hukukunun miras hukukuna yansması olarak, İus Civile mirasçılığının tamamlanması ve bu kuralları doğrulama ihtiyacıyla, praetor mirasçılığı bir başka deyimle malların zilyetliğinin verilmesi kavramı bulunmuştu (Araz, 2022: 1226).

11.3.1. Miras Kavramı

Roma’da bilhassa klasik döneminde, ölüm nedeniyle belirginleşen külli halefiyet (successio) ve hereditas ‘la belirtilen miras mefhumu İus Civile’de belirtilene göre tüm hak ve sorumluluklara binaen yerine geçmesi şeklinde geçmektedir (Günel, 1995:425).

Hukuk açısından kişinin ölümüyle onun hak ve ödevleri türlü biçimde etki etmektedir. Aile hakları aynı kamu hukukunda yükümlülükler gibi kural olarak hak sahibi olanın ya da yükümlüsü altında olana bağılıken ve onun ölümüyle sona eren mal varlığı haklar ve sorumluluklar mirasçılara geçmektedir. Sadece kişilere bağlı olan haklarda bulunabilmektedir. Bu haklar sahibinin ölümüyle ya da sorumluluğa sahip olan kişinin ölmesiyle sona ermektedir. Örneğin intifa hakkı, haksız fiillerden doğan manevi tazminat, özel tazminat amaçlayan ceza davaları vb. Mirasın hukuki ve ekonomik nedenleri açısından farklı düşünceler bulunmaktadır. Daha çok kabul gören görüşe göre miras aile varlığıyla açıklanmaktadır. Ailenin mal varlığı esas olarak tek kişinin değildi aileye aitti. Roma’da aile reisinin ölümüyle mirasçıların devam ettirdiği şirkette eski Consartium’da açık şekilde görülmektedir. Aile hukuk öznesi olmamakla birlikte aile mal varlığının söz konusu olduğunda mülkiyet tüm ailenin üyelerine ait idi (Koschaker ve Ayiter, 1971: 347).

Sadece reşit olan erkeklerin ailenin mal varlığında hak sahibi almalarına ihtimal verilebilmektedir. Cinsiyet nedeniyle de kadınlar mal varlığı üzerinde hak sahibi olamamaktaydılar. Roma hukukunda Consartuma hak sahibi bulunan her aile üyesinin aile mal varlığı üzerinde geniş biçimde kullanma yetkisi bulunmaktaydı. Ataerki ailede babanın mal varlığı üzerinde yalnız başına egemen olması erken dönemlerde benimsenmiş Roma hukukuna özgü olmuştur. Roma’da mirasın önceden süregelen malvarlığı hak sahibinin yerine geçme olmayıp miras bırakanın özel halindeki halefiyet olması şeklindedir. Ancak vasiyetnamenin hâkim olması hiçbir koşula bağlı olmayacak şekilde değildi. Mirası bırakan kişinin bazı yakınları önceden var olan ailenin miras hakkını anımsatan hakka sahip, onların bu hakları vasiyetlerde daha güçlü olup miras bırakanın vasiyetnamesiyle bu kişilere mal varlığında bulunan haklarını tamamıyla alamamaktaydı. Bu durum kamu hukukunun yararına da uygun şekildedir. Nedeni ailece mirasın aynı zamanda miras bırakanın yakınlarının nafakasını da oluşturmaktaydı. Bu nafaka miras bırakanın keyfiyetine göre el konulamazdı. Roma hukukunda mirasın geçişi genel bir durumdur. Bu sadece bir eyleme malın faal alanını miras bırakmak demektir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 348–349).

11.3.2. Mirasın Düşmesi ve Mirasın İktisabı (Kazanılması)

Mirasın düşmesinin şartı, miras bırakanın ölümüdür. Roma hukukunda zorunlu miras hukuku vasiyetnameye dayanan miras hukuku kanuni miras hukuku şeklinde üç hali vardır. Zaruri miras durumu, tüm vasiyetnamenin geçersiz olmadığı durumlarda bu vasiyetnameye dayanan miras

ile bulunan yani miras bırakanın aynı anda hem zorunlu (kanuni) mirasçısı hem de vasiyetnameyle mirasçısı olabilmesi durumlarında uygulanır.

Vasiyetname ve kanuni ile miras aynı anda bulunamazdı. Bu nedenle miras bırakan vasiyetnameyle bir kişiyi mal varlığının üçte birini mirasçıyı atamışsa ve kalan üçte ikisini kanuni şeklindeyse bu durumda vasiyetnameyle atanan mirasçı malın bütününe almaktaydı (Koschaker ve Ayiter, 1971: 352–353).

Roma hukukunda mirasın iktisabında (kazanılmasında) tekdüze bir usul yoktur. Birçok çeşit mirasçının birbirinden ayrılması gerekmektedir. Aile mirasçıları hem kanuni mirası hem de vasiyetnameyle olan mirası kendiliğinden, iradeleri bulunmadan özel işleme gerek duyulmaksızın kazanırlar. Bu nedenle zorunlu mirasçılar olarak adlandırılırlar.

Zorunlu mirasçılar, izinleri bulunmadan ve dahi isteklerine karşı kazanırlar. Ancak sonradan praetor –mirasçı tayin edilen köle dışında bunlara Beneficium Abstinendi olarak tanıdı. Yabancı mirasçılar, zorunlu mirasçısı bulunmayan tüm mirasçılardır. Mirası sadece istedikleri durumda kendi istekleriyle özel bir kazanma ilişkisiyle iktisap ettiklerinden adları isteğe bağlı mirasçılardır. Miras, miras bırakanın ölümüyle Aditio arasındaki sürede sahipsizdi. Ancak Roma hukukçuları askıda kalan mirasın kazanılabileceğini örneğin mirasa sahip olan köleler aracılığıyla malın kazanılabileceği görülmüştür (Koschaker ve Ayiter, 1971: 352–354).

Mirasın iktisabında şekle ait olan şartlarından biri de “Cretio”dur. Cretio mirasın mirasçı tarafından şahitler önünde sözlü olarak kabul edilmesidir. Cretio, Justinianus hukukunda kıymetini kaybetmiştir. Justinianus mirasın kabulünde soyut irade beyanını yeterli kabul etmiştir. Gestio Pro Herede, iktisabın ikinci şeklidir. Bu terekenin içinde bulunan mallar üzerinde mirasçı gibi davranan ve örneğin bir kişinin borçlarını ödemek için malları satan ya da o kişinin alacaklıları tarafından açılan davaları kabul eden şahıs mirası kabul etmiş sayılmaktadır.

İktisabın aslî şartları: Mirasçı, borçlardan da sorumlu olduğundan, iltizama da yetkili olmalıdır. Bununla birlikte müsrifler ve 25 yaşındaki küçükler bağımsız olarak mirası kabul edebilirlerdi. Kısmî kabul iktisap sayılmazdı. Çünkü mirasçı borçların tamamından sorumlu olacaktır. Bekârlar ve çocuğu olmayan kadınlar mirası kabule yetkili değillerdi. Bunların hisseleri evli mirasçılara ya da devlete intikal etmekteydi. Mirasın kabul edilmemiş olması terekeye dâhil malların Usucapio Pro Herede ya da İn Jure Cessio ile iktisabına yol açmaktaydı (Berki, 1953: 558–559).

11.3.3. Miras Hukukunda Vasiyetname

Vasiyet ile ilgili çeşitli eserlerde iki farklı biçimde verilen tanım görülmektedir. Hukukçu Ulpianus’a göre “vasiyet, ölümümüzden sonra geçerli olması için, irademizin şeklen tespit edilmiş bir ifadesidir”. Diğerisi ise Digesta’da geçen, ölüm sonrası olmasını istediğimiz, irade ile oluşan hukuki bir terimdir. Roma’da, Testamentum cümlesi ile belirtilen vasiyet, son hükmün açıklandığı, şekle uyan ve tek tarafın yapabildiği işlemlerdir. Vasiyetnamede en önemli husus mirasçı atamak olduğu için mirasçı ataması olmadığı takdirde sakatlık sebebiyle batıl duruma düşerek tamamen geçersiz olmaktadır (Günel, 1995: 442–443).

Gelişim çağında Roma’da vasiyetname, mirasçı atamasını içeren tek taraflı ölüme bağlanan bir kullanım hakkıdır. Bunun sonuçları; vasiyetnamede sadece miras bırakanın isteği önemlidir. Mansup mirasçı durumundaki kişinin açıklamasına gerek bulunmadığı gibi önemi de bulunmamaktadır. Vasiyetname ölümle alakalı bir durum olduğu için miras bırakanın ölümüne değin istenilen şekilde rücu edilebilmektedir. Ölüm ile tasarruf edildiği için mirasın ölümüyle mal varlığının kaderini belirlemektedir. Kesin belirlenmiş mal mirasçılarının durumunda şöyle bir durum vardır: vasiyet olunan kişi sadece o mirasçıysa tüm terekeyi almaktaydı. Fakat başka kişiler de var ise onlarla birlikte terekenin bir payını alırdı. Miras bırakan sadece bir vasiyetnameyle mirasçıyı atayabilirdi. Böylelikle ikinci vasiyetnamenin olması ilkinin bütünüyle kaldırıldığı anlamına gelmekteydi. Vasiyetname için yeterlilik gerekmektedir. İus Civile de hukuki işlem olması nedeniyle Testator’un Roma vatandaşlık hakkı gerekmektedir. Sadece Commerciumun olması yeterli değildi (Koschaker ve Ayiter, 1971:)

İmparator kanunları ve İustinianus hukukunda vasiyetname konusunda az şeyin değiştirildiğini görmekteyiz. Ancak kapsamsız Mancipatio halini 5' inci yüzyılda hukuki olarak kaldırdılar. O dönemden itibaren İus Civile'ye göre yapılan vasiyetname ile praetor hukukuna göre yapılan vasiyetnamede sadece şahit sayısı beş ya da yedi itibarıyla ayrıldı. Bir ara 5 inci yüzyılda, "Holographum" el yazısıyla" vasiyet kabul edilmişti. Bu, murisin yazmış ve imzalamış olduğu bir belgeydi. Başka hiç bir şekle bağlı değildi. İustinianus hukukunda artık mevcut değildi. İustinianus hukukunda bazı ayrımları vardır. Olağan vasiyetname şekli, yedi şahidin huzurunda yapılan sözlü ve yazılı vasiyetname idi. Sadece batıda beş ve yedi şahit ile vasiyetname açısından İus Civile ve praetor vasiyetnamesinin ayrımı korunmuştur. Yazılı vasiyetnamelerde miras bırakanın veya yazma bilen temsilci ve şahitlerin imzasına ihtiyaç vardır. Sonraki dönemlerde ortaya çıkan resmi şekli nedeniyle ilaveten yeni şekil eklenmiştir. Olağanüstü vasiyet şekillerinde şartlar hem kolaylaştırılmış hem de zorlaştırılmıştır. İustinianus, asker vasiyetnamesinin yapılmasını yine savaş süresine özgülemiş ve askerin ordudan ayrılmasından belli bir süre sonra eğer bu vasiyet genel vasiyetname şekline uygun değilse artık geçerli olmayacağını tespit etmiştir. Asker vasiyetnamesi her türlü şekilden muaf tutulmuştu. Her türlü yazılı veya sözlü beyan yeterliydi. Bundan başka vasiyet hukukunun birçok şekli sınırlamaları askerler hakkında geçerli değildi (Koschaker ve Ayiter, 1971: 369–370).

Justinianus, ikame konusunda Klâsik kuruma sadık kalmış ve ayrıca Substitutio Ad Exempium Pupularisi icat etmiştir. Bu ikamede, rüşte girmiş ve ancak temyiz gücü (ayırt etme gücü) akıl hastalığı nedeniyle malul (vücutça sakat) çocuklar ile ilgilidir. İkamenin amacı, çocuğun doğal, normal hale gelmeden ölmesi ve korunmuş payının ayrılmış olması durumunda hüküm ve sonucu doğurmasıdır. İmparatorluk dönemi, vasiyetin bir mektup ile dahi fesih olabileceğini kabul etmektedir. Justinianus hukukunda vasiyetnamenin vasiyetçi tarafından her zaman fesih olunabileceği kabul edildi. Justinyen uzun zamandan beri duran bir vasiyetnamenin Magistra (hâkim) ve şahit önünde sözlü olarak de fesih olunabileceğini kabul etmiştir (Berki, 1953: 549).

İmparatorluk döneminde kanunî mirasçılıkta, çeşitli Senatus Consultuslar ile oğul ve anne arasındaki miras hakkının verilmesi, Justinianus'a değin miras hukukunda esaslı ve kapsamlı bir değişiklik görülmemiştir. 118 ve 127 sayılı Novellae'lar ile Justinianus, miras hukukunda önemli değişiklik yapmıştır. Juis Civile ve Pretör'ün miras hukuku birleştirilmiştir. Bugünkü miras sistemi vücut buldu. Dört sınıf mirasçı kabul edilmiştir.

1- Fûrurular: Bunlar özgür edilmiş ya da edilmemiş çocuklarla bunların fûrurularıdır. Bu derecede olanlar anne ve baba tarafından mirasçı olabilirlerdi. Temsil caizdir ve bölüştürme eşitlik üzeredir.

2- Usul (işlem): Her iki tabakada bulunan en yakın usul anne ve baba, ikinci derecede mirasçılardır. Her iki tarafta birden çok usul bulunur ise bölüştürme buna göre ve tabakada bölüştürme eşitlik üzere yapılmaktadır. Kişi herhangi bir usul bırakmadan ölmüşse bu kurallar uygulanmış olur. Mirası kalan kişinin erkek ve anne baba bir kız kardeşi var ise işlemlerle beraber ve eşitlik üzere mirasa ortaklık ederler.

3- Civar hısımları açısından erkek ve kız kardeşler üçüncü dereceden mirasçılardır Fakat anne baba bir kardeşler ayrıcalıklıdır. Sonuç olarak, anne bir baba aynı ve baba bir anne aynı kardeşler ile ana baba bir kardeşler toplanırsa, bu sonuçlar mirasçı olurlar. Yedinci dereceye kadar civar hısımları mirasa ortaklık ederler: en yakın civar hısım var iken diğerlerine hisse düşmez. Aynı derecedeki civar hısımları eşit hisse alırlar.

4- Hayatta kalan karı koca yedinci derecede mirasçı olmadığı zaman mirası hak etmiş kişilerdir. Bundan dolayı Justinianus sıkıntı içindeki dul kadının terekenin dörtte birine ortaklığını kabul etmiştir (Berki, 1953: 553).

11.4. Eşya Hukuku

Medeni hukuk alanında kişilerin mallar nezdinde mutlak haklarını düzenler. Kişilerin maddi olan mal üzerindeki ilişkisi eşya hukuku kapsamındadır. Roma'da eşya hukuku kapsamında bilimsel bir kavram bulunmamaktadır. Sebebi de aynı haklara konu olan Res kavramının geniş

anlamlar içermesidir. Çünkü Res kelimesi yalnızca maddi açıdan değil bir hakkın korunmasındaki tüm durumları kapsar. Bu açıdan Res alacak haklarını ve mirası da içerisine alır (Erdoğan, 2015: 1).

Ayni haklar, kişilere mal üzerinde doğrudan kullanma imkânı sağlayan geniş yetkileri olan inhisarı (tekelci) haklardır. Bu hakların tümü mülkiyet kısmında bulunmaktadır. Mülkiyet haricindeki ayni haklardan irtifak durumunda hakkı diğerlerine ait malı kullanabilme, kendisinin olmayan malı satın alacaklı duruma gelmesidir. Ayni hakka sahip olan kişilere karşı onların haklarına karşı saygı gösterme sorumluluğu vardır. Ayni haklar herkes tarafından ihlal edilebilir bu kişilere ayni dava açılır. Günümüzde tapu sicili ve zilyetlikte bulunan bu haklar Roma hukukunda Mancipatio In Iure Cessio, Traditio vs. şeklinde görülmektedir (Erdoğan, 2015: 2–3).

11.4.1. Mülkiyet Kavramı

Roma hukukunda mülkiyet Ius Civileye ait olan bir kurumdur. Quirites hukukuna göre sadece Roma'nın vatandaşı olan kişi mülkiyetin öznesi olabilirdi. Mülkiyet hakkının sadece Roma hukukunda olduğu şekliyle mülk olabilmeye salih eşyalarda olabilirdi. Ayrıca mülkiyet hakkının sadece Ius Civileye göre kabul edilen mülkiyet kazanma durumları ile kazanılabılırdi. Vatandaş olmayan ile Pregrinuslar Iud Commerci'ye sahip olsalar dahi bu haktan yararlanamazlar. Roma medeni hukukunda Res Manciplerin esas alındığı mülkiyet durumunda sadece Roma eşyalarında mümkün olabilmekteydi. Roma vatandaşı başka birine Res Mancipiyi sattığında bu malı yalnız teslim etme şeklinde olursa diğer taraf mülkiyete sahip olamazdı nedeni Ius Civileye göre iktisabın bulunmamasıdır. Fakat bu kişi belirli şartlarda ve belirli zamanda o eşyanın zilyedi kaldığında Civil mülkiyeti kazanma müruru ile elde etmekteydi. (Koschaker ve Ayiter, 1971: 117–119).

Klasikten sonraki dönemde, eyaletlerin anavatanla yavaştan eşit hale gelmesiyle eyalet mülkiyetleri ortadan kalktı. Praetor hukuku ile Ius Civile'nin birleşmesi sonucunda praetor mülkiyeti ortadan kalkmıştır. İustinianus hukukunda bir tip mülkiyet hakkı kaldı. Bu mülkiyet Roma vatandaşlarına ve bütün eşyaları kapsardı. Bu nedenle günümüz hukukunun durumuna varılmış oluyordu (Koschaker ve Ayiter, 1971: 120).

Roma kaynakları mülkiyet kavramının tanımını yapmamakla birlikte Medeni kanunun 683. maddesinde “bir şeye malik olan kimse hukuk düzeni içerisinde o şey nezdinde dilediği gibi kullanma, yararlanma ve tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir ”denilmiştir (Erdoğan, 2015: 37).

Ius Civile Mülkiyeti, Bu mülkiyet için üç şart bulunmaktadır. Yalnızca Roma vatandaşları bu haktan faydalanabilirdi. İlki hak sahibi sadece Roma vatandaşları olabilmekteydi. Yabancılar dahi Ius Civile mülkiyetini kazanamazlardı. İkincisi, Quirites mülkiyeti, kişisel mülkiyeti var olan mallar için geçerliydi. Müktesip ise (hukuki düzenleme), malın Ius Civilenin koyduğu kazanımlarla gerçekleşmelidir (Erdoğan, 2015: 41–42).

Praetor Mülkiyeti, Romanın ekonomisinin ziraat olduğu dönemlerde hâkim olan mülkiyet anlayışıydı. Özellikle Pön savaşlarından sonra Romalılar yabancılarla girdikleri ticari münasebetler sonucunda Mancipatio ya da in Iure Cessi' nun kaba durumu ile ticarete lazım olan Traditio ile yapılmaya başlanmıştır. İustinianus zamanının mülkiyet kavramı klasik dönemin Bonis Esse'si üzerinde oturtulmuş olan mutlak mülkiyeti ifade eder (Erdoğan, 2015: 42–45).

Müşterek Mülkiyet, ortak bir mal üzerinde mülkiyetin pay halinde birden çok kişiye ait olmasıdır. Burada kendisine düşen pay üzerinde istediği gibi kullanabilir satabilir ya da Rei Vindicatio açabilirdi. Eğer payın tümüne sahip olunmak istenilirse diğer payların hisselerini alabilirdi. Ayrıca ortak mal üzerindeki kullanımlara karşı diğer ortakların veto hakkı mani olma hakkı vardı. Ortak olan kişiler anlaşamadıklarında bunlardan biri Actio Cummuri Dividun da ile ortak mülkiyetinin sonlandırılmasını isteyebilirdi. (Erdoğan, 2015: 46–51).

11.4.2. Mülkiyetin İktisabı (Kazanılması)

Roma hukukunda, mülkiyeti kazanma hakkı aslen ve devren şeklinde iki türlü olmaktaydı. Çağımızdaki gibi Roma'da da en geniş haliyle ayni haklardandı. Günümüzde olduğu şekliyle Roma hukukunda da başkasıyla herhangi bir hukuki münasebete dayanmayan, mal açısından doğrudan

hâkimiyetin kurulması mülkiyette aslen kazanmadır. Bunlardan en önemlileri; sahiplenme, birleşme, karışma-birleşme ve ürünlerin kazanılması olmaktadır (Sütken, 2016: 471).

Mülkiyetin devren tesliminde alım-satım bağışlama, karz gibi nedenler varsa da bunlar yeterli değildir. Bunlar Roma hukukunda Mancipatio, İn İure Cessio, Traditio. Türk hukukunda taşınmazlar da tapuya tescil, taşınırlar da zilyetliğin devredilmesidir. Fakat Roma hukuk sisteminde mülkiyetin devren alınabilmesi için devreden kişinin hakka aynı içerikle muamele edilmesi şarttır diğer türlü mülkiyetin iyi niyet taşısa dahi devir alana geçmez.

Roma kaynaklarında Romalılarda ilk başlarda mülkiyet tesliminden daha çok mal tesliminin gerçekleştiğini görmekteyiz. Klasik dönemden sonra mülkiyet hakkının devredilme fikri gelişmeye başlamıştır. Roma'da iktisap durumları İus Civile'ye ve İus Naturale'ye göre yapılmıştır. Bu iktisap ihraz, karışma, birleşme ile olmaktadır (Erdoğan, 2015: 57–59).

11.4.2.1. Mülkiyetin Aslen İktisabı (Kazanılması)

Burada iki durum vardır. İki malın daha önceden mülkiyete konu olmaması halinde doğrudan hâkimiyet kurulan iktisap şeklindedir. Diğer ise öncesinde mülkiyete konu olan malın sonraları sahibinin bulunmaması halinde elde edebilirdi. Tüm bunların ortak noktası mülkiyetin bağımsız biçimde kazanılmasıdır. İki türüdür:

11.4.2.1.1. Zamanaşımı ile İktisap (Kazanma)

Zamanaşımı iktisabı için hukuki sebep ile iki tarafın uyum göstermesi ve zilyetlik şartı vardır. Devren iktisaba benzese de burada iktisap için devir tesliminin yeteri olmaması ve iktisabın hukuk düzeniyle oluşması hasebiyle aslen iktisap biçiminde gerçekleşir. Zaman aşımı iktisabının bazı şartları bulunmaktadır; Quirites mülkiyetinin bulunduğu taşınır ya da taşınmaz mallar iktisap edilirdi. Bu sebeple bireysel mülkiyeti bulunmayan mallar ve çalınan mallar zamanaşımıyla iktisap olmazdı. Hazineye ait malların bu yolla kazanılamaması Principatis döneminde kabul edilmiştir. Maddi olmayan mallar da iktisaba uygun değildir. Usucapionun (mülkiyetin kazanılma yolu) uygulamaya konulması için zamanaşımı ile iktisaba uygun malın zilyetliğe sahip olması gerektirdi. Zamanaşımından yararlanacak olanlar hukuka dayanarak mala şahsı için zilyet olmalıdır. En önemli olanları alım-satım, bağışlama, ifa sebebi ve cihaz sebebidir. Hukuki olarak zilyetliği eline alan kimsenin iyi niyeti bulunmalıdır. Malı devreden kişinin malik olmadığını ya da kullanma yetkisinin olmadığını bilirse bu zilyet iyi niyetli olmaz. İlk zamanlarda bu durum aranmazdı, malın çalıntı olmasının açık olması yeterliydi. Bu durumun aranması cumhuriyet döneminde görülmüştür. 12 Levha kanunundan itibaren İustinianus hukukuna değin taşınmazlar 2 yılda, taşınırlar 1 yılda zamanaşımı ile iktisap edilirdi. Zilyetliğin kaybında bu zamanın işlenmesi zorlaşıyordu (Erdoğan, 2015: 70–83).

Gerek klâsik hukukta, gerek İustinianus hukukunda bir kimsenin, bir malı, sahip olmayan bir kişiden elde etmesi ya da sahibi olmayan bir kişi tarafından terkedilmiş olan bir malı ihraz etmesi mümkündü. Burada iktisap eden sahibi olmaz, ancak kazandırıcı zaman aşımıyla mülkiyeti elde etmekteydi. Böylelikle zaman aşımı ile kazanma mülkiyetin güvencesi olurdu. Sahibin, istediği kadar uzun bir süre sonra o malı geri alabilmesi dayanılmaz bir şey olmaktaydı. Nedeni iktisap eden kimse, sefelinin o mala sahip olup olmadığını ya da nasıl sahip olduğunu bilmez ve bu nedenle kazandırıcı zaman aşımı hali hazırda olmazsa hiçbir zaman mülkiyet hakkından emin olamazdı (Koschaker ve Ayiter, 1971: 153).

11.4.2.1.2. İşgal kazanma yoluyla iktisap (Kazanma)

Mülkiyete yetkili olan ancak maddi olarak kimsenin mülkünde bulunmayan, sahipsiz olan şeylerde, mülkiyete sahip olmak amacıyla asli zilyetliğin iktisap halidir. Tüm malların bölünmüş olduğu günümüzde pek az önemi bulunmaktadır.

Sahipsiz eşyalar şunlardır:

—Kimseye ait olmayan eşyalar: sahipsiz mallarda işgal ya da ihraz (elde etme) kararı geçerlidir. Bunlara denizlerin ve sahipsiz olanların ürünleri, doğal hürriyet halinde bulundukları

müddetçe doğal hayvanat bahçesinde de olmayan vahşi hayvanlar ve özellikle avlanılabilen hayvanlar dâhildir.

—Sahibin mülkiyet hakkından vazgeçmek niyetiyle zilyetliğini bıraktığı ve bu nedenle sahipsiz olan mallar. Kaybedilen ayınlar (mallar) sahipsiz olamazlar. Malın sahibi zilyetliğinden iradesine aykırı olarak vazgeçmiştir. Bunlara rastlayan kişinin Roma devletinde vekâleti bulunmadan başkası adına kullanma hakkı verilir. Defineler de sahipsiz değildir. Roma hukuku defineler konusunda net olamamıştır. İlk zamanlarda sahipsiz olarak nitelemiştir. Ancak MS 2. yy imparator Hadrianus döneminde definenin yarı kısmı onu bulan kişiye yarısı da gayrimenkulüne sahip olan kişiye ait olmaktadır. Missilia denilen şeyler de sahipsiz değildir. Burada Roma'daki örnek halk arasındaki paraydı. Hukuk olarak bağışlama ve buna bağlı teslim teklifi bulunmaktadır. Ancak yalnızca belirli kişiye değil, belirli olmayan bir topluluğa verilmiştir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 145–147).

11.4.2.2. Mülkiyetin Devren İktisabı (Kazanılması)

Mancipatio: Romanın eski geleneklerine dayanan bir maden külçesi ile teraziyle yapılan davranış idi. Burada mülkiyetin devredilmesi için 8 kişi katılır, sözlü davranışın olması gerekirdi. Malı devreden ve teslim alan teraziye tutarak en az beş ergen ile teslimi yaparlardı. Malı devralan kişi Quirites hukukuna göre “bu malın benim olduğunu söylüyorum, bu mal bakır külçesi ve teraziyle bana satılmış olsun der ve bunlara dokunulduktan sonra mal devredilirdi. Mancipatio ilk zamanlarda peşin alım-satım idi. zamanla peşin alım-satım olmadan sıyrılarak çeşitli amaçlar için kullanılmaya başlanmıştır (Erdoğan, 2015: 59).

İustinianus hukukunda yer alan cüz-i halefiyet (başkasının tek bir hakkında yerine geçme) kavramı klâsik hukukta muhtemele bulunmamaktaydı. Klâsik hukukçular cüz-i halefiyeti günümüzde anladığımız haliyle hakların özel intikali şeklinde değil, daha çok eşyaların intikali şekli olarak anlamışlardı (Koschaker ve Ayiter, 1971: 135).

A- Mancipatio, Romanın eski zamanlarına ait hukuk açısından en fazla ele alınan konulardan biridir. Bununla ilgili görüşler ilkel yönüne dönük olarak Romanın devletleşmeden evvelki yapısıyla ele alınmışlardır. Bu açıdan mancipatio, Roma'daki genslerin kar amaçlı malların teslimine resmîyet getirmiş, ilkel yönüne değinilmiştir. Mancipatio sadece Roma vatandaşları ve Romalılar ile yapan Latinler ile yapılabilmekteydi.

Mancipatio töreni esnasında, mülkiyeti devralan ve devir edeceklerle, devre konu olan mal da bir arada toplanırdı. Devre konu olan mal taşınır bir mal ise orada hazır olur, yok eğer taşınmaz mal ise onu temsil eden bir parça orada hazır bulunmaktaydı (Sütken, 2016: 473–474).

İustinianus hukukunda mancipatio kalmamıştı. Bunun yerine borç akdine dayalı satış vardı. Bu satış için de bu hükmün anlamı bulunmuyordu. İustinianus bu nedenle Institutiones'lerinde, satışa dayanan mülkiyetin intikalinde paranın ödenmesi nedeniyle, satıcının “müşterinin iyi niyetine güvenmesinin” yani paranın sonradan ödenmesi açısından müşteriye güvenilmesinin kâfi oluşunu benimsemiştir. Bu şekilde eski usul şekil olarak korunmakla birlikte pratik açıdan ortadan kaldırılmıştır. Çünkü satıcının parayı hemen ödenmesini istemediği ve parayı, şekle bağlı biçimde kredi şeklinde vermediği durumlarda, müşteriye güvenildiğini söyleyebilir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 139).

B- İn İure Cessio: Magistranın huzurunda Res Mancipiler ve Res Nec Mancipiler nezdindeki İus Civile mülkiyeti devredilebiliyordu. Buradaki husus devrin bir dava şeklinde olmasıdır. Malın devri konusunda karara varan taraflar magistranın huzuruna çıkarlar, malı alacak kişi malın kendisine ait olduğunu söyler. Devreden kişi de bunu onaylar ya da yalnızca susardı. Böylelikle magistra addictiosuyla malı alan kişinin aitliğine kanaat getirirdi (Erdoğan, 2015: 62).

İn İure Cesio ”Magistra önünde terk olarak isimlendirilen iki taraflı ve hayali devir işlemidir. Mancipatio'dan en önemli farkı Res Nec Mancipiler zamanında İn İure Cesio ile mümkündü. Burada mülkiyeti kazanan ve devreden arasında Legis Actio biçiminde Praetor huzurunda yapılan hayali dava şeklindeydi. Devreden pasif halde olması artık devri yapılan mal ile devreden arasında bir münasebet kalmadığını göstermektedir (Sütken, 2016: 481). İustinianus hukukunda İn

İure Cessio artık bulunmamaktaydı. Zaten daha önceden, eski dâvanın şekilleriyle beraber ortadan kalkmış bulunuyordu (Koschaker ve Ayiter, 1971: 141).

C- Traditio: kısaca zilyetliğin geçirilmesiyle mülkiyet teslimiyeti demektir. Iustinianus hukukunda tüm malların mülkiyeti Traditio ile gerçekleşirdi. Traditio ile mülkiyetin geçebilmesi için mal, malı teslim edenin mülkiyetinde olmalıdır ve her iki taraf da teslim işlemine yetkili olmalıdır. Ayrıca teslim şeklinde zilyetliği bulundurmak şarttır. Zilyetlik olmazsa mülkiyeti de devredilemez. Her iki tarafın da irade fikrine sahip olmaları gerekir. Bu Roma'da hukuka uygun sebep olarak geçmektedir (Erdoğan, 2015: 66).

Traditio (teslim), Roma kaynaklarında en genel haliyle “ malın zilyetliğinin devir yolu ile malın mülkiyetinin kazanılması” şeklinde geçmektedir. İus Civile mülkiyetine sahip olmayan yabancılarla yapılan hukuki işlemlerde tek mülkiyeti devir haliydi. Traditio, günlük hayatta sıkça karşılaşılan bir işlemdi ancak “Mancipatio ve İn İure Cessio” hayali işlemlerdi (Sütken, 2016: 484).

İustinianus hukukunda Mancipatio ve İn İure Cessio kaybolmuş, onların yerini Traditio almıştır. Fakat Traditio taşınır malların iktisabına uygun gelen bir şekil idi. Corpus Iuris Civilis’de tüm aynı haklar, esas itibarıyla menkul mallara (taşınabilir özelliğe sahip olan mallar) ait kurallara göre işlem görür hale geldi (Koschaker ve Ayiter, 1971: 145).

11.4.3. Mülkiyetin Korunması

Hakların korunma usulü Roma'da kişinin kendi hakkını koruma yolundan başlayıp devletin korumasına değin giden bir süreçtir. Actio kavramı hakların bireyler tarafından korunmasının doğurduğu sakıncaları yok etme açısından önemli olmuştur. Actio, devletin hakların korunmasını gerçekleştirdiği başlıca hukuksal bir durumdu ve bu sebeple Roma usul hukukunun ana kavramını oluşturmuştur (Karakocalı, 2006: 5).

Quirites mülkiyetinin korunması esas olarak iki dava ile gerçekleşirdi:

1- Rei Vindicatio (İstihkak Davası): Bu dava zilyedi bulunmayan malikin mülkiyet hakkının tam ihlalinde malı kendisinde bulunduran kişiye karşı açılan aynı davadır. Bu davanın amacı, mülkiyet hakkının tespit edilmesi ve malın zilyetliğinin geri alınmasıdır. Rei Vindicatiodaki davacı mal için mülkiyette hak isteyen taraftır. Kişilerin iddialarını ispat etmekle sorumludur. Eski dönemdeki istihkak davasından farkı davalı olanın da mülkiyet istemesi şart görülmemiştir. İlk zamanlarda davalı tarafın yalnızca zilyetler oluşturmuyordu. Detentorlar (vedia alınan) şeyin sahibi bu davayla takip edilmezdi. Çünkü detentor malı malikten hukuki muamele gereği alıp bundan oluşan dava açılması gerekirdi. Detentorun malı üçüncü şahıstan alması durumunda bu şahsın açıklaması gerekirdi (Erdoğan, 2015: 95–97).

Roma hukuku ve günümüz hukukunu kıyaslarsak; zilyetliğin malike karşı olmayıp mala yönelik olan bir davaydı. Kimde görürse malı ondan isteyebilirdi. Davalı olan taraf malı iade etme şartıyla davadan feragat edebilirdi. Ancak günümüz sisteminde malı haksız biçimde alan kişinin malı sahibine iade etme sorumluluğu vardır. 19. yy Romanistler Roma hukukuna binaen, İustinianus hukukundaki belirtileri alıp geliştirmişler modern hukuka etki etmişlerdir (Erdoğan, 2015: 100) .

İustinianus hukukuna göre dâva edilenin ya dâvanın açıldığı zaman veya hükmün verildiği zaman “iki anın birinde” zilyet olması yeterliydi. Zilyetliği dâvanın açılmasından sonra veya hükümden önce elde etse dahi aynı iade etmeye mahkûm edilirdi. İustinianus hukukunda, kesin durumlarda Rei Vindicatio'nun, ellerinde o malın bulunmayan, ancak eşya ellerindeymiş gibi davranış gören kimselere karşı açılabilceği kabul edilmiştir. Bunlara farazi zilyetler denir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 158–159).

Rei Vindicatioda, davacı İus Civileye göre belirlenmekteydi. Buna göre malik olan kişiler açabilirdi. Davaya konu olan mal, paylı mülkiyet halinde bir mal ise o halde her bir malik payına göre davayı açabilmekteydi. Aksi durumda ortaklardan biri tüm mal üzerinde istekte bulunursa Rei Vindicatıoyu açması halinde davanın doğru biçimde açıklanamaması nedeniyle dava reddedilmekteydi. İus Civileye göre malik olan biri ancak maliki olduğu mal üzerinde zilyetliği kaybedenlerin Rei Vindicatıoyu açması mümkündü (Karakocalı, 2006: 54–55).

2- Actio Negatoria (Müdahalenin Meni Davası): Roma'da ilk dönemlerde sadece irtifak haklarında geçmekteydi. Burada sahip olan kişi kendisi intifa hakkına sahip olarak gösteren ya da gayrimenkul sorumluluğundan faydalanmak isteyeneye karşı dava açılırdı. Klasik dönemde adı Actio Negativo oldu. Actio Negatoria, Justinanus'tan sonra kullanılan addır. Klasik dönemde dava genel anlamda müdahalenin yasaklanması şeklinde olmayarak sadece irtifak hakkına sahipti (Koschaker ve Ayiter, 1971: 165).

Ulpianus, Actio Negatoria ile ilgili olarak üzerinde ittifak hakkı kurulmuş taşınmaz malikinin irtifak hakkının varlığını reddedip faydalanan taşınmaza karşı olmayıp ve lakin üçüncü kimseye karşı dava talep etmekte olduğunu değerlendirmiştir (Öcal, 2010: 500).

11.4.4. İrtifak Hakları (Servitudes)

Bu haklar başka kişilerin mülkiyetindeki mallar üzerinde bulunan ve en eski sınırlı ayni haklardır. İrtifakı olan malın sahibi maddi olmayan mal sınıflamasına giren irtifakı kullanmaya niyetlenmek ve irtifakı ihlali ölçüsünde mülkiyeti verilen yetkiler dâhilinde kullanma hususunda kaçınılmalıdır. İlk irtifaklardan birinin yükümlü taşınmaz, diğeri ise faydalanan taşınmaz şeklindedir. Roma'daki irtifak hakları öncelikle tarım nedeniyle bu araziler üzerinde oluşmuş ve ilk zamanlar ayrı hak olarak görülmeyip taşınmaz nezdinde mülkiyetin komşudaki arazinin devamı olarak görülmüştür (Erdoğan, 2015: 104–105).

İrtifak hakları, başkasına ait eşyalar üzerinde İus Cîvile'de yer alan en eski aynî haklardır. Bunlar ekonomik açıdan kısıtlanmış olan yararlanma haklarıdır. Yetkilerinin kısıtlanmış olması nedeniyle mülkiyetten ayırırlar. Ekonomik gayeler, ürün kirası ve kira gibi borçlar hukukuna giren haklar ile de elde edilebilirler. Aynî irtifak hakları gibi her üçüncü şahsa karşı bir hüküm oluşturmaz. İustinianus hukukunda irtifak haklarını, şahsî irtifak hakları ve taşınmaza ait irtifak hakları olarak ayırırlar. Birinciler bir şahsa ve en çok o şahsın ömrü boyunca tanınıp temlik edilemezler. Ancak bu haklar sadece taraflar ya da mirasçıları arasında tesir göstermektedir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 168).

İrtifak hakları ikiye ayrılır:

Arzi İrtifak Hakları: Bunlar kırsal ve şehir irtifakları olarak iki şekildedir. Arzi irtifak Romalıların deyimiyle hizmet eden, yükümlü taşınmaz nezdinde aynı oranda faydalanma hakkıdır. Kırsal yerlerdeki irtifaklar ilk ortaya çıkan irtifaktır. Bunların ilk halleri; başkasının arazisinden yaya ya da at ile geçme, hayvanı geçirme, yaya sürülerle ya da arabayla, bir kimsenin kendi arazisinin ihtiyacı olan suyu geçirmesi olan irtifaklardır (Erdoğan, 2015: 107).

Şahsî İrtifak Hakları: En önemli olanı intifa hakkıdır. Bu hakka Roma kaynaklarında değerli taşların korunması şartı ile kullanma ve semereleri de almak demektir. Ekonomik açıdan geçim araçlarını sağlama amacına hizmet etmektedir. Semereleri alma hakkına dayanan intifa hak sahibi bu semerelere sahip olmaktadır. İntifa hakkı, intifai tüketimlere bağlı aylarda örneğin nakit para, hububat gibi aylarda olursa o vakit Salva Rerum Substantia kuralı geçerli olmaz. Sürülerdeki intifa hakkı farklılık arz etmektedir. Başkasının olan aylarda yeni başka hayvanlar üzerinde aynı hakka sahip olan tam bir intifa hakkı vardır. Ancak ekonomik amaç ile bu hakka sahip olan kendi başına olan hayvanları başkasına vermesi gerekir. İntifa hakkı kişilere bağlı bir hak olduğu için mülk olarak verilemezler. Miras yolu ile de başkasına da geçemez. Ancak yine de Roma hukuku intifa hakkının miras ile verilebileceğini söylemektedir. Diğer kişisel irtifak haklara baktığımızda kullanmaya hak kazanan ve başkasının kölesinden yararlanma hakkının önemi az bulunmaktadır. İustinianus hukukuna göre kullanan kimsenin kişisel ihtiyaçları ölçüsünde ürünleri almasıdır (Koschaker ve Ayiter, 1971: 170–172).

İntifa hakkının, Roma Hukukunda çağdaş hukukumuzun temelini oluşturacak biçimde tanımlandığını görmekteyiz. Bu hak, Digesta'da Paulus'a ait olduğu belirtilen bir metinde şu şekilde ifade edilmiştir: "İntifa hakkı özünü korumak şartıyla başkasına ait malı kullanma ve semerelerinden yararlanma hakkıdır." İntifa hakkı şahsa bağlı bir irtifak türüdür. Bu hakkın kişiye bağlı olmasının pratik sonucu, hakkın devredilememesi ve miras yoluyla başkasına geçmemesidir. İntifa hakkının bu özelliğinin nedeni Roma Hukukunda böyle bir hakkın tanınmasını gerektiren

koşullar ve bu hakkın ekonomik işlevinde aranmalıdır. İntifa hakkının belli bir kişinin geçimini sağlaması için ortaya çıkan bir hak olduğu düşündüğümüzde, şahsa bağlı olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, intifa hakkının sahibine konusu üzerinde en geniş yetkiler tanıyan bir sınırlı ayni hak olması da bizi bu sonuca ulaştırır. Benzer şekilde, intifa hakkının ancak belli bir kişi lehine kurulabilmesi, eşyaya bağlı olarak kurulamaması da, bu hakkın şahsa bağlı olma özelliğiyle ilgilidir (Dereli, 2011: 5–6).

11.4.5. Zilyetlik

Mülkiyet genel manada bir şeyin üzerinde hukuki bağımsızlığı, zilyetlik ise genel anlamda bir şey üzerindeki fiili egemenlik anlamına gelmektedir. Çoğunlukla bir şeye hukuki olarak sahip olan kişi ayrıca sahip olduğu şeye fiili olarak da egemen olmaktadır. Fakat bu durum zorunlu değildir. Mülkiyet sahibi bazı hallerde fiili egemenliğini devir edebildiği gibi zilyet olarak da fiili hakka sahip olunan şeyin, her halde hukuki egemenliğine de sahip olmayabilirdi.

Zilyetliğin unsurları:

Corpus (fiili egemenlik), maddi unsurunu oluşturarak bir şeyi madden ve fiilen egemenliğinde bulundurmaya belirtmektedir. Bu unsurun o kişide olup olmadığı dönemin şartlarına göre farklılık göstermektedir. Ayrıca zilyetliği kazanılması açısından da özellikle aslen kazanım hallerinde önemli olmuştur. Bir şeyi teslim ederken o şeyin teslim edilmesi esnasında fiili olarak hazır bulunma şartı zamanla uzun elden teslim ile yapılmıştır. Zaman geçtikçe bu yöntem ile zilyetliğin kazanılması esnasında hazır olması beklenmemiş, uzaktan gösterilmesi yeterli görülmüştür.

Animus (niyet), manevi unsurunu oluşturan, zilyedin iradesini temsil eden kısımdır. Fakat her Animus zilyetliğe yeterli görülmemiştir. Bir kişinin elinde bulundurduğu şeyi kendisinin mi yoksa başkası ismine mi olduğunu belirlemek kolay bir iş değildir. Bu kişinin niyetini belirleyebilmek için elinde bulundurduğu şeyin hukuki nedenine bakma yoluna gidilmekteydi (Barutçu, 2021: 190–192).

Zilyetlik taşınır veya taşınmaz mallar üzerindeki fiili hâkimiyettir. Zilyetlik ve mülkiyet kavramı farklıdır. Mülkiyet bir hak iken yani malını kullanma faydalanma vs. zilyetlik ise malı elinde bulunduran kişidir. Interdictum korumasından faydalanan zilyetler; kendisi için zilyet olanlar, zilyetliği kendi kazanırlar ve de kendi egemenliğindedirler. Başkası için zilyet olanlar ise malı gerektiğinde başka kişilere verme düşüncesiyle bilinçli olarak zilyetliğine almasıdır. Detentio zilyetliğin şartlarını bulundurmada bir malı hâkimiyetinde bulundurmaktır. Detentorlar, yukarıda belirtilen başkası için zilyet gurubunda olanlar haricindeki kiracı, ariyet ve vedia olan hizmet ve istisna akitlerinde işi gören vekil ve vekâletsiz olarak işi yapandır. Bu durumlarda malı veren kişi zilyet şeklindedir ve zilyetliğini Detento olarak verdiği şahıslar aracılığıyla kullanır (Erdoğan, 2015: 15–23).

Zilyetliğin kazanılma durumu aslen ya da devren olabilir. Kişinin sadece kendi iradesiyle önceden var olan zilyetliğe gerek duymadan bir malı egemenliğine alırsa aslen kazanmış olur. Örneğin; denizlerde avlanan balık, çalınan mal gibi zilyetliği öncesinde bulunan kişi il anlaşıma sonucundaki kazanılan zilyetlik devren olur. Hem devren hem aslen kazanma ise Anima Et Corpore dir. Yani ikisinin aynı zamanda bulunma kuralıdır. Romalı hukukçuların bahsettiğine binaen vahşi bir hayvanı yaralamak zilyetlik için yeterli değildir. Ancak böyle bir hayvanı kaçamayacak duruma getirme zilyetliğe yeterli sebeptir (Erdoğan, 2015: 23–24).

Zilyetliğin kaybedilmesi de kişinin iradesi dışında ve kendi iradesiyle kaybedilir. Örneğin; kafeste bulunan kuşun uçup geri dönmemesi, yüzüğün derin bir suya düşmesi gibi. Diğer taraftan zilyetliğin devredilmesi durumunda eski zilyetlik Corpore Et Arima ile kaybetmiş olur. Zilyetliğe sahip olan kişi arazisini tamamen terk etmesi ya da bir yüzüğü denize atması irade ile sonlanan zilyetliktir. Kölelerin öneminden dolayı Romalılar ayrıntılı hükümler getirmişlerdir. Sahibinden uzağa giden köleler nezdinde mülkiyet ve zilyetliği devam ederdi. Hatta kaçan kölenin o esnada kazandıkları sahibine geçerdi. (Erdoğan, 2015: 28–29).

Eşya davranışta olumsuz olursa ya da zilyet mal varlığı yetkisini yitirmesi durumunda zilyetlik kaybedilir. Örneğin; aile çocuğunun köle haline gelmesi gibidir. Zilyedin ölümü halinde, zilyetliğin bir olay olmasından mirasçılara geçememesinde görülür. Genellikle zilyetlik ya Animo ya da Carpore ile yitirilmektedir. Esas olarak zilyetliğin iradesiyle zilyetliği terk etmesi, buna uyumlu davranmaması, bir şeyi atması ya da iradesi dışında fiili hâkimiyeti kaybetmesi halinde zilyetliği de yitirmektedir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 130–131).

11.5. Borçlar Hukuku

11.5.1. Borç Kavramı ve Önemi

Borç kavramı olarak, borçlunun alacaklıya edim göstermesini veya bir şeyi yapmamasını istemesi, borçlu olan kişiye de alacaklının isteği doğrultusunda davranabilme yetkisini veren hukuki ilişkidir. Romalı hukukçu Paulus’a göre ise borcun tarifi, insanlara herhangi bir şey için mülkiyet veya irtifak hakkı tanınması değildir. Tam tersi başkasının bizlere bir şeyi vermesi veya davranışı yerine getirmeye mecbur bırakmasıdır. Roma’da ilk zamanlarda alacaklının borçlu olan kişiyi evinde hapsedme, borcunu ödeyene kadar çalıştırabilme, köle şeklinde satabilme hakkına sahip olabilmıştır. Borcun unsurları üç tanedir. Alacaklı, borçlu ve edimdir. Alacaklı, borçlunun yerine getirmesini beklediği taraf olup bunlara “Creditor” denilmiştir. Kendisinden beklenen davranışı yerine getirmeye sorumlu olan tarafa “Debitor” denmekteydi. Edim ise borca konu olan şeydir. Yani alacaklının borcu olan kişiden talebi, borçlu olanın da sorumlu olduğu davranışa edim denir. Roma hukukunda edimin ilk özelliği para ile ölçülebilir olması idi yani borçlu borcunu ödemezse aynı şekilde ödeme değil de bir kısmını ödeyebilirdi. Söz konusu edimin hukuk ve ahlaka da uygun olması gerekirdi. Tersi durumda edim olarak kabul edilmezdi (Akıncı, 2015: 1–3).

Borç dediğimiz; dava hakkı, alacaklı denilen kişinin borçlu olan kişiden kesin biçimde talep edilen şeydir. Örneğin bir eşyanın verilmesi ya da işin yerine getirilmesi gibidir. Borçlar aynı haklarda bazı noktalarda ayrılmaktadır. Bunlar; aynı hakların doğrudan bir koruması sağlaması vardır. Ancak borcun konusu bir aynın durumu ise alacaklı olanın bu aynın ile hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Gerekli zaman borçlunun durumu zor kullanarak da alınabilmektedir. Eski hukukta alacaklı bu amacı gerçekleştirmek için borçlunun şahsına el koyabilmekteydi. Borç, borcu olanın bir şeyi eda etmesini, alacaklı olanın da bir şeyi elde etmesini ifade etmektedir. Sorumluluk ise borcun eda edilmediği takdirde ne olması gerektiğini söylemektedir. Edanın uygulanmadığı zaman alacaklı olan kişiye ya da aynaya el atabilmektedir. Böylelikle sorumluluk konusu borç için bağlayıcı olur. Günümüzde kişisel sorumluluk kavramını, mal varlığı ile sorumluluk anlamında kullanmaktayız. İlk dönemlerde hukuken sadece sorumluluğun bulunduğu, günümüzde borç denilen şeyin kendisinin sorumluluk altına alan ve borçlunun isteğinin dikkate alınmadığı sonucundan başka şey olmaması pek olasıdır (Koschaker ve Ayiter, 1971: 185–188).

11.5.2. Borçların Türleri

Verme borcunda borcu olan kişi mülkiyetini veya elinde olan malını karşıya vermeyi kendisine üstlenir. Yapma borcunda ise herhangi bir davranışı yerine getirmesidir. Verme borcundan farklıdır. Örneğin tamircinin bozulan şeyi tamir etmesidir. Yapmama borcunda da borçlunun hukuki olarak sorumlu olduğu davranışı yapmaması veya alacaklının bir hususuna karşılık yaptığı sorumluluktur. Edimin kendisine benzeyen şeyler ile karışma durumu yoksa ayırt ediciliği var ise parça borcu olur. Ancak sadece genel özelliklerden bahsedilirse cins borç çeşidi olur. Birden fazla seçim arasından yalnızca birini yerine getirmekle yükümlü olunan borçtur. Bazen tek bir tarafın ödemesi gereken borçlar vardır. Ancak genelinde iki taraf borcu ödemekle yükümlüdür. Bazen borçlar davasız olur. Borcunu ödemeyene sorumluluk yüklemes. Buna Roma hukukunda tabi borç veya eksik borç diyen de vardır. Bunun haricindekiler de tam borçlar kapsamındadır (Akıncı, 2015: 3–9).

Borcun oluşabilmesi için vaat edilen edanın konusu ile imkân halinde olması gerekir. Diğer türüsü borç batıl olur. Bu yargı roma hukukçularının sadece bazı kesin türe bağlı borçlar için geçerli olmuş fakat Pandekt hukukuyla genelleştirilmiştir. Ahlaka, adaba aykırı olan borcun da batıl olduğu söylenmektedir. Örneğin paranın rüşvet şeklinde verilmesinde olduğu gibidir (Koschaker ve

Ayiter, 1971: 191). Konuya göre borçların ayrılması; Romalılar, Dare, Facere, Proestore ye göre borçların ayrımını yapmaktaydılar. Dare medeni hukuka göre aynı hakkın özellikle mülkiyetin alınmasını ifade eden Facere ise Dare olmayan her şeydir. Proestorenin de kesin olarak belirlenmemiştir. Romalılar bu kavramı özellikle tazminat için kullanmışlardır. Ferden kesin borcun dünyada sadece bir defa bulunan ferdin kesin şeyin edasını üstlenmektir. Borçlanılan şeyin çeşidi özellikleriyle belli ise çeşit olarak kesin borçlanma söz edilebilir. Kural olarak kesin borçların konusu benzeri şeyler ya da kullanılıp tüketilmeleri olanaklı olan şeylerdir. Örneğin belirli bir çeşitten bir çuval kahve, para, belirli çeşit kıymetli evrak gibidir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 192).

Medeni ve tabii borçlar, kural olarak borç sorumlu olan borçluya karşı açılan dava ile uygulanmıştır. Bu anlamda borç medeni kanuna göre borç halidir. Buna karşılık dava açılmayan tabii borçlar “Obligatio Naturalis “ denmektedir. Tabii borcun kökeni belli değildir. Obligatio Certo ve Incerto, Certa bir kısım paranın misli şey üzerinde bir miktarının ya da ferdi ile kesin olan ayında ilgili olan borçtur. Bunun haricinde kalanlar, özellikle bir şeyin uygulamasına bağlı olan borçlar Incertadır. Bu ayrımın önemi özellikle medeni hukukta, formülün düzenlenmesindedir (Koschaker ve Ayiter, 1971: 193–194).

11.5.3. Borçların İfası

İfa, borç içeriğinin uygulanmasıdır. İfanın borç ilişkisini sona erdirmesi ve alacak hakkının kaldırılması, borç kavramının doğal sonucu şeklinde düşünülmüş ve hemen hemen tüm hukuk sisteminde bu şekildedir. İfa öncelikle eylemsel bir olaydır. O sebeple hukuki davranış bulunmadığı gibi bir akit özelliği de taşımaz. Borçlu olan da alacaklı olan da medeni haklar için yetki şartı aranmaz. İfanın borcu silecek bir etki etmesi için alacaklı olana alacağını tamamıyla alması gerekir. İfanın borcu sona erdirmeye gücü alacaklı olanın istediği şeyi alması ise kesinlikle borçlu olanın eda davranışını yapması gerekmez. Fakat eda kişisel bir eda ise yani borçluya bağlı ise o zaman direkt kendisinin edada bulunması gerekir. Alacaklı olanın kim olduğu belli olmazsa ya da ifa konusunda engel var ise örneğin alacaklı mütemerrit ise o zaman borçlu resmi olarak bırakma yoluyla örneğin mabetlere bırakmakla borcundan kurtulmuş olur. Roma’da şarap satımında alacaklı kafa tutmuşsa satıcı şarabı şarabı dökmek yoluyla onu elinden çıkarabilirdi. Sözlü borçlar, sözlü eylem ile şekle bağlanmayan borçlar Pactumla giderilebilmektedir. Terazile ödeme yine terazili eylem olan Nexum da ve Legatum Pen Damatianem de kullanılırdı. Kesin olan mal vasiyetinde vasiyetnameyle olduğu sürece terazi ile ödenmekteydi (Koschaker ve Ayiter, 1971: 284–286).

Alacaklı ve borçlu arasındaki borç münasebetinde borçlu olan kişinin borcu yerine getirmesi yani ifadır. Borç her şeyden evvel borcun ifa edilmesiyle ortadan kalkmaktadır. Eski Roma hukukunda bir borç nasıl oluştuysa o biçimde ortadan kaldırılmıyordu. Sözlerle oluşup gelmiş olan bir borç yine sözlerle, terazi ve maden külçe töreni ile oluşan borç yine aynı törenle sona ermekteydi. Zamanın ticari ihtiyaçları ve özellikle İus Gentium’un tesiriyle tüm bu biçimler ve törenlerden vazgeçilerek, borcun yalnızca yerine getirilmesi (solutio) borcu sona erdiren genel bir sebep haline gelmiştir. Bir kimsenin yapacağını söylediği şeyi yapması ile borç sona erer (Özbay, 2018: 66).

Borcun ifa şekliyse borcun muhtevasına göre değişiklik göstermektedir. Borç bir verme borcuysa (dare) borçlunun borcundan kurtulabilmesi için bir şeyin mülkiyetini devretmesi gerektiğinde yerine göre mülkiyetin devri şekillerinden birisini yapması ve ayrıca o şeyin zilyetliğini alacaklıya devretmiş olması gerekmektedir. Borç bir şeyi yapma (facere) borcu ise kişinin bir işi veya hizmeti yaparak borcunu ödemesi gerekir (Özbay, 2018: 67).

İfanın nerede yapılacağı anlaşma ile belirlenir. Anlaşmada belirtilmediyse borcun içeriğini göre ifa yeri de değişiklik gösterir. Borcun konusu bir taşınmaz ise ifa yeri malın bulunduğu yer, taşınır ise ifa sırasında mal nerede bulunuyorsa orası ifa yeridir. Cins borçları ise alacaklının o borç için dava açabileceği yerde ifa edilmelidir. Iustinianus hukuku yerin seçilmesi hakkını borçluya vermeye meyilliydi İfa zamanı tıpkı ifa yeri gibi sözleşme ile tespit edilebilir. Eğer tespit edilmemiş ise borç mümkün olduğu anda derhal ifa edilmelidir. Romalılar bu kuralı şu şekilde ifade etmekteydiler (Özbay, 2018: 68).

İfa kelimesi, Roma'da Solutio kavramına karşılık gelmekteydi. İfa, borçlunun alacaklıya karşı yapması gereken şeyi yerine getirerek alacaklının kendine yarar sağlamasıdır. İfanın bazı unsurları bulunmaktadır. İfanın tarafları burada taraflar alacaklı ve borçlu olan kişilerdir. İfa bizzat borçlu tarafından yapıldığı gibi üçüncü kişilerde ifayı gerçekleştirebilirlerdi. Burada önemli olan şeyin alacaklının alacağına kavuşmasıydı. Hatta haberi olmadan yapılsa dahi geçerli sayılırdı. İfanın konusu borçlanılan davranıştır. Roma hukukunda borcun konusu olan şeyin ifa edilmesi lazımdır. Alacaklı belli bir ifayı kabulü için ikna edilemezdi. Ancak İustinianus döneminde borçlu olan kişi borcun bir miktarını benimser ödemeyi istediği vakit Magistra karışıklığı gidermek ve ödenmeyen miktarın bulunması için zorlama yapabiliirdi. İfanın yeri sözleşmeyle belirlenebilir. Belirlenen yer dışında borç ifa edilemez. Ya da durum ve şartlara göre de olabilir. Veyahut kanundaki haliyle de uygulanabilir.

İfa zamanı borcun zamanında ödenmesidir. Zamanı geçen ifa da alacaklı gerekli faydayı göremez. Örneğin düğünde giyebilmek için satın alınan gelinliğin düğün sonrası teslim edilmesi. Roma hukukunda borç için belli bir süre belirlenmişse alacaklı bu süre tamamlanmadan borcunu isteyemezdi. Borcu olan kişi de süre sonuna kadar davranışını yerine getirmekle sorumluydu. Ancak isterse süreden önce ödeyebilirdi (Akıncı, 2015: 58–64).

Actio Peculio davası efendi veya aile babasının sınırlı sorumluluğunu ifade eden davaydı. Burada efendi ya da aile babası vermiş olduğu sermaye kadar sorumlu idi. Bu bir ayni dava değil, şahsi dava şeklindeydi. Burada Peculiumun oranı onu içine alan bütün para, mal ve alacakların toplamı hâkimiyet altındaki kişilerin efendi veya aile babasına Peculium sebebiyle bütün borçların çıkarılmasıyla hesaplanmaktaydı.

Actio de Peculio davası hâkimiyet hakkına sahip olan kişinin alt kısımda yer alan üçüncü şahıslar ile yapılmış hukuki ilişkilerden doğmuş borçlar medeniyle sorumlu tutulması durudur. Bunun nedeni hâkimiyet sahibi olan kişinin altındaki kişilerle yaptığı işlemlerden kendisine yarar sağlama ya da Peculium aracılığıyla hukuki işlemlerde yetki verebilmesi olabilir. Peculium adı verilen sermayeyi kölesine ya da aile çocuğuna efendi ya da babası bu sermaye etrafında yapılan işlemlerden Peculium miktarı ile sınırlı biçimde sorumlu tutulmaktaydı (Özdemir, 2005: 116–119).

SONUÇ

Hukuk; toplumların, devletlerin yaşamlarında önemli bir olguya sahip olan kavramdır. Zira insanlığın ilk dönemlerinden itibaren hukukun meydana gelmesinde etki eden nedenler bulunmaktadır. İnsanoğlu yaratılışı itibarıyla başka insanların varlığına her daim ihtiyaç duymuştur. Ortaya çıkan bu zaruri hal sonucu toplum ve milletler yaşamlarını daha kolay idame etme, toplumsal çatışmaların önüne geçme, birbirlerinin bireysel ve toplumsal haklarına saygı duyma gibi gerekçelerle hukuk kurallarını oluşturmak zorunda kalmışlardır. Bu kuralları oluştururken toplumun; dilini, dinini, ırkını, yaşam tarzını vb. dikkate almışlardır. Böylelikle her devlet kendine milli yapısına özgü hukuki normları oluşturmuşlardır. Ortaya çıkan bu normlar kendilerinden önce varlık gösteren devletlerin normlardan etkilenecek oluşmuş ve kendilerinden sonra gelen devletlere de etki etmişlerdir.

Ortaçağda iki önemli büyük güç olan Selçuklu ve Bizans gibi iki önemli devletin hukuksal normları, çağları aşan bir hukuk silsilesini oluşturmuşlardır. Sözü edilen bu devletler siyasi, hukuki, sosyal ve kültürel açıdan etkileşimde olup birbirlerini etkilemişlerdir. Çalışmamızda ilk olarak ele aldığımız Selçuklu devletinin hukuksal yapısı öncelikle kendisinden önce gelen Karahanlı, Gazneli, Sasani gibi devletlerin hukuk anlayışını devam ettirmişlerdir. Selçuklu devletinin hukuk yapısını anlamak için kendisinden önce varlık gösteren Türk devletlerinin hukuk anlayışlarına bakmak gerekir. Orta Asya'da hüküm süren Asya Hun, Göktürk, Uygur gibi Türk devletleri “töre” denilen yazısız hukuk kurallarını oluşturdular. Bu kurallara hükümdarda dâhil olmak üzere herkes uymak zorundaydı. Uyulmadığında ise çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır. Örneğin; devlete kaşı gelmenin cezası ölümdü ve bu derhal uygulanırdı. Eski Türklerde devlet her şeyin üstünde görülmüştür. Türk devletleri törelere uygun şekilde kurulmuşlardır. Bu törelerin yasalardan daha fazla bağlayıcı özellikleri vardı. Sözü edilen bu törelerin kaynağı; örf ve gelenekler, hükümdarın koyduğu kurallar, mecliste alınan kararlar idi. Bu örf gelenekler Türklerin yaşam tarzlarını yansıtmaktaydı. Hükümdarlar toy denilen meclis aracılığıyla dönemin şartlarına göre töre kurallarında güncelleme yapmaktaydılar. Ancak törenin değişmez hükümleri bulunmaktaydı. Bunlar; Könilik (adalet), Uzluk (iyilik), Tüzlük (eşitlik) ve Kişilik (insanlık) tır. Töre kavramı, Türk tarihinin ilk yazılı eseri olan Orhun Kitabesinde önemle üzerinde durulmuştur. Bu esere göre Türk devletini toplayıp bir araya getiren hükümdarın en önemli görevlerinden birinin kanun yapmak olduğu dile getirilmiştir. Yine ilk Türk İslam eseri olan Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf Has Hacib'e göre “hükümdarlık uludur, çok iyidir fakat daha iyi olan töredir” demiştir.

Türk devletlerinin geneline bakıldığında benzer siyasi yapı ve hukuk anlayışlarının olduğunu görmekteyiz. Bu devletlerin amaçları; halkını mutlu etmek, huzur içinde yaşamalarını sağlamak, onlara adaleti sağlamaktır. Bu amaçları uygularken de bünyesinde bulunan toplumları dışlamadan gerçekleştirmiştir. İlk Türklerde bahsettiğimiz bu devlet – hukuk anlayışı Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonrada devam etmiştir. Örfi hukukun yanında, İslam hukukunun etkili olduğu şeri hükümler yer almaya başlamıştır. Böylelikle Kuran, hadis, fıkıh, icma gibi kaynaklardan beslenen şeri kanun ile örfi hükümleri içeren devlet kanunu beraber uygulanmıştır.

İlk Türk İslam devleti olan Karahanlılar ile birlikte şeri kanunlar görülmeye başlanmıştır. Ancak Karahanlı devleti, Türklerin İslamiyet öncesi ve sonrasını oluşturan bir köprü görevi görmüştür. Bu nedenle İslamiyet'in tamamıyla milli bir ruh haline gelmesi daha sonraları Selçuklu devletiyle beraber görülecektir. Bu nedenle Karahanlı devletinde eski Türklerin benimsemiş olduğu değerleri daha fazla taşıdığını uyguladığı, ikili teşkilat, törenin uygulanması, kut inancı, Türkçenin resmi dil olması gibi özelliklerinde görmekteyiz. Ancak yine de Karahanlılar İslamiyet'in yayılması için büyük uğraşlar vermişlerdir. İslam'la ilgili pek çok eser bırakmışlardır. Bu devlet Selçuklu ve Osmanlıların ilk hidayet önderleri olmuşlardır. Türklerin bu İslami dönemlerinde de hükümdarın başlıca görevi; halkın refahını sağlamak, ihtiyaçlarını gidermek, kanun oluşturarak adaleti sağlamak ve huzuru tesis etmektir. İslamiyet öncesinde var olan meclis geleneği İslamiyet sonrasında da vardır. Her ne kadar bu meclis farklı isimlerle anılsa da esasında devlet meselelerinin görüşülüp karara bağlandığı kurumdur.

İlk Türk İslam devletlerinden olan ve asıl konumuz olan Selçuklu devleti esas değişimini geçirmiş ve devlet, idari, hukuk sistemlerini Osmanlı devletine miras bırakmıştır. Türklerin İslamiyet'i benimsemeleriyle öncelikle idari ve hukuk alanında değişimler yaşanmıştır. Örnek vermek gerekirse ilkin bunu unvanlarda görmekteyiz: Sultan, Rükneddin, Seyfud-devle vel- İslam, İslam Ülkelerinin Sultanı vb. Selçuklu devleti teşkilat yapısını oluştururken özellikle Sasani, Abbasilerden etkilenecek kurumlarını yapılandırmışlardır. Bu nedenle Selçuklu hukuk idare yapısını iyi idrak etmek için bu bahsedilen devletlerin yapılarını bilmek gerekir. Örneğin Abbasilerin divan teşkilatında ilk vezir, haciplik, mezalim divanı bulunmaktaydı. Türklerin, Araplarla asıl ilişkileri Emeviler döneminde olmuştur. Ancak Emevilerin mevali (ırkçı) politikaları nedeniyle ilişkiler iyi olmamıştır. Abbasiler döneminde sıcak iklim olmuştur. Talas savaşı Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinde dönüm noktası olmuştur. 930'larda Karahanlılar Müslüman olunca Gazneli ve Selçuklular zirve noktası olmuşlardır. Selçuklularda Müslüman nüfusun fazla olmasının yanı sıra Hristiyan ve Ermeni nüfus da yer almaktaydı. Selçuklu ve diğer Müslüman Türk devletlerinde, Müslüman olmayanlara "aman" ile güven ve koruma sağlanırdı. Selçuklu ve Osmanlı devleti her daim bu kesime hoşgörüyle davranmıştır. Selçuklunun kurucusu Selçuk Beyin, Cent şehrine gelip Müslüman olmalarıyla başlayan İslam serüveninin idari, hukuk, siyasi, teşkilat alanında etkilerini görmekteyiz. İlk Türk devletlerinde hükümdar yetkilerini töreye uygun kullanırlarken İslamiyet'le birlikte Allah'ın rızasına uygun kullanmışlardır. Selçuklu hukuku; daha çok İslam hukukundan, Türk geleneklerinden, kısmen İran ve Bizans'tan almıştır. İslam hukukunu uygularken örfi hukuku da göz ardı etmemiştir. Bu örfi hukuk sadece örf adetlere dayanmamakta sultanların yayınladığı ferman ve kanunlara da dayanmaktadır.

Konumuzun ikinci ana kısmını oluşturan Bizans hukuk sisteminin temel yapısına bakıldığında esas itibarıyla Roma hukuk sistemi üzerinde şekillenmiştir. Roma hukuku da Yunan (Helen) kültüründen beslenmiştir. Bunun haricinde İlkçağ'da varlık gösteren uygarlıkların anayasa ve kanunlarının dolaylı etkide bulunduklarını söyleyebiliriz. Özellikle Yunan hukuk sisteminin, Roma hukuku üzerinde etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İlkçağ'da hüküm süren Sümerler, Akadlar, Babiller, Asurlular, Hititler gibi devletlerde kanunlaştırma hareketlerini görmekteyiz. Bu hareketler kendi çağında etkili olup ve kendinden sonraki medeniyetlere ışık tutmuştur. Örneğin; Sümerlerdeki Urugakina, Babillerdeki Hammurabi, Akadlardaki Eşnunna, Asur kanunları, Yunanlardaki Drakon, Solon yasaları önem arz eder. Roma devleti dört dönemden oluşmuştur. Krallık, Cumhuriyet, İlk İmparatorluk, Son İmparatorluktur. Roma'da Kral seçimlerinde köken değil, liyakat ve erdemlik daha önemli olmuştur. Krallık babadan oğula geçmez, yeni kralı ondan önceki kral belirlerdi. Belirlemeden öldüğünde ise senato belirlerdi. Cumhuriyet döneminde Patrici ve Plepler arasındaki mücadeleler 12 Levha Kanununun oluşmasına neden oldu. Octavinaus, Augustus unvanını alarak Romanın ilk imparatoru olmuştur. Bu imparatorluk Kavimler Göçüyle ikiye ayrılınca doğuda Arcadius, batıda Honorius ilk imparatorluk dediğimiz bu dönemde hukuk alanında Roma idari yapısı büyük oranda değişmiştir. Hukukçular, hukukun gelişmesine katkı sağlamıştır. Batı Roma devleti 476 da yıkılmasına karşın Doğu Roma yani Bizans, 1453 Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesine kadar varlığını sürdürmüştür. Doğu Akdeniz'de bin yıl hüküm süren devlet Bizans ismini o dönemde kullanmamıştır. Sonradan Avrupalılar bu ismi kullanmışlardır. Devlet, Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesiyle kurulmuştur. Batı Roma'dan kalan idare, hukuk, din alanındaki yapıları kendine miras olarak görmüş ve devam ettirmiştir. Ünlü Bizans tarihçisi George Ostrogorsky'e göre Bizans devleti Romanın yeni bir dönemi sayılmaktadır. Devlet doğuya kaydığı için Grek ve Helen kültüründen etkilenmiştir. 1. Konstantin Bizans devletini kurar ve devletin temellerini atar. Her imparator yeni bir Konstantin olarak görülür. Theodosius sülalesi döneminde İstanbul surları yeniden yapılandırılır. Theodosius, Konstantin döneminden kalan fermanları "Codex Theodosius" adıyla bir araya getirir. Justinianus dönemi en parlak dönemdir. Onun dönemi tarihçiler tarafından "Bizans İmparatorluğunun Altın Çağı" olarak adlandırıldı. Tribonianus başkanlığında Codex Justinianus oluşturulmuştur. Corpus Juris Civilis, Bizans hukukunun başucu eseridir. Justinianusun derlemesinden oluşur. Eser özellikle hukuk öğretiminde kullanılmıştır. Bunun haricinde Codex, Digesta, Institutiones ve Novallae diğer önemli hukuk eserleridir. Ekloga yasaları da Bizanstan kalan önemli eserlerdir.

Esasen Bizans devleti de Selçuklular gibi kendilerinden önceki devletlerin hukuk sistemlerinden etkilenmişlerdir ve hukuk alanında yaptıkları reformlar günümüz Avrupa hukuk sistemini etkilemişlerdir. Roma'da ilk zamanlarda oluşturulan İus Civile hukuku özellikle din eksenliydi. Yani hukuk ve din eksenliydi. İus Civile, klasik dönemin hukuk yapısını oluşturuyordu. Bu hukuk sistemi imparatorluğun genişlemesiyle, yeni gelişmelere cevap veremez duruma gelmiştir. Bu nedenle klasik dönemin bu hukuku değiştirilip, geliştirilerek bütün kanunnameleri bir kitapta toplamak isteyen Justinianus, Corpus İuris Civilis'i hazırlattırmıştır. Böylelikle Bizans yazılı hukuku Corpus İuris Civilis ile başlar ve Bizans'ın yıkılışına kadar devam eder. Bizans hukukunun günümüze etkileri Justinianus dönemi sonrası etkileriyle olmuştur. 11. yy sonraları başta İtalya olmak üzere üniversitelerde Roma hukukuyla alakalı incelemeler yapılmıştır. 15. yy kadar çalışmalar devam etmiştir. Böylelikle İtalya'ya Batı Avrupa'dan çok sayıda öğrenci buraya gelerek Roma hukukunu incelemişler ve kendi ülkelerinde uygulamaya koymuşlardır. Böylelikle Roma hukuku Avrupa coğrafyasına yayılarak 19. yy kadar etkisi devam etmişler ve diğer hukuklardan üstün olmuştur.

Sonuç olarak Ortaçağ'da iki önemli devletin ve gücün yer aldığı bir dönemde devletlerin sadece hukuki yapıları değil siyasi, sosyal, teşkilat yapılanmaları, ekonomik hayatları gibi etkenler kendi dönemlerini aşan bir olguya sahip olmuşlardır. Devletlerin ve toplumların gelişimlerine ön ayak olmuşlardır. Ele aldığımız Selçuklu ve Bizans devleti, kendi dönemlerinden önceki hukuki yapılanmaları dikkate almışlar ve bu olguları kendi döneminin şartlarına uygun biçimde entegre etmişlerdir. Bunu yaparken ayrıca aynı dönemde yaşamış olmanın verdiği etkilerle birbirlerinin sistemlerinden de etkilenmişlerdir. Birinin hukuki yapısı imparatorluk sınırlarını aşıp günümüze ulaşırken diğeri de kendinden sonra cihan devleti olan Osmanlıya hukukun en sağlam temel yapısını miras bırakmıştır. Selçuklu ve Bizans'ın bu hukuki etkileşimi kendi dönemiyle sınırlı kalmayıp Osmanlı'nın yıkılması sonrasında oluşturulan hukuk reformlarının Batı'dan (özellikle Roma temelli hukuklardan), alındığını görmekteyiz. Burada devletlerin ve milletlerin her daim birbirleriyle etkileşimde olduklarını, birbirlerinden bağımsız olmadıklarını geçmiş olayların doğrudan veya dolaylı olarak geleceğe etki ettiğini açıkça söyleyebiliriz. Selçuklu ve Bizans hukuk sistemini birlikte değerlendirdiğimizde ise benzerlik ve farklılıkların olduğunu görmekteyiz. Örneğin; idare teşkilatlanması bünyesinde kamu hukuku ve toprak hukukunun benzerlikleri dikkat çekmektedir. Her ikisinde de hükümdarların hâkimiyet anlayışı din temelli ve onlara Tanrının vermiş olduğu yönetme yetkisi sonucunda devletlerini yönetmişlerdir. Bu nedenle her iki devlette de yönetme gücü Tanrı tarafından verilmiş olup çeşitli vasıflarla donatılmışlardır. Ayrıca bu durum hükümdarlık unvanlarında da kendisini göstermiştir. Örneğin; Bizans devletinde Hristiyanlık dininin etkisiyle imparatorlar on üçüncü havari, İsa'nın dostu; Selçuklularda İslam dininin etkisiyle Rükneddin, Seyfettin, Seyfüt-Devle Vel-Milne gibi lakaplar kullanmışlardır. Ayrıca hükümdarları en yüksek dini hâkim ve kanun koyuculardır. Meclis kurumu da her iki devlette bulunmakta ve işlevsel olarak benzerlik taşımaktadır. Toprak hukuk sisteminde Selçuklu devleti, daha önceden Sasani ve Bizans devletlerinin uygulamış olduğu iktâ sistemini alıp uygulamışlardır. Medeni hukuk alanında evlilik ve boşanma hususlarında benzerlikler vardır. Örneğin; evliliğin başlangıcı olan nişanlanma, her iki devlette de görülmektedir. Her iki toplumda da tek eşlilik istenilen bir durumdur. Bizans devletinde, Türklerdeki çeyize benzer olan bir mal varlığı bulunmakta ve kadın bunu evlenirken (dos) kocasına götürmektedir. Boşanma hali her iki toplumda da hoş karşılanmamış ve kocanın karısını boşanma hakkı vardır. Miras hukuku açısından farklılıklar görülür. Bizans devletinde mal varlığına sadece erkekler hak sahibi olurken Selçuklu devletinde İslamiyet'in etkisiyle kadınlar da bu haktan yararlanmışlardır. Diğer taraftan her ikisinde de mirasçı ataması bulunmaktadır. Selçuklu ve Bizans devleti yönetim ve idare hukuku alanındaki bu benzerliklere rağmen toplum, aile, kadın konuları açısından büyük farkların olduğunu görmekteyiz. Örneğin; Roma devletinde köleler vatandaş olarak kabul edilmemiş ve hak ehliyetine sahip olmamışlardır. Hak ehliyetinden sadece hür vatandaşlar yararlanmışlardır. Çok sonradan Justinianus, köleleri yarı yarıya hür insan şekline sokmaya çalışmıştır. Selçuklu toplumunda ise insana yüksek değer verilmiş ve üstün görülmüştür. Özellikle kadınlara çok özel değer gösterilmiş İslamiyet öncesi ve sonrasında da kadın her zaman el üstünde tutulmuştur.

Bu deęerlendirmeler haricinde Selçuklu ve Bizans'taki bazı hukuk dūřuncelerinin gūnūmūzdeki hukuk yapısıyla benzer olduęunu gōrūrūz. Őrneęin; Selçuklu devletinde gōrūlen suçlunun, suçluluęu ispat edilinceye kadar cezanın verilmemesi, davaların herkesin gōzū Őnūnde tarafsız, eřit biçimde gōrūlmesi, tazminatın bulunması, suçun oranına gōre cezanın verilmesi gibi hūkūmler gūnūmūz hukukuyla benzer Őzellikler tařımaktadır. Bizans devletinde de fiil ehliyetinin kısıtlanma řartlarından olan akıl hastalıęı, yař kūuklūęu gibi unsurlar gūnūmūzdeki hukuk sisteminde yer alan fiil ehliyetinin kısıtlanma nedenleriyle benzer olmuřlardır. Ayrıca Bizans'ta alt ve ũst soy hısımlarıyla evlenmenin yasak olması gibi durumlar gūnūmūzle benzer Őzellik tařımaktadır. Bu açıdan bakıldıęında Roma (Bizans) hukukuyla ilgili çalıřmaların yapılması ve bunun sonucunda Avrupa'ya yayılıp gūnūmūzde etkilerini hissettirdięini açık biçimde gōrebilmekteyiz.

Kısacası, her dōnemde devletlerin etkileřimi sonucunda siyasi, sosyal, kūltūrel yapılarında etkileneceęi gibi hukuk alanında da bir etkileřimin olması kaçınılmaz olmuřtur. Her devlet kendi dōneminin řartlarına uygun olarak hukuk normlarını oluřturmuř ve bōylece kendini geliřtirmiřtir. Bu nedenle hukuk arařtırmalarını yaparken eski dōnemdeki normların etkililięi ve geliřmiřlięini ele alırken o zamanın řartları gōz Őnūnde bulundurularak gerçekçi ve bilimsel bir yaklařım sergilenmelidir. ūnkū her toplum kendi geliřim ařamasını takip ederek buna uygun bir yol haritası çizmek durumundadır. Eski dōnemlerdeki gibi gūnūmūz devletleri de kendi toplumundaki yapı tařlarını dikkate alarak toplum ve devlet ruhuna uygun dūřecek sistemi oluřturmaya gayret gōstermiřlerdir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. (2007). Selçuklu Medreseleri ve İslam Kültür ve Medeniyetine Kazandırdıkları, Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu, Isparta.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümlerliliğin Hududları, Tarih Dergisi, İstanbul.
- Ak yılmaz, G. (1995). Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri, Prof. Dr. Halil Cin'e Selçuk Üniversitesinde 10. Hizmet Yılı Armağanı, 23-40.
- Akalın, K. (2015). Bizans İstanbul'unda İmparatorluk İdare Merkezleri, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, c. 3.
- Akbulut, İ. (2003). İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 52, sayı: 1.
- Akıncı, Ş. (2004). Medeni Kanun'da Kadın ve Aile, c. 8, sayı: 2, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.
- Akıncı, Ş. (2015). Roma Borçlar Hukuku, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi, Konya.
- Aksaray, B. (2011). Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi İstanbul.
- Aktan, H. (2020). Miras, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 30, Ankara.
- Aktaş, M. (2022). Tarihin Akışını Değiştiren Savaş: Malazgirt, International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences.
- Aktaş, S. (2018). Hukuk Kavramının Analizi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 67, (2).
- Akyüz, F. ve Gökçek, G. L. (2013). Sümer Kanunları, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, c. IX, sayı: 1, Elazığ.
- Alkış, A. (2021). İslam Hukukunda Miras Hisselerin Şer'i Dayanakları, Kilis, 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 8, sayı: 1, Kahramanmaraş.
- Altan, A. A.(2001). Selçuklularda Adliye Teşkilatı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarih Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Altunbaş, A. (2022). İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 12, sayı: 23, Gaziantep.
- Aras, B. (2005). Roma Hukukundan Günümüze Boşanma Davalarında Yargılama Usulü ve Günümüz Aile Mahkemeleri, TC. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (Roma Özel Hukuku) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Araz, D. N. (2022). Roma Hukukunda Mirasçılık Vafının Şartları, İstanbul Hukuk Mecmuası, c. 80, sayı: 4, İzmir.
- Arık, Ş. F. (1995). Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 17, sayı: 28.
- Arslan, S. (2021). Selçuklu Devletinde Suç ve Cezalandırma Usulleri, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Arslantaş, E. (2018). İslam Öncesi İle İlk Türk-İslam Devletlerinde Siyasi Yapı ve Dış İlişkilerin Kıyaslanması, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Akademik Barış Dergisi, sayı: 65, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi.
- Arslantaş, Y. ve Septioğlu K. R. (2016). Çivi Yazılı Hukuki Belgelere Göre Mezopotamya' da Kadın, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, c. XII, sayı: 1-2, Elazığ.

- Aslan, Y. (2019). Bizans Saray Teşkilatı: Protokol, Törenler, Memurlar, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Ataş, Z. (2007). Bizans İmparatorluğu'nda Saray Teşkilatı, T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Atçeken, Z. ve Bedirhan, Y. (2012). Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Ay, H. ve Uçar, Ö. (2015). Devletin Gelişim Süreci, İşletme Fakültesi Dergisi, c. 16, sayı: 2.
- Aygün, Y. M. (1998). Medeni Kanun'un Kabulünün 72 inci Yılında Tarihi Gelişimi Açısından Türk Özel Hukuku ve Medeni Kanun, Türkiye Barolar Birliği Dergisi.
- Ayvaz, S. (2021). Eski Türk Yazıtlarında Töre ve Örfi Hukuk, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Nevşehir.
- Barker, E. (1995). Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü (çev. Mete Tunçay), İmge Kitabevi.
- Barut, G. (2006). İslam Hukukunda Ebedü'l Kadı ve Günümüz Hâkimlik Mesleği İle Karşılaştırılması, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Bursa.
- Barutçu, E. (2021). Roma Hukukunda Zilyetliğin Korunmasına Yönelik Hukuki Çare: Interdictum, Yaşar Hukuk Dergisi, c. 3, sayı: 2.
- Baskıcı, M. M. (1994). 10-13. Yüzyıllarda Bizans Anadolu'sunda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Baykara, T. (2001). Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, sayı: 252, Ankara.
- Bayrakçı, H. H. (2021). Yönetenlerin Yönetimi: Türk Yönetim Tarihinde Vezirlik Müessesesi, T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Bayram, S. ve Kâhya, Ö. (2018). Asur Ticaret Kolonileri Çağın'da Anadolu'daki Hukuki Uygulamalar Üzerine Bazı Değerlendirmeler, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Prof. Dr. Hüseyin Sever Armağan Özel Sayısı, Ankara.
- Berki, Ş. (1953). Roma'da Miras Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 10 sayı: 1.
- Bibi, İ. (1996). El Evamirü'l - Ala'ıye Fi'l - Umuri'l - Ala'ıye (Selçukname) II, haz: Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 100 Temel Eser, Ankara.
- Cahen, Claude (1979). Preottoman Turkey - Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, çeviren: Yıldız Moran, E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul.
- Ceylan, G. S. (2004). Roma Hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi, c. 8, sayı: 2, Ankara.
- Cheyenet, C. J. (2008). Bizans Tarihi, (çev: İsmail Yerguz), Kültür Kitaplığı: 79, Tarih: 19, Ankara.
- Cin, H. (1984). Türk Tarihi ve Hukuk, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 2, sayı: 2,3.
- Çandır, M. ve Aydın, Y. (2021). Ahilik Teşkilatının Türk Kültürünün Aktarımındaki Rolü, DEÜİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı, Manisa.
- Çapan, F. ve Güvenç, B. (2017). Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğunun Çöküşü, c. 6, sayı: 18.
- Çay, M. A. (2009). Türkiye Tarihi Selçuklu Devri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara.

- Çay, M. A. (2009). Türkler 'den Önce Anadolu Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu MS. 395-1453, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara.
- Çebi, S. S. (2018). Antik Yunan'da ve Modern Batı Toplumlarda Hukuk ve Bilime Eleştirel Bir Bakış, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi.
- Çeker, S. (2008). Anadolu Selçukluları Zamanında Gelişen Fütüvvet Teşkilatı ve Bu Teşkilatın Halkın Eğitimine Olan Katkıları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı.
- Çıtak, M. (2017). Osmanlı Medeniyetinin Oluşumunda Selçuklu Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, Sivas.
- Çiftçi, E. S. (2020). Bizans'ta Yazılı Hukukun Gelişimi, Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 6, sayı: 7, Ankara.
- Demirci, M. (2000). İktâ, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 22, İstanbul.
- Kucur, S. S. (2000). Selçuklular, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 22, İstanbul.
- Dereli, Z. (2011). Roma Hukukundan Günümüze İntifa Hakkı Sahibinin Hakları, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, c. 1, sayı: 7, Ankara.
- Dölcü, B. ve Gökmeşe, E. (2021). Eskiçağ Hukukunda Bazı Suçlara Verilen Cezalar, Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi, c. 1, sayı: 2, Araştırma Makalesi.
- Emiroğlu, H. (2002). Roma Hukukunun Bilgi Kaynaklarından Corpus Iuris Cıvıls ve Türkiye'de Hukuk Resepsiyonu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi.
- Erdoğan, B. (2015). Roma Eşya Hukuku, Yayın No: 286, İstanbul,
- Ergin, K. (2016). Osmanlı Devleti'nde Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş, SdÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, sayı: 39.
- Ergin, M. (2003). Orhun Abideleri, Hisar Kültür Gönüllüleri, www. altaylı. net.
- Ergün, M. (2019). Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Açısından Türk Hukuk Lügati ve Önemi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 12, sayı: 66.
- Ertekin, E. ve Gül, S. (2014). Roma'da Krallık Dönemi: Kralın Belirlenmesi, sayı: 4.
- Freely, J. (2008-2012). At Üstünde Fırtına: Anadolu Selçukluları, çeviren: Neşenur Domaniç, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul.
- Gezgin, G. A. (2016). Türk İslam Devletlerinde Şura, Yeni Türkiye yayınları, c. XXII, sayı: 82.
- Gökalp, Z. (1923). Türk Töresi, Ötüken Yayınları, (Hazırlayan: Dr. Halil İbrahim Şahin), İstanbul.
- Göksu, T. H. (2007). Kanun Devletinden Hukukun Üstünlüğüne, Sayıştay Dergisi, sayı: 64.
- Gönenç, İ. F. (2003). Roma Hukukunda Boşanma (Divortium), AÜEHFD, c. 7, sayı: 1-2.
- Gülan, A. (2019). Kamu Hukukunun Temel Kavramları, 11 Şubat 2019 Tarihli Ders Notu.
- Gülbudak, F. Anadolu'nun Tapusu: Miryokefalon Savaşı (1176), <https://www.academia.edu/37649896>.
- Gümüşdere, S. (1985). Roma Hukukunda Hak Ehliyeti ve Kölelik, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, No: 99, Yüksek Lisans Tezi.
- Günel, N. (1995). Roma Miras Hukuku'na Genel Bir Bakış ve Vasiyet Yolu ile Miras, c. 44, sayı: 1, Ankara.
- Güney, A. (2002). Türk Siyasal Kültüründe Devlet Anlayışı, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

- Güngör, E. (1996). Tarihte Türkler, Ötüken Yayınları, Yayın No: 191, İstanbul.
- Günler, K. (2014). Türk Ceza Hukukunda Müsadere, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. XVIII, sayı: 3-4.
- Güveyi, N. (2017). Anglo - Sakson Hukuk Sistemi ve Kara Avrupası Hukuk Sistemi Boyutuyla Ekonomik İdare hukuku Üzerine Bazı Düşünceler, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 21, sayı: 1, İzmir.
- Hacıgökmen, A. M. (2012). Anadolu'da Ahiliğin Esnaf Teşkilatı Haline Dönüşmesi ve Tımar Sistemine Yansımaları (Ankara Örneği), Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya.
- Hacip, H. Y. (2012). Kutatgu Bilig (haz: Yaşar Çağbayır). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Yayın No: 313.
- Hasdemir, K. H. (2018). Kültepe Metinlerine Göre Miras Hukuku, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri.
- Hüseyini, Ş. (1943). Ahbar Üd-Devlet İs - Selçukîyye, Tercüme eden: Necati Lügal, II. Seri, No: 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Işıktaç, Y. (1998). Bir Hukuk Tanımı Vermenin Zorunluluğu, c. 2, Sayı: 2, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Araştırma Makalesi.
- İnalcık, H. (2001). Mali Yönetim ve Kamu Yönetimi, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 24.
- İpşirli, M. (2022). Kazasker, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 25, Ankara.
- Kaçın, B. (2017). Selçuklular 'da Evlilik Merasimleri, Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kafesoğlu, İ. (1980). Kutatgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 368, Türk Kültürü Kaynak Serisi: 13, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (2015). Türk Milli Kültürü, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Karadaş, C. (2003). Selçukluların Din Politikası, İstem, Yıl: 1, sayı: 2, Uludağ Üniversitesi /İlahiyat Fakültesi.
- Karakocalı, A. (2006). Roma Hukukunda İstihkak Davası (Rei Vindicatio), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Karakoç, İ. (2014). Roma Özel Hukuku ile Osmanlı Özel Hukukundaki Gelişmeler Bağlamında Mecelle-i Ahkâm Adliyenin Özellikleri.
- Karakök, T. (2010). Türkiye'de Bizans Tarihçiliğinin Genel Durumu ve Bir Bibliyografya Denemesi, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kassa, T. T. (2020). İmparator I. Konstantin ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri, T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Kaya, F. (2019). Nizamülmülk ve Siyasetname Kapsamında Türk Siyasal Ahlakı ve Yönetim Anlayışı, T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Kayadibi, F. (2000). Anadolu Selçuklular Döneminde Ahi Teşkilatında Eğitim, sayı: 26, Sosyoloji Konferansları, İstanbul.
- Kazıcı, Z. (1988). Ahilik, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 1, İstanbul.
- Keçiş, M. (2015). Bizans Döneminde İstanbul'un Kent Yönetimi, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, c. 3.

- Kesik, M. (2018). Büyük Selçuklu Devleti Veziri ve Türk Tarihinin Önemli Devlet Adamlarından Nizamü'l-Mük, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, sayı: 8, İstanbul.
- Keskin, B. O. (2014). Modern Hukuki Sistemin Temelleri Üzerine Bir Giriş Çalışması: Geç Ortaçağ'da Corpus Juris Cıvılıs'ın Keşfi ve Etkileri, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. LXXII, sayı: 1, İstanbul.
- Kitapçı, Z. (2016). Türklerin Müslüman Oluşu, Yeni Türkiye Yayınları, c. XXII, sayı: 82.
- Koca, S. (2016). Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı, Türk Tarihi Araştırmaları, [http://www. Altaylı. Net](http://www.Altaylı.Net).
- Kocakuşak, F. (2011). Antik Roma'da Aile Kurumu, T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Koçak, K. (2014). Koloni Çağında Hukuk, Nevşehir Bürosu Dergisi, sayı: 1, Nevşehir.
- Koçak, T. (2019). Geç Antik Çağda (Doğu Roma) Bizans Hukukunun Tarihi Seyri, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 21.
- Koçak, T. (2020). İmparatoriçe İrene'nin Yasa Eklerine Göre Roma Hukukunda Kitab-ı Mukaddes İzleri, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, c. 24, sayı: 2, Afyonkarahisar.
- Korunur, H. (2023). Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti'nde Aile, Kadın ve Evlilik, Social, Mentality and Researcher Thinkers Journal, c. 9, sayı: 74, Tunceli.
- Koschaker, P. ve Ayiter, K. (1971). Modern Hususi Hukuka Giriş Olarak, Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları, c. 284, Ankara, s. 3-13.
- Köprülü, F. (2011). Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti, Aktaran: Tülay Metin. Tarih İncelemeleri Dergisi, c. XXVI, sayı: 1.
- Köprülü, F. M. (1986). Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Ötüken Yayınları, Yayın No: 164, İstanbul.
- Köymen, A. M. (1964). Selçuklu Devri Devlet Teşkilatına Dair Yazılmış Bir Eser Münasebetiyle, c. 2, sayı: 2, Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II.
- Köymen, A. M. (1987). Selçuklularda Devlet, c. 51, sayı: 201.
- Köymen, A. M. (1998). Selçuklu Devri Türk Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kucur, S. (2000). İktâ (Selçuklular), Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. XXII, İstanbul.
- Kuşçu, D. A. (2016). Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği, sayı 1, Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Beşeri Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.
- Kuyaksil, A. (2007). Hukuk Devleti Kavramı ve Türkiye'de Gelişimi, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, c. 4, sayı: 2, s. 33-37).
- Kuyaksil, A. ve Altunbaş, A. (2012). Türklerde Hukuk Devleti Anlayışının Tarihsel Gelişimi, MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 9, sayı: 19, Gaziantep.
- Küçük, E. (2007). XII. Yüzyıl Rönesans'ı ve "Yeniden Doğan" Roma'yı Günümüze Bağlayan Son Halka: Pandekt Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 56, sayı: 4, Ankara.
- Kütükoğlu, S. M.(1998). Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri-26-27 Mayıs 1997 Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1998.
- Mahiroğulları, A. (2008). Selçuklu/ Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/ Gedik Teşkilatı ve Sosyo - Ekomomik İşlevleri, sayı: 54, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi.

- Mahmud, B. A. (1977). Selçukname, c. 1, Haz: Erdoğan Merçil, Tercüman 101 Temel Eser, İstanbul.
- Mehmet, S. (2014). Büyük Selçuklu Dönemi İslam Hukuku, Yüksek Lisans Tezi, İslam Hukuku Bilim Dalı, Bursa.
- Merçil, E. (1995). Selçuklularda Emiri Dad Müessesesi, Türk Tarih Kurumu, Belleten, c. 9, sayı: 225, Bursa.
- Merçil, E. (2009). Adliye Teşkilatı, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 36.
- Merçil, E. (2009). Selçuklularda Devlet Teşkilatı, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 36.
- Merçil, E. (2014). Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Türk Tarihi Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Morgan, G. (2010). Yeni Roma ya da Konstantin Şehri –Bizans’ın Kısa Tarihi, (çev. Eylem Çağdaş), Babaoğlu, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Nesli, A. (2018). Eski Eserlerin Korunmasının Hukuk Tarihi Yönüyle İncelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt: 20, sayı: 1.
- Nizamülmülk, (1941). Siyasetname. (çev. Mehmet Taha Ayar), Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Nurdan, S. ve Özler, M. (2022). Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Tarih, Şehir ve Mimari, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi, sayı: 35, Ankara.
- Ocak, Y. A. (1999). Türkler, Türkiye ve İslam, İletişim Yayınları.
- Okur, N. M. (2007). Türk Devletlerinde Yöneten Yönetilen İlişkisi ve İktidarın Meşruiyetinin Temelleri- Büyük Hun İmparatorluğu’ndan Tanzimat Fermanına Kadar, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Orhun, M. (2015). Justinianus’un Hukuk Reformasyonu, Turkish Studies, sayı: 271-277, Ankara.
- Oruç, Z. (2015). Türkiye Selçuklu Devletinin Yıkılışından Sonra Anadolu’da Moğol Hâkimiyeti (1308 - 1335), Tarih Okulu Dergisi, sayı: 24, Konya.
- Ostrogorsky, G. (1999). Bizans Devleti Tarihi, (çev. F. Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi. sayı: 7, c. 2211.
- Ozansoy, E. (1990). Bizans’ta Isqurion’ların Eklogasına Göre Medeni Hukuk, sayı: 12, c. 0.
- Öcal, B. (2010). Roma Hukukunda Taşınmaz Lehine İrtifaklara İlişkin Davalardaki (Actio Confessoria ve Actio Negatoria) Temel Sorunlar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 59, sayı: 3, Ankara.
- Ögel, B. (1971). Türk Kültürünün Gelişme Çağları I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Özaydın, A. (2013). Müslüman Türk Devletlerinde Vezirlik, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 43, İstanbul.
- Özbay, V. Ü. (2018). Roma Hukukunda ve Türk Hukukunda Borçlunun Sorumlu Olmadığı Sonraki İmkansızlık, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Özcan, K. (2006). Anadolu’da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmeleri: Selçuklu İdari Birim Organizasyonları (Evrimi), sayı: 36, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütavelli Heyet Başkanlığı, Konya.
- Özdemir, T. G. (2005). Roma Hukukunda Actio De Peculio, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 7, sayı: 2, İzmir.
- Özen, Ş. (2001). Kadıkudat, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 24, İstanbul.

- Öztürk, N. (2015). Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 7, Zonguldak.
- Pamir, A. (2009). Orta - Asya Türk Hukukunda “Töre” Kavramı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 58, sayı: 2.
- Ravendi, (1957). Rahat-üs- Sudur ve Ayet-üs- Sürur (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti) I. – II. Cilt, çev: Ahmet Ateş, II. Seri, No: 14, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Reşidüddin, F. (2010). Selçuklu Devleti, çev: Erkan Göksu-Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Sandalcı, S. (1993). On İki Levha Yasaları, T.C. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Saygılı, T. (2015). Babil Hukuku ve Hammurabi Kanunları, Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, c. 2, sayı: 2.
- Schacht, J. (1977). İslam Hukukuna Giriş (çev.: Mehmet Dağ - Abdulkadir Şener), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Yayınları, Ankara.
- Selen, S. H. (1955). Bizans Devleti (395–1453): Siyasi ve İlimler Hukuk, c. 10, sayı: 3, s. 65-77.
- Sencer, O. (1962). Türkiye’nin Toprak Sorunlarına Tarihsel Açidan Bir Bakış, c. 2, sayı: 17–18, İstanbul University Journal of Sociology 2.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kùltür, Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIV. Dizi – sayı: 19, Ankara.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009). Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 28, sayı: 45, İstanbul.
- Sina, A. (2016). Eski Yunan Yargı Sistemi: MÖ IV. Yüzyılda Atina’da Yargıçlar ve Mahkemeler, Türkiye Barolar Birliğı Dergisi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakùltesi, c. 0, sayı: 123, Ankara.
- Solmaz, S. (2019). Selçuklu Tarihinin Kronoloji Problemlerine Bir Örnek: Selçuk Bey’in Cend’e Göç Tarihi Meselesi, Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, sayı: 22, Konya.
- Somer, P. (2005) Umumi Hukuk Tarihinin Konusu ve Önemi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 8.
- Somer, P. (2015). Konstantinopolis ve Roma Hukuku, Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı Araştırmaları Merkezi, c. 2.
- Stolleis, M. (2010). Hukukun Tarihini Yazmak: Yeniden İnşa, Anlatı, Kurgu? (çev. Muhammed İkbâl İmamoğlu), Türk Tarihi Araştırmaları, sayı: 9.
- Sümer, F. (1972). Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı- Destanları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakùltesi Yayınları: 170, Ankara.
- Sümer, F. (2022). Keykubad I (ö. 634 -1237) Anadolu Selçuklu Sultanı (1220-1237), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 25, Ankara.
- Sütken, E. (2016). Roma Mülkiyetinde Mancipatio’nun Yeri ve Önemi, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, sayı: 27.
- Şafak, A. (1988). E l- Ahkamü’s- Sultaniyye, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 1, İstanbul.
- Şahin, A. H. (2006). Anadolu’daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı: 21, Kayseri.
- Şahin, N. (2021). Bozkır Türk Devletlerinde Sosyal Yapı, Academia. edu, Orcid Id: orcid. org/0000-0001-8091-0191.

- Taneri, A. (1967). Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik, c. 05, sayı: 08, Ankara.
- Taneri, A. (1994). Büyük Selçuklularda Divan, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 9, İstanbul.
- Taneri, A. (1995). Emir-i Dad, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 11, İstanbul.
- Tanyu, H. (1978). Türk Töresi Üzerinde Yeni Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXIII, Ankara.
- Tarifci, S. (2021). Büyük Selçuklular Devrinde Kadıların Maaşları, Gelir Kaynakları ve Maddi Durumları Üzerine Bir Araştırma, Akademik Bakış Dergisi, c. 14, sayı: 28, Ankara.
- Tekin, G. (2020). Türk Devlet Geleneğinde Yönetim Anlayışı ve Teşkilat Yapısındaki Dönüşümün İncelenmesi, T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Tokan, Ö. (2016). Büyük Selçuklular ve Irak Selçukluları Döneminde Divan-ı İşraf, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 20, sayı: 4.
- Tosun, M. ve Yalvaç, K. (1989). Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi- Şaduga Fermanı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi: VII, sayı: 67, Ankara.
- Turan, O. (1948). Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku (Miri Topraklar ve Hususi Mülkiyet Şekilleri), XXI. Milletler - Arası Şarkiyatçılar Kongresi, Paris.
- Turan, O. (1993). Selçuklular ve İslamiyet, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (2014). Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Ötüken Yayınları, Yayın No: 552, İstanbul.
- Turan, O. (2014). Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar- Metin, Tercüme ve Araştırmalar, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, sayı: 32, Ankara.
- Turan, R. (1995). Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezir ve Divan), Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- Turan, S. N. (2007). Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda Ahiliğin Sosyo- Ekonomik Gelişim Süreci, sayı: 52, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi.
- Turan, Ş. (1990). Türkiye - İtalya İlişkileri I Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine, Metis Yayınları, İstanbul.
- Türker, C. (2010). Kanun-i Esasi'de Yargı Fonksiyonu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Bölümü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul.
- Türkoğlu, H. G. (2009). Roma Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk Dönemlerinin İdari Yapısı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 11, sayı: 2.
- Uçma, İ. (2003). Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Umur, Z. (1974). Roma Hukuku- Tarihi Giriş- Kaynaklar Umumi Mefhumlar- Hakların Himayesi, c. 441, İstanbul.
- Urhan, V. (2016). Aristoteles'in Siyaset Felsefesinde Anayasal Yönetim, Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, sayı: 27.
- Usta, A. (2018). Doğunun ve Batının Hâkimleri Selçuklular (Gerçek Hikâyeler ve Anekdotlar), Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Uzunçarşılı, H. İ. (1988). Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal (Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri, İlhaniler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memluklerdeki Devlet Teşkilatına Bir Bakış), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Üçüncü, K. M. (2016). Hukuk ile Kültür İlişkisi, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, sayı: 28
- Ülker, İ. (2016). İki Belge Işığında Anadolu Selçuklularda Noterlik İşlemleri, II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri, c. 1.
- Ünsür, A. (2020). Ahilik Sistemi Değerler Yönetim ve Eğitimi, Değerler Eğitimi Dergisi, c. 18, sayı: 39, Sakarya.
- Vatansever, M. (2011). Eski Türk Hukukunda Boşanma ve Günümüz Hukukuyla Karşılaştırılması, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Özel Hukuk Programı, Yüksek Lisans Tezi.
- Nurdan, S. ve Özler, M. (2022). Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Tarih, Şehir ve Mimari, XVIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 1-5 Eylül 2018, c. 2, Ankara.
- Yalçın, B. A. (2000). Bizans Büyük Sarayı Yapıları ve Kurumları, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü A.T. Sosyo-kültürel Yapı Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Yazıcı, N. (1992). İlk Türk- İslam Devletleri Tarihi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 192, Ankara.
- Yazıcı, N.(2020). İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, TDV Yayınları, Ankara.
- Yıldız, H. (2013). Hukuk Devletinin Gelişim Sürecinde Mülk Devleti ve Polis Devletinin Yeri, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 15, sayı: 2.
- Yıldız, S. (2020). Roma Hukukunda Evlenme Engelleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 69, sayı: 2.
- Yinanç, H. M. (1944). Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 240, İstanbul.
- Yonarsoy, K. (1990). Eski Yunanistan'da Yasalaştırma Girişimleri ve Hukuk, Anadolu Araştırmaları, sayı: 12, İstanbul.
- Yurtseven, Y. (2021). İslam Öncesi Türk Toplumlarında Ceza Hukuku Yaptırımlarının İnsaniliği Üzerine, Selçuk Hukuk Kongresi II, Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, Antalya.
- Yuvalı, A. (2008). Türk Devlet Felsefesi, Erciyes Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kayseri.